EDITURA ICAR-BUCUREŞTI

România a creat figuri de valoare internaţională. Mircea Eliade rămîne, desigur, o incandescenţă de primă mărime, un mare spirit enciclopedic, care a reuşit să se impună pretutindeni în lume. Cei care l-au cunoscut afirmă că rar de se supăra pe cineva. Dar cînd prostia şi impostura îl scoteau din fire, „privirea îi devenea tăioasă, buzele-i subţiri se transformau în brici, şi fără să vocifereze vocea i se făcea albă, iar lumina din priviri i se stingea."

Mircea Eliade a fost scînteietor fără ostentaţie, înclinat mereu peste istoria lumilor, căutînd rostul reperelor mitologice, legendelor şi documentelor sacre.

Şi din toate fantasticile lui aventuri spirituale, rămîne definitiv, dincolo de gloria lui mondială, invitaţia la viaţă pe care o face cu un surîs nostalgic pentru un paradis pierdut: *„Şi nu ştiu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că printre atîtea cadavre eu încă sînt viu."*

Acum el nu mai este viu cum ar fi vrut să fie: *„pe pămînt"*. A plecat.

„Restul este tăcere".

HORIA NICOLESCU

ISBN 973—606—158—2

Preţul T. L. 2 lei

Total Lei 200

MIRCEA ELIADE

TAINA INDIEI

texte inedite

MIRCEA ELIADE

TAINA INDIEI

Texte inedite

Ediție îngrijită și cuvînt înainte
de
MIRCEA HANDOCA

Postfață
de
HORIA NICOLESCU

EDITURA ICAR

Redactor: ANDREI NESTORESCU
Tehnoredactor: VICTORIA GHIMIŞ
Grafica: *pictor* NADEJDA-LUMINIŢA NICOLESCU

© Toate drepturile asupra acestei cărţi sunt rezervate în exclusivitate Editurii ICAR. Orice reproducere, în ţară sau peste hotare, este interzisă fără aprobarea editurii.

Cuvînt înainte

Fascinanta personalitate a lui Mircea Eliade nu e cunoscută, încă, în toată profunzimea şi multilateralitatea ei. Orientalistul, istoricul religiilor, folcloristul, eseistul, romancierul, dramaturgul, gazetarul, conferenţiarul — iată doar cîteva faţete ale unei proteice activităţi de-a lungul a peste şase decenii. În nici una din aceste laturi nu vom întîlni şovăielile şi poticnelile diletantului, stîngăciiledebutantului. Pasiunea caracterizează fiece rînd scris de Mircea Eliade, chiar dacă, din cînd în cînd, o neglijenţă stilistică a fost semnalată de maliţiozitatea unui exeget.

Inedităle reprezintă încă o latură a acestei opere monumentale.

În acest cadru, conferinţele rostite la Radio-Bucureşti constituie un capitol special. Imediat după întoarcerea din India, Ionel Jianu îl va conduce pe Eliade în biroul din strada Edgar Quinet al poetului Adrian Maniu, care conducea emisiunile culturale ale Radiodifuziunii. Acesta îi propune să vorbească la microfon despre India, două cozerii lunare de cîte 20 de minute, care îi vor fi plătite cu 800 de lei fiecare.

Prima conferinţă a fost citită la 16 ianuarie 1932 şi se intitula *Apa cu flori şi cadavre*.

Într-o scrisoare, de o deosebită importanţă documentară, datată 16 iulie 1979, Mircea Eliade îmi dădea cîteva detalii interesante (îi cerusem permisiunea să tipăresc aceste conferinţe!):

„Cum scriam repede (terminam de obicei o jumătate de ceas înainte de a ajunge în strada General Berthelot) şi scriam în „stil oral", nu le acordam o prea mare valoare."

Din cercetarea arhivei Radio-ului, ar reieşi că ultima oară ar fi conferenţiat la 19 aprilie 1938. Totuşi, scrisoarea amintită ne oferă date suplimentare:

„Cred că am mai vorbit la Radio în primăvara şi toamna 1939. Articolul *Moartea Doctorului Gaster* (R(evista) F(undaţiilor) R(egale), mai 1939, a fost citit înainte la radio (dar nu sunt sigur că era acelaşi text). Aşa că, în concluzie, puţine conferinţe sînt inedite, cele care n-au fost integrate în volumele de eseuri *(Oceanografie, Insula lui Euthanasius)* nu cred că au valoare. Repet: le scriem la repezeală, neîndrăznind să spun lucruri pe care să nu le înţeleagă ascultătorii (chiar cei „la un pahar de vin")."

Indubitabil că avem de-a face cu un exces de modestie. Lectorii volumului de faţă se vor convinge de valoarea documentară şi literară a acestor pagini caracterizate prin febrilitate şi autenticitate.

Cert este că din cele circa 60 de conferinţe ţinute la Radio-Bucureşti s-a păstrat manuscrisul a 49. Le-am transcris în 1977—78 şi de-abia acum le pot încredinţa tiparului.

Capodoperele literaturii universale constituie pentru Mircea Eliade prilej de meditaţie. Printre cele mai strălucite creaţii de geniu atrage atenţia asupra operelor lui Dante şi Shakespeare. *Divina Comedie*, considerată o sinteză

a Evului Mediu, poate fi comparată, prin bogăția de idei și desăvîrșirea artistică, doar cu *Mahabharata*.

Moartea lui Unamuno, bătrînul rector al Universității din Salamanca, cel mai reprezentativ scriitor al Spaniei, îi oferă prilejul să se oprească asupra vieții și operei marelui eseist, și în cîteva rînduri să sesizeze nota lui specifică: „Maestru al controversei, tehnician al paradoxului, poet îndrăgostit de lirică și umor deopotrivă."

Deliciile erudiției e o conferință unde informația de istorie literară se întrețese cu comentariul personal.

Povestind subiectul celebrei drame *Parsifal*, face cîteva considerații asupra vieții sociale și a necesității ca în fiecare țară să existe oameni ce se întreabă asupra adevărului: „Dacă n-am avea, neștiut de nimeni, un Parsifal — care să întrebe pentru noi și să pătimească pentru lumea noastră spirituală — am deveni toți, peste noapte, sterpi și bolnavi ca întreaga viață din castelul Regelui Pescar: Și nu numai noi, oamenii, ci toată Firea ar secătui din cauza lipsei noastre de inteligență, generozitate și curaj, dacă n-ar apărea la răstimpuri cîte un Parsifal."

Popularizarea recentelor descoperiri arheologice constituie un alt pretext al conferințelor eliadești. La sfîrșitul anului 1934 se referea la descoperirea unei străvechi civilizații pe malurile fluviului Indus, datînd din mileniul la patrulea înainte de Christos. Ruinele dezgropate trădează un oraș ajuns într-un înalt stadiu de civilizație. Peste trei ani va relua și aprofunda informațiile și considerațiile pe marginea aceleeași teme în conferințele: *Noi cercetări asupra celei mai vechi civilizații* (11 iunie 1937) și *Săpături arheologice în țara sfîntă* (28 octombrie 1937).

Eseul european și eseul românesc discută specia ca atare, precizînd că a fost adesea confundat cu glosa, aforismul sau pamfletul. Făcînd un scurt istoric, informează pe auditor pe nesimțite. Cel cu cunoștințe mai modeste de istorie literară are impresia că știe dinainte ceea ce află de la conferențiar.

Enumerînd marii eseiști ai Renașterii, exemplifică în mod concret cum în Anglia și Franța eseul a rămas cu predilecție un exercițiu filosofic. În Spania și Germania, el tinde către o morfologie a culturii, către o filosofie a istoriei. Operele lui Spengler și Curtius nu sînt considerate eseuri, ci tratate, iar ei sînt filosofi, critici, istorici, nu eseiști.

Eliade arată că folclorul românesc, deși destul de mult cercetat, nu a fost interpretat filosoficește. Amintește *Miorița* și *Meșterul Manole*, atît de bogate în tîlcuri, încît „un comentariu al lor ar fi necesar și revelator". Exact peste zece ani, văzînd că alții întîrzie să dea un astfel de eseu, a făcut-o el însuși, publicînd *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*.

Glorificarea spiritualității românești este o permanență a conferințelor. Kogălniceanu, Eminescu, Hasdeu, Pârvan revin și atunci cînd nu constituie subiectul propriu-zis al expunerii. De pildă, vorbind despre *Arta și tehnica lecturii*, amintește că acești mari oameni ai neamului românesc au rămas vii, originali, cu toate că au citit numeroase cărți.

La 3 mai 1936 „cuvîntul" său se intitulează *După comemorarea lui Hasdeu*, iar la 17 septembrie 1937 „*30 de ani de la moartea lui Hasdeu*".

„Succesele obținute de cultura românească sînt excepționale: romanele lui Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Hortensia Papadat Bengescu și Gib Mihăescu din 1933; monografiile colective lucrate din inițiativa Institutului social român; roadele Muzeului Limbii române de la Cluj etc. Nu trebuie să uităm că acolo unde creația implică numai talentul sau geniul autorilor — adică în proză, în poezie și filosofie, în matematică — românii au dovedit

cu prisos că pot gîndi și pot crea." (*Institute de cultură*, 14 noiembrie 1935). „E necesară însă organizarea unor institute de cultură specializate și bine organizate, dotate cu laboratoare și biblioteci."

Este discutată și situația intelectualilor din orașele noastre de provincie. Cei ce se lamentează bombănind despre „lipsa de condiții" n-au dreptate. Astfel amintește atmosfera deprimantă a orașelor de provincie din Rusia țaristă, unde n-au fost înăbușite nici energiile revoluționare, nici cele literare. Atunci cînd ești animat de nobile idealuri, nici o stavilă nu te poate opri. Campanella a petrecut 27 de ani în carcerele Inchiziției, scriindu-și tocmai în acest timp cele mai de seamă opere.

Tema „ratării" poate fi întîlnită numai în literatura noastră. Totuși, în orașele de provincie există numeroase valori. Menționează mai întîi cercetările de folclor și istorie din Craiova, Brăila, Focșani și Neamț. La Călărași apăruseră două mari monografii asupra trecutului medical al neamului. Profesorul Ion Diaconu din Focșani tipărise admirabilele volume de folclor din județul Putna, profesorul Fortunescu edita la Craiova *Arhivele Olteniei*, Al. Dima activa cu succes în gruparea *Thesis* — organizînd conferințe, festivaluri artistice, editînd cărți. Iată-l pe Mircea Eliade vorbind despre provincie nu la modul general, ci concret, pentru ca în final să însuflețească și să încurajeze: „că lupta cu mediul este mai grea în provincie decît în capitală — asta se înțelege. Dar cine se teme de luptă sau obosește repede nu este un adevărat creator. Și apoi, mai trebuie amintit un adevăr care de obicei este trecut cu vederea: capitala macină energiile și consumă timpul într-un ritm mult mai rapid decît provincia. Izolarea și singurătatea, fără de care nici o operă de adevărată valoare nu este posibilă — pot fi ușor realizate într-un oraș de provincie. De aceea avem toate motivele să credem că în orașele de provincie se vor înălța în curînd marile ateliere spirituale în care se va crea cultura românească de mîine". (*Cultura și creația în provincie*, 21 februarie 1938).

Maica Domnului, *Despre Rugăciune*, *Iisus în India*, *Mistica primăverii* prevestesc pe viitorul istoric al religiilor. Erudiția îngemănată cu originalitatea caracterizează aceste eseuri. În fond, ele sînt — *in nuce* — fragmente din viitorul *Tratat de istorie a religiilor* sau din monumentala *Istorie a credințelor și ideilor religioase*.

Cîteva conferințe încearcă să sugereze sfaturi și procedee în tehnica muncii intelectuale. *Contemplația* este o pledoarie pentru cunoașterea adevărurilor simple, pentru ca fiecare să înțeleagă sensul existenței, rostul condiției umane. „Dacă oamenii s-ar gîndi mai des la viață, la dragoste și la moarte — la aceste trei realități decisive și esențiale — lumea contemporană ar fi fără îndoială altfel."

Altădată invită la *meditație*, confundată de unii cu *reveria*. Dacă am ști cum să medităm, am obține seninătatea către care tinde orice om, împăcarea cu lumea „care este, poate, chiar sensul existenței noastre pămîntești".

Confuziile pot fi făcute foarte ușor, pentru că primejdia erorii este marea ei asemănare cu adevărul.

Odihna nu presupune totala suspendare a activităților cerebrale. Există ideea greșită că a te odihni înseamnă să trîndăvești, să nu faci nimic. În realitate nimic nu obosește mai mult decît o suspendare îndelungă a ocupației.

Cîteva din „secretele" zămislirii operei de artă sînt dezvăluite în conferința despre *Inspirație*. Farmecul poeziei este că exprimă inexprimabilul,

inspirația fiind acel neclar, difuz și obsedant sentiment care se cere materializat în poezie. Mai mult o tensiune decît o stare, „explozia inițială, elementul dinamic al unei creații poetice". Analizînd poezia, desigur că se gîndea și la proză, la propria lui creație chiar, făcînd publice anumite stări sufletești:

„Poezia se realizează tocmai ca să consume, să anihileze, să formuleze acea stare tulbure de suspensie și nerăbdare, de neliniște și speranță... Inspirația este asemenea unei ape care pornește la vale, care este liberă să-și aleagă matca, dar odată matca aleasă, odată poezia începută, apele trebuie să curgă pe drumul ales. Cu alte cuvinte poezia intră sub stăpînirea unor anumite legi de îndată ce începe să ia ființă, să se realizeze. Dar înainte de întruparea ei în ritm și cuvinte, adică în timpul acelei tensiuni tulburi și neliniștitoare, care psihologic vorbind constituie însăși inspirația — creatorul este liber să-și aleagă forma pe care o vrea, matca pe care o dorește."

Chibzuirea judicioasă a timpului constituie pentru intelectual — mai ales pentru creator — problema centrală. Alegerea atentă a cărților pe care le citim este un lucru foarte important. Sute de cărți mediocre nu spun nimic, nu emoționează și e inutil să ne apropiem de ele. Mult mai importantă este recitirea cărților de bază, răsfoirea permanentă a operei favorite, asimilarea personală a gîndurilor și autorilor citiți.

Consolidarea unei culturi temeinice nu e posibilă fără efort și fără continuitate. „Pentru aceasta nu își au rost nici discuțiile și pălăvrăgelile interminabile, nici pierderea de ore cu citirea amănunțită a ziarelor și revistelor care împiedică lectura literaturii." (*Risipa de energie mentală*, 19 martie 1937)

Un al doilea mijloc de realizare al odihnei — după lectură — reprezintă călătoria. Și aceasta te învață foarte multe: este o invitație la gîndire, stimulînd facultățile interioare; devii mai atent la ceea ce se petrece în jurul tău, mai generos, mai încrezător în oameni. Și vrînd-nevrînd, revine la literatură, citîndu-l pe Mihail Sebastian care face un elogiu liric al călătoriei, pe Petru Comarnescu, al cărui *Homo americanus* este „un document autentic și o justificare a celor spuse de noi pînă acum".

La fel ca prietenul său, Petru Comarnescu, Eliade e adeptul unei cunoașteri directe, și nu a uneia livrești, de cabinet sau de laborator. Nu trebuie să ai idei preconcepute asupra țărilor și oamenilor: „O călătorie promovează interesul intim pentru oameni și pentru cultură, reîmprospătează spiritul critic, potențează atenția la viața din jur. Și în cursul acestei băi spirituale dogmele cad, prejudecățile dispar, siguranța de mai înainte că știi totul și înțelegi tot — siguranța care conduce lent la moartea spirituală — începe să se clatine. Și te întorci cu o nouă cunoaștere, mai generală, mai vie și mai reală". (*Ce învățăm călătorind*, 29 iunie 1933)

Tangențial sînt abordate și probleme de limbă. Crezînd că etimologia unui cuvînt va face pe auditori să mediteze, le amintește că *intelectual* provine de la *intus legere*, „*a citi înlăuntrul lucrurilor*".

La începutul unei conferințe, precizează terminologia cu care operează, ca să nu provoace confuzii. Explică astfel pe larg sensul cuvîntului *contemplație*. Uneori regretă imprecizia unor cuvinte, remarcînd că numeroase procese intelectuale, profund deosebite, sînt denumite global prin *gîndire*. „Cînd încercăm să rezolvăm o problemă de matematică se spune că *gîndim*. Cînd căutăm să ne amintim un nume sau o idee întîlnite undeva — se spune de asemenea că gîndim. Dacă ne întrebăm asupra unei probleme fundamentale sau generale — gîndim." (*Meditație*, 10 iulie 1935)

În volumul de față nu vom găsi schelăria etajată a trimiterilor bibliografice din studiile de specialitate. Cu toate acestea conferințele lui Mircea Eliade reprezintă — la scară redusă — aproape întreaga lui operă. Pregătirea temeinică, acribia, verificarea tuturor surselor și citatelor, erudiția, verva și ironia, folosirea paradoxului și aforismului, multilateralitatea enciclopedică, pasiunea — toate sînt topite într-o formă atractivă de o uluitoare diversitate de modalități.

MIRCEA HANDOCA

Notă asupra ediției

Volumul de față strînge pentru prima oară între coperțile unei cărți cele 49 de conferințe rostite de Mircea Eliade la Radio-București între 1932 și 1938.

În ultimii ani am publicat cîteva din ele în diferite reviste: *Eseul românesc și cel european (Manuscriptum); 30 de ani de la moartea lui Hasdeu (Cronica); Despre Rugăciune (Paradox); Mistica primăverii (Criterion).*

Altele au apărut în 1935—1936 în revista *Familia* din Oradea *(Contemplația, Meditația, Maica Domnului).*

Textele despre India, rescrise, vor fi folosite (parțial) în volumul apărut în 1934.

Cele mai multe conferințe sînt *inedite.* Manuscrisele originale (transcrise de mine în urmă cu 12 ani) se află în Arhivele Societății Radiodifuziunii române. Mulțumim cercetătorului literar Iulius Țundrea care ne-a înlesnit copierea lor.

M. H.

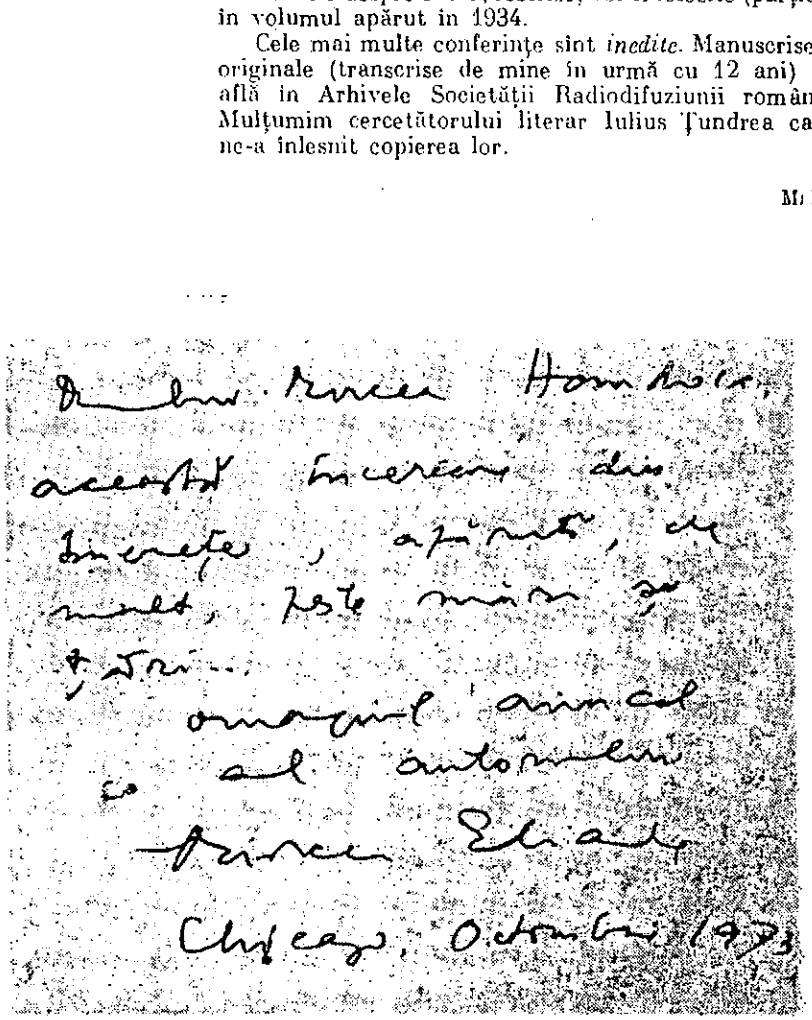

SUMAR

Apa cu flori și cadavre	13
Templul de Aur	18
Într-o mănăstire din Himalaya	22
Durga, zeița cu cincizeci de scăfîrlii	28
O nuntă bengaleză	32
Dansuri în noapte la Jaipur	36
Revoluții religioase	40
Prin jungla shingaleză	44
Vînătoarea de crocodili	48
Taina Indiei	52
India nouă	55
Inspirația	59
Ce învățăm călătorind	62
Templele din sudul Indiei	65
Un aventurier al deșertului: Colonelul Lawrence	69
Institute de cultură	73
Un mesaj de cultură de acum 6000 de ani	77
Despre Rugăciune	81
Sentimentul morții în creștinism	86
Tehnica și educația culturii spiritului	89
Meditația	93
Contemplația	97
Reverie și automatism mental	100
Distracție și odihnă mentală	103
Arta și tehnica lecturii	107
Singurătatea	111
Mai multe feluri de a pierde timpul	115

Deliciile erudiției 119
Despre cărți și biblioteci 122
Iisus în India 126
Centenarul lui Samuel Butler 129
Maica Domnului 132
După comemorarea lui Hasdeu 136
Vacanța intelectualului (I) 139
Creștinul G. K. Chesterton 143
O revoluție creștină la Oxford 147
Numai pentru păcătoși 152
Centenarul lui Sri Ramkrishna 155
O cafenea literară italiană 159
Moartea lui Unamuno 162
Risipa de energie mentală 166
Noi cercetări asupra celor mai vechi civilizații 169
Vacanța intelectualului (II) 172
30 de ani de la moartea lui Hasdeu 175
Săpături arheologice în Țara Sfîntă 178
Taincle lui Dante 181
Întrebarea care rodește 184
Cultură și creație în provincie 187
Mistica primăverii 190

Apa cu flori și cadavre

LA BENARES, cetatea sfîntă de pe malurile Gangelui, ajungi odată cu răsăritul. Trenul coboară dinspre Moghul-Sarai și se apropie de pod tocmai cînd soarele deșteaptă bogăția în aur și sînge a palatelor, grădinilor și templelor. Trenul alunecă lin pe pod, Gangele curge albastru și proaspăt, transfigurat pentru cîteva clipe de frăgezimea unei dimineți indiene. Lespezi de marmură albă coboară în trepte lungi din fața fiecărui *ghat*, pînă în adîncul fluviului.

Scăldat în lumină, Benaresul întreg pare o cetate feerică, neverosimilă și nostalgică. Priviți-l acum, deschideți ochii și încercați a vi-l aminti pentru mai tîrziu — pentru că gloria lui suprafirească durează atît timp cît trenul lunecă pe podul Dufferius, atît cît soarele n-a ieșit încă din dune.

La gară, Benares își destăinuie același aspect mixt de oraș indian colonizat. Numai că îmbulzeala e aici mult mai înfricoșătoare, iar călătorii — cu inevitabila excepție a turiștilor americani — sunt cu toții hinduși.

De-abia coborît din tren, îmi stăvilește drumul un convoi adunat să primească un *saddhu*, un om sfînt, venit tocmai de la Badri-Narayan, de pe culmile Himalayei, ca să se scalde în apele Gangelui. Credincioșii se înghesuiesc în fața compartimentului și-l așteaptă să coboare ca să se poată prosterna și culege cu palme praful de pe picioarele sfîntului. Din alt compartiment, o femeie bătrînă e coborîtă într-un pat de boală. Ghicindu-și sfîrșitul apropiat, bolnava a cerut fiilor s-o ducă la Benares și, după moarte, să-i arunce oasele și cenușa pe Gange.

Pentru hinduși, apele fluviului sfînt au la Benares inimaginabile virtuți purificatoare. În preziua sărbătorilor, trenurile și șoselele sunt tixite de convoiuri fantastice, de muribunzi, de leproși, de bătrînișisi cerșetori — venind să-și încheie ceasul din urmă pe treptele de marmură ale grădinilor sacre. Valurile fluviului spală neodihnit treptele albe ce coboară de pe mal pînă în adînc. Întîlnești aici cea mai multicoloră mulțime a Orientului. Femei de fascinantă frumusețe, înfășurate în voaluri de mătsae, cu părul despletit și picioarele goale, grele de brățări — se scaldă aici, în văzul tuturor. Pe malurile fluviului sfînt, orice deosebire se șterge, deosebiri de sex sau de castă, de culoare sau de credință. Aici ajung toți frați și surori, copii ai „Mamei Gange". Înainte de a-și înfunda capul în apă, fiecare pronunță acea invocare glorioasă a fluviului: *Ganga Ma Ki jai!*

Cîteodată, cînd apele vin mari și rele, piciorul alunecă de pe lespede și trupul e prins de vîltoarea galbenă. Cît ai clipi din ochi, omul dispare luat de valuri. Dacă mai are timp, fericitul murmură mulțumirea din urmă. Căci moartea la Benares e moartea plăcută zeilor. Pe mal, rudele și prietenii nu îndrăznesc a plînge pe cel chemat de „Mama Gange". Cîte o fetiță se zbate, încearcă a înota, dar obosește repede și, odată în mijlocul fluviului, o primesc în dar crocodilii. Pentru sufletul ei izbăvit de suferințele vieții, se zvîrlă

noi ghirlande pe apele Gangelui, flori roşii cu parfumul umed al templelor sau flori albe de jasmin...

Mă scapă din învălmăşeală cîţiva prieteni indieni de la Colegiul Sanskrit. Îmi urc bagajele într-o *tonga*, trăsurică ciudată cu roţile mai mari decît trupul, iar noi ne îndreptăm pe jos spre [1] inima oraşului sfînt. Şoseaua parcă ar fi drumul către poarta fermecată, într-atît de multă lume se zbate şi se înghiontește pe ea. Ajung în cartierul hindus înghesuit între templele şi palatele de pe mal şi între clădirile străzii principale. Undeva pe această stradă se găseşte oficiul postal şi spre el se îndreaptă toţi pelerinii de la Benares. Negustorii mă apucă de mînă ca să-mi arate porumbiţe de alamă, elefanţi de fildeş înşiraţi pe o ramură de ebonit sau şaluri de mătase cusute în argint. Un om care se dă drept sfînt îşi împachetează şerpii în coşul de papură, bombănind, poate nemulţumit de cei cîţiva gologani de aramă cîştigaţi. Şerpii se încolăcesc lihniţi şi prodigios, şi circulaţia se restabileşte pentru cîteva minute, ca să se sugrume iarăşi cu cîţiva paşi mai sus, în faţa unei vaci monstruoase cu cinci picioare sau a unui ascet pitic. Citeodată trebuie să urc deluşoare de pietre sau pămînt ca să fac loc unor femei cari se ţin de mînă şi înaintează cu privirile ascunse. Vizitii de *tonga* strigă şi femeile aleargă înspăimîntate stol. Spre seară, priveliştea e şi mai bogată. Clopoţei, mirodenii, voaluri ca piersica, ghirlande de becuri, facle şi luminări îşi desleagă jocul şi farmecele pe singura stradă principală a acestui oraş sfînt.

De cum eşti zărit cu cască tropicală şi în costum european, te hărţuiesc călăuze incerte, băietani inculţi şi obraznici sau călugări farseuri. Te urmăresc pe uliţe, prin toate ungherele şi-ţi repetă nume de zei indieni în speranţa că,

fiind american, te vor impresiona. Refuz cîţiva ciceroni improvizaţi care se ofereau să mă conducă la templul maimuţelor. Îl cunoşteam din cea dintîi vizită la Benares, vast şi izolat templu pe terasele şi acoperişurile căruia se fugăresc un întreg trib de maimuţe. Fiecare e obligat de legea nescrisă a templului să cumpere cîţiva pumni de alune americane şi să le zvîrle maimuţelor sfinte, cari te împresoară cu urlete şi scîncete şi-ţi zmulg alunele din palme.

De data aceasta mă îndrept de-a dreptul spre Templul de Aur, aproape de fluviu, ascuns între munţi de pietre şi cărămizi, bolţile clădirilor vecine. Orice uliţă conduce la Templul de Aur, şi toate uliţele sunt mocirloase, căci necontenit se întorc credincioşii cu hainele ude după îmbăierea ceremonială. Casele sunt atît de apropiate, încît lumina cu greu pătrunde şi îmbulzeala ajunge copleşitoare. Din spate te împing cei ce se grăbesc să-şi aducă ofrandele la templu: bărbaţi cu frunţile unse cu cenuşă sau şofran; femei purtînd buchete de lotuşi şi coroniţe de flori; fecioare cu vase de pămînt pe cari le vor umple cu apa sfîntă a Gangelui; copii goi şi serioşi. Din faţă te opreşte la fiecare pas convoiul celor ce se întorc de la scăldătoare, cu părul umed şi cu vestmintele leoarcă. Pe margini sunt tarabele zarafilor, şi cu cît te apropii de templu, cu atît zarafii se înmulţesc. Pe tăvi stau mormane de părăluţe de aramă, pe care pelerinii le iau în schimbul banilor de nichel şi argint, ca să poată dărui pe fiecare lepros întîlnit în cale, pe fiecare bătrînă miloagă şi pe fiecare brahman. Peste tot sunt altare, unele scobite în pereţii palatelor, altele improvizate în vreo dugheană şi în faţa fiecărui altar stă un preot brahman adunînd părăluţele. La cîte un colţ te izbesc de sus flamuri colorate, fişii lungi de pînză; sunt hainele celor cari s-au îmbăiat şi aşteaptă pe terase uscatul singurului lor costum. În vreo dugheană descoperi baloturi întregi de ţesături de mătase, lucrate migălos şi cu gust surprinzător. Şaluri şi voaluri de mătase întîlneşti pe trupul fiecăruia, căci mătasea e, pentru indieni, cea mai curată [2] urzeală.

Înaintezi greu, lovind necontenit şi cerîndu-ţi necontenit iertare în bruma de *hindustani* pe care o ştii. Pretutindeni întîlneşti bătrîne sau fecioare cu albii întregi de petale de trandafir, de jasmin şi coroniţe roşii. Ca să te poţi apropia de curtea Templului de Aur, trebuie să cumperi ghirlande şi să le oferi preotului, împreună cu un ban de argint. Numai aşa te va îngădui să priveşti din curte idolul simbol al lui Shiva ridicat în piatră şi stropit cu roşu, magnific, grotesc şi înspăimîntător.

Cobor din templu spre *ghat*, spre una din acele terase în amfiteatru, cu trepte de piatră, pe cari ard morţii şi se scaldă vizitatorii. Scăldatul era în toi şi apa ajunsese aici bătută de mîl, grea de petale şi coroane. Se zăreşte la spate, înălţîndu-se din babilonul de clădiri întunecate, moscheea lui Aurangzeb, superbă şi elegantă, purtînd semiluna într-un oraş alcătuit cu totul şi cu totul din temple. Şi cît de frumoasă şi de ispititoare ar fi priveliştea aici — cu privirea prinsă cît ţine ochiul de toate *ghat*-urile şi templele oglindite în ape — tot nu te poţi stăpîni să nu tremuri de ciudă şi de scîrbă. Căci la dreapta şi la stînga ta se ard cadavre. Şi este peste putinţă de înţeles cît de îngrozitoare e mireasma aceea de carne friptă, purtată de vînt prin toate ungherele şi pe întreg malul. Poate de aceea sunt hinduşii vegetarieni...

Mă apropii să asist la ceremonie. Cadavrul e aşezat pe o bucată de lemn, înfăşurat în cîrpe albe, iar în jurul lui copiii, rudele, preoţii. Nici unul nu e trist. S-au aranjat în grup pentru că fotograful le face semn să se strîngă în

jurul mortului. Privesc toți, fix, resemnat, aparatul fotografic — și așteaptă. Îndată ce fotograful a sfîrșit și se retrage spre zid, oamenii locului iau cadavrul din mijlocul celor cari l-au avut pînă acum și-l proptesc pe o sarcină de lemne. Apoi îl acoperă cu vreascuri, îl presează cu lemne lungi, îi pun pe picioare o buturugă, sub cap o rădăcină uscată — și peste tot împing coceni, tăciuni, surcele. Cînd începe a arde, mortul parcă ar voi să se ridice din mormanul incendiat. Trozнește, se mișcă, apoi e înghițit bucată după bucată — sub ochii senini ai celor cărora le-a fost drag. Numai cîte-o babă, cîte-o soră sau nevastă mai slabă de înger, șterge cîteva lacrimi. Ceilalți îl privesc și-l fericesc în gînd că s-a îndurat soarta și l-a chemat din acesată vale a plîngerii. Cîțiva corbi așteaptă posaci în vîrf de par ars. Dar parcă ghicesc ei că nu le va rămîne nimic de ciugulit. Căci înainte de a se fi sfîrșit incinerarea, cioclii iau cenușa și oasele și chiar brațe și picioare întregi încă nearse — și le zvîrl în Gange. Printre flori și printre luntri răzlețe trupurile arse sau trupurile întregi pornesc pe Gange în jos. Se vor fi oprind poate prin vreun ostrov de nisip sau printr-un ochi de apă stătută, și dacă vor fi scăpat de pofta crocodililor — corbii și vulturii îi vor găta. Căci altă soartă, pentru hinduși, lutul omului nu merită...

Melancolic, părăsesc *ghat*-ul funerar, căci la capătul scărilor de marmură, sus, s-a adus alt mort; de astă dată vreun biet sărman, poate o femeie, căci n-are nici fotograf, nici lemne multe. Va porni, jumătate cenușă, jumătate trup, pe Gange.

Urc stradela obscură și, printre case, printre curți cu ziduri albe, printre temple mărunte — ajung pînă la marginea de sus a Benaresului, la Asi-Ghat. Gangele e aici curat și albastru, iar cheiul e o mare de flori. Nici scăldătoare sacră, nici grădină funerară nu e acest Ais-Ghat.

Dar de aici Benaresul se desfășoară în toată frumusețea lui barbară și obosită. De aici barcagiul mă duce prin mijlocul fluviului, vîslind alene, căci a trecut de miezul zilei, și din luntre privesc în voie terasele pe cari necontenit se scaldă oamenii și necontenit se ard morții. În altă luntre din fața mea, o pereche americană în voiaj de nuntă încearcă să fixeze un aparat de cinematografiat pe un scaun înalt de zidar. Tocmai se scălda familia unui rajah într-un *ghat* privilegiat și închis din trei părți. Dar barcagiul cotește nedibaci și scaunul se răstoarnă cu aparat cu tot, spre hazul celor de pe mal și părerea de rău a femeilor rajahului.

Cu cît amurgește, cu atît cheiurile se golesc și circulația pe ulițele templelor se normalizează. În amurg, o boare de lotuși și cenușă răzbate pînă în centrul orașului. Rătăcesc pe străzi lăturalnice, îndreptîndu-mă agale către Colegiul Sanskrit. În orice casă se află, probabil, un armoniu și cel puțin o soprană. Numai astfel se explică litania neîntreruptă care se apleacă pe orice fereastră asupra străzii. Dar numai Benaresul ar putea explica farmecul neliniștit pe care îl poartă acele tînguiri monotone și adagiul mohorît al orgei. În acel ceas o nedefinită împăcare străbate pămîntul. Din singe riu cerul ajunge tot mai albastru, tot mai întunecat și mai rece. E ceasul vizitelor, al întîlnirilor cu prieteni și e ceasul iubit de femei, pentru că atunci îmbracă cele mai scumpe *sari*, își parfumează părul cu ulei de scorțișoară, desvelesc boboci de lotuși — și ies pe terase. Anevoie le poți ghici, înapoia parapetului de piatră, sus, cu voalul fluturînd, cîntînd și recitînd poemele zilei. Cînd se înnoptează bine, viața teraselor se stinge. Numai cîte o îndrăgostită rămîne pînă tîrziu, mută, resemnată.

Pe cît e de zvăpăiată și congestionată ziua, pe atît e de sobră noaptea. Și senzația nu e cea a unui oraș adormit, ci a unei imense comunități care șoptește în taină, care veghează sau se roagă. Cîte o fereastră luminată, cîte o chemare, cîte un foșnet acolo unde n-ai fi bănuit că veghează oameni, te fac să simți că viața nu s-a stins, ci s-a recules, și afli că în fiecare casă pîlpîie aceeași milenară viață familială, aceleași veghi de noapte.

E un sentiment neîncercat, spectacolul cetății care tace o clipă — cu gîndul la soarele care va răsări a doua zi — și apoi adoarme. Briza se întărește. Aceeași taină a nopții orientale, născîndu-se — ca orice taină — în fiecare noapte.

Templul de Aur

ÎN PARTEA de miazănoapte a Indiei, în apropierea Himalayei, se află Amnitsar, oraşul Templului de Aur. Aici văzduhul e limpede şi în amurgit bate vînt îmbălsămat din pădurile de eucaliptus. Soarele apune cu acea majestate obosită a Indiei şi deodată zările se transfigurează, şoseaua se însufleţeşte şi pădurea ajunge tainică, primejdioasă, impenetrabilă. Numai calul trăsuricei cu două roţi bate acelaşi trap indiferent şi resemnat; numai vizitiul a rămas acelaşi bărbat nepăsător cu ochi de haiduc.

Dar noi, aceşti doi pelerini înfrigurați pe drumul Templului de Aur — noi simţim şi ne închipuim [1] întreagă drama înserării în pădure. Căci de pretutindeni se desprind zvonuri ciudate, zgomote seci, alunecări de trunchiuri, răsuciri de liane — parcă s-ar deştepta şerpi fermecaţi, pracă ar tresări păuni nevăzuţi. Cine ştie cîte taine nu se ascund la dreapta şi la stînga drumului nostru. Căci iată, şopîrle cu guşa înelată şi coamă de balaur, sar de pe ramuri, ne cad pe umeri, se răsucesc ca veveriţele şi sar iarăşi, cu zgomot inert, înfricoşător, pe şoseaua brumată. În cîteva minute, se întunecă. Arborii capătă acum siluete fantastice şi licuricii încep a zbura, roi de scîntei. O pădure primordială, nesfîrşită şi neînţeleasă — aşa e pădurea de eucaliptus pe care o străbate călătorul ce se apropie de Amnitsar venind din Kapurthala.

O săptămînă întreagă am rătăcit noi printre palatele şi vilele din Kapurthala. O săptămînă nostalgică şi inutilă, căci Kapurthala e asemenea unei cetăţi-decor, întîlnind la fiecare pas un palat de marmură albă, sau o vilă cu balcoane roşii, sau un loc cu pavilioane. Şi am plecat din Kapurthala cu tristeţea că am lăsat în urmă încă un sălaş al visului, dar cu bucuria că ne îndreptăm spre oraşul gloriei şi martirilor *sikh*. Ne aştepta în Amnistar sărbătoarea naţională a acestui popor viril şi superb: *sikhii*. Ne aşteaptă sărbătoarea zilei de naştere a marelui Guru Nanatd. Cu cîtă înfrigurare n-am privit noi, în noaptea aceea de noiembrie, răsăritul lunii. Ochii nu ne-au fost furaţi de jocul lunar pe meterezele Kapurthalei. Nu. Nici nu ne-am oprit fascinaţi în faţa vreunui palat leit [2] din basme; şi nu ne-au obsedat viziuni de pol cînd în dreapta şi în stînga noastră licăreau blocuri de lespezi albe sau oglinzile dacurilor atîtor regine. Întîlneam în singurătatea pădurii, pe şoseaua nebătută de nimeni, aceeaşi vrajă a Indiei necunoscute şi hulite; vraja vieţii ei sălbatece şi tari, dumnezeiască în nepăsarea şi bucuria ei, bucurie stridentă în creaţie şi în joc, bucurie senină în moarte.

Parcă adulmecam din Amnitsar chemări şi şoapte.

Şi în fermecarea noastră stăruia o singură părere de rău: că, poate, Amnitsar va fi încă o dezamăgire, aşa cum au fost atîtea locuri şi cetăţi din India, despre cari am auzit prea multe şi ne-am închipuit prea mult.

Dar de data aceasta n-am fost dezamăgiţi. Căci ce însemnătate ar fi putut avea faptul că, a doua zi dimineaţă, am fost arestaţi în piaţă şi aduşi sub gardă la poliţia gării? Că am fost ţinuţi două [3] ceasuri închişi pînă ce s-au

încheiat cercetările de rigoare într-un oraş bîntuit de revoltă civilă? Şi că am plecat sub escortă militară, după ce am făgăduit că nu vom discuta nici accepta să auzim nimic de la localnici în ceea ce priveşte desobedienţa politică? Era în toamna anului 1930, cînd cincizeci de mii de naţionalişti indieni se aflau în temniţe. Eram în India de nord, provincia care a suferit cel mai aspru [4], în care nici un strein nu se putea mişca fără permisie, în care fiecare necunoscut [5] putea fi un agent revoluţionar şi fiecare indian un făuritor de bombe. Dar ce preţuire am fi putut da noi acestor mizerii mărunte şi iritante — cînd în faţa noastră se întindea oraşul visat de ani, iar undeva, ascuns sub porţile şi bolţile sumbre, templul lui de aur?!...

Umblam aşa cum se umblă într-un oraş indian; cu ochii în toate părţile, fără a putea savura nimic, fără a te putea opri sau întoarce în loc. Femeile, în pijamale albe şi verzi, cu şaluri scurte şi salbe de aur pe pieptar — femei cu obrazul alb şi umbletul semeţ al indienilor de miazănoapte. Ochii poartă în priviri alături de inevitabila fascinaţie a oricărei femei orientale, o mîndrie reţinută şi forte. Ele sunt femeile ce [6] şi-au batjocorit bărbaţii cînd [7] s-au întors odată [8] de la luptă sub pretext [9] că orice rezistenţă e zadarnică. Ele şi-au ameninţat bărbaţii că dacă nu se întorc, le vor lua vestmintele [10] de războinici, le vor da haine femeieşti şi îi vor pune să legene copiii şi să pregătească bucatele, ducîndu-se ele împotriva năvălitorilor. Drept care, bărbaţii au plecat şi nu s-a mai întors nici unul. Aceasta s-a întîmplat de mult, pe vremea lui Guru Nanak, prin veacul al 17-lea. Dar cu cîţiva ani în urmă, norodul [11] *sikh* a dat pildă de acelaşi eroism de care sunt mîndre femeile lor. Cinci sute dintre ei, pe nume *akali*, convertiţi la cultul non-violenţei, şi-au propus să „cucerească" un pom. Şi în fiecare dimineaţă trimiteau o echipă din aceşti tineri să cuprindă pomul în braţe. Firește, s-a împotrivit poliţia. Dar tinerii n-au vrut să părăsească poziţia, deşi n-au vrut s-o apere cu forţa [12]. Şi atunci au fost bătuţi, au fost bătuţi crunt, singeros, pînă ce au căzut în nesimţire. Şi cum cădea o echipă, alta venea să-i ia locul. Fără ca nimeni să cricnească, fără ca nimeni să ridice braţul. Agonia a durat cîteva zile, pînă ce toţi cinci sute au fost doboriţi. Dar ei şi-au ţinut cuvîntul: non-violenţa. Şi cuvîntul dat lor înşile, de a nu renunţa la pom decît atunci cînd îşi pierd simţirea. Faptul acesta de renunţare la forţa fizică e cu atît mai formidabil cu cît *akali sikha* sunt de-o violenţă legendară şi pentru cea mai neînsemnată insultă, ei ucid. Dealtfel, fiecare poartă, chiar acum în timpul revoluţiei, un cuţit la brîu — şi fiecare are o armă. Iar eroismul acesta e împărtăşit de întreaga comunitate; victoriile lui aparţin şi copiilor şi femeilor. De aceea femeile te privesc drept în ochi, cu surîsul lor distant şi nepăsător. Alături de ele, unele femei din India par sclave.

Înaintăm pe ulita bazarului. Toată lumea e înfrigurată de aşteptarea focurilor [13] pe cari le vor aprinde şi artificiilor [14] explozibile pe cari le vor detuna la căderea nopţii. În toate dughenele se vînd lumînări şi artificii, bombe de argilă şi săgeţi cu pulbere, cercuri dinamitate şi baloane incendiabile. La toate colţurile se vînd flori, ghirlande, coroniţe şi parfumuri. Căci fiecare credincios trebuie să viziteze dimineaţa templul şi să depună ofrande în faţa Cărţii Sfinte scrise de Guru Nanak, pe nume Guru Granth. Suntem duşi de curentul viu cu flori şi mirodenii. Ajungem şi noi odată cu şirul de oameni cari ne poartă. Templul se descoperă deodată, minune cu totul şi cu totul de aur, în mijlocul unui lac pietruit şi încins din părţi cu cheiuri de marmură. Parcă ar fi o jucărie, într-atît de perfect şi ireal se află în mijlocul apei, oglindindu-şi turlele aurite şi crenelul poleit. E nefiresc şi înmărmuritor templul acesta în mijloc de lac, lîngă care se adună zeci de mii de *sikhi;* bărbaţi înalţi cu turbane de mătase colorată, cu bărbile de războinici,

încinşi cu brîuri scumpe, cu pumnale şi iatagane; femei cu pijamalele lor nepreţuite, în culori ce odihnesc privirea, cu cosiţele negre şi parfumate pe umeri, cu talpa piciorului roşită; copii pe cari proporţiile [15] turbanelor albe şi albastre le dau aspect de paji orientali de bal mascat.

Cum ajungem în faţa porţii cheiului, trebuie să ne descălţăm. Pantofii îi lăsăm în grija unor oameni prodigioşi cari îţi recunosc imediat încălţămintea [16] printre [17] cele cîteva zeci de mii de perechi şi ţi-i înapoiază, pantof după pantof, în vîrful unui baston. Scoatem de asemenea ţigările pe cari le avem asupră-ne şi le încredinţăm aceluiaşi paznic al papucilor. Dacă am fi avut cu noi alcool, cît de puţin şi sub orice formă, ar fi trebuit să-l lăsăm şi pe el: căci religia *sikhilor* nu îngăduie atingerea de tutun şi alcool.

Pătrundem conduşi de cercetaşii *sikh*, cari sunt însărcinaţi să explice vizitatorilor străini istoricul templului şi mersul ceremoniei. Cu picioarele goale ocolim pe cele patru cheiuri, înainte de a apuca pe podul [18] de piatră ce leagă templul de uscat. Îmbulzeala ajunge aici strivitoare. Şi fiecare îşi are braţele încărcate cu flori şi de pretutindeni se înalţă mireasma aceea intoxicantă a ofrandelor vegetale. Dar cercetaşii noştri ştiu să ne facă loc. Înainte de un sfert de ceas, iată că am ajuns la poarta templului. Pas cu pas, cu răsuflarea ritmată de emoţie, cu trupul prins între sute de trupuri — înaintăm. În mijlocul templului, în faţa Cărţii sfinte, un covor întreg e încărcat cu flori. Depunem ghirlandele, cu o plecăciune, şi un preot cărunt, un guru, rupe cîte un boboc de la buchetele ce împodobesc cartea [19] şi ni le dă. Templul *sikh* e singurul templu indian în care sunt acceptaţi toţi oamenii, de orice religie şi de orice rasă. O clădire simplă, fără idoli şi fără draperii.

O încăpere centrală, sobru decorată, în mijlocul căreia, pe un tron, se află *Guru Granth*. La o anumită pagină, în fiecare sărbătoare, cîte un guru citeşte din învăţăturile înteleptului [20] şi vajnicului Nanak. În restul încăperii — flori şi mirodenii. În această zi, cea mai mare pentru *sikhi*, templul întreg e covîrşit de flori. Şi oamenii nu dăruiesc flori numai templului, ci şi lacului. Deja pe meterezele cheiului se înşiră mici candele de lut ars, pe cari le vor aprinde în înserat. Sunt mii şi mii de asemenea candele, şi sunt trei rînduri. De cum apune soarele, copiii încep a le aprinde, una după alta. Cînd se înserează bine, templul e înconjurat de acest triplu colier de luminiţe; iar oglindirea candelelor în lac îl fac să tresară, să pîlpîie asemenea sclipătului unei comori.

Noi ne-am urcat deja pe terasa porţii; poartă magnifică de piatră albă care închide şi apără intrarea spre podul ce duce la templu. De aici, de sus, nu ştii ce să admiri mai întîi: feeria copilărească şi fantastică a templului păzit de trei ranguri de candele — sau cetatea care începe să se lumineze. Căci în tot Amnitsarul se sărbătoreşte cu lumini vii şi colorate ziua de naştere a lui Guru Nanak. În fiecare casă a rămas cel puţin un om ca să aprindă torţe la uşi, candele la ferești şi artificii pe terasă [21]. Sunt cîţiva nerăbdători cari zvîrl în văzduh cele dintîi traiectorii orbitoare. Dar semnalul luminaţiilor îl dă poarta templului. De aici, cînd întunericul începe să se închege, pornesc roţile cu pocnitori şi şrapnelele roşii. Îndată, din cele patru turnuri ale meterezelor înălţate la colţurile cheiului — se aprind focuri bengalice. Umbrele verzi se ridică, se aprind şi pier deasupra lacului. Obuze în miniatură se sparg mult deasupra capetelor noastre, scînteind în ciucuri stacojii. Sunt unele cari se desfac ca o corolă verde-violet, şi se sting cu greu, coborînd pînă deasupra apelor. Sunt altele cari îşi lăţesc pulberea ca un uriaş voal de mireasă, argintat şi aerian. Unele par traiectorii de jăratec, bici încendiat trosnind şi scăpărînd ca un fulger. Altele par potire de sticlă topită suspendate ca printr-o minune printre cioburi şi cristale cari cad vertiginos.

Oamenii lucrează întruna, aţiţaţi şi fericiţi, căci pentru sufletul marţial al *sikhului*, orgia [22] de trăsnete şi lumini e mai mult decît o sărbătoare religioasă. Pe terase s-au adunat lăzi întregi de explozibile, sute de rachete şi mii de roţi bengalice. Orice iluminaţie europeană păleşte alături de risipa şi măreţia focurilor bengalice de la Amnitsar. Sunt clipe cînd oraşul întreg e luminat de verdele sau violetul rachetelor ca sub proiectorul unui teatru prodigios. De-abia mai poţi auzi vorbele vecinului. Vuieşte văzduhul şi se încalecă traiectoriile, se ciocnesc roţile de foc, se sfarmă clopotele de lumină, se amestecă mii de confetti de jăratec. Aproape nimeni nu mai priveşte colierul umil şi viu al templului. Însuşi templul parcă s-ar umili cu tot aurul lui veritabil şi masiv sub ploaia aceasta efemeră şi orbitoare. Mulţimea aşezată pe picioarele încrucişate ca orice mulţime indiană nu mai are ochi decît pentru gloria de o clipă a rachetelor. Femeile rîd şi se bucură, copiii se agită violent, bărbaţii se încălzesc cu mîinile pe pumnale. Unii, mai calmi, mestecă alune americane sau frunze de betel — dar tot cu privirile în sus. Numai templul şi cu preoţii au rămas aşa cum erau şi în timpul zilei. Numai că sunt senini şi tăcuţi — alături de o mulţime delirantă.

Stau sus pe terasă şi încep a obosi tot privind jocul copilăresc şi fastuos cu care acest norod viril îşi sărbătoreşte *gurul*. Alături de mine stau şi doi englezi. Numai doi, din toată cetatea. Îşi fumează pipele de la începutul iluminaţiei. Îşi comunică impresii scurte, pe cari le savurează îndelung. Şi nu ştiu de ce, mă bate o undă de tristeţe. Mi se pare mie, sau într-adevăr e un simbol Templul de Aur, templul bătrîn şi viu, împodobit cu trei coliere de candele, care stă uitat în mijlocul sărbătorii, — pentru că oamenii privesc cu desfătare numai exploziile de o clipă ale focurilor bengalice? Dar poate mi s-a părut numai. Căci a doua zi, între mormanul de zgură şi cenuşă, între flori putrede şi hîrtie colorată — stă strălucitor şi senin, aşa cum a fost de trei sute de ani, Templul de Aur.

Într-o mănăstire din Himalaya...

CÎT AŞ DORMI de greu, tot aud toaca bătută sus, lîngă coliba *mahànt*-ului îngrădită cu un gard de bambuşi. Cine o fi bătînd toaca, n-am aflat niciodată. Dar chemarea metalică şi prelungă o aud întotdeauna, cu un ceas înaintea zorilor, pe la trei dimineaţa, atunci cînd, după spusele călugărilor, zeul Krishna se coboară din cerurile lui şi porneşte ca un biet [1] muritor cu traista plină ca să ajute pe cei înfometaţi, pe cei cari au pierdut nădejdea, pe cei cari n-au cunoscut dragostea. Ceasul acesta aminteşte eremiţilor de lumea pe care au părăsit-o: o lume de beatitudine şi năluci, pieritoare în gloria ei, amară în zădărniciile ei. În acest ceas tainic nimeni nu se mai gîndeşte la ea, nimeni nu se mai roagă pentru liniştea ei. De aceea se pogoară Krishna, de aceea se deşteaptă eremiţii — în toate mănăstirile, în toate peşterile şi sălbăticiile — ca să-şi unească gîndul pentru izbînda binelui în lume.

Mă deşteaptă toaca fără vrere. Nu desluşesc nimic în întunericul cămăruţei în care mă adăpostesc de atîtea luni. N-am luminare şi n-am lampă. Rămîn întins pe patul de lemn, învelit în pătura de bumbac, aşteptînd să găsesc un gînd pe care să-l destram, o amintire pe care s-o înşufleţesc. Dar mintea nu poate cuprinde nimic, sufletului nu-i pasă de nimic. O înseninare nefirească mă amuţeşte acolo pe patul aspru, într-o cămară de pustnic himalayan, cu o singură ferestruică fără geamuri. Înseninarea pe care o capătă şi oamenii şi dobitoacele în această vale păzită de munţi, munţi cu gheţari pe culmi, cu junglă şi miresme tari în văi. De-aţi şti cît de curat şi nepăsător curge Gangele acolo, în faţa colibei mele, şi cît de limpezi sunt apele lui purtînd încă aburul zăpezii topite. Totul e senin şi împăcat cu sine acolo, în mănăstirea Rishkesh. Mă deştept şi rămîn vreme multă fără să ştiu de ce m-am deşteptat, fără să înţeleg mulţumirea aceea impronunciabilă care mă străbate în aşteptarea zorilor. Deasupra patului atîrnă o funie făcută ochi, prin care pustnicul care locuise înaintea mea în colibă obişnuia să-şi treacă braţul şi să vegheze noaptea întreagă. Dacă îl prididea somnul şi-şi apleca umerii, ochiul se strîngea pe braţ şi-l deştepta. Cînd am intrat pentru întîia oară în odăiţa pe care mi-o statornicise *mahant*-ul, superiorul mănăstirii, am şovăit; din întuneric, funia aştepta galeş braţul pustnicului. Dar de atunci mă învăţasem s-o ştiu deasupra căpătîiului, şi mă trudeam s-o ghicesc [2] înainte de lumina zorilor.

De-a dreapta şi de-a stînga fluviului [3] se înalţă munţi păduroşi şi lumina se coboară cu greu în văi. Dar într-un ceas de la bătutul toacei jungla începe să freamăte, păsări încep să zboare strigîndu-se pe deasupra colibelor în aşteptarea hranei de dimineaţă, păuni se reped la fereştri cu hîrîitul lor scurt şi metalic, paşi în sandale de lemn se aud pe cărările ce duc din faţa fiecărei colibe pe malul Gangelui. Se coboară eremiţii pentru baia de dimineaţă. Şi cum trec prin faţa colibei mele, le aud strigarea cu care îmi

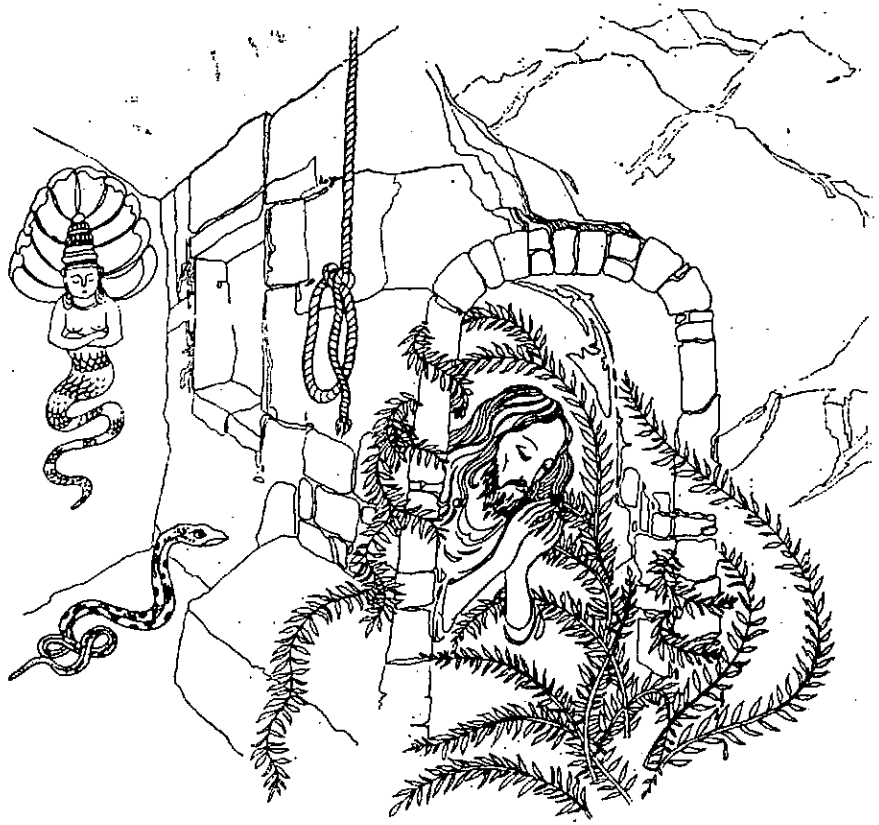

urează bună dimineaţa: *Om! Namo Narayan!* Iar eu le răspund: *Om! Namo Narayan!* Aceasta înseamnă „Plecăciune Domnului Dumnezeu!“ şi e singura urare între eremiţi. Îmi iau sandalele, îmi înfăşur umerii cu şalul alb al neofitului, *brahmacarin*, şi cobor. Gangele se află la cîţiva paşi mai jos, brumat şi pur. E atît de îngust aici, încît cu uşurinţă îl treci înot. Numai vara cînd se topesc zăpezile pe culmi, apele vin mari şi fremătînd. Acum plaja e destul de largă, şi cînd e lună pare un ostrov de nisip pe care se adună şacalii şi scurmă resturile de orez de la masa călugărilor, şi hienele ca să latre la umbre. Dimineaţa, malurile îndeamnă la vis şi la drumeţie [4] prin junglă; căci zăreşti spinări tot mai albăstrii deasupra munţilor grei de liane ce [5] înconjoară mănăstirea. Ai vrea să pleci tot mai sus, deasupra peşterilor din jurul fluviului, deasupra pădurilor de bambuşi, deasupra platourilor de arbuşti necunoscuţi [6]. Priveşti malul, priveşti Gangele cum se duce la vale şi tot mai adînc în inima Indiei şi nu ţi-ar veni a crede că locurile acestea atît de paşnice şi atît de pure sunt aceleaşi pe cari le vezi noaptea, dacă te încumeţi să treci singur prin faţa colibelor. Umbrele ajung atunci fantastice, licuricii în zbor te înspăimîntă ca aripi de focuri drăceşti, şacalii te opresc din drum, iar risul hienelor îţi îngheaţă sîngele în vine. A doua

noapte rămîi pe prispa colibei, visînd sau numărînd stelele, dar mai jos nu te cobori...

Îmi iau baia în Gange după cum fac toți ceilalți eremiți și brahmacarini: mă cufund [7] deodată pînă ce-mi ajunge apa peste cap, apoi mă ridic și mă scutur, săltînd pe pietre pînă mă usuc. Călugării nu folosesc ștergarul decît pentru față; trupul îl usucă soarele sau vîntul. În timpul plonjei, ei recită mental liturghii scurte, sau *mantra*, pentru izbăvirea vieții. Apoi, așteptînd să se usuce, fărîmiță resturile de turte de la masa de seară și le zvîrl peștilor. În jurul Rishikeshului s-au pripășit zeci de mii de pești, mari și blînzi, ce nu se sperie de zgomotele de pe mal, ci înoată lîn îndesați unul într-altul ca într-un convoi. În acest loc binecuvîntat în care nimeni nu ucide, făpturile n-au de ce să se teamă. Peștii își așteaptă firimiturile; păunii și corbii se coboară pe plajă cînd călugării mănîncă; șerpii și scorpionii ies fără grije să se încălzească la soare pe potecile mănăstirii; maimuțele îți cerșesc alune și te urmăresc milogindu-se; iguanele se prăjesc pe stînci; iar mai sus, unde jungla e mai deasă, întîlnești ciute blînde cari te privesc fără să fugă. E ciudat, dar nimeni nu-și amintește să fi auzit vreodată de vreun om mușcat de șarpe în Rishikesh. Și sunt șerpi destui, de tot soiul și de toate veninurile. Îi întîlnești pretutindeni, dar mai cu seamă prin colțurile colibelor. Cînd începe frigul, ei [8] se adăpostesc alături de călugări, se fac ghem în vreun colț, la întunerec, și așteaptă primăvara. Dar nu hibernează propriu-zis, pentru că niciodată frigul nu ajunge aspru. De aceea auzi citeodată foșnete surde și fricoase, în puterea nopții, tîrșiit leneș pe pereți. Știi atunci că vecinului tău, șarpele, îi e foame și umblă după vreo ulcică cu lapte. Dacă tovărășia duhului teluric te stînjenește, nu-l poți ucide. În Rishikesh, ca și în oricare altă mănăstire indiană, nu ucide nimeni. Cel mult dacă ți se îngăduie să aduci în odaie și să o lași singur, după ce închizi capacul ferestruicii, o iguană, unul din acele animale năuce și fermecătoare cu aer de crocodil de carton, pe cari le poți scoate de coadă din vizuinile lor pe malul fluviului. Iguane, pe care solzii lor îi fac invulnerabili mușcăturilor, au mare slăbiciune pentru șerpi. Și după ce au adus în cămară, laptele nu-ți va mai scădea din ulcică, nici zvonuri nu te-or mai deștepta nopțile...

Aici, în mănăstire, fiecare face ce vrea. Deși eremiții sunt toți hinduși, acceptă neofiți și vizitatori din orice religie. Ei nu respectă sistemul castelor, nici ierarhiile sociale. Lumea se împarte pentru ei în două mari categorii: cei dinlăuntrul și cei dinafara ei. Pentru cei ce trăiesc în mijlocul lumii, prinși de datoriile și covîrșiți de amărăciunea ei, nu au decît o imensă și sfioasă milă. Căci acești bieți oameni sunt măcinați de pofte zădarnice și suferă de dureri iluzorii. Dar nu-i disprețuiesc, nici nu-i gonesc cînd vin să le ceară povețe religioase sau întărire sufletească. Și sunt mulți cari vin, cît ține marea sărbătoare Puja, de la începutul lui octombrie pînă spre mijlocul lui noiembrie. Vin convoi după convoi, pelerinaj pitoresc și emoționant, din toate colțurile Indiei, cu femei și copii, să afle înseninare de o zi pe malurile Gangelui cu mireasma zăpezii topite, sau să cerceteze la vreun pustnic vestit deslegarea unei taine de credință. Trenul îi adună pînă la Hardwar, la poalele Himalayei. De acolo pornesc în căruți sau pe drumuri [9] prin păduri de bambuși, cale de douăzeci și cinci de kilometri, pînă la Rishikesh. Aici încep a vizita la rînd mănăstirile ce se întind pe amîndouă malurile fluviului, sfîrșind la Swarga-Ashram, cea mai de sus și cea mai fascinantă. Căci la Swarga-Ashram se întîlnesc cei mai de seamă pustnici. Iată pe Swanni Sivananda, bărbat înalt și negricios, fost medic vestit și bogat în Singapore [10]. Într-o bună zi, doctorul și-a lăsat soția și copiii și a pornit pe jos spre Himalaya, cale de trei mii de kilometri, umblînd rupt

și zdrențăros, cerșindu-și hrana din sat în sat, dormind prin jungle sălbatice, prin peșteri și pe sub stînci. A ajuns bolnav, secătuit și îmbătrînit la Swarga-Ashram. Au trecut de atunci nouă ani; din doctorul vestit în Singapore [11], îmbrăcat europenește și trăind într-un palat, cu robi mulți, a ajuns Swanni Sivananda. Nu s-a mai coborît de atunci în lume.

Lîngă templu, ascuns între cinci arbori de ai lui Shiva, se găsește *Kutiar*-ul, coliba lui Swanni Narayan. Un om frumos, cu fața palidă și barba căruntă. Trecutul lui e mai tainic, dar fiecare știe cum a părăsit Narayan Swanni postul lui de magistrat în Gwalior ca să se retragă în Himalaya, și cît de strașnic și-a păzit el cele două jurăminte luate la intrarea în pustnicie: jurămîntul tăcerii și jurămîntul goliciunii. De cinci ani, Swanni Narayan nu vorbește cu nimeni și nu își învăleșe trupul cu nimic. Pelerinii trec prin fața *Kutiar*-ului său, îl văd stînd cu picioarele încrucișate pe prispă, cu ochii furați de înaltul cerului indian, senin și împăcat, singur cu gîndurile și harul său, fără nici o putință de a împărtăși cu alt suflet. Oamenii trec și îl salută cu aceeași urare: *Om! Namo Narayan!* Swanni răspunde împreunîndu-și palmele în dreptul frunții și strigînd: *Om!* Atît. Nimeni nu știe ce gîndește, ce aude și ce vede Swanni Narayan. Dar numele lui e cunoscut în India, căci Swanni a umblat singur și gol pînă la frontiera Tibetului, prin zăpezi veșnice, dormind în peșteri de ghiață, meditînd sub cascade împietrite de ger. Cunoaște ierburi tămăduitoare și rădăcini dătătoare de puteri. Oamenii suferinzi vin la el și se spune că numai apropierea de sălașul lui e izbăvitoare...

Alți nenumărați pustnici cu nume răspîndit în întreaga Indie [12] se găsesc ascunși prin *Kutiar*-ele de pe mal sau prin peșterile din susul Gangelui [13]. Unul, Swanni Juanananda, nu doarme deloc. Altul, un *naga*, un ascet gol, stă pitit într-o peșteră, vara încinsă de soare, și crăpată de ger, iarna. Stă alături de cîteva cărți sanskrite și cîteva duzini de șerpi. După ce primește, rareori, vreo vizită — se coboară din peșteră și se scaldă în Gange: să nu-l ispitească cumva duhul adus de călător...

Oricine renunță la bucuriile și amărăciunile vieții și îmbracă haina portocalie a eremiților, sau se retrage în pustietățile Himalayei ca să afle în meditație și rugăciune taina creației și sensul existenței — e slăvit și adorat de indieni ca un sfînt. El e de-acum dincolo de înșelăciunile lumii. El a avut puterea să renunțe, să se rupă de dulceața amăgitoare a visului [14]. Căci viața pentru indieni, e asemenea visului; tot atît de gratuită, de trecătoare, de înșelătoare și neînțeleasă ca și visul. Iar cei ce n-au puterea sau nu le-a venit încă sorocul să se deștepte la adevărata viață a sufletului — preaslăvesc și jinduiesc pe pustnici. Chiar dacă vin în mănăstire pentru un răstimp scurt, chiar dacă ești un biet student pripășit printre eremiți pentru a le privi viața și a le cerceta sufletele — pelerinii laici te adoră cu aceeași evlavie și te dăruiesc cu aceeași bucurie cum dăruiesc un sfînt. Din cele dintîi zile ale statornicirii mele în Swarga-Ashram, de cum am îmbrăcat vestmîntul brahmacarinului, zvonul despre prezența unui european în cea mai pioasă parte a Rishikeshului a și început să se întindă [15] și zilnic veneau convoiuri ca să bată la ușa colibei mele. Nu-mi cereau nimic altceva decît să-i las să mă vadă. Zadarnice au fost împotrivirile mele, zadarnic le-am tăgăduit sfințenia mea, zadarnic le spuneam: „Sunt un biet om asemenea oricărui altul dintre voi! Am venit aici ca să învăț, iar nu să învăț pe alții. Nu am nimic a vă spune. De ce veniți? De ce mă dăruiți cu ofrande cuvenite

eremiților?" În zadar mă feream eu de plecăciunile lor venerabile. Căci, dacă mă răzbeau rugămințile lor și deschideam ușa colibei, pelerinii își lipeau trupurile de pământ, plecau frunțile pînă atingeau vîrful sandalelor mele, mă rugau să primesc în dar ramuri cu banane, migdale, rodii, struguri, ulei, ceai, pînză de bumbac — și-mi cereau numai să-i binecuvîntez. Dacă protestam, reîncepeau plecăciunile; dacă mă întorceam în colibă, i-aș fi mîhnit. Nu știam cum să mă port și ce să le spun ca să-i fac să înțeleagă adevărul. Căci mă umileau bătrîni venerabili și fecioarele cu privirile acelea de nedumerire orientală, plecîndu-se în fața mea. Cînd mă răzvrăteam, ei îmi răspundeau că nu adoră omul din mine, ci faptul meu de a sălășlui de atîtea luni în Swarga-Ashram, puritatea pe care fără îndoială mi-au dăruit-o locul și Gangele și trebuie, astfel, să le primesc darurile și să le rabd venerările. Căci veneau oameni de departe ca să vadă pe albul cu haine de eremit. În India mitul omului crește cu neînchipuită putere...

Odată cu sfîrșitul vacanței [16] Puja, încetează și convoiurile de pelerini. Mănăstirea se cufundă într-o liniște și mai tainică. Acum zilele ajung ispititoare, zile calde, jungla deasă, cascade verzi prăvălite luxuriant din coaste către albia îngustă a Gangelui. Ispitele drumeției tot mai adînc în inima pădurilor, tot mai sus pe Himalaya. Și într-o zi, în zori, am pornit cu Swanni Shivananda și un alt *saddhu*, Dayananda; am pornit pe poteca inundată de tufe, pe malul de sus, spre Lakshmanjula. Am trecut podul suspendat deasupra cheilor în cari spumegă albastru Gangele, și apoi printr-un cîmp de flori, sus pe platou, ne-am afundat în junglă. Poteca se pierdea sub ierburile acelea prodigioase, reptile cu frunza lată, liane tîrîtoare care-și au rădăcinile în mal și lugerele în codru, fringhii umede, vii, sensitive, cari se tînguiesc călcate și zbucnesc de sub picior asemenea omizilor. Arareori vedeam soarele în valurile acelea verde-întunecat; îl zăream la răstimpuri în vîrf de arbore necunoscut, prin spărturi de cer albastru, zeu incandescent și plutitor în zarea înșelăciunilor. Poteca șerpuia dezordonat, acum printre bolovanii unui pîriu secat, acum pe sub trunchiuri căzute, uriași în giulgiu verde. Moartea vegetală nu lăsa impresia aceea deprimantă a toamnei sau a crepusculului — ci era un dar al prea plinului vieții, o bucurie a materiei ce se schimbă, palingenează și sacrificiu, dans. Iar eu eram fermecat de magia aceasta a ritmului veșnic și strigările cenușii schimbate în lugere cu floare albastră le auzeam 0și de pretutindeni mă loveau miresme tari, nude. Umblam toți cu pasul celui intoxicat de junglă, cu respirația amețită de mierea parfumului necunoscut...

Din acea zi îmi amintesc scene stranii, viziuni odihnitoare, colocvii cu oameni a căror față le-am uitat-o. Cu cît înaintăm în pădure, cu atît urma omului se șterge. De abia întîlnim la cîțiva kilometri cîte o colibă. Într-una se află un brahmacarin nepalez [17], care-și durase o gospodărie ciudată, numai bananieri, portocali și tufe de *bang*, un soi de stupefiant stenic. Într-o peșteră pe malul [18] Gangelui medita acest ascet gol înconjurat de șerpi. Mai sus, la Brahmapuri, întîlnim o colibă din trestie de bambu, solid durată pe un fundament de nisip. Aici e primul nostru popas. Gazda ne coace turtele de secară, iar noi coborîm pe malul Gangelui, să vizităm peșterile. Sunt mici, ascunse sub stînci, create la întîmplare de rostogolirea malurilor de piatră. Găsim pe cea mai pitorească și cea mai încăpătoare, adevărată peșteră de sihastru, în care a locuit șase ani Swanni Ramtirtha, acel incomparabil maestru spiritual al Indiei. Intrăm cu greutate și ne așezăm pe nisipul rece al peșterii. Acolo am întîlnit pe un bătrîn Swanni din Malabar, care a întrebat cu alt prilej pe o creștină dacă a cetit *Imitația lui Christos* și aflînd că nu, i-a spus: „Citește-o, Mamă, căci o e carte mare!" Swani tocmai se cobora din piscurile cu zăpadă veșnică. Opt luni nu văzuse pe nimeni; eram cel dintîi „din lume"...

Colindăm stînci după stînci. Nisipul arde, șopîrlele se risipesc la zvonul pașilor și Gangele curge înspumat pe chei. Jungla crește magnifică pe ambele maluri. Miresmele ard din colțuri nevăzute. Nimeni nu știe de unde vin, îmi spun tovarășii mei, căci le-au adus corpul neînsuflețit al lui Swanni Ramtirtha, pierit în aceste locuri în apele Gangelui.

E, poate, pocăința fluviului...

Durga, zeița cu cincizeci de scăfîrlii

...ZEIȚA LOCUIEȘTE în munții Vindhya și de desfătările ei cu carne, vin și sînge stă scris în *Mahabhârata*, unde Durga, zeița fecioară, ucide pe Mahesha, balaurul spaimei. Durga, zee cu trup negru, asemenea trupului întunecat al lui Krishna; cu cincizeci de cranii prinse colier pe grumaz; cu podoabe de păun în jurul frunții și cu zîmbetul lung, crunt, mesager al orgiilor tantrice. Cine ar putea urmări povestea ei obscură [1], închegată secole de-a rîndul din rituri sîngeroase și din fantezia atotcuprinzătoare a Bengalului? Multe și potrivnice sunt aspectele zeiței; acum [2] simbol al destructiei cosmice, al dansului macabru pe trupul mort al lui Shiva; apoi [3] icoană a Mamei dătătoare și rodnice, Mamă ce întruchipează însăși mistica sentimentală și extatică a Bengalului. Pe ea o cîntă poeții și sfinții, pe ea, zeiță cu adevărata față nevăzută, pretutindeni prezentă — în bucuria ploilor și în cruzimea arșiței, în trăznete și în lanuri, în duioșia sufletului și în elanurile de sălbatece orgii ale templelor. De-a lungul atîtor veacuri din istoria religioasă, Durga a ajuns să îmbrățișeze totul; la început soră a lui Krishna, apoi soție a lui Shiva, la început fecioară mîndră și pură, mai tîrziu numită Uma, e identificată cu ce are India mai scump — *Vedele* și *Brahman* — iar fecioara înlocuită prin porniri orgiastice. Durga, Uma, Kali — zeița are zeci de nume, zeci de fețe, zeci de aspecte. Cele cincizeci de cranii simbolizează și cruzimea riturilor sale și alfabetul mistic al cultelor sale secrete. E zugrăvită într-o postură înfricoșătoare, aproape goală, stropită cu sînge, călcînd sub picior balaurul și dansînd dansul morții și al creației, cu colierul de scăfîrlii săltînd de mînia zeiței. Festivalul ei începe în mijlocul toamnei.[4]

...Octombrie. Au fost furtuni pe Baie: vasele Companiilor din Java și Hongkong vin întîrziate pe fluviu; ploi lungi, ca în toiul mousoonului; — și, deodată, seninul tropicei, cu mireasmă zăcută de junglă. Briză proaspătă, răscolitoare a cutreierat orașul murdar în preajma Pujei.

A fost o săptămînă bogată, cu *samkirtan* — acele coruri mistice, monotone, jeluitoare sau ațițătoare, lăudînd numele lui Krishna, sfîrșite în plîns și pierdere de sine; cu vizite la case boierești, în cari bengalezi bine crescuți îți aduc scaun să-ți scoți pantofii și, în ciorapi, să te poți apropia de imaginea Durgei, grea de juvaeruri și îmbătată de ofrande vegetale. Săptămîna în care, european jinduit, te poți desfăta cu *singara* fierbinți pipărate, sau cu *dudpedè* dulci și *rasa-gula*, acele incomparabile gogoși minuscule din orez pisat și miere. Și iarăși, ceaiul cu lapte, pe care fecioara casei ți-l oferă nesfioasă, știind că ești ucenic la cutare glorie a Bengalului — și te îndeamnă cu mango, sau piersici roșii, și te întreabă cuviincios dacă te-ai deprins să citești *bengali*, și se lasă descusută cu întrebări la cari numai o *Kumari* ce-a umblat în școli engleze poate răspunde. Dacă ești norocos, fata își aduce prietene — muiate în mătase — cari șoviăiesc pe scaune și se adună

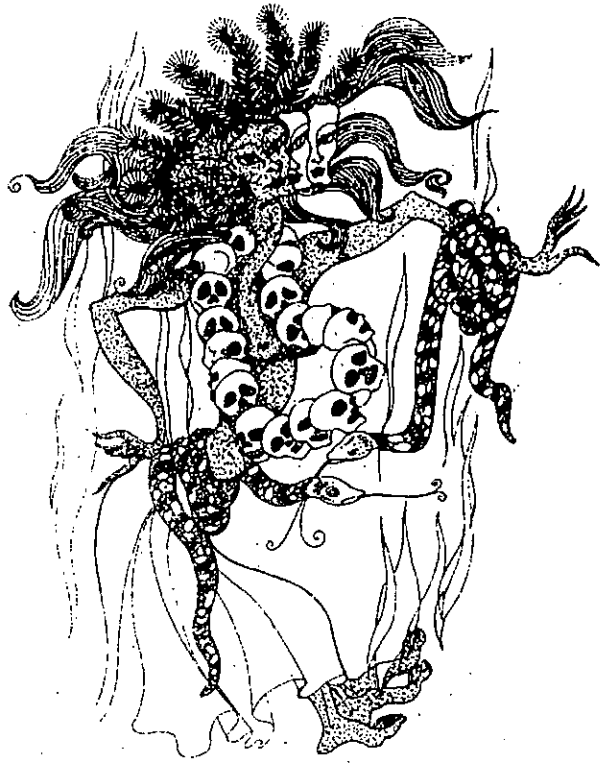

toate pe un divan din colț, și rîd și sporovăiesc în *chalit-bhashya*. În timpul acesta, tatăl îți arată manuscrise sanskrite — pe cari le descifrezi cu degetul — iar vreun unchi bogat insinuează subiecte politice. Sunt toți întineriți, grizați de Puja, sărbătoarea Durgei. De cîte ori n-am ascultat lămuriri, unele mai copilărești, altele cu emoționante strădanii de evadare în Duh — și de cîte ori n-am întîlnit bărbați cărturari, cari mi-au amintit și m-au rugat să nu confund, ca Miss Mayo, sîngele țapilor înjunghiați în Kalinghat cu esența hinduismului. Ghiceam ciuda omului care se știe pur și bogat, să fie îmbrîncit în gloata cu urlete a adoratorilor nepricepuți, senzuali și lacomi.

...În acea noapte de octombrie „mama" mi-a așternut saltea grea și șaluri proaspete pe terasă. „Mama" — nu e numai o expresie de respect, e singurul cuvînt ce se potrivește dragostei și bunătății pe care soția învățătorului indian o arată, așa cum se cuvine prin Scripturi, ucenicilor. Aceștia, tineri nepricepuți și sîrguitori, locuiesc în casa maestrului, sau în grădina lui. Nu plătesc, ci ajută rosturile gospodăriei. În schimb, *guru* le destăinuie tainele gramaticei, retoricei și metafizicei — iar „mama" le poartă de grijă și le țese vestmintele albe.

Se doarme bine pe terasă, și cum stai lungit între șaluri, nu vezi decît albul moscheei îndepărtate, umbra unui balcon vecin și perechea de palmieri svelți, nelipsiți. Am dormit în multe *Bungalaws* în Himalaya sau în

junglă, pe plaja crocodililor din susul Gangelui sau în plantația bîntuită de șacali.

N-am uitat nici isteria șacalilor, nici incertitudinea sunetelor din junglă — acea înviere fantastică, inimaginabilă a spiritului vegetației, care zîmbește și se amuză, infirmînd superstiția statică. Dar, pentru un creier căutător de nuanțe — minime, grotești, pasagere — spasmul frunzișului, din vîrful palmierilor gemeni, e o comoară. Te obișnuiești cu el anevoie. La început te deșteaptă din somn — și se oprește îndată ce ai deschis ochii. E capricios; nu-l animă decît somnul celui de pe terasă; nu-l pironește decît ochii fugărind coșmarul. E imperceptibil, de aceea te asurzește, dilatat în pseudodelirul veghei. E monoton, de aceea nu-i poți surprinde niciodată ritmul. Cîteodată, asemenea țipătului paserii rănite, stins de apele cu albie aburie. E o manifestare izolată, care te stingherește și te farmecă, deși îți tulbură somnul și te covîrșește cu doruri. Cum ai putea dormi? Cine cunoaște ceasul cînd *gitanii* ostenesc cîntecul dragostei lui Krishna cu Rădha și jocul eroului cu fecioarele din Vrindavanam? Orga și viorile *(vina)* și *esraj* și *mri danga* cu sunet de tobă lungă, și melopeea *Rama vanasya*... — cine le-ar putea uita, ca să doarmă somn lung?...

Zorii te trezesc cu prevestiri de guturai, biet european cu prea multe șaluri. Mai rămîne un ceas. Înainte de șase dimineața ești în curte, pe jumătate gol și te îmbăiezi, scoțînd apă dintr-un bazin de piatră, îngust ca un cosciug. Tot cartierul e o scăldătoare, și fiecare cișmea din stradă, izvor pentru cetele sărmane. Ceaiul, și iarăși gălăgia fetelor, și rugăciunile ortodocșilor, și, pentru că e Puja, joc, joc și rîsete, pretutindeni, alături de ofrande.

În templul din Kalighat — vestit în toată India, cel mai prețuit altar al Durgei — am un prieten din chiar clanul de brahmani care stăpînește și se îmbogățește din veniturile templului. El mă călăuzește printre miile de pelerini, unii veniți din Orissa — femeile sunt negre, pietroase, căutătoare —, alții de pe fruntariile Nepalului, alții din Assaur. Mă îmbrincesc șiruri dese de credincioși și sărmani, așteptînd cu zilele să-și ofere „puja" pe o frunză lată. Altarul lui Shiva, cu puțul sacru (în care ochiul pătrunzător descoperă *lingam*-ul zeului), te întîmpină, asaltat de femei. Soțiile vin și revarsă apă din Gange, murmurînd *mantras*, și-și adoră cu o neînchipuită devoție Zeul, dăruitor de rod al pîntecului. Mi se îngăduie să privesc pe deasupra altarului și deosebesc femei din aristocrația Calcuttei, în vestminte grele, mătăsoase, alături de sătence din Oudh, alături de bătrîne cucernice și fecioare desculțe despletite. Recunosc chipuri și-mi amintesc nume întîlnite la festivaluri artistice. Din capul scării, cu brahmanul tînăr lîngă mine, privesc șirurile încărcate cu inele de fier, ofertelor și înțeleg rostul cactusului vecin, soțiilor cărora Shiva le-a împlinit ruga.

Viermuiala din ulițele ce duc spre templul principal urlă aceeași chemare: *Dùurga !* ... *Dùurga !* ...

Oamenii așteaptă în soare, cu ofrandele de flori și grăsimi — și oameni vin, vin, și ofrandele se adună, terciuite, la picioarele zeei, pe care nu o pot vedea, în întunericul templului asediat. Nu-mi pot face drum nici încai pînă la zid. Ocolesc și ajung în fața porticului, unde se jertfesc țapii. Două mii pe zi, pentru că e Puja. Și aici se înghesuie spectatori și credincioși. Sunt singurul alb, dar sunt cu un brahman din Kalighat. Țapi, țapi, și călăul activează cu o prodigioasă dexteritate și sîngele împroașcă pretutindeni. Capetele, membrele, sunt adunate de slujitori îndeminateci. Calzi, țapii înjunghiați sunt trecuți din mînă în mînă, jupuiți, despicați, goliți de măruntaie, îmbucățiți. Ceea ce urmează, nu văd — dar fumul se poartă peste mulțimi. Nu poți rămîne mult; animalele, hipnotizate de panică și de aburii sîngelui, se lasă moi în mîna călăului antrenat. Aburii te irită, te excită, deșteaptă nervi nebănuiți. Soarele arde și oamenii te îmbrincesc, și strigă: *Dùurga !* ... *Dùurga !* ...

Mă îndrept spre fluviu, căci nici un hindus nu-și sfîrșește ofranda fără îmbăiere în Gangele sfînt — de o murdărie fără seamăn, cu ape grase și putrede. Fiecare dugheană din uliță e un altar: Ganesh, Lakschmi, Krishna, Shiva. Se vînd idoli imagini roșii: Durga. Te asaltează cerșetori schingiuiți, leproși nevindecați, brahmani escroci, yoghini și fakiri de bîlci, cu plete de *sadhu*, prăfuite în cenușă. Vezi, pe marginea drumului, farseuri cu capul îngropat și tovarășul adunînd banii de aramă ai femeilor din Oudh. Sau falși fachiri țăifăsuind pe plăci cu piroane și cuie, sau vaci cu picioare la ceafă și tot felul de exhibiții grotești, odioase, repugnante, pe cari pelerinii le admiră și femeile le ajută cu părăluțe de aramă.

La început, spectacolul te amuză — mai ales dacă înțelegi că e un spectacol de hinduism degenerat, hinduismul care a produs sacrificii umane către aceeași Durga și prostituția origiastică pe care numai puțini o cunosc, dar nimeni nu o poate dezvălui. Mai apoi, oboseala se îmbină cu dezgustul, un soi de furie desperată împotriva acestei mixturi de devoție și barbarie. Singura mîngîiere e seninătatea femeilor de elită, cari își împlinesc datoriile detașate de îmbulzeală, de patimi, de sînge, de urlete. Mă refugiez pe aleea care duce, de-a lungul fluviului, spre *ghat*, unde se ard cadavrele. O mamă așteaptă teancul de vreascuri pentru copilul mort, înfășurat într-o rufă murdară. Un alt „mormînt" abia a înghițit trupul unui bine cunoscut negustor de frunte din Shambazar. Cineva, din familie, răscolește tăciunii și descoperă oase pe jumătate albe. Se aduc vreascuri, lemne. Trebuie să dispară pînă și cea mai mică urmă. Cînd cenușa nu mai dogorește, cîte un corb se așează pe parul care poartă, încă, mirosul cărnii fripte. Desperat, ciugulește lemnul — dar nimic, nimic nu găsește, căci trupul de-acum e în cerul Durgei.

O nuntă bengaleză

PENTRU INDIENI, naşterea, nunta şi moartea sunt ursite. Ele nu pot fi alese nici împiedecate. Nimeni nu-şi poate alege locul şi anul naşterii şi nimeni nu-şi poate împiedica moartea ce se pogoară cu o seninătate de destin într-o anumită zi, într-un anumit loc. Tot astfel, căsătoria e un fapt ursit, pe care omul nu poate să-l schimbe, nici să-l depăşească. Nimeni nu-şi alege mireasa, căci ea e aleasă de mult în destinul lui; ea nu e decît întruparea miresei pe care [1] a avut-o în viaţa precedentă; în această viaţă, el îşi va regăsi numai soţia de care l-a despărţit moartea în cealaltă existenţă.

Încrezătoare în ursita lor, care le va aduce soţul pierdut, fecioarele indiene nu au nici o iniţiativă în faptul căsătoriei.

Ele nu sunt întrebate dacă vor să se mărite decît în anumite familii influenţate de spiritul culturii europene. Într-o familie tradiţională, feţioara este vestită cu cîteva zile înainte de nuntă, iar pe soţ nu-l vede decît în mijlocul ceremoniei, după ce căsătoria a fost legată şi juruită.

De obicei, însă, şi mirele şi mireasa au ştire unul de altul printr-un schimb de fotografii purtate de o rudă care a pus la cale căsătoria, sau de chiar părinţii fetei. Fata se fotografiază cît e de mare, de obicei rezemată cu braţul de un fotoliu [2] şi braţul dezgolit fiind, ca să se poată ghici culoarea pielii printr-o comparaţie cu lemnul fotoliului Totul e aranjat de părinţii ambelor familii, înainte ca tinerii să fie întrebaţi de începerea tratativelor. Există foarte puţină romanţă într-o căsătorie indiană, dacă prin acest cuvînt înţelegem aventuri sentimentale sau chiar aventuri propriu-zise din iniţiativa unuia din tineri. Dar nici mirele nici mireasa nu protestează împotriva acestei tradiţii, căci ei ştiu că dacă tratativele vor reuşi, apoi aşa a fost ursit şi ursita le redă tovarăşul din cealaltă [3] viaţă; iar dacă nu vor reuşi, însemnează că nu era decît o greşală, o înşelăciune, pe care destinul a avut grijă să o înlăture. Pentru indieni, căsătoria e un fapt prea serios ca să poată fi improvizat de către tineri. Căci ce ştiu tinerii despre viaţă ? — se întreabă un indian [4]. Lăsaţi în voia iniţiativei lor, ei şi-ar alege tovarăşi sau tovarăşe bune pentru cules de flori şi amuzamente [5] — dar nu tovarăşi demni de acea rezonabilă hotărîre care e căsătoria. Un indian nu uită niciodată că o căsătorie se face în primul rînd nu pentru fericirea soţilor, ci pentru procrearea şi creşterea copiilor. O fecioară trece numai provizoriu prin stadiul de soţie. Ţinta ei şi fericirea ei e să ajungă mamă.

Acestea fiind idealurile căsătoriei indiene, este de la sine înţeles că aventura sentimentală şi romanţa — aceste intoxicări pasagere pe cari indienii nu le confundă niciodată cu dragostea — vor fi cît mai mult excluse de la fundarea unei căsătorii. Dragostea începe în India după nuntă. În loc ca [6] aceasta să însemne, cum înseamnă în Europa, ultimul şi cel mai fericit capitol într-o romanţă desfăşurată de-a lungul atîtor peripeţii şi crize — nunta nu e

decît primul pas pe drumul dragostei adevărate, senine şi sincere, la adăpost de afabulaţia tinerească şi de invazii romantice. Ceea ce numesc indienii „dragoste" e ceva mult mai adînc şi mai intraductibil decît ceea ce înţelegem noi prin acest cuvînt. Dragostea adevărată începe în clipa cînd s-a împlinit destinul, adică în ceasul nunţii. Ea se desfăşoară lent, ani după ani, fără erupţie pasionale, fără romantism. Indienii numesc asemenea sentimente — pe cari le cunosc şi tinerii din romanele europene [7] — nu dragoste, ci infatuări pasionale, orbiri instantanee, crize trecătoare. Şi le numesc astfel pentru că ei nu corespund ursitei, nu sunt adică vechi de atîtea mii şi mii de ani, cum e dragostea ce naşte într-o căsătorie, între soţi cari se regăsesc pe acest pămînt pe care l-au vizitat împreună de atîtea ori în trecut şi-l vor mai vizita, tot împreună, în existenţele viitoare ...

A trebuit să fac aceste observaţii preliminare, pentru ca să se înţeleagă de ce tinerii indieni acceptă să fie căsătoriţi de părinţi, iar nu din propria lor iniţiativă.

Pasul se face de către familia fetei, care peţeşte băiatul, întîi printr-un mijlocitor, apoi direct, printr-o rubedenie. Mireasa trebuie să îndeplinească multe condiţii: să fie din aceeaşi castă ca şi băiatul, să nu fie prea oacheşă nici prea săracă, să ştie englezeşte şi să fie educată, să dea probe de pricepere casnică şi să nu aibă nici un hoţ, ucigaş [8] sau imoral în familie, şapte generaţii în sus. Dacă aceste condiţii sunt îndeplinite, căsătoria se poate considera ca făcută, căci cele ce vor urma sunt numai ceremonialul care concretizează şi juruieşte alegerea. Dar destinul e luminat; mirele [9] şi-a găsit mireasa, şi mireasa mirele. De acum încep acele fermecătoare ceremonii, acea împletire cu adevărat fascinantă între vis şi cotidian, acea punere în scenă atît de sinceră şi atît de impresionantă — care constituie un scenariu mai magnific decît o nuntă domnească, şi o romanţă mai frumoasă decît orice închipuiere cu eroi şi principese. În Bengal, nunta propriu-zisă e aproape o dramă sacră, cu flori şi cîntece multe, la care asişti ca la o feerie, niciodată neştiind precis unde e hotarul realităţii şi de unde începe închipuirea.

Pe o terasă închiriată special pentru ceremonie, sau într-o sală cu pereţii înalţi — se aştern de jur împrejur covoare groase, iar în mijloc, un soi de palanchin sfinţit, sub care nu pot sta decît mirii şi preoţii. Toate acestea, ca şi banchetul care va urma, sunt aranjate de familia fetei. Oaspeţii încep a sosi către amurg sau cu un ceas mai înainte, şi sunt întîmpinaţi la uşe de către două fete sau doi băieţi din familia miresii, cari le pun de gît o ghirlandă de jasmin, le ating fruntea cu degetul muiat într-o pastă parfumată şi le dăruiesc un boboc de lotus alb. Scara către terasă ajunge astfel repede îmbălsămată de miresme şi cu cît urci mai sus simţi parfumul şi mai mult, căci pe fiecare treaptă au fost [10] picurate uleiuri de *atar*, de *amber* şi de trandafiri de Ispahan. Te aşezi pe covor şi aştepţi. În jurul tău stau bengalezi în *dhoti* de cînepă albă iar de cealaltă parte a terasei, pe covoare mai luxoase [11] şi presărate cu mai multe flori, încep să se aşeze femeile. Au venit cu vestmintele lor cele mai frumoase, cu *sari* de mătase albastră sau roz pal, sau galben stins, sau asemenea cenuşii argintate, culori şi nuanţe nebănuite viziunei europene — numai în roşu nu, căci singura sari roşie de astă seară va fi a miresei. Au venit cu cercei grei în urechi şi brăţări de argint în jurul gleznei. Şi-au parfumat părul cu uleiuri tari şi coamele se ghicesc negre, lungi, şerpuitoare sub voalurile subţiri. Numai faţa şi braţele nu şi le ascund sub voal. Şi-au pudrat obrajii cu polenul unei flori sălbatece — singura lor pudră — şi şi-au roşit buzele mîncînd frunze de *betel:* iar ochii strălucesc mai mari, mai adînci, încercuiţi în *Khal*. Papucii de mătase au fost lăsaţi la marginea

covorului, iar cînd vreuna se ridică, se văd tălpile şi unghiile boite în cerneală singerie. Au venit toate pregătite pentru sărbătoare. Arareori vorbesc cu vreun bărbat şi atunci numai cîteva cuvinte, de prezentare, încheiate cu salutul lor: palmele împreunate în dreptul frunţii şi capul plecat.

Mirele soseşte cel dintîi, îmbrăcat în alb, cu un coif de carton argintat pe creştet, şi se aşează singur sub palanchin, alături de preot. Mireasa e anunţată printr-o chemare [12] de sunete fluierate prin ghioace. Căci marşul nupţial [13], ca să fie cu noroc, trebuie întovărăşit de aceste sunete aducătoare de fericire şi rodnicie. Mireasa e purtată pe un scaun fără spătează, şi e purtată de patru tineri din familia ei. La început nu vezi decît o formă ciudată [14] îmbrăcată în roşu, un roşu violent, victorios, solar. Căci mireasa e acoperită de sus pînă jos în voaluri dese şi ţine capul aplecat în poale. În sunetele ghioculuí e adusă şi alăturată mirelui, care nu o cunoaşte şi nu i-a văzut decît, în cel mai fericit caz, fotografia. Ceremonia propriu-zisă se împlineşte acum, preotul le schimbă inelele, le leagă braţele cu aceeaşi coroniţă şi pronunţă formula sacră, *mantram*, care îi declară soţ şi soţie, după ce, de şapte ori au ocolit altarul improvizat sub [15] palanchin. De-abia atunci mirele îşi poate privi mireasa, şi o priveşte numai el singur. Căci cu mîinile lui ridică voalurile depe faţă şi, ţinîndu-le întinse cu braţele pe lături, ca să nu vadă nimeni altcineva, el îşi priveşte pentru întîia oară, în ochi, soţia.

Nunta e de acum încheiată, dar ceremoniile continuă două zile [16] şi în tot timpul acesta mirele nu rămîne niciodată singur cu mireasa.

Îndată după de i-a văzut faţa, ei se ridică de sub [17] palanchin şi fac plecăciunile celor mari. Atunci se ridică şi oaspeţii de pe covoare şi se apropie să vadă mireasa, sau să-i admire darurile adunate şi expuse spre vedere într-o odaie vecină [18]. Terasa ajunge repede un du-te-vino de oameni parfumaţi şi luxoşi, de femei pline de taine comunicate la ureche între ele, de copii străini copleşiţi de flori. Gazda anunţă atunci începerea banchetului, căci e seară tîrziu şi pe cealaltă terasă bucătarii au adus pe frunze de palmier orez fiert cu mirodenii, peşte şi vegetale — şi fiecare se coboară, îşi spală mîinile, se aşează turceşte în faţa frunzei de palmier şi începe a mînca cu mîinile, ca în India. Femeile vor mînca rîndul al doilea. Mirele nu mănîncă nimic pînă dimineaţa şi-şi petrece noaptea în odaia miresii, dar înconjurat de femei cari îi povestesc dragostele mitice şi eroice din trecutul Indiei şi cîntă şi spun snoave.

Nu-i dau drumul pînă dimineaţa, şi nu-i dau nimic să mănînce pînă ce nu primeşte [19] în zori ceva trimis de acasă; căci, după obicei, el nu trebuie încă să mănînce în casa socrului înainte [20] de trei zile de la căsătorie.

În timpul acesta, banchetul continuă tîrziu în noapte, cu orchestră indiană, pe terase, de-a dreptul sub cer şi sub stele.

Dimineaţa, cu puţin [21] înaintea prînzului, mirele se întoarce la casa lui, singur. Ziua aceasta e de mare tristeţe pentru el, căci e cea dintîi zi de singurătate. De-abia a doua zi, a treia după căsătorie, înainte de apusul soarelui, mireasa e adusă la casa soţului. Înainte vremuri, venea cu convoi şi cu alai, ea în mătase roşie, bocindu-se în carul cu flori — dar acum o aduce taxiul. E primită de fete şi de sunetul cu noroc al ghioculuí. Casa e tot atît de parfumată şi gata de sărbătoare ca şi casa miresei. Înainte de a pătrunde, mireasa trebuie să stea într-un lighean cu apă, iar mirele alături, şi să recite cîteva *mantram* pronunţate de mama sau mătuşa băiatului. După aceea ea se retrage în odaia nupţială, îşi schimbă *sari* cu alt costum, tot roşu şi se pregăteşte să servească la banchet. Căci la acest banchet ce încheie seria, toată lumea va fi servită cu mîna miresei, ea va aduce orezul în faţa frunzelor de palmier şi le va dărui fiecărui oaspete plăcinte şi turte pregătite de ea.

De data aceasta, banchetul nu se prelungeşte mult. Înainte de miezul nopţii n-au mai rămas decît familia mirelui şi prietenele fetelor. Se retrag în odăile lor mai toţi bărbaţii în afară de cei de tot tineri, — şi fetele întovărăşesc perechea în odaia nupţială. Odaia nu are covor de pîslă ci unul de flori de jasmin lat [22] de trei palme, împodobit cu lotuşi şi trandafiri. Odaia nu e altceva decît un divan de flori, cu o singură cărare în faţa uşei, unde se aşează mama mirelui. Şi atunci se împlineşte ultima ceremonie: tinerii îşi schimbă ghirlandele şi apoi mireasa toarnă apă parfumată pe piciorul gol al mirelui şi îl şterge cu părul ei. Cineva, de pe terasă, a dat semnalul. Ca la o poruncă se sting luminile, fetele fereca [23] rizînd ferestrile, muzici de vis încep să se audă din nu ştii ce colţuri — şi mama se retrage închizînd uşa. Aceasta e *şubha ratri*: „noaptea fericirii de miere. . . “

Dar se întîmplă, cîteodată, ca şerpi minusculi şi verzi să fie ascunşi în corolele lotuşilor, sau printre jasminul ce alcătuieşte patul nupţial. Şerpi mici şi răi. Şi atunci [24], dimineaţa, în odaia intoxicată de miresme, fetele găsesc perechea înlănţuită şi moartă. Ei sunt arşi atunci, odată cu florile „nopţii fericirii lor de miere“.

Dansuri în noapte la Jaipur

ÎN INIMA RAYPUTANEI, printre orașele [1] regilor eroi, strălucește Jaipurul, cetate cu totul și cu totul de piatră roșie, cu crenelurile din Ev-mediu indian profilîndu-se între porți și dealuri [2] dezolate. De pe fiecare stradă principală se vede zidul de apărare al cetății, cu porțile lui de fort oriental pe sub care trec diminețile și seara tîrziu caravane [3] îndreptîndu-se către deșertul Bikaneerului. De rătăcești cumva, la apusul soarelui, drumul dintre Jaipur și vechea capitală Amber, și dacă urci coasta prăpăstioasă privind spre Miază-Noapte — găsești deșertul, cu nisipul lui minunat, roșu, topit cîteva clipe în apus, și apoi stins într-o boare viorie, de umbre și de dealuri.

Nicăieri în India nu întîlnești mai proaspăt și mai fascinant decorul unui oraș din *1001 de nopți*, oraș însorit, larg deschis vînturilor de deșert, cu mulțimea atît de sincer și de evident orientală.

Bărbații cu șaluri de cămilă pe umeri și mîndri, ca unii ce aparțin unui stat independent, cu tradiție glorioasă, împărățit de un Maharajah. Femeile cu glezna grea de brățări de argint negru, cu profilul prelung, arian, cu urechile goale sub coafura despletită, și inele mari, enorme, lovindu-se de obraji în mers. Femeile rajpute — eroinele romanțelor și cîntecelor cavalerești din India Medievală — au o frumusețe sobră, un farmec reținut și o privire senină, care le deosebesc în cel mai compozit grup de indiene. În Jaipur, frumusețea lor te lovește de cum treci poarta principală și intri pe calea bazarului. Cu cît sunt mai sărace, cu atît mersul li-e mai elegant, căci costumul se preface tot mai mult în nuditate, pînă ce ajung pe șoselele dinspre marginea cetății, cu sinii goi și o fîșie de pînză vișinie în jurul coapselor.

Rar vezi vreo femeie să nu poarte nimic pe cap; și din pricina acestei poveri care trebuie s-o echilibreze prin forfoteala bazarului și sub arșița cîmpului, umbletul lor ajunge atît de ritmic de armonios și de personal, încît l-ai socoti dans. În salt, genunchii lor împung fîșia de pînză și conturează nuduri de fiece clipă schimbate. Capul li-e dat pe spate, brațele se rotunjesc ghirlandă în jurul vasului de pe umăr sau de pe creștet, și mijlocul ajunge ritm. Și la fiecare pas, brățările tresar sau se lovesc într-un fel deosebit, neghicit și neînchipuit — într-atît e de adulmecătoare muzica aceasta robustă și primitivă a brățărilor.

Bazarul începe chiar din inima orașului, de pe strada regală ce duce la Palatul Maharajahului și se continuă tortuos și luxuriant către Poarta dinspre Miază-Noapte. Începîndu-ți preumblarea tihnită printre aceste comori și minuni, repede te dobor ispitele și intri — la un anticar cu manuscrise rajpute și legături din Bagdad, la un colecționar de săbii cu minerul suflat sau bătut cu pietre scumpe, la un vînzător de lămpi. Iată aici aurarii și argintarii, cu tărăbile doldora de paftale lucrate cu sula, de lămpi pentru uleiuri scumpe, de brățări înșirate pe un corn de fildeș, de pahare zimțuite în aur

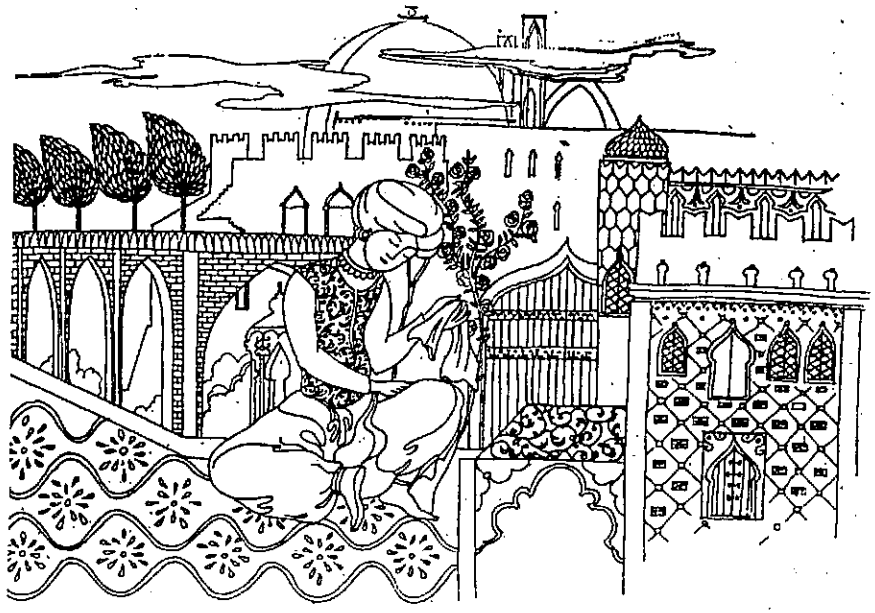

de tabachere bătute în peruzele, de inele groase, grele, vîndute cu gramul, cu safire cît unghia. Iată alături bijuterii, ținînd pietrele scumpe în talere de abanos, pietre cîte sunt pe fața Asiei și pe coastele Malayei; grămezi de turcoaze ca boabe de rodie, bucăți de jad și de agathe, casete de fildeș pline pînă în vîrf cu perle, sticluțe de jad și calamfir cu apă de roze și jasmin, zei de opal, elefanți de fildeș și maimuțoi de abanos — toate minunile și arabescurile Indiei musulmane le găsești în vitrinele și rafturile bijuteriilor din Jaipur. De aici pornesc darurile semindarilor și maharajahilor, de aici se aprovizionează Persia și Malabrul, cu nestematele și șalurile de Jaipur se momesc femeile deșertului.

Trec din dugheană în dugheană, furat de luxurie, amețit de athar, înfiorat de atingerea șalurilor acelea de mătase ca pînza păianjenului, de covoarele din păr de cămilă, lucrate cu fir de argint și cu umbre mate de jur împrejur.

Într-un atelier, introdus de ghid, asist un ceas la operația aceea meschină și dumnezeiască a colorării unui șal batist; zeci de fete lucrează, tăcute și atente, cu mătasea albă între mîini, muind cu grijă colț după colț în altă oală cu văpsele. Lîngă părete, șiruri întregi de oale cît o candelă, fiecare cu altă văpsea, așteaptă. Fetele își trec una alteia șalul și din bucata anostă de mătase albă, rigidă și lucioasă ca o mireasă, iese o minune ca aripile de fluture, elastică și frivol scămoșită cu violențe și nuanțe surprinzătoare.

Dar atelierele de marmură, și tehnica aceea populară dar robustă, ținută în canoanele artei primitive indiene, de unde ies idoli grotești de marmură albă cu fețele colorate în zmalț, Krishna lucrat în marmură neagră, amfore și candele pentru parfumuri? Dacă ai apucat să intri într-un atelier, apoi nu scapi pînă nu vezi cel puțin cîteva duzini din ele. Ești așteptat în stradă, și cum ieși te înhață politicos, alți meșteri sau alți negustori, îți întind cărți de vizită mari cît o carte poștală și încărcată ca un afiș, te silesc să te apropii de du-

gheana lor și, cu toate protestările, cu toate ironiile sau mitocăniile tale, te îndeamnă sigur, te copleșesc sub politețe, îți cer onoarea de a le vizita numai „două minute" tezaurul, și te împing, în cele din urmă, victorios în atelier. Acolo îți aduc scaun, îți oferă țigări și betel și, așezați pe vine în fața ta, îți răscolesc mormane de șaluri, de covoare, de batiste. Cu greu rezistă albul. De politețe, trebuie să cumperi măcar un șal-batist de mătase...

După risipa aceasta de senzații și mirări, anevoie mai poți porni să vizitezi celelalte atracții turistice: palatul Maharajahului cel tînăr, cu 100 de soții, grajdurile lui, observatorul astronomic din marmură albă unde bolta e studiată și înțeleasă cu instrumentele și metodele astronomiei indiene, muzeul național, bogat în sculpturi rajpute și artă populară, și celelalte. Numai parcul te mai îmbie pînă seara. Grădina aceasta e ca toate grădinile indiene: loc de reculegere, de trîndăvie și de întîlnire între bărbați. Femeile cînd vin, vin stoluri. Grădina publică e în același timp și grădină zoologică, precum și curtea muzeului. Se află cîteva duzini de cuști cu tigri locali, leoparzi și urși. Maimuțele, în aer liber, sunt legate de un lanț în pom, și marea lor distracție e să se hîrjonească cu clinii și veveriței. Pe clini îi obosesc repede, căci de cîte ori încep să latre, maimuțele sar la loc în pom. Dar veveriței le urmăresc din creangă în creangă și spectacolul e apreciat de o bună parte din privitori.

Păunii te întîmpină din gară, cu frumusețea lor sacră, albastră, mîndră. În parc se numără cu sutele, pe toate crenelurile, prin toate boschețele, pe pajiște, peste tot. Aștepți seara privindu-i, fără nerăbdare. Te obișnuiești repede cu Jaipurul. Sub ochii tăi viața se schimbă în mai puțin de jumătate de ceas. Strada regală e acum luminată — și luminile oricărei cetăți orientale îți sugerează fără vrere un foc bengal. Treci furat de umbrele caselor acelea cubice, cu terase întotdeauna enigmatice. Dacă ești de cîteva zile în Jaipur, cunoști fără îndoială adresele celor mai reputate case de dans, clădiri majestuoase și discrete totuși, în care nu ești lăsat decît cu ghidul tău și în care ai fost introdus încă de dimineață. Căci, ca să alegi dansul pe care îl vrei jucat noaptea — trebuie să vizitezi pe patron încă de cu ziuă. El te va pofti într-o odaie cu covoare multe, îți va întinde betel și țigări Gold-Flake, și te va întreba — după inevitabile incursiuni în viața ta privată — ce fel de dansuri vrei și cît ești dispus să plătești grupa de dansatoare. Prețul poate ajunge pînă la șapte mii de lei — 100 de rupii — pentru trei ceasuri de muzică și dans, cu patru perechi de dansatoare. În Jaipur, dansatoarele alcătuiesc o castă aparte și sunt crescute de mici cu o cultură și o politețe specială; știu vorbi englezește, pot cînta pe mai multe instrumente, știu să aprecieze o stofă veche, un obiect de artă — și știu cum să se poarte cu fiecare clasă de oameni. Numai învățarea politeții și umbletului politicos le ia cîțiva ani. Așa că patronul nu primește pe oricare să le vadă dansînd.

În acea dimineață, el îți arată — pe niște lăvicioare speciale — diferitele costume care vor fi îmbrăcate și dezbrăcate de dansatoare. Îți explică ce melodii se vor cînta, îți arată instrumentele de orchestră — și dacă vede că te pricepi puțin în muzica indiană, te întreabă în ce gamă dorești să fie cîntat cutare sau cutare dans celebru.

Seara trebuie să te prezinți la ora fixată, și banii ți-i ia patronul. Orice consumație trebuie plătită tot înainte, iar la țigări nu ți se mai aduce restul, căci orice rest se consideră bacșiș. Orchestra e așezată înapoia unei perdele: două viori, vira, un soi de țambal și o tobă surdă. Dansatoarele apar toate deodată, cu sfiala mărită pentru că ești european, ținîndu-se de mînă — și se plimbă agale prin cameră ca să le admiri costumele. Sunt unele adevărate minuni, și înspăimîntător de scumpe; cîteodată se ridică la o jumătate de

milion de lei, numai fir și mătase nemaivăzută, cu coliere și nestemate. După ce te-au îmbiat cu țigări sau băuturi — bat din palme ca să înceapă muzica. Stau toate lîngă perete și înghină muzica săltînd foarte ușor talpa piciorului. Apoi, două din ele se desprind și vin spre mijlocul încăperii cu mișcări de brațe unduite, parcă ar legăna un prunc nevăzut. Din picior bat nefiresc de ușor, așa încît numai o părere de clincit metalic descoperă brățările de argint. Începe dansul național rajput, pentru care cele două fete au venit în costum special: sari de mătase galbenă, pieptar strîns, întunecat, pe umeri. Amîndouă pornesc aplecîndu-și trupurile spre stînga, într-o mișcare precipitată, parcă le-ar răsturna — și cînd brațele s-au plecat, lovesc din palme și saltă înapoi. Mișcarea se repetă în timp ce fetele pășesc în direcții opuse și trasînd două cercuri ce se întretaie — iar muzica grăbește din ce în ce mai mult ritmul, pînă ce plecările și ridicările par niște zbucniri și căderi neînțeles de armonizate.

E peste putință de a reda fascinația dansului acesta numai ritm și numai sugestie. Muzica se stinge deodată, surd, fără preliminarii și ecou — și fetele se opresc, tot atît de neașteptat, în mijlocul odăii, cu trunchiul și cu brațele în aceeași poziție inițială. Cine ar putea povesti un dans rajput, cum să poți sugera mișcările acelea de cobre somnoroase, mișcări de mușchi lungi, mai mult intenție decît gest, întrebările de tresăriri miniate, de idol însuflețit prin minune, mișcări de trunchi întreg curmate de seninătatea capului? Dans după dans descoperi alte ritmuri, alte prodigii de simplitate, alte unduiri chemătoare, agonizante, revoltate, poruncitoare. Programul a fost astfel întocmit ca dansurile cu mai puține și mai umile vestminte să fie cele din urmă. Iată roate de țărănci rajpute, grup de șase fete învîrtindu-se și lovind palmele în jurul unui foc nevăzut, simplu îmbrăcate, ca cea din urmă femeie din provincie. Și apoi vine dansul final, dansul nudului, neașteptat de somptuos, aproape regal; dansatoarele și-au păstrat bijuteriile și brățările de argint de la glezne. Pe trupurile lor alb-arămiu — argintul pare o patină de gheață. Le-ai crede izbucnite din pămînt, așa cum stau înfipte pe picioarele greu argintate. Par idoli cu umblet din vis sau o ghirlandă de Apsaras, acele nimfe cerești cari încîntă prin muzică și dans eternitatea zeilor indieni.

Mișcările lor, anevoie le-ai fi crezut cu putință pentru un trup omenesc; înfiorări și gesturi schițate timid, o interiorizare tot mai perfectă a ritmului, pînă ce se localizează și strălucește într-un singur centru.

Iar cînd se oprește orchestra, împietresc și ele, în aceeași atitudine prin care au început dansul și-ți apar deodată goale și absente — ca și cum ar fi fost șase statui însuflețite de zîne și împietrite din nou odată cu zborul lor, odată cu tăcerea.

Revoluții religioase

O REVOLUȚIE RELIGIOASĂ e legată întotdeauna de o experiență individuală [1], de un fapt decisiv în viața unui singur om: o revelație, o inițiere, o iluminare, un ordin. Buddha a căpătat mesagiul marei liberări printr-o simplă preumblare în afară din palatul său [2], cînd a întîlnit un bolnav, un bătrîn și un mort și a înțeles că viața e un lung lanț de suferințe, că totul e pasager și dureros și că [3] însăși fericirea — fiind urmată de o stare nefericită sau neutră — e un nou prilej de suferință. Mahomed își începe cariera lui profetică prin acea „ascensiune nocturnă" *(isră)* care îl răpește din cadrele conștiinței cotidiene și îl transportă în viziune de la Meka la Ierusalem, și apoi direct în fața lui Dumnezeu. Sf. Pavel se convertește și își începe revoluționara lui propagandă după suprafireasca întîlnire pe drumul spre Emmans. Luther ia conștiință de misiunea sa revoluționară în faimoasa noapte din mănăstirea augustiniană [4].

Dacă am cunoaște mai bine viața celorlalți mari revoluționari din istoria religiilor — un Lao-Tse, un Zarathustra sau un Orpheus (căci se pare că Orpheu n-a fost un erou legendar, ci un reformator religios în carne și oase) am găsi la baza mesagiului fiecăruia dintre ei aceeași experiență intimă, revelatoare și decisivă. O revoluție religioasă pornește întotdeauna de la o nouă convertire și e întovărășită de toate corelatele psihologiei convertitului: intoleranța, fanatismul și prozelitismul. Un revoluționar — deși ajunge revoluționar printr-o întîmplare pur intimă, aproape intransmisibilă, care-i schimbă complet sensul existenței și optica valorilor — nu rămîne niciodată singur. De acum singura lui posibilitate de a supraviețui marei întîmplări e convertirea semenilor la adevărul pe care l-a înțeles sau i-a fost revelat. El va încerca prin orișice mijloace să repete experimenta lui inițială în sufletele celorlalți oameni. De fapt sunt religii al căror scop suprem e pur și simplu repetarea întocmai a experienței fundatorului: de pildă, efortul oricărui credincios mahomedan [5] e de a reconstitui mental și experimenta sufletește acea scenă decisivă din viața lui Mahomed de care am pomenit. De la acea „ascensiune nocturnă", de la acel rapt miotic, începe vocația de revoluționar religios a lui Mahomed și către ea [6] trebuie să tindă orice credincios. Iar o religie revoluționară — cum au fost toate religiile monoteiste, din trunchi judaic — rămîne revoluționară atît timp cît experiența aceasta decisivă și bazică a fondatorului e păstrată destul de vie în sînul comunității pentru a putea fi repetată, actualizată oricînd de către oricare dintre credincioși.

Se întîmplă, însă, că religia care a început prin a fi revoluționară să ajungă religie oficială, statală, să se transforme în instituție socială, cu legile ei indispensabile și cu canoane riguroase. Atunci ajunge o religie am spune clasică, definitiv închegată, fără experiențe profetice, fără neliniști apocaliptice, fără exagerările misticei personale, într-un cuvînt o religie senină, armonizată și armonioasă, care împacă setea vieții de dincolo cu necesitățile asprei vieți de

pe pămînt. O religie care, deși perfect adecvată majorității comunității, nu satisface totuși anumite temperamente cari simt nevoia unei experiențe [7] religioase puternice și personale, unei religii mai mult intime decît exterioare. Și atunci se ivesc nemulțumiri și protestări, se nasc curente spirituale subterane, care înaintează ascuns și macină edificiul instituției eclesiastice — pînă ce izbucnesc, revoluționar, printr-o personalitate violentă, care adună în sine dorința celorlalți și are curajul să se întoarcă la vechile idealuri revoluționare ale religiei ajunse acum oficiale și clasice. E interesant de observat că marii revoluționari și reformatori religioși nu au făcut, de fapt, un pas înainte peste religia oficială, ci s-au întors — cu inevitabile exagerări, firește — la experiența inițială a fondatorului [8]. De pildă, sectele și mistica islamică au izbucnit din nevoia de a repeta acea experiență hotărîtoare [9] în cariera lui Mahomed — care începuse a fi uitată cu triumful și oficializarea islamismului. Luther încearcă să se reîntoarcă direct la mesagiul evanghelic — cu alte cuvinte direct la experiența Mîntuitorului — într-o epocă de completă oficializare a catolicismului, cînd riturile și forma exterioară a creștinismului înăbușesc orice viață interioară [10]. Și asemenea reîntoarceri cu adevărat revoluționare — căci vor să anuleze istoria — sunt întovărășite întotdeauna de exagerări fatale. Religia interioară — atît de mult exaltată de Luther și ceilalți reformatori protestanți — a condus, după cum se știe, la fărîmițarea creștinismului apusean într-o serie de biserici și secte, în cari faptul religios ajunge tot mai decolorat și mai alterat. Revoluția religioasă arareori izbutește să păstreze un echilibru al forțelor — și eșuează de cele mai multe ori în erezie, într-o rătăcire plină de exagerări și absențe. Primejdia oricărei revoluții religioase se află în însăși experiența care a inaugurat-o; căci nu trebuie să uităm, un revoluționar e de cele mai multe ori un individualist, o forță centrată asupra unor probleme sau obsesii personale, care nu admite controlul nici tradiția. Un revoluționar începe prin a nega — și în actul acesta superb de negare se poate strecura adesea germenul decadenței, căci negația poate fi cauzată și de o întunecare a minții, o neînțelegere sau o viciere a sensului [11] tradițional. Nimic mai dificil așadar, și mai riscant, decît cariera unui revoluționar religios, care-și are misiunea și rostul său istoric, firește, dar care — lăsat pradă prodigioasei sale personalități — poate pierde sau altera simțul autentic al religiei și confunda marea omenească experiență religioasă cu o simplă experiență personală, căci aceasta poate fi tot atît de bine o iluminare, cît [12] și o rătăcire.

În evoluția religiilor, în desfășurarea și amplificarea lor în istorie — revoluțiile și revoluționarii își au rolurile lor esențiale și necesare. Ele susțin primatul experienței personale în religiile ajunse formule schematice și impersonale. Ele satisfac temperamentele cari nu-și mai pot găsi mîntuirea prin religia oficială. Istoria religiilor se desfășoară întotdeauna pe două planuri, care citeodată se întretaie, altădată încearcă să se anuleze, altădată înaintează paralel: un plan e religia oficială, a statului, religia clasică, în același timp și instituție pămînteană și mesagiu ceresc; al doilea plan e religia individuală, intimă, sectară, religia ascunsă, în cari intră numai cei ce simt cu adevărat nevoia de a-și găsi mîntuirea. Citeodată [13] se întîmplă ca această religie să cîștige atît de mulți credincioși, încît să răstoarne religia oficială și să-i ia locul: așa s-a întîmplat cu creștinismul, care, dintr-o religie persecutată, ajunge religie oficială sub Constantin cel Mare.

Istoria religiilor cunoaște un episod extrem de interesant, cînd în toate părțile lumii civilizate se întîmplă o mare revoluție religioasă, o revoluție împotriva religiei oficiale și apariția unui nou mesagiu, proaspăt, omenesc și

nou. Aceasta s-a întîmplat în secolul VI înainte de Christos, un secol de care se leagă şi începuturile civilizaţiei europene. În secolul VI [14], China, India, Persia, Iudeea şi Grecia sunt străbătute sincronic de o puternică mişcare [15] revoluţionară, condusă de cinci mari revoluţionari religioşi. Fiecare se revoltă împotriva religiei oficiale, clasice şi sterpe — şi promovează o religie interioară individuală [16] îmbibată de spiritul prozelitismului.

În China, împotriva confucianismului — religie formală, echilibrată, morală şi punînd greutate mai mult pe datoria socială decît pe mîntuirea personală — se ridică Lao-Tse, fondatorul taoismului, preocupat de problema mîntuirii şi de calea individuală prin care se obţine. Două citate, — unul din Confucius şi altul din Lao-Tse vor ilustra perfect conflictul care trebuie să izbucnească între aceste două doctrine [17], cari sunt în acelaşi timp două tipuri deosebite de religii. Confucius, omul practic şi moral, spune: „Cum s-ar putea şti ceva despre cer, cînd e atît de greu de ştiut ceea ce se petrece pe pămînt?". Lao-Tse, metafizicianul care înţelege că adevărata religie depăşeşte raţiunea, spune: „Cel care se opreşte acolo unde cunoştinţa nu ajunge, numai atinge adevărata cunoştinţă".

În India, cam în acelaşi timp, apare Buddha, care, nemulţumit de posibilităţile religiei oficiale, brahmanismul — prea mult ancorat în rituri şi în speculaţii inutile — săvîrşeşte cea mai mare revoluţie pe care a cunoscut-o Asia. El înţelege ineficacitatea riturilor şi filozofiei şi atunci propune o religie ce se adresează direct omului; ca atare; mesagiul lui Buddha e o terapeutică urgentă şi el se dezinteresează de orice altă problemă care nu răspunde imediat marei întrebări a omului: „de ce există durere şi moarte pe lume? şi cum să ne liberăm de ele"? Pregătit de gîndirea predecesorilor săi — concentrată în *Upanishade* — şi de experienţele cîtorva dintre contemporani, Buddha descoperă cauza durerii în setea de viaţă, în ataşarea de obiecte, în dorinţa de a poseda şi a se bucura [18]. Iar dacă ataşarea e cauza durerii — renunţarea va fi mijlocul de a depăşi durerea; renunţarea la setea de viaţă, de voluptate şi posesiune; înlocuirea ignoranţei şi instinctelor printr-o viziune lucidă a existenţei, pregătită analiza oricărui sentiment şi oricărui lucru. Prin analiză, Buddha descoperă efemerul, durerea şi ignoranţa la temelia oricărui lucru sau fiinţe de pe acest pămînt. Şi atunci predică renunţarea, adresîndu-se nu omului social — ci omului ca atare, izolat în durerea lui, individului.

În acelaşi secol cînd Buddha revoluţiona India, în Persia apare Zarathustra, care reacţionează împotriva religiei oficiale, a magilor şi predică zoroastrianismul, o religie individuală, care accentuează caracterul etic şi sacru [19] în locul caracterelor exterioare — şi[20] în locul imensului pantheon al religiei iraniene impune pe un singur zeu, Ahura-Mazdeo, în faţa căruia Ahriman nu e decît o putere a răului, tolerată iar nu egală, cum s-a crezut o vreme în Europa.

La evrei, tot în acest secol, începe o efervescenţă religioasă revoluţionară care va duce, în secolul al V-lea, prin răsturnarea lui Esdra, la mesianism. E timpul captivităţii babiloniene, şi iudeii încep să reacţioneaze împotriva spiritului juridic şi ritual care precumpănise pînă atunci, promovînd spiritul profetic, adică revoluţionar, intolerant şi prozelit.

În Grecia secolului al VI-lea se realizează cea dintîi mare revoluţie împotriva religiei statului; e orfismul. Studii recente au ajuns la concluzia că Orfeu a existat şi n-a fost nimic altceva decît un revoluţionar de aceeaşi speţă cu Zarathustra sau [21] Buddha, renunţînd adică la riturile oficiale şi instaurînd [22] o religie ce se adresează direct omului şi [23] îi propune o soluţie problemei mîntuirii lui personale [24].

Orfismul oferă o iniţiere individuală şi cere o pregătire ascetică individuală. Caracterul revoluţionar, individualist şi romantic al orfismului e destul de cunoscut ca să mai stăruim [25].

Cine gîndeşte asupra acestor cinci mari religii — toate revoluţionare, toate avîndu-şi un iniţiator de geniu, şi toate pretrecîndu-se cam în acelaşi timp — va înţelege rostul istoric al adevăratei şi necesarei revoluţii religioase. Care se săvîrşeşte numai atunci cînd timpurile [21] o cer şi se săvîrşeşte nu din dorinţa de izbîndă personală, ci pentru [27] a împlini marele pas înainte în evoluţia religioasă a omenirii.

Prin jungla shingaleză

TRANSOCEANICUL AJUNGE ÎN COLOMBO aproape de miezul nopții. Dar insula o simți vecină cu cîteva ceasuri mai înainte, căci te întîmpină un vînt cald și parfumat de pe coastă, o boare încărcată de mireasma tulpinilor trosnind de sevă, a florilor necunoscute, a tuturor minunilor vegetale pe cari le ghicești crescînd în întunericul de pe coastă.

Marea sclipește ciudat aici, în apropierea insulei smaragdului. Cerul parcă se coboară [1] și stelele ard mai viu în acest văzduh intoxicat de parfumuri tari și răscolitoare. Cunoști Ceylanul înainte de a-l vedea, înainte de a zări luminile din rada portului. Mireasma junglei plutește zeci de kilometri dincolo de țărmurile calde, pe deasupra apelor. Și e o mireasmă care te turbură, te ametește, pe care nu știi cu ce să o identifici, nu știi unde s-o cauți, care te izbește neîncetat în plină față, ca un vînt înfierbîntat și mîngîietor. E un parfum nemaiîntîlnit, care te va urmări tot timpul în Ceylan; și cu cît te vei adînci în junglă, cu atît îl vei simți mai imaculat și mai halucinant.

Cea dintîi dimineață în Colombo îți descoperă cerul celui mai frumos ocean. Nu știi precis ce s-a schimbat în culoarea această magnifică, nu știi ce miracol te așteaptă deasupra ta, de cîte ori ridici ochii și ți-i lași pierduți în vacuitatea aceea de azur și soare lichid.

Umbli hai-hui din stradă în stradă, prins între aceste două tentații: cerul și parfumul preaplinului vegetal. Două izvoare de revelații, care îți răscolesc cele mai nebănuite triste și cele mai nemărturisite bucurii: izvoare vii, ce-ți adapă nu mintea, nici sufletul, ci însăși viața ta organică, sîngele și răsuflarea ta; care îți dăinuiesc pentru întîia oară bucuria de a trăi, de a fi viu, de a te mișca și respira liber, fără griji, fără reguli, fără restricții.

Unde să alergi mai întîi? Cum să mulțumești setea aceea a ochilor, a brațelor — o sete de senzații vertiginoase și tari, sete de ardere la alb, de moarte? Cele două săptămîni de transoceanic ți-au odihnit privirile și ți-au adormit umbletul. Abandonat deodată în voia ta, în cea mai frumoasă insulă din această parte a lumii — te trezești intimidat de atîtea descoperiri și paralizat de atîtea impusluri. Apuci pe cea dintîi stradă, cu case albe, cu terase încinse în parapet — te ferești de alergătorii înhămați la *riksa*, asculți la răstimpuri sirenele vaselor din rădă — și nu se poate să nu ajungi după/un ceas sau două de rătăcire, în grădina Victoria.

Parcul acesta îl simți de departe, căci peste tot în Ceylan vestitorii sunt miresmele purtate de boare. Îl simți cu parfumul lui de flori de scorțișoară, flori albe cu petalele groase, reci, de ceară. Un parc în care te pierzi nu pentru că e prea mare, ci pentru că aleele sunt întortocheate, tăind printre arbuști înalți [2] cît statul omului, învîrtindu-se în loc sau aducîndu-te înapoi. Ce să admiri mai întîi în Victoria Park? Florile acelea necunoscute și stranii, arborii de eucalips, răcoarea, lumina?

Iureșul de senzații te obosește. Te urci în cea dintîi riksa și te lași în voia alergătorului. S-a oprit o clipă în fața unei dughene, și-a înghițit frunza de *pan* și nuca de betel, ți-a ris cu dinții albi și buzele însîngerate de sucul frunzei — și-apoi a început să alerge. Dumnezeu știe încotro — căci bulevardele bine asfaltate se aseamănă unul cu altul, iar străzile sunt aceleași în ochii vizitatorului aiurit. Tîrziu, se oprește pe o uliță umbrită de măreția atîtor arbori. Te-a adus, inevitabil, la templul buddhist Kelaniya. Intri într-o curte fără margeni, în care arborii au crescut în voie și casele sunt mărunte, cu prispele umede. Întîlnești pe acei *bhikku* bine cunoscuți din fotografii, cu țestele lor rase, cu robele lor portocalii — și te apropii de sanctuarul în care doarme Buddha cu atîtea talere de ofrande și petale alături. Iei flori și dai flori. E un schimb de risipe vegetale, de bucurii parfumate între slujitorii zeului și tine. Cînd ieși din curte și te urci în riksa cu atîtea gînduri noi și atîtea nostalgii deșteptate de liniștea curții — o fetiță de la școala de-alături aleargă cu un buchet de flori de scorțișoară și o broșură englezească, pe care ți le oferă cu cel mai neguindit zîmbet al ei. Ce să faci cu atîtea flori, care-ți intră în simțuri, și te violentează, și te obosesc? Le viri prin buzunare, le presezi în carnetul în care tu, european mîndru, credeai că vei fi în stare să-ți notezi impresiile — mulțumești frumos și pleci.

Pleci din Templu cum pleci din Colombo. Deși ți se rupe inima de atîtea frumuseți pe care ai voi să le revezi și să le savurezi, — te pomenești într-o bună dimineață în gară, într-un vagon din rapidul [3] Colombo—Kandy—Anuradhapura.

Sunt alte locuri care te cheamă, alți demoni care te neliniștesc, alte nume pe care le știi din adolescență și cari strălucesc aproape de tine, dincolo de munții pe care îi bănuiești copleșiți de junglă în inima Indiei.

După cîteva ceasuri de drum, priveliștea e cu desăvîrșire alta. Urci pe coaste în care vegetația e mai degrabă un cimitir decît o grădină — căci arborii se înalță pe deasupra tufelor strivite, lianele înăbușă florile, iarba crește înaltă cît spicul, și pretutindeni viața moare și învie, putreziciunea se transformă în humă, pastă vie pentru încălzitul altor semințe, și lupta continuă cu spasme și extaze în acel ocean al sevei. Plantele ajung aici monștri, florile sunt aici otrăvite de cadavrele peste care au trecut și din care s-au născut, rodnicia te împietrește — căci ghicești, înapoia milioanelor de organisme cari au supraviețuit, alte miliarde cari mor de fiecare clipă, și gestul acesta al naturii, care soarbe neîncetat viața, fără limită, fără cumpănire, fără sens, gestul acesta al creațiunii pentru bucuria de a crea, pentru bucuria de a soarbe soarele și a-și striga victoria — te ametește, te covîrșește. Închizi

ochii ca să poţi fura pentru tine o părticică din această nemaipomenită bogăţie şi cînd îi deschizi, privelişte e alta, cîmpul de luptă şi de beţie s-a schimbat, forme noi, ţipătoare, surprinzătoare, violente, impertinente, orgolioase de victoria lor, forme de vis şi de pofte, incendii care se aprind şi se sting pe fiecare clipă din acest film vertiginos al junglei — toate salturile acestea în viaţă, toate îngenunchierile acestea ale morţii, toată năvala [4] înspăimîntătoare de sevă te înhaţă, te trăieşte în mijlocul măcelului lor surd, te îndeamnă şi te batjocoreşte în micimea ta de călător confortabil aşezat la fereastra unui vagon, în demnitatea ta de rege al naturii, în seriozitatea ta stearpă şi abstractă de creatură cugetătoare şi liberă. E o provocare pe care nu se poate să n-o simţi din partea acestui regn vegetal pe care l-am domesticit în parcuri şi l-am alăptat în sere. O provocare a vieţii care se simte liberă să se zbată, să agonizeze [5] şi să rodească. O provocare în care nu ghiceşti întotdeauna rîsul ca şi chemarea de înfrăţire, îndemnul de a-i urma pilda, de a creşte alături de ea.

Iată, lupta s-a dat de milenii [6] pe acest tărîm, şi nu întotdeauna între plante. Iată fîşii de stîncă, lespezi rupte de cutremure, munţi răsturnaţi — care îţi arată rănile lor împietrite, semnele strivilor şi detunăturilor din alte ere. Ies cîteodată din învălmăşala junglei şi se arată în soare nude [7] şi moarte. O nuditate surprinzătoare pentru încleştările vegetale din jur. Lespezi pure, albe, fumurii, peste care apa aleargă în mii de vine, apă ce scaldă numai coaja, fără s-o umilească, fără să o acopere sub iureşul ei, păzind-o în acelaşi timp de fraţii haini de alături, plantele care aşteaptă cu mii de ochi s-o strivească, s-o şteargă din faţa luminii, să ridice deasupra ei o nouă junglă.

Cînd ajungi în Kandy, sus pe munţi, la amiază, te întorci între oameni cu un nemărturisit sentiment că ai asistat la o minune, la o monstruozitate sau la o sfinţenie, ceva excepţional şi iraţional, pe care nu eşti în stare nici să-l judeci, nici să-l imiţi. Sunt atîtea lucruri de văzut în această perlă a Ceylanului, în acest adăpost însorit, cu zeci de temple şi cu lacul răsfăţat — încît nu ştii ce să faci, unde să porneşti, pe cine să întrebi. De odihnit nu poţi. Biciuirea continuă, ritmul s-a accelerat, oxigenul acesta pe care îl sorbi prea repede şi prea mult ţi-a dat respiraţia tare şi sete nesfîrşită. Haide la drum. Iată, aici este templul unde se păstrează dintele lui Buddha, relicvă purtată la sărbători de elefanţi daurîţi şi încărcaţi cu fireturi. Iată acum lacul, apă de stîncă şi oglindită din cer, şi mai departe parcul, cu maimuţe şi cu elefanţi în grajdul pitit după eucalipţi, iar mai departe alt templu, şi altă casă albă, altă şcoală, altă grădină. Trec ceasurile şi tot aşa trec şi zilele. Şi rămîi tot neastîmpărat, tot viu, tot neadormit. Căci insula aceasta invadată de oxigen şi de soare dăruieşte viaţa şi veghea oricui, dar mai ales streinului care coboară din ţări [8] cumpătate.

Cînd pleci din Kandy înspre miazănoapte, înspre Anuradhapura, vechea capitală buddhistă a insulei — ai impresia netă că părăseşti pentru totdeauna civilizaţia. Aici erau hotele, şi lumini electrice, şi chioşcuri cu ziare. Dar aruncă-ţi privirea în codrii dimprejur, în noaptea aceasta umedă şi caldă care te aşteaptă afară din cetate. Spaimele şi bucuriile de pe drum ţi se pogoară iar în suflet. Eşti de acum un prizonier al junglei; te-a otrăvit mireasma ei tare, te-au fermecat ochii ei de flori, te-au răscolit braţele ei, şerpi vii, liane. Ghiceşti cum te aşteaptă la cîteva mile de gară, în întunericul luminat de mii de licurici zburători. Şi îi ghiceşti siguranţa ei biruitoare că te-a captivat, te-a răscolit şi pe tine, ca pe atîtea alte legiuni de pitici ce s-au încumetat s-o străbată. Oriunde vei pleca, n-o vei uita. Drumurile te vor duce către miazănoapte sau către răsărit, vei cunoaşte India sau Malaya, vei întîlni

alte jungle şi alte minuni în calea ta — dar insula aceasta răvăşită de dans, devastată de spasme şi agonizînd ca un extaz niciodată acelaşi n-o vei uita.

Iată, acum, în noapte, stai într-un colţ de vagon prost luminat şi priveşti pe orbita ferestrii, fără să vezi nimic decît serpentinele de aur verde ale licuricilor, — şi totuşi somnul nu te ispiteşte, ci asculţi viaţa din afară, şi după cîteva ceasuri răsuflarea ei întrece uruitul roţilor, şi o auzi limpede, vorbind, tînguindu-se, mulţumind, lăudînd.

Dimineaţa eşti istovit şi zîmbeşti ca deşteptat dintr-un farmec. Anuradhapura. Porneşti îndată să vezi ruinele, căci treunl te aşteaptă pe seară, ca să te ducă pînă la capătul de nord al insulei, de unde vei trece, pe lîngă podul lui Rama, în India.

Drum cu automobilul printr-o pădure faţă de care nu mai poţi reacţiona de-acum, care nu te mai emoţionează nici nu te irită, ci te poartă cum vrea ea, ca pe unul de al ei. Numai după ce te opreşti să te odihneşti pe lespezile vechilor stupas, să admiri coloanele răsturnate în acel ocean verde, după ce treci de la un templu la altul şi vizitezi mănăstirea din vecinătate — simţi oboseala, preaplinul acesta care te înăbuşă, şi aştepţi să pleci mai repede, să scapi de această obsesie vegetală, să schimbi cerul acesta de smaragd — căci altminteri nu ştii ce s-ar putea întîmpla cu tine, nu ştii ce nebunii ai fi gata să faci.

Nu e greu să scapi de Ceylan. Trenul te duce repede la stînca de unde vei lua vaporaşul către Rameshvaram. Dimineaţa te trezeşte marea. O mare puţin decoloratră, mai caldă pentru că e prinsă între două ţărmuri, cu plaja fără vegetaţie, cu palmieri puţini şi răzleţi, bătută de briză. Priveşti valurile, priveşti ţărmul. Înţelegi deodată că te duci, că pleci, că te despărţi poate pentru totdeauna de locul cel mai frumos pe care l-ai putut vedea vreodată — şi atunci colţul acesta uitat de Dumnezeu îţi apare în toată vastitatea lui dezolată, plăjile sunt şi mai sterpe, şi mai triste, colibele de pescari şi mai desfigurate de sărăcie. Te simţi înspăimîntător de singur. Cîţiva funcţionari coloniali, cîţiva hamali cari sar în valuri ca să-ţi aducă gologanul în dinţi. Te uiţi atunci spre India ca spre singura cale ce-ţi rămîne deschisă; căci înapoi nu te mai poţi întoarce.

Vînătoare de crocodili

PLECAT SEARA DIN CALCUTTA, ajung în zori în Sahibgunga, în provincia Orissa. De astă dată nu mai e o călătorie prin ţinuturi glorioase, cu ruini şi monumente, cu oraşe vechi şi învăţaţi vestiţi. Mă aflu în plină junglă, într-un ţinut locuit de cele mai sălbatice triburi, *santalii*, oameni negri şi blînzi, cu credinţe primitive, cari n-au îmbrăţişat încă hinduismul şi nu-i cunosc rigorile. Oamenii născuţi şi crescuţi în junglă,cari vorbesc o limbă neînţeleasă, non-ariană, şi cari anevoie pricep [1] *kindusthani*. Sunt cei mai buni salahori şi o bună parte din civilizaţia acestor întunecate ţinuturi ale Indiei s-a făcut cu munca lor; căci sunt naivi şi destoinici, şi pentru zece douăsprezece ceasuri de lucru ucigător în junglă primesc şi se mulţumesc cu 16 lei. Dar viaţa lor e simplă şi naivă şi aproape n-au ce face cu banii. Nu sunt vegetarieni pentru că nu sunt hinduşi. Mănîncă orice şi doboară cu săgeţi orice pasere, de la barză la cioară, pe care o frig pe jumătate jumulită.

De aceea e atît de dezolat ţinutul acesta. Nu vezi aproape nici o zburătoare. Trebuie să mă afund mult în junglă ca să regăsesc forfoteala aceea minunată de paseri necunoscute a Indiei.

Pornim dimineaţa în susul Gangelui spre gura rîului Kursi. În lumina aceea difuză zărim [2] ostroave de nisip alb, plăji însorite şi dezolate — iar corul bucătarilor santali, înghesuiţi în partea din urmă a vaporaşului, întovărăşeşte ca o melancolică liturghie itinerariul acesta lent asupra apelor [3]. Vaporaşul înaintează greu; e de la Navigaţia Fluvială, învechit şi trist, cu roţi în coapse, şi plutirea lui către sălbăticia Orissei nu are nimic magnific, nimic din atitudinea acelor nave de exploratori şi pionieri — ci o simplă şi obosită cursă într-o regiune izolată, singulară, neinteresantă.

Tovarăşii mei de vînătoare sunt cu toţii anglo-indieni, funcţionari la Căile Ferate şi insipizi ca toţi anglo-indienii. Doi sunt catolici, unul francmason — dar au adus cu ei, printre *coolies* şi un santal fermecător de şerpi şi tămăduitor de muşcături rele. Sceptici şi blazaţi, bătîndu-şi joc de „aceşti sărmani sălbateci" — îmi vorbesc toată dimineaţa de vindecările miraculoase ale vrăjitorilor Santali. Îmi povestesc cum culeg şerpi şi scorpioni, aceşti salahori săraci cu duhul, şi cum se joacă cu ei, cîntîndu-le din frunză sau chemîndu-i cu un nemaiauzit *tam-tam*. În toată regiunea aceasta vrăjitorii Santali se bucură de o nestingherită reputaţie, chiar printre europeni, şi sunt chemaţi înaintea doctorului de cîte ori se întîmplă vreo boală gravă sau o muşcătură veninoasă de şarpe.

Rîul Kursi se varsă în Gange la un colţ de deal surpat, de pe care se poate vedea cîmpia nisipoasă şi albă de o parte—jungla tot mai deasă şi mai întunecată de cealaltă. Cîteva colibe nemiavăzut de sărmane. Pescari şi barcagii, unii pariah, alţii din triburi sălbatece trecute la hinduism. O femeie în zdrenţe pisează orez pentru turte. Bărbaţii cos plase de aţă smolită. Tristeţea e covîrşitoare. Cu greu pot prinde peştele în apele acestea străbătute de delfini şi

crocodili — şi cînd îl prind nu au cui să-l vîndă. Sate nu sunt prin apropiere, iar pînă la Sahibgunge, peştele s-ar strica. Se bucură de două ori că ne-au văzut: că vom ucide crocodilii şi le vom cumpăra peşte pentru ziele noastre de camping în junglă.

Aici se opreşte vaporaşul şi tot aici e ultimul post înaintat al civilizaţiei: un ponton vechi, pe care dorm hamalii, cîţiva pari bătuţi pe mal. De aici încolo nu mai sunt urme de aşezări omeneşti, locurile nu mai au nume, mcartea nu se mai comemorează [4].

La gura Kursi-ului, se joacă zeci de delfini. Cîteodată vreun peşte puternic sare din apă, împroaşcă, şi-l vezi urmărit de un delfin. Nu scapă nici unul din colţii delfinului. Încercăm zadarnic să împuşcăm spinările brune şi înăsprite sub osînză. Glonţul lunecă şi se stinge sub apă sau sub piele.

Barca noastră ne încarcă bagajele, cortul, merindele, pachetele de cartuşe şi aşternuturile. Avem un bucătar — care ne fierbe necontenit ceai, căci altă apă decît a rîului nu avem, şi tot e mai bună băută ceai — doi coolies şi doi jupuitori de piei de crocodil. Barcagiii lopătează alene, căci apele dogoresc. Porniţi pe mal, le-am pierdut repede urma; nu le mai ghicim glasurile. Înaintăm într-o tăcere tot mai caldă, tot mai nouă. Pe un mal al rîului, începe jungla; celălalt rămîne deschis, un rîu, de nisip mîncat de bălţi, pe care mişună crocodilii.

Aşa mi se spune, şi aşa aşteptăm să văd. Nu mişunau chiar de la gura rîului, şi nu mişunau dintr-odată, cum auzisem. Au trecut aproape două ceasuri de umblet încordat, cu răsuflarea ţinută a novicelui şi cu pasul atent pe deasupra ramurilor — pînă cînd braţul tovarăşului dinainte ne-a oprit şi ne-a îndemnat să ne tupilăm în iarbă. Primul crocodil. Nu zăream nimic decît un soi de potcoavă, pe celălalt mal, aproape de apă.

Aşteptam toţi. Bubuitura se auzi exterioară şi streină în junglă, urmată de plescăituri din colţuri unde nimeni n-ar fi bănuit crocodilii; movile de nisip umed chiar pe malul împădurit, pîrîiaşe ascunse sub verdeţuri, trunchiuri putrede. Dar glontele nimerise, şi toţi am privit cu entuziasm prima victimă a celui mai norocos dintre noi. Aflîndu-se pe malul celălalt, n-am putut observa spasmul crocodilului. Fusese lovit în ţeastă şi glontele sfărîmase şira spinării. Rămăsese balaur, cu labele groase lăbărţate de trup, fără să mai ajungă apa în care şi-ar fi dat drumul la fund şi ar fi plutit apoi, stîrv umflat, cîteva zile, pînă la marginea vreunui ostrov din Gange. Barca va ajunge în acest loc numai după un ceas. Jupuitorul îi va culege pielea, o va freca cu sare roşiatică, o va împături într-un sac umed şi o va trînti în fundul bărcii. Vulturii vor avea grijă de stîrv. [5]

Jungla e aici mai rară, fără paseri, şerpi mulţi în malul ierbos. De cîte ori ne apropiem de apă, trebuie să lovim cu bastoanele în ierburile acelea umede, la rădăcina cărora se împletesc şerpi verzi, cu capetele lucioase. Şi nu e timpul să stricăm cartuşe. Dealtfel, nu avem la îndemînă decît carabine cu două gloanţe, numai pentru crocodili. Înaintăm acum cu nerăbdare, iscodind malurile, cu respiraţia accentuată la orice plescăit în apele calde şi liniştite.De-abia cu al doilea crocodil începe adevărata vînătoare. Şi pe acest al doilea l-a ucis un camarad care înainta, la pîndă, pe malul celălalt. [6] Se afla înaintea noastră, şi nu-l vedeam. Acelaşi semn cu mîna, şi ne-am tupilat. Primului glonţ, i-a urmat un al doilea. Atunci am alergat, ca să găsim bestia cu spinarea sfărîmată şi cu grumazul găurit, împroşcînd sînge, încercînd să ajungă rîul. Un balaur din copilăria mea cu Niebelungi — aşa ţîşnea sîngele. Beţia pe care am simţit-o, tentaţia de a deschide pumnii în sîngele acela aburit. Dar ceilalţi nu mă ştiu şi nu m-ar fi acceptat astfel. Şi nici crocodilul nu e mort. Coada

i se repede ritmic la dreapta şi la stînga. O lovitură peste picior, şi ar fi destul să rupă osul pentru totdeauna.

... Deatunci, împuşcăturile se ţin lanţ. La fiecare cot al riului alt adăpost însorit cu spinări brune, noroioase. Alte pînde, aceeaşi palpitaţie, ochire îndelungată în ceafa cît o buturugă — şi glonţul care porneşte zmuncind arma. Un monstru lovit în cap de trei ori găseşte puteri să se piardă în riu. Nu avea ruptă şira spinării. În patru ceasuri, nouă crocodili pe mal, şi alţi cîţiva pierduţi. Lîngă ultimul vînat, aşteptăm istoviţi barca. Fumăm şi tragem în toate păsările care ne trec pe deasupra, ca să avem hrană pentru coolies şi barcagii. O pasăre cu aripile lungi, roşii, cu ciocul lung — cade inertă şi dezumflată. O aşezăm lîngă crocodil, şi iar aşteptăm. Soarele bate prea tare ca să mai nădăjduim alţi crocodili uriaşi. Barca se apropie lent, şi se îndreaptă spre noi cu aceeaşi leneşă batere de lopeţi, ca şi cum s-ar fi apropiat numai de crocodilul ucis. Un coolie sare jos pentru pasăre; cei doi jupuitori de piei îşi ascut cuţitele late şi cuţitele înguste. Asist la o operaţie admirabilă, o adevărată ilustrare a manualului perfectului jupuitor de piei.

Stîrvul nu se zvîrle. Căci îndată ce un crocodil a fost ucis, în înaltul albastrului se poate deosebi glasul în rotogoale al cîtorva vulturi. Acei cîţiva ajung curînd legiune. Cît timp se jupoaie crocodilul, vulturii se adunau pe pomii din apropiere, se coborau pe crăci tot mai apropiate, săreau apoi jos de tot, aproape se repezeau la stîrvul cu pielea jupuită numai pe jumătate. Dar nu-i gonea nimeni, după cum nimeni nu ucide pe aceşti curăţitori ai Indiei. În aşteptare, se resemnaseră şi-şi ghemuiseră capetele în pene ca să se apere de jocul soarelui coborînd. O legiune de mici Napoleoni — aşa ni s-a părut fiecărui alb vulturii cu capetele înfipte — în umeri. Cîţiva deschiseseră drăgostos aripile, mari de un metru, şi apucaseră sub ele, frăţeşte, pe vreun vultur vecin. Acela primea indiferent protecţia şi patronarea.

Pielea a fost împăturită — şi noi ne-am suit în barcă, să continuăm pe riu călătoria pînă la primul popas. Dar nu ne depărtasem bine de mal, cînd trupul alb şi penibil al jupuitului se pierdu sub năvala vulturilor. Soseau unii peste alţii, smulgeau halce, sfîrtecau cu ghiarele, scormoneau tot mai adînc în pîntec şi fugeau la cîţiva paşi să înghită, să spargă oasele, să ciugulească. Ţipete croncănitoare, aripi sbătute, pogoriri şi ridicări însingerate.

Vulturii purificau. [7]

Am ajuns la cinci după amiază la locul fixat pentru camping. Barca ne-a găsit numai după vreo două ceasuri, după ce ne scăldasem toţi în Kursi, în aceleaşi ape pe malurile cărora vînaserăm ziua întreagă. Şi ceea ce mă uimeşte, nimănui nu i s-a părut actul acesta un act de curaj. Ci numai higienă, căci transpiraserăm din belşug şi eram cu adevărat obosiţi de atîta mers şi atîta pîndă. Costumele noastre kaki purtau acea mireasmă ciudată de mil dogorît şi de plante strivite. Coolies ne-au scoborît cortul din barcă şi l-au ridicat pe un umăr de deal, la 50 de metri de apă. Apoi s-au aprins focuri mari pentru a ne feri de lighioane, şi am tras cartuşe oarbe în văzduh, pentru a goni şacalii. La jeratec am fript peşte şi paseri, pe cari le-am mîncat cu orez şi unt — şi-am băut fiecare cîteva cesti cu ceai din aceeaşi apă a riului. Noaptea, un şacal rătăcit şi lihnit s-a furişat pînă la cort după cîteva bucăţi de peşte rămas. Flămînd, le-a mîncat ca un cîine, după ce i le zvîrlisem din cort. Am auzit pînă dimineaţa alte urlete, mai sus de pădure, acolo unde poate începe dezolarea cîmpiilor Orissei. Aproape nici un sărac din această provincie, şi nici un dobitoc din sălbătăciile ei nu au ce să mănînce.

... Ne deşteptăm în zori şi în timp ce coolies ne ridică cortul şi bucătarul pregăteşte cele cîteva kilograme de ceai pentru restul zilei — încercăm zadarnic să vînăm paseri bune de fript din tufişurile verzi-brumării de pe malul

riului. Ne aprovizionăm cu cartuşe şi pornim înainte, fiecare cu cîte două carabine. Jungla ajunge acum tot mai primejdioasă. Ne-am încălţat genuncherele de piele apărătoare de cobra. [8]

Înaintăm alţi zece kilometri pe Kursi. Nu mai ştiu cîţi crocodili am adunat. Vînătoarea e lipsită, acum, de pasiune. Numai atunci cînd a trebuit să căutăm cu cangea un crocodil căzut într-un ochi mort de riu — ne-am antrenat din nou. Riul e prea mic ca să putem vîna din barcă. Trebuie să batem malul ca şi pînă acum.

Întîlnim un grup de Santali cari ne cer un crocodil ucis proaspăt, ca să-l mănînce deseară. Făgăduim pe primul venit, şi într-adevăr li-l dăruim. Nu mă surprinde că mănîncă şi carnea de crocodil. Aflu despre ei lucruri sălbatece şi crude. Ei prind cîteodată, mai ales după retragerea apelor de inundaţie, cîte un pui de crocodil, pe care îl cresc cu broaşte şi şerpi pînă ce ajunge destul de mare ca să poată fi tăiat cu folos. Dar nu-l ucid, pentru că nu au ce face dintr-odată cu atîta carne. Iar de păstrat nu o pot păstra, pentru că nu au ghiaţă. Şi atunci fac un lucru simplu, în fiecare zi taie cîte o bucată de coadă din crocodilul legat cu un soi de lanţ. Crocodilul se zbate, singeră, dar nu moare. A doua zi, se taie o altă bucată, a treia zi iar una; apoi e lăsat cîteva zile, pînă ce se tămăduieşte rana ... Un crocodil poate rezista astfel pînă la zece zile.

Santalii noştri povestesc cît e de gustoasă carnea crocodililor prizonieri. [9]

Căldura ajunge atît de dogoritoare, încît rămînem să ne adăpostim la umbra unui banyan secular, istoviţi şi halucinaţi. S-ar părea că o vertiginoasă ploaie de soare bate de cîteva ceasuri şi privirile se întorc rănite de cîte ori o întîlnesc. Nu putem privi decît în jos, cu casca tropicală bine trasă pe frunte. Mîinile ni s-au înroşit ca opărite. Genuncherele ne dor, spinarea ne arde, căci arşiţa a pătruns prin pînza uşoară a bluzii şi a dogorît pielea. Aşteptăm barca şi ceaiul fără să ne mai dăm seama de timp. Nu mai vorbeşte nimeni nu mai fumează nimeni. Cînd ne suim în barcă şi ne trîntim sub adăpostul improvizat din trestie de mambu — se spune că am găsit cel mai paradisiac culcuş.

Curînd, însă, căldura ajunge şi aici înăbuşitoare. Ne răcorim bînd ceai cald şi turnîndu-ne apă pe trup, pe deasupra hainelor. Nu îndrăznim să ne dezbrăcăm de teama ţînţarilor şi a muştelor sugătoare de singe

Pe seară ne deşteptăm din amorţire. Soarele apune magnific în spatele nostru, dincolo de jungla incendiată. Pieile sărate de crocodil au început să miroase, a şerpi descompuşi, a Dumnezeu ştie ce scîrnăvie de aceste ape calde şi otrăvite. Şi totuşi nu-i nimic de făcut; căci camarazii mei au pornit la drum cu gîndul de a aduna cincizeci-şaizeci de piei — pe care le vor vinde apoi cu preţ bun la o tăbăcărie din Cawnpore — şi noi nu suntem decît la începutul vînătorii. Campingul se va înfiripa în fiecare noapte, focurile se vor aprinde iar, şi în fiecare dimineaţă, vom pleca mai departe, aiuriţi şi tăcuţi, în această ţară nestrăbătută de nimeni, cu şerpii şi crocodilii singurii stăpîni.

Taina Indiei

TITLUL ACESTEI CONFERINȚE vă îndreptățea poate să așteptați un reportaj senzațional asupra Indiei. Despre țara aceasta se poate încă vorbi ca despre un ținut misterios, cu religii încă necercetate, cu civilizații străvechi, cu monumente de o stranie frumusețe. Dar nu o călătorie prin aceste tăinuite tărîmuri îmi propun eu în cele ce voi spune astă seară. Mi se pare că India — în afară de aceste aspecte spectaculoase și fascinante — păstrează în ea însăși o taină care merită să fie cercetată — Taina aceasta este însă și existența ei vie în secolul al XX-lea, continuitatea nedezmințită a vechei culturi — care n-a început odată cu venirea arienilor, cum s-a crezut pînă mai acum cîțiva ani, ci cu cîteva mii de ani mai înainte, după cum dovedesc săpăturile de pe valea Indului, de la Mohenjo Daro și Harrappa, prin care a ieșit la iveală o civilizație din mileniul al patrulea înainte de Christos, care era superioară civilizației năvălitorilor arieni și pe care aceștia au asimilat-o. Există așadar un fir neîntrerupt de aproape șase mii de ani, în care timp această țară — deși adăpostind fel de fel de rase, și fiind cotropită de numeroși năvălitori — nu și-a pierdut continuitatea culturii și civilizației sale, ci a crescut și perfecționat continuu. Evident, au existat epoci de decadență; dar acestea sunt inerente oricărui organism, în creștere. Sunt secole întregi despre care știm foarte puțin, dar aceasta nu trebuie s-o dăm pe seama lipsei de cultură din acel răstimp, ci puținelor documente cari ni s-au transmis. India este o țară a cărei istorie e scrisă de vecini. Indienii sunt un popor fără simțul istoric, fără cronologie, și în timp ce alte popoare își au zeci de cronici și mii de documente pentru orice epocă însemnată din istorie — India de-abia dacă are două trei cronici originale, scrise în sanskrită. Restul informațiilor, privind epocile cele mai vechi, le găsim în scrierile istoricilor greci, sau ale călătorilor chinezi, veniți în India ca să cunoască învățăturile lui Buddha. Istoria Indiei se poate reconstitui așa dar, mai mult prin monumentele arheologice și scrierile streinilor decît prin documentele sale interne. Faptul acesta poate caracteriza un popor. E destul să ne amintim cît era de dezvoltat spiritul istoric la romani, de pildă, cu cîtă grijă se însemnau evenimentele și succesiunile consulilor, cu cîtă pietate se păstra orice document referitor la antichitatea Romei.

Cum am văzut, în India nu întîlnim o grijă asemănătoare pentru cunoașterea precisă a trecutului și delimitarea lui cronologică. Și cu toate acestea, țara aceasta are cea mai lungă și mai bogată istorie. Pe malurile Indului existau admirabile civilizații încă din mileniul al patrulea, de la cari India modernă păstrează încă foarte multe lucruri. E suficient să spunem, de pildă, că întreaga iconografie religioasă indiană își are obîrșia în aceste civilizații de pe valea Indului; tot de atunci [1] a păstrat [2] India cultul lui Shiva, dragostea pentru animale și cultul pomilor. Iată deci o continuitate culturală care se afundă de-a dreptul în preistorie. Și cînd ne gîndim că în

India năvălirile s-au ținut lanț — de la blonzii arieni din mileniul al II-lea în. Chr. pînă la englezii din veacul trecut, ca să nu mai pomenim de cotropirile musulmane, portugheze, franceze — continuitatea aceasta, rezistența aceasta de cinci-șase mii de ani, nu se poate să nu ne impresioneze. Cu atît mai mult cu cît nu este vorba de o cultură moartă sau oprită pe loc, ci de una în continuă creștere, care a creat mereu de la Vede și Upanishade pînă la Tagore, la Gandhi, la Jagadish Bose. Să nu uităm că geniul indian nu și-a epuizat forțele. Există astăzi o adevărată renaștere artistică, științifică și filozofică în India, care este mai puțin cunoscută în afară din cauză că atenția tuturor este îndreptată către Mahatma Gandhi și lupta sa pentru dezrobirea politică a Indiei. Ceea ce este interesant de știut pentru noi, este faptul că această renaștere se adapă din însăși izvoarele cele mai vechi și mai autentice ale culturii și artei indiene. Plastica modernă bengaleză, de pildă, este influențată de frescele din Ajanta, vechi de o mie și trei sute de ani. Lirica și filzofia lui Tagore, de asemenea, își are originalele în poezia veche indiană și în Upanishade. Această continuă reîntoarcere la sursă dă acel aspect de originalitate care frapează de la început în orice creație indiană contemporană. A existat și acolo, pe la mijlocul secolului trecut o modă a imitației apusene, îndeosebi englezești, — dar a căzut, tocmai pentru că nu avea nici un contact direct cu institutele fundamentale ale rasei. India a înțeles că este o țară și o realitate asiatică, și dacă poate împrumuta din Apus civilizația tehnică și industrială — arta, gîndirea și morala trebuie să și le găsească singuri, la același izvor care îi alimentează de atîtea mii de ani.

Fără îndoială că țara aceasta, care a fost contemporană gloriei Egiptului, a Babiloniei, a Persiei, a Greciei, a Romei și care le-a văzut pe toate apunînd și date uitării, — fără îndoială că ascunde o taină în viața și spiritualitatea ei. Mi se pare că acest secret al vieții fără de moarte, pe care îl stăpînește India, rezidă în primatul pe care l-a avut întotdeauna acolo spiritualitatea. Nicăieri ca în India nu este mai mult respectat omul care a renunțat la datoriile și fericirile lumești ca să-și închine viața adevărului, spiritului. În timp ce alte civilizații se întemeiau pe ideea de justiție [3], de bine, de frumos — cum au fost civilizațiile Romei și Greciei — sau numai pe instinctul cuceririlor — India se întemeiază pe primatul spiritualității, pe ideea că adevărul și sufletul primează asupra oricărui interes, oricît ar fi el de general și de urgent. E drept că exagerarea aceasta a vieții contemplative în dauna vieții active a condus uneori la excentricități spirituale și molimi pseudo-religioase de cari India nu a scăpat nici pînă astăzi. Dar nu e mai puțin adevărat că acest primat al spiritului, această sinceră căutare a Ade-

vărului și a Eternității — constituie însăși axa în jurul căreia s-a mișcat istoria Indiei în ultimele patru-cinci mii de ani.

Ideea aceasta, că spiritul primează întotdeauna asupra intereselor lumești, nu este o simplă dogmă moartă. Dimpotrivă, este dinamică, în continuă creștere, în continuă reînnoire. Spiritualitatea indiană — din cele mai vechi documente filozofice păstrate, Upanishadele, și pînă astăzi — păstrează cîteva idei motrice, cîteva leitmotive, cari se distng ușor în gîndirea oricărei școli; dar aceste idei specifice nu sunt dogmatice, ci dinamice. Ele fecundează speculația filozofică dar sunt mereu înnoite și preschimbate. Nu trebuie să cădem în greșala de a crede că India stă pe loc de trei mii de ani pentru că întîlnim în scrierile gînditorilor contemporani aceleași argumente și motive ca în Upanishade.

Vorbind despre primatul spiritual, să nu uităm că aceasta nu este o abstracțiune în India, ci faptă de toate zilele. Cazuri de renunțare la lume, chiar din partea unor oameni bogați și de familie renumită, sunt foarte frecvente astăzi. Povestea lui Buddha se repetă acolo mereu. Dar nu numai prin aceste renunțări se verifică respectul aproape superstițios pe care-l au indienii pentru renunțare și cei care au renunțat. Ci și prin ajutorul efectiv pe care îl dau oamenii avuți oricărei activități spirituale, fie ea religioasă, filozofică sau științifică. În India Statul face destul de puțin pentru cultură. În schimb, bogătașii, bancherii, latifundiarii, rajahii — cheltuiesc sume enorme pentru întreprinderi culturale, pentru biblioteci publice și Universități, pentru mănăstiri. Dacă am transforma în lei sumele distribuite anual pentru cultură și spiritualitate, nu ne-ar veni să credem urechilor. Numai Maharajahul de Kassimbazor, Manindra Chandra Nandy, a cheltuit în cursul vieții lui șase miliarde de lei pentru cultură. Omul acesta a murit acum trei ani sărac lipit pămîntului, și Statul lui, în Bengal, a fost luat de creditori, de o societate engleză, de unde Maharajahul se împrumuta ca să poată clădi școli, biblioteci și institute de cultură. Omul acesta a ajutat sute de studenți, indieni și streini, a trimis savanți la studii în Europa, a editat cărți de știință. Bengalul îi datorează enorm.

Dar Manindra Chanda Nandy nu este singurul. Am pomenit de el pentru că mi-a fost și mie binefăcător așa cum a fost la atîția. În India, însă, sunt zeci și sute de asemenea oameni cari își cheltuiesc averile pentru cultură, pentru educație, pentru spiritualitate. Este un respect profund față de gîndire, pe care noi nici nu-l putem bănui. Și acest respect, și această continuă ajutorare, și această greutate pe care o are întotdeauna cuvîntul unui om preocupat de cele spirituale — a făcut ca India să-și păstreze întotdeauna continuitatea și prospețimea. Accentul nefiind pus pe valorile lumești — socialul fiind întotdeauna subordonat spiritului — India nu s-a resimțit de pe urma îndelungatei robii politice. Pentru că unitatea ei și libertatea ei adevărată, adică acea spirituală, nu-i putea fi știrbită. India se simțea una și aceeași prin spirit, nu prin unitatea formală, politică. Dealtfel, în acel ocean de rase, de limbi, de religii — nici nu putea fi vorba de o altă unitate decît cea a preocupărilor spirituale.

Aceasta explică viața și creația Indiei în decursul a cinci mii de ani de civilizație și cultură. În acest primat pe care l-a avut întotdeauna spiritul — rezidă taina vieții fără de moarte a Indiei. Și în înțelegerea ei de către noi văd mai mult decît o simplă curiozitate, văd o pildă și un îndemn.

India nouă

SUNTEM OBIȘNUIȚI să judecăm Asia ca un continent în veșnică nemișcare. Credem că progresul, reformele, moda și toate prefacerile aproape zilnic reînnoite — sunt fenomene ce aparțin aproape exclusiv lumii noastre occidentale. E inutil să arătăm netemeinicia acestor păreri asupra Asiei. Și în Asia viața se schimbă, societatea se întrepătrunde și experiențe noi schimbă judecățile oamenilor — ca în oricare altă țară occidentală. Ceea ce deosebește net Asia de celelalte continente este numai o mai vie și mai fertilă comuniune cu tradiția, cu acel tezaur de orientări și experiențe adunat de însăși viața milenară a rasei. Trecutul este mai accesibil în Asia decît aiurea. Dar aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că țările asiatice trăiesc cu ochii în trecut, cu gîndul în gloriile apuse, ignorînd prezentul și dezinteresîndu-se de viitor. Sentimentul eternității fiind mai viguros și mai plenar în culturile [1] asiatice, este de la sine înțeles că valoarea pe care acestea o dau realizărilor efemere și viețuirii limitate în prezent — să fie mult sub cele date în Occident. Asia a păstrat întotdeauna un oarecare dispreț pentru îndeletnicirile lumești, concentrîndu-și toată energia pentru înțelegerea sufletului și realizarea fericirii eterne rezultată din cunoaștere și contemplație. Totuși nu se poate spune că viața modernă a acelor cîteva țări asiatice mai însemnate — nu e străbătută de influențe și reforme cari îi dau un aspect [2] de uluitoare noutate.

India, de pildă, trece astăzi printr-o revoluție politică și socială care o deosebește mult de India de acum treizeci-patruzeci de ani. Și ceea ce impresionează pe un călător european este tocmai ritmul [3] acesta nou, revoluționar, plin de nădejdi și de țeluri care se întrepătrunde și pe alocuri se suprapune vechiului ritm de viață asiatică, lent și contemplativ, disprețuind reformele și prețuind numai tradiția.

Mișcarea lui Mahatma Gandhi a izbutit să electrizeze o țară întreagă mare cît un continent și cuprinzînd cele mai deosebite rase și credințe cari se pot întîlni undeva pe lume. Este adevărat că Mahatma Gandhi nu este încă victorios, dar marile reforme și marile revoluții sociale nu se judecă atît prin succesul lor, cît prin fertilitatea lor. Și fără îndoială că mișcarea lui Gandhi — care nu este numai politică, ci mult mai mult etică și socială — a izbutit să dea Indiei un nou suflet, un nou ideal social, și să creeze o viață civilă de o ținută nemaiîntîlnită în alte țări. Ceea ce a izbutit să creeze Gandhi, un învins, valorează mult mai mult decît creațiunile efemere și extraordinare ale atîtor victorioși moderni.

Este greșit să se creadă că India nouă este toată străbătută de un entuziasm naționalist și politic. Lupta națională a Indiei contra jugului britanic este mai mult o mistică, o mișcare profetică și misionară, decît o luptă politică. Un tînăr student indian mi-a răspuns următoarele, la întrebările mele asupra sensului și caracterului mișcării naționaliste: [4]

— Dar politica, în India, nu e politică. Lupta noastră pentru independenţă, pentru *swaraj*, e concluzia necesară a întregei noastre metafizice. Ştiţi care e principiul de bază al metafizicei şi misticei indiene: că nimeni nu se poate mîntui prin altul, că nimeni nu-şi poate ajunge calea, adevărul, libertatea, prin altul. Lupta noastră e considerată cu însuşi fundamentul conştiinţei noastre filozofice: că după cum sufletul nu poate ajunge liberarea *mukti* decît prin propriul lui efort, tot aşa India nu se poate libera decît prin propriul ei efort. Nu aşteptăm ajutor din afară. Nu ni se poate da, acest ajutor. Nimeni nu poate interveni în destinele altuia. Nu numai că nu are dreptul, dar nici nu poate. Ştiţi aceasta din filozofia noastră. Atunci, cum crede Anglia că poate interveni în destinele Indiei, fără ca să producă o fărădelege cu urmări cîndva fatale?

— Marea Britanie nici nu-şi pune astfel de probleme — răspunsei eu.

— Cu atît mai rău pentru ea. Pentru că socoteşte dominaţia ei un act ceresc.

— Dar nu v-a dat, oare, o administraţie mai bună? — întrebai..

— Bine, dar aceasta nu are nimic de-a face cu India. Noi nu cerem o administraţie excelentă. Noi cerem o administraţie a noastră. Ştim că va fi mai proastă, mai nehotărită, plină de lipsuri şi de abuzuri. Dar va fi a noastră. Administraţia britanică ne castrează, ne face conştiinţe de sclavi, ne face laşi. După o sută de ani de stăpînire engleză, în ciuda tuturor trenurilor, industriilor şi oraşelor moderne clădite de englezi, poporul indian e pe pragul degenerării. Traiul bun nu înseamnă nimic pentru un popor robit. Cei care judecă altfel, sunt deja sclavi.

— Dar India, întrerup eu, India nu are o conştiinţă naţională.

— La noi nici nu se pune problema naţională ca la D-stră în Europa. Pentru indieni, India nu e o ţară sau o naţiune. Sunt aici atîtea rase, atîtea religii, atîtea caste. Un european se pierde ca într-un haos, şi se întreabă: care este India? Ei bine, Sahib, India pentru noi este Mama! chiar strigătul nostru revoluţionar şi himnul nostru naţional începe cu *Bande Materam*! „Plecăciune Mamei!" Întreabă pe orice sărman, din oricare colţ al Indiei, ce numeşte el India, şi-ţi va răspunde: Mama. Lupta noastră nu e abstractă, pe principiu, nici limitată, pe revendicări. Lupta noastră e o cruciadă pentru dezrobirea mamei. De aceea nu e o luptă politică, ci o mistică; ajungem la libertate, după cum spune Mahatma, prin purificare, prin renunţare la individual, prin non-violenţă, prin agonie. Politica noastră e o ucenicie ascetică. Politicienii noştri încep cariera prin renunţarea totală la funcţie, la avere, la glorie, la orice posesiune pămîntească. Şefii noştri sunt mai săraci decît noi. Nouă nu ne trebuie genii politice, nici tactică politică. Mahatma nu e un geniu, e un sfînt. El nu are o metodă tactică, ci are sinceritatea. Asta au recunoscut-o şi cei mai înverşunaţi adversari ai noştri. El e singurul om care a izbutit să stabilească sinceritatea în lupta politică.[5]

Cele spuse mie de studentul bengalez se pot verifica de oricine citeşte o istorie mai amănunţită, şi sinceră, a mişcării naţionaliste indiene. Într-adevăr, şefii ei au dat cei dintîi exemplul renunţării, al cumpătării, al sacrificiului total pentru destinele ţării. Toată lumea cunoaşte viaţa de ascet al lui Mahatma Gandhi, şi din *Autobiografia* lui recent tradusă în mai multe limbi europene se înţelege cît de departe a dus el austeritatea şi puritatea vieţii sale de toate zilele. Nu este ca un şef politic european, un om cu o aspră morală de zile mari. Nu joacă teatru şi nu regizează acele magnifice procesiuni numai pentru a-şi menţine şi răspîndi popularitatea. Chiar duşmanii[6] s-au convins de sinceritatea lui şi de profunda iubire de oameni care stă la baza luptei sale pentru dezrobirea Indiei. Izvoarele de inspiraţie ale lui Mahatma

Gandhi sunt Evangheliile şi cărţile de bătrîneţe ale lui Leon Tolstoi. Pilda vieţii sale a cucerit mai mult India decît discursurile sale. Ceea ce impresionează pe un asiatic şi îndeosebi pe un indian, nu este atît adîncimea gîndirii sau frumuseţea expresiei — cît exemplul vieţii tale în concordanţă cu cele spuse de tine. Aceste exemple vii au înflăcărat India şi au dus zeci de mii de oameni în temniţe. India nouă este plămădită din experienţă, din suferinţă, din agonie — nu din vorbe. Noi nu cunoaştem decît foarte puţine personaje[7] şi episoade din marea epopee a Indiei contemporane — dar numărul lor este covîrşitor. Ceea ce covîrşeşte şi alimentează zi după zi mişcarea naţionalistă este pilda şefilor. Şefii mişcării indiene sunt cei mai săraci dintre toţi. Unii ca Motilal Nehru, mare orator şi jurist[8] mort de curînd, au fost atît de bogaţi ca şi un Maharajah. Averea lui Motilal Nehru se cifra la cîteva miliarde. Stăpînea moşii cît o ţară întreagă, pe malul Gangelui, iar la Allahabad avea o vilă cît un palat, în care obişnuia înainte vreme să dea banchete cu şampanie şi flori, ospătînd pe cei mai distinşi funcţionari britanici. Motilal Nehru ducea o viaţă de bogătaş european, se îmbrăca numai în haine europene şi îşi călca smokingul şi fracul la Londra. Îndată ce a îmbrăţişat[9] ideile lui Gandhi, a renunţat la viaţa de lux şi extravaganţă, a îmbrăcat costumul alb de cînepă, ţesut de nevasta lui, ca oricare ţăran indian, a dăruit toate averile lui Congresului Naţionalist Indian şi din însăşi vila lui din Allahabad, a făcut cartierul general al Congresului. Fiul său Jawaharal Nehru, către care se îndreaptă astăzi toate nădejdile Indiei — în cazul unei eşuări a planului gandhist — duce aceeaşi viaţă austeră şi dezinteresată, călătorind în toate ţările pentru a studia obiceiurile şi sistemele sociale, dar călătorind întotdeauna în clasa III-a, mîncînd la birturi economice, ca cel din urmă student.

Pildele acestea alcătuiesc axa Indiei noi. În jurul lor se ţes noile idealuri, se canalizează toate energiile tinere, se adună toate speranţele unui popor de mai multe sute de milioane. Propaganda naţionalistă se face numai prin pilde, niciodată prin violenţă. Boicotul mărfurilor englezeşti este o minune de tactică. În cîţiva ani, industriile englezeşti de la Manchester au pierdut sume enorme, în urma boicotului indian. Îmi aduc aminte de un fapt impresionant în legătură cu acest boicot. Mahatma Gandhi, observînd cîte milioane se risipesc zilnic pe ţigări, şi socotind că acest viciu scump este în acelaşi timp şi unul nesănătos — a cerut Indiei să renunţe la fumat, iar cei care nu pot, să fumeze numai tutun indigen[10]. Indienii sunt un popor de fumători, ca mai toţi orientalii. Totuşi, a doua zi după articolul lui Gandhi, într-un oraş mare cum e Calcutta, nu se mai putea vedea vreun indian cu ţigară în gură. Iar acasă, femeile au desăvîrşit opera, nu prin violenţă, ci declarînd greva foamei pînă ce soţii, fraţii[11] copiii nu vor renunţa definitiv la fumat. Cîteva zile după aceea, agenţiile engleze de tutun au început să-şi concedieze funcţionarii. În primele săptămîni, pagubele atingeau un sfert de milion lei zilnic... Puterea aceasta a faptei şi a pildei se resimte în toate aspectele noii Indii care se naşte. Suferinţele şi dezamăgirile prezente nu le opresc entuziasmul, nu îi obosesc, nu îi deprimă. Indienii, poporul care a suferit cel mai mult după războiu, este singurul popor care nu se plînge. Are un fel de orgoliu viril al suferinţei, care ar putea servi drept exemplu şi altor ţări, cari se lamentează necontenit de criză şi dezastru.

Entuziasmul acesta, bucuria aceasta de sacrificiu, dispreţul faţă de suferinţa fizică şi seninătatea în suferinţa morală — constituie însăşi substanţa gîndirii multor filozofi indieni contemporani şi alimentează necontenit izvorul inspiraţiei şi creaţiei lor. Rabindranath Tagore îmi spunea odată, pe terasa vilei sale din Shantiniketan că ceea ce îl doare mai mult în actuala Europă

este suferința și întunecarea oamenilor care muncesc. „Munca voastră parcă ar fi un blestem, îmi spunea el. Munca noastră e bucurie, e libertate, e joc, adică creație. În Europa, munca încleștează și doare. Voi credeți că adevărul este întotdeauna solemn, că bucuria este frivolă. Dar India vă poate învăța și altceva: că datoria primă și ultimă e împlinirea de sine, că aceasta e bucurie, e dans și e extaz."

Fără îndoială că Tagore exprimă o intuiție de poet. Totuși, peste tot în India modernă se regăsește această bucurie a sacrificiului de sine, a muncii, a suferinței. Poate că cea mai mare lecție pe care ne-ar putea-o da India este tocmai această mîndrie în suferință și în restriște și această imensă valoare acordată faptului, realizării, împlinirii.

Inspirația

CINEVA A SPUS că „izvorul poeziei este sentimentul profund al inexprimabilului". Nu este deloc în intenția noastră de a face o analiză a substanței și originei poeziei, dar trebuind să vorbim despre inspirație, nu se poate să nu luăm în considerație, chiar de la început, acest sentiment profund al inexprimabilului. Într-adevăr, ceea ce constituie farmecul, am spune chiar *magia* poeziei — și ceea ce provoacă acea emoție estetică atît de cunoscută și de contagioasă este tocmai această miraculoasă realizare: a exprima inexprimabilul, a traduce stări de suflet intraductibile și, mai ales, a crea nuanțe și sentimente nediferențiate în conștiința cotidiană.

Activitatea poetică — adică și creația poetică și emoția provocată de împărtășirea acestei creații — își are izvorul în acea sferă a vieții noastre sufletești pe care obișnuim să o numim irațională. O numim astfel pentru că o creație poetică este independentă de legile și rigorile rațiunii, pentru că emoția ei nu se poate explica prin rațiune — ci, cel mult se poate traduce și interpreta printr-o argumentație rațională. Orice poezie pornește de la o intuiție, ca de altfel și orice act de cunoaștere; o intuiție însă, în cazul poeziei, pe care nu o justifică rațional printr-o coerență de argumente și motivări, ci pe care o realizează liber, după voia și inspirația ei. De altfel, ceea ce se numește inspirație, și ceea ce constituie subiectul convorbirii noastre de astă seară — este numai acel sentiment difuz, neclar și totuși obsedant care se cere realizat prin actul creației, se cere împlinit, întrupat, în poezie.

Este foarte greu de spus în ceea ce constă propriu zis inspirația. Și este atît de greu tocmai pentru că este un fapt sufletesc irațional, o tensiune mai mult decît o stare; o obsesie mai mult decît o conștiință. S-a apropiat poezia de religie și experiența[1] poetică de experiența mistică, tocmai pentru că ambele aceste activități depășesc sfera rationalului, sunt alimentate de viața sufletească irațională și sunt dirijate de irațional. Dar acest cuvînt, irațional, nu înseamnă haos, întunerec, contradicție. Înseamnă că depășește numai legile dialecticei raționale, deși are și el alte legi, tot atît de justificate și poate tot atît de riguroase.

Vedeți că de cîte ori încercăm a ne apropia de înțelesul cuvîntului inspirație și încercăm a discuta această activitate sufletească — suntem nevoiți să vorbim și despre poezie. Inspirația, însă, este mai puțin — și în același timp mai mult — decît poezia. Inspirația este numai explozia inițială, elementul dinamic al unei creații poetice. Poezia se realizează tocmai ca să consume, să anihileze, să formuleze, acea stare turbure, de suspensie și de nerăbdare, de neliniște și de speranță, care este inspirația. Dar creația însăși a unei opere poetice depășește de cele mai multe ori simplul impuls al inspirației. Poezia trebuie să se supună unor legi inerente ei, cari oricît ar fi de deosebite de celelalte legi ale noastre, nu sunt totuși mai puțin legi. Una din ele, și cea mai riguroasă, este aceea de a fi întodeauna supusă frumosului.

O poezie trebuie neapărat să provoace o emoție estetică, după cum o teoremă trebuie neapărat să demonstreze un adevăr geometric. Oricare ar fi emoția estetică pe care ne-o sugerează, oricare ar fi mijloacele prin care o sugerează — orice poezie este supusă totuși acestei legi a frumosului.

Ce este frumosul este iarăși foarte greu de spus, dar toți știm că el își are legile lui, pe cari dacă nu le putem traduce în termeni raționali și nu le putem demonstra așa cum se demonstrează legile raționale — le intuim totuși [2] fiecare dintre noi, unii mai puțin perfect, este drept — și atunci admirăm și poezia proastă alături de cea bună — iar alții perfect — și atunci știm să distingem între o poezie bună [3] și una proastă sau mediocră. Cea mai bună justificare a canoanelor poeziei — canoane cari, repetăm, nu pot fi scrise nici demonstrate este tocmai faptul că orice om cu o educație normală și o sensibilitate normală poate aprecia o poezie perfectă și poate respinge una proastă. Există anumite reguli ascunse cărora trebuie să te supui, cu sau fără știință, chiar și în cea mai inspirată creație poetică.

Și acum, ca să ne reîntoarcem la inspirație, repetăm că sentimentnl acesta depășește poezia. Există inspirație în toate sferele vieții sufletești. Spuneam că inspirația este mai mult o tensiune decît o stare, un imbold către creație, către realizare, către fapt. Nu mai vorbim de inspirația religioasă, de profeți și de mistici, de cuvintele sfinților și misionarilor — căci acest fel de inspirație a fost adesea comparat cu tensiunea, neliniștea și așteptarea care precede orice creație poetică. Totuși, ca să fim ceva mai precișl, se cuvine să distingem inspirația poetică de cea religioasă. La cea dintîi, primează imboldul către creație, către bucuria de a crea și de a fi creator. Dimpotrivă, inspirația religioasă are cu totul altă rădăcină sufletească și altă substanță spirituală: inspirația religioasă pornește din sentimentul că tu, creatură a lui Dumnezeu, vorbești în numele lui Dumnezeu și pentru gloria lui Dumnezeu, pentru înfăptuirea legilor lui Dumnezeu pe pămînt. Este un sentiment de înălțare și de micime în același timp; micime pentru că te simți creatură a Altuia — înălțare pentru că acel Altul este Dumnezeu. Și ai fost ales să-i porți cuvîntul în lume.

În inspirația poetică, dimpotrivă artistul [4] nu se simte creatură — ci simte posibilitatea de a crea, de a imita pe Dumnezeu în actul creației.

S-a vorbit despre asemănarea și obîrșia poeziei din magie. Apropierea acestor două cuvinte [5] magie și poezie — pare a fi mai justificată. Căci, ceea ce caracterizează un act magic este tocmai siguranța libertății și putinții omului de a crea, de a se apropia lui Dumnezeu și am văzut că aceste realități, libertatea și creația sunt tocmai la rădăcinile activității poetice. Dar mai e încă un lucru care face să se asemene atît de mult poezia de magie: farmecul pe care îl provoacă și îl comunică o poezie, acea putere magică, de incantație, pe care o transmite o poezie și care face ca emoția estetică să fie adesea covîrșită de o stare sufletească aproape hipnotică.

Inspirația îndeamnă totdeauna spre creație, spre realizare organică și plenară. Este în acest sentiment al inspirației o libertate și o bucurie a libertății care nu se mai regăsește în opera odată împlinită. De aceea spuneam că inspirația reprezintă însuși principiul libertății, al jocului liber, al creației după bunul plac și pentru propria bucurie — pe cînd poezia, odată începută, se supune fatal unor legi inerente ei, pe cari creatorul trebuie să le respecte cu riscul de a rata întreaga bucată.

Dacă ne-am încumeta să facem comparații — în domeniul acesta atît de dificil al iraționalului sufletesc — am spune că inspirația este asemenea unei ape care pornește [6] la vale, care este liberă să-și aleagă matca; dar odată matca aleasă, odată poezia începută, apele trebuie să curgă pe drumul ales.

Cu alte cuvinte, poezia intră sub stăpînirea unor anumite legi de îndată ce începe să ia ființă, să se realizeze. Dar înainte de întruparea ei în ritm și în cuvinte, adică în timpul acelei tensiuni turbure și neliniștite, care psihologic vorbind, constituie însăși inspirația — creatorul este liber să-și aleagă forma pe care o vrea, matca pe care o dorește.

Ne aflăm, în poezie, într-un domeniu foarte delicat, al libertății și al submiterii. Ceea ce alimentează activitatea [8] poetică este fără îndoială bucuria creației, a împlinirii unor sentimente informe și neconstante din suflet; bucuria de a fi liber și armonios, de a înălța și lumina anumite intuiții obscure, bucuria pe care o dăruiește și jocul și cîntecul. De aceea spunem că se poate apropia — spiritual vorbind, nu estetic — poezia de magie, de farmec și incantație. În creația poetică, elementul dinamic și primordial îl constituie tocmai ceea ce se numește inspirația și care este o tensiune [9] către împlinire către actualizare și bucurie. Bucuria pe care o dăruiește creația poetică — asemenea bucuriei oricărei alte creații artistice se explică, psihologicește, tocmai prin faptul realizării, al împlinirii. Se pune capăt unei tensiuni, unei intuiții obscure, prin creație, prin realizare, prin întrupare.

...Cele spuse pînă acum se referă mai mult la psihologia artei în genere și la filozofia poeziei — decît la estetică și la poezie în sine. Și deși psihologia și filozofia [10] sunt criterii anestetice, auxiliare înțelegerii proprii a poeziei, le-am folosit numai pentru că trebuie să ne referim mereu la inspirație, subiectul convorbirii noastre de astăseară. Poezia însă, după cum fiecare dintre D-stră știe, nu poate fi lămurită și valorificată numai prin discutarea inspirației și analiza ei psihologică și filozofică — ci se cuvine a fi privită din foarte multe puncte de vedere, dintre cari cel mai esențial este, fără îndoială, acela al poeziei însăși. Dar despre toate acestea veți asculta pe ceilalți domni conferențiari cari vor contribui fiecare în felul lor la apologia acestei săptămîni a poeziei.

Ce învățăm călătorind

CINEVA A SPUS că o călătorie este un lucru serios pentru persoanele frivole și un lucru frivol pentru persoanele serioase. Cred că este o bună parte de adevăr în acest cuvînt de spirit. Pentru că o călătorie te învață fără voie o sumă de lucruri; și numai acela care știe deja foarte mult — și este deci destul [1] de trist ca să fie și serios — își poate îngădui să nu învețe nimic călătorind, ci să se odihnească numai.

O călătorie este, întotdeauna, o invitație la gîndire. Se gîndește mult mai viu [2], mai intens și mai spontan călătorind decît în cele mai concentrate ceasuri de bibliotecă. Voiajul descoperă antene noi spiritului de observație, potențează interesul pentru lumea exterioară și în același timp ușurează reculegerea, animă viața interioară. Un scriitor tînăr se întreba: „Cele mai active ceasuri interioare nu le-ați petrecut la o fereastră de tren?" Este într-adevăr o experiență bine cunoscută de oricine a trecut cel puțin odată granițele provinciei sau țării sale — această concentrare firească și plăcută pe care o capeți la o fereastră de tren. O călătorie deschide ferești pretutindeni și în afara și înlăuntrul tău. Altfel cunoști oamenii călătorind și altfel îi cunoști în celelalte zile. Întîlnirea oamenilor și peisagiilor străine te silește să gîndești proaspăt, fără formule și judecăți stereotipe. O călătorie stimulează toate facultățile interioare: te face mai atent la viața din jurul tău, mai generos, mai încrezător în oameni. Stimularea pe care ți-o aduce firesc schimbarea decorului are o covîrșitoare influență în cunoașterea și raporturile tale cu oamenii. Nicăieri nu înveți să cunoști mai adînc și mai limpede oamenii decît într-o călătorie. S-ar spune că ești investit atunci cu un dar de ghicire, cu o facultate de a descoperi adevărurile și sufletele — dar pe care viața de toate zilele într-un oraș — unul și același — îl uzează și îl anihilează.

Același scriitor tînăr din care am citat mai sus o frază, și care este D-l Mihail Sebastian, precizează foarte just în ceea ce constă secretul acesta [3] al călătoriilor de a cunoaște oameni.

„În lumea ta de totdeauna ești condamnat la un fel de insensibilitate cronică, ce se datorează nu unei deficiențe specifice ție, ci unei legi care te obligă ca lucrurile pe cari le vezi prea des, să nu le mai vezi deloc. S-ar putea ca în jurul tău să abunde figuri interesante, să se grupeze tragedii și farse, să se pregătească lucruri mari — și pe lîngă toate acestea tu să treci impenetrabil, cu simțurile îngropate, cu vederea insuficientă, cu fantezia opacă, și ajunge o schimbare de meridian, două zile de drum de fier, conștiința că ești singur, pentru ca brusc, ca după declanșarea unui accelerator intim, viața să se coloreze în jurul tău, zilele să treacă febrile, oamenii să devină patetici și tu să domnești circular peste o împărăție vizuală și psihologică, pe care altfel n-ai fi descoperit-o niciodată."

Lucrurile acestea se pot verifica cetind cărțile de călătorie, adevăratele cărți de călătorie, scrise de obicei de oameni cari nu sunt scriitori. Descoperi

în ele mai multă umanitate și mai dramatică viață decît în cele mai ilustre romane. Călătoria te ajută să ieși din tine, te silește chiar la aceasta și atunci fără îndoială că privești cu alți ochi viața din jurul tău și altfel înțelegi oamenii. Un călător este mai caritabil, mai generos, mai înțelegător și în adîncul lui, mai optimist decît un sedentar. Oamenii care călătoresc mult sunt fericiți [4] de cele mai grave păcate ale civilizației noastre: dogmatismul, opacitatea, îngustimea. Numai călătorind mult — adică întîlnind și cunoscînd oameni pe cari altminteri nu i-ai fi întîlnit sau nu te-ar fi interesat niciodată — numai călătorind te poți dezbăra de dogmatismul acela sterp, de rigurozitatea și siguranța oarbă cu care judecai pînă atunci lumea și oamenii.

În privința aceasta, cartea unui tînăr și distins publicist român, *Homo Americanus* de d. Petru Comarnescu — este un document autentic și o justificare a celor spuse de noi pînă acum. În prefața cărții sale, d. Comarnescu stăruie asupra valorii de cunoaștere a călătoriilor; D-sa încearcă [5] o introducere la filozofia culturii pornind tocmai de la documentele omenești relevate prin călătorii. Este inutil să mai stăruim asupra deosebirii dintre o cunoaștere abstractă, livrescă, de cabinet și de laborator — și o cunoaștere concretă [6] directă, surprinsă din însăși realitatea vie. Toată problema stă în felul sub care se înțelege această „cunoaștere concretă și vie". O simplă și superficială călătorie, deși își are calitățile ei de higienă sufletească, nu ajută mult la cunoașterea oamenilor și înțelegerea culturilor, cunoaștere care conduce chiar la înțelegerea supremă a omului. O călătorie, după cum bine notează D-l Comarnescu, nu este numai o comunicație. „Comunicația — scrie D-sa — poate în cazul cel mai bun, ucide plictiseala, dar nu poate stîrpi prejudecățile, resentimentele și capriciile cu care oamenii și, în general intelectualii, judecă popoarele și culturile."

Este nevoie și de altceva, și acel altceva este tocmai capacitatea de cumpănire, de analiză obiectivă și largă a oamenilor pe care îi întîlnești în drum. Nimic mai fatal decît o călătorie care pornește de acasă cu ideile gata făcute asupra țărilor pe care le va vizita, asupra oamenilor pe care se așteaptă să-i întîlnească. Înveți călătorind, și înveți mult, numai dacă renunți la ideile făcute, la prejudecățile și superstițiile cu cari ai plecat. În acest caz, călătoria este cea mai bună higienă mentală, și [7] cea mai autentică primenire a sufletului. Stînd pe loc, avînd același program, întîlnind [8] aceiași oameni, văzînd aceleași străzi [9], cetind aceleași ziare — înțelegerea se uzează, simpatia și curiozitatea se mediocrizează, spiritul critic se osifică. Începi să judeci lumea printr-un singur criteriu, sau începi să te dezinteresezi de ea și să n-o mai judeci deloc. O călătorie promovează interesul intim pentru oameni și pentru cultură, reîmprospătează spiritul critic, potențează atenția la viața din jur. Și în cursul acestei băi spirituale, dogmele cad, prejudecățile cispar, siguranța de mai înainte — că știi totul și înțelegi tot, siguranță care donduce lent la moartea spirituală — începe să se clatine. Și te întorci cu o nouă cunoaștere, mai generală, mai vie și mai reală.

Ceea ce este minunat în puterea călătoriei este faptul că tot prin ea poți fugi de oamenii pe cari i-ai cunoscut și i-ai înțeles prin ea. Sunt călătorii astfel făcute încît să nu întîlnești sau să ți se pară că nu întîlnești oameni. Sunt adevărate evadări din umanitate, din civilizație, din cultură. Și prin ele înveți tot atît de mult și tot atît de viu, de concret, ca și prin călătoria pentru oameni.

Acum, în toiul acestei veri, nu știu dacă pasagiul pe care îl voi ceti îndată nu prețuiește mai mult decît una din acele bine documentate și fascinante nvitații la călătorii printre Oameni. Este un pasagiu pe care îl extrag din

cartea unui pictor american Rockwell Kent, carte intitulată „Sălbăticie" și care cuprinde jurnalul unei singurătăți de șase luni în Alaska. Ascultați: „Plecați, tinerilor, ca să ajungeți înțelepți și fiind înțelepți să rămîneți tineri; plecați nu spre Apus nici Răsărit, nici spre Nord, nici spre Sud, ci oriunde nu sunt oameni.

Pentru că fiecare dintre noi avem nevoie profundă, să ne menținem în ceea ce ne este esențial; să păstrăm de la Dumnezeu pogorîta omenie din noi împotriva forțelor zilei în care trăim — să fim mai puțin produsele unei culturi și mai mult creatorii ei. Acolo, în acea sălbăticie atît de mult neschimbată încît poate a văzut sute de culturi înflorind și pierind, acolo trebuie să înțelegi — trebuie — că ceea ce ești tu, ceea ce simte și se înspăimîntă și îi e foame și se exaltă în tine, e tot atît de vechi ca și sălbăticia, bogată ca și sălbăticia și înfrățită cu ea"...

Nu trebuie să uităm că există și o foarte prețioasă călătorie: acea către sufletul nostru, către noi înșine. Călătoria pe care o facem în singurătate.

Templele din sudul Indiei

CĂLĂTORUL CARE AJUNGE la Ceylan în India de sud, pleacă la căderea nopții din Colombo și se trezește dimineața într-o haltă pustie, unde îl așteaptă vaporașul pentru traversarea fîșiei de ocean pînă dincolo, în India. Acolo, la Damushkodi, începe țara templelor dravidiene. O copleșitoare senzație de pustiu te întristează în acest depărtat colț al peninsulei. Un dimb, cîteva poduri, terasamente pentru drumul de fier, și un mănunchi de colibe sărace pe plajă; aceasta e cea dintîi imagine a Indiei. Din toate părțile se adună aici, la debarcader, mărăcini și scoici sfărîmate. Cele cîteva vagoane, cu călători puțini și tăcuți, așteaptă ca într-un pustiu. Copii zdrențăroși se aruncă de pe pod pentru cîteva monede de nichel. Alții încearcă să vîndă biscuiți vechi și țigări umede. Vagoanele așteaptă aici parcă de ani de zile... Nu auzi decît valurile risipindu-se pe plajă, nu privești decît pînza turbure a Oceanului. Într-un tîrziu, trenul începe să se miște, încet, sfios, intimidat parcă de plaja dezolată și caldă, ce se îmbină cu pustiul. Străbați nisipurile închegate în dune. Mărăcini mari, tufe ghimpate, cîțiva palmieri ruginiți, ochiuri de apă sărată — și același zgomot, ca o letargi ca chemare, al valurilor. Vîntul suflă metalic în ghimpii lați, în frunzele crestate ale palmierilor.

Aproape de Rameshvaràm, la Pambam, decorul se schimbă; simți îndată că ai trecut în India. Cîmpurile sunt invadate de palmieri; cresc acum înalți, cu buchetele spre oceanul pe care îl ghicesc după sarea vîntului. Douăzeci de minute după Pambam, trenul se oprește într-o stație măruntă, înconjurată de plantații, cu o șosea către sat. E Rameshvaram, locul pelerinagiilor din tot sudul Indiei, tot atît de sacru ca și Benares, dar mai puțin cunoscut europenilor decît gloriosul sanctuar de pe malul Gangelui. Tot ținutul este acoperit aici de acacia și de pomii-umbrelă. Legendele asigură că pe aici a trecut Rama în Ceylan ca să-și caute soția răpită, și în cinstea victoriei sale a fost zidit magnificul templu.

De la gară, într-o căruță cu două roți, trasă de boi, ajungi în sat. Sunt numai case locuite de brahmani, care trăiesc după urma pelerinilor, făcînd slujbe pentru purificarea de păcate, vînzînd talismanul sau sticle cu apă din bazinul sfînt. Foarte puțini europeni ajung pe aici. Cînd am fost eu, mi s-a spus că de zece luni nici un alb nu mai călcase în Rameshvaram. Am tras la un brahman bogat, un oarecare Ramachandra Gangadhar, un bărbat în vîrstă, care sta ziua întreagă pe o rogojină, aproape gol, și primea daruri. Aflînd că mi-e foame, a trimis pe un slujitor să-mi cumpere de la o dugheană cîteva turte, banane și o ulcică cu lapte, căci el era brahman și nu se cuvenea să mă ospăteze din vasele lui. Am mîncat pe terasă, iar după aceea servitorul a aruncat resturile în stradă și a spart ulcica....

Ca să pot vizita templul, trebuie să-mi las pantofii la intrare. Dar în jurul templului, și în cel dintîi mare coridor circular, se află instalat bazarul — așa

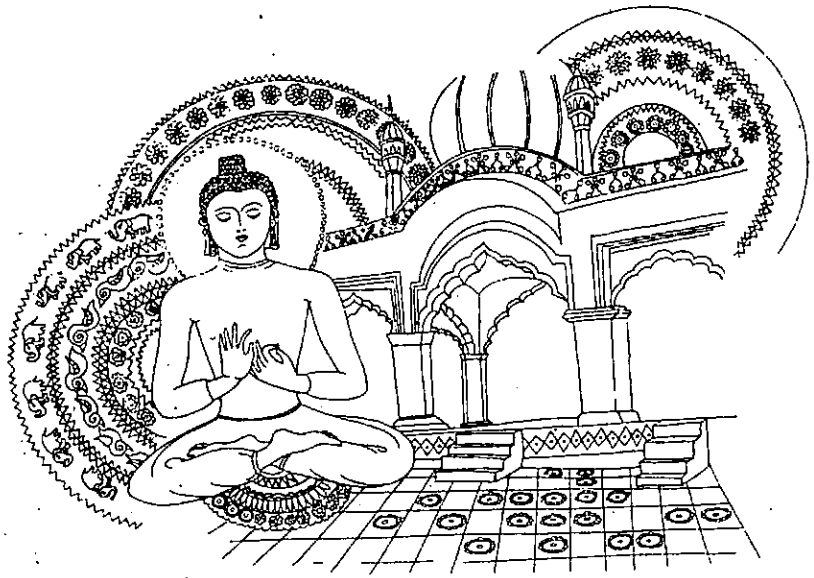

că trebuie să mă descalț mult înainte de a mă apropia de sanctuar. Fac o bună parte din drum numai în ciorapi, printr-un praf gros de două palme. Bazarul e alcătuit dintr-o sumedenie de dughene vîrîte în zid ca într-o hrubă; găsești de vînzare fel de fel de icoane, cu zeii desenați naiv, grotesc, în culori vii și proaste; apoi găsești scoici mari, mărgean, ghioace, brățări sacre, talgere de alamă, cădelnițe — tot ce se poate cumpăra ca suvenir din pelerinaj sau pentru a fi dăruit templului și brahmanilor.

La capătul bazarului se află un bazin imens cu apă verde și murdară, în care pelerinii se scaldă înainte de a păși, cu ofrandele în templu. Tovarășul meu, un brahman venit tocmai din Nordul Indiei ca să viziteze Rameshvaramul, scoboară încet treptele. Eu trebuie să aștept în fața ușei celei de a doua curți; mai departe, nici un străin nu poate pătrunde.

Templul acesta este cel mai glorios și cel mai impunător din întreaga Indie de sud. Coridoarele sale sunt imense, trec de o mie de metri lungime, și ele ocolesc dreptunghiul în care se află sanctuarul. Nimic mai impunător decît un asemenea coridor, înalt de patru-cinci metri, larg de aproape șapte metri, în bună parte susținut de stîlpi sculptați și pictați cu scene din mitologia indică. Coridorul acesta nu este peste tot locul descoperit, și cînd nu mai are stîlpii printre care să bată lumina, dă aspectul unei hrube subpămîntene. Tavanul este de asemenea pictat dar pe alocuri întîlnești schele care acoperă toată frumusețea; comitetul de întreținere [1] al templului lucrează de cîțiva ani la restaurarea vechilor coridoare, încercînd să readucă la lumină glorioasele picturi, care reprezintă specimene [2] din cea mai bună iconografie dravidiană.

Autorii care s-au ocupat cu descrierea templului din Rameshvaram recunosc că, deși cel mai grandios și cel mai încărcat din tot sudul Indiei, el nu produce totuși o impresie atît de magnifică pe cît ar fi meritat-o munca depusă pentru ridicarea lui. Suferă, e drept, de toate defectele arhitecturii dravidiene; desenul nu are o linie simplă și masiva construcție a sanctuarului nu poate fi văzută direct, ci numai pas cu pas, în detaliile sale arhitectonice,

din care cauză pierde viziunea de ansamblu. Există alte temple în Sudul Indiei de pildă cel din Tanjora, mult mai mici și care par totuși mult mai impresionante și mai masive.

Ceea ce rămîne unic la Rameshvaram sunt, însă, coridoarele și porțile de intrare. Fiecare coloană este acoperită cu sculpturi și susținută de doi elefanți cu trompele înmănuncheate, motiv foarte comun în plastica indiană. S-a depus o muncă enormă în clădirea acestui templu, în decorarea coridoarelor, în toate acele detalii arhitectonice de care nu-ți dai seama decît rătăcind prin fața coloanelor sau privind prin arcurile de intrare — și care îți lasă o impresie apăsătoare de masonerie uriașă, haotică, întunecată...

Trebuie să pleci înainte de apusul soarelui, ca să apuci singurul tren care te poate duce la Madura. Străbați ținuturi din ce în ce mai vii, cu arbori mai mulți, cu eleștee părăsite. Brahmanii din sudul Indiei sunt cei mai habotnici; nu mănîncă nici pește, nici ouă; heleșteele atît de bine îngrijite în Bengal, — aici sunt năpădite de o vegetație care ajunge tot mai înăbușitoare cu cît ne ridicăm mai sus.

Madura este un oraș destul de mare, a fost capitala glorioșilor regi Pandya, dar acum strălucește numai prin gloria templului său, numit „Marele Templu", care, deși foarte vechiu, a fost reconstituit, în bună parte la începutul secolului al XVII-lea de către vestitul rege Tirumala Nayak. La Madura, mai mult decît în oricare alt sanctuar hindus, îți poți da seama de ceremonialele religioase indiene, deoarece străinii sînt admiși pînă în fața altarului central; în alte temple, ei nu sunt îngăduiți decît pe coridoare și la porți.

Marele templu are forma unui paralelogram de aproape trei sute de metri, înalt pe alocuri de 60 metri, cu numeroase curți interioare cu un coridor circular în jurul sanctuarului în care răzbate foarte puțină lumină.

Coridorul acesta este una din atracțiile templului. Îl parcurgi într-un întuneric impresionant, din loc în loc întîlnind cîte o făclie tremurătoare, la lumina căreia sculpturile cailor înaripați și a elefanților perechi iau forme și mai grotești.

De fapt, coridorul acesta este alcătuit din mai multe coridoare. Cum intri, printr-o poartă numită Poarta Templului Minakshi, dai de un coridor de vreo cincisprezece metri, pictat pretutindeni și numit „Sala celor 8 Puteri" din pricina statuilor celor opt zeițe Shakti, statui care suportă tavanul în care sunt înșirate de ambele părți ale coridorului. La capăt, dai de o poartă frumos lucrată, păzită la dreapta de o statuie a zeului Kartikeyia, zeul Marte al hinduismului, iar la stînga de o statuie a lui Ganesha, zeul elefant. De aici intri într-al doilea coridor de piatră, lung de peste 50 de metri, cu stîlpi ornamentați de ambele părți, ocupat în bună parte de dughenele negustorașilor. Bazarurile acestea alipite de temple sunt o caracteristică a Indiei, și, deși au un pitoresc specific, strică foarte mult frumusețiii solemne și masive a sanctuariilor.

La capătul acestui de-al doilea coridor întîlnești o ușă colosală de alamă, împrejmuită de lămpi mari cari dau o lumină foarte neliniștitoare în timpul nopții. Treci într-un al treilea coridor întunecat și apoi într-unul luminat și mult mai larg, care se sfîrșește în fața unui bazin numit „Bazinul Crinilor de Aur". De aici se vede foarte bine Templul cu turnurile și cupolele lui, cu arcadele și basoreliefurile lui. Se aud clopote, din toate părțile răzbat mirodenii, aerul e îmbălsămat de flori, de ghirlande. Sălile în care intri apoi sunt toate zugrăvite, reprezentînd episoade celebre din viața sacră și eroică a vechei Indii. Dar ceea ce te izbește cu adevărat este așa numita „Sală a celor o mie de coloane" sau, cum îi spune în limba sanskrită: *Sahasrasrtamba*

Madapam. Sunt aici 997 de coloane, după cum afirmă acei care le-au numărat, dar nu se pot vedea toate, căci multe au fost zidite ca să alcătuiască grinarele templului. Dar nu numărul lor este impresionant, ci lucrătura coloanelor, sculpturile lor, cari sunt unice în întreaga Indie. Sunt făcute cu o artă, o putere de imaginație, o siguranță — care întrece tot ce ai putut vedea mai înainte.

Undeva, în apropierea bazinului, întîlnești cîțiva elefanți sfinți, care se pleacă să-ți ia monedele de nichel din mînă cu limba. Cînd ieși afară din Templu rămîi cu o neuitată impresie de bogăție și splendoare, de fantastică imaginație și vastă realizare arhitecturală. Poți pleca apoi liniștit să vizitezi vechiul palat al regelui Tirumala Nayak. Orice templu ai mai vedea în Sudul Indiei, fie chiar acela din Tangore sau Trichinopola, nu vei mai încerca sentimentul de spaimă și admirație pe care l-ai cunoscut întîia dată în coridoarele întunecate de la Madura.

Un aventurier al deșertului: Colonelul Lawrence

...„ARABII POT FI înșirați pe o idee ca pe o sfoară pentru că fidelitatea minții lor li fac cei mai ascultători sclavi... Fără nici un crez pot fi luați în cele patru colțuri ale lumii (dar nu în cer) numai arătîndu-li-se bogățiile pămîntului și plăcerile lui; dar dacă pe drum întîlnesc pe profetul unei idei, care nu are unde să-și odihnească nicăieri capul și trăiește din milă, atunci își vor abandona bogăția pentru inspirația lui.

Sunt incorigibilii copii ai ideii, neclintiți și orbi la culori, pentru cari timpul și duhul sunt pentru totdeauna și inevitabil apuse. Mintea lor e stranie și întunecată, plină de depresiuni și exaltări, fără nici o regulă, dar cu mai multă ardoare și mai fertilă credință decît a oricărui alt popor de pe lume. Ei sunt un popor de începuturi, pentru care idealul abstract e cel mai puternic motiv, proces de infinit curaj și varietate, iar sfîrșitul — nimic.

Sunt tot atît de instabili ca și apa, și asemenea ei, poate, vor învinge în cele din urmă..."

Omul care a scris aceste pătrunzătoare rînduri asupra spiritului celor mai puri dintre arabi, beduinii, a ajuns în a doua parte a războiului european (1916—1918) un adevărat mit. Poate a fost cel mai fantastic și mai nepătruns mit pe care l-a creat ultimul război, destul de bogat în legende. Înainte de a cuceri Damascul, faima lui Lawrence era atît de mare pe frontul anglo-arab, încît turcii puseseră un premiu de aproape douăzeci de milioane lei pe capul său.

Era numit „Regele neîncoronat al celor trei Arabii", și dacă ar fi fost ambițios ar fi putut, fără îndoială, să-și oprească pentru sine una din numeroasele provincii arabe dezrobite de jugul otoman.

T. E. Lawrence era foarte tînăr cînd a început să organizeze aventura arabă. Atît de tînăr, de șubred fizicește, și de insignifiant ca înfățișare — încît fusese respins, la declararea războiului, de către comisia militară care trebuia să selecționeze voluntarii. În urmă, însă, a fost admis ca auxiliar, și pentru că stăpînea limba arabă scrisă și vorbită, a fost însărcinat la Cairo, cu redactarea unui obscur ziar arab de propagandă și cu transcrierea hărților pentru Biroul de informație ale Statului Major englez. Nimeni n-ar fi bănuit că în acel tînăr debil, scund, semănînd mai mult a asistent arheolog decît a militar — creștea planul magnific al Revoltei arabe. Nimeni nu cunoștea tainele acestui arheolog, poet, care s-a dovedit a fi unul dintre cei mai curajoși strategi ai Războiului, și care a fost pe rînd, cît a durat Revoluția Arabă, spion, ofițer de Stat Major, ofițer de administrație, inginer, șef de bandă, cel mai priceput năruitor de trenuri (iscusitele lui „tulipe", țesătură specială de explozii, prin care a dărîmat șaptezeci și nouă de poduri, și a zvîrlit în aer nenumărate trenuri!) și, ceea ce e mai prețios, sfetnicul Emirului Feisal și sufletul întregii revolte a beduinilor.

Taciturn, modest pînă la exces (atît de modest încît, după încheierea păcii, ca să scape de onoruri, glorie și admiratoare, a dispărut ani de-a rîndul, trăind sub un nume fals și înrolîndu-se mai tîrziu ca simplu soldat în armata colonială), ocupat să-și urmărească visul său intim, aventura concretă, militară, fiind numai realizarea aventurii spirituale pe care o experimentase el din cei dintîi ani ai tinereții — Lawrence ajunsese mai mult o legendă fantastică decît un om. Arabii creaseră în jurul lui o întreagă epopee, pe care o cîntau nopțile în bivuacuri sau în acele necontenite marșuri prin deșert, în timp ce „Colonelul" Lawrence, bine așezat în șea, citea versuri din *Oxford Book of Poetry*...

Se cunosc destul de puține amănunte asupra vieții pe care T. E. Lawrence a dus-o înainte ca Revolta Arabă să-l ridice la o glorie atît de rară în veacul nostru. Din cartea americanului Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia*, culeg cîteva fapte care pot ajuta la înțelegerea copilăriei și primei tinereți a aceluia asupra căruia plutea un destin atît de straniu.

De origine irlandeză (neamul său venea din Galway, de pe coasta de vest a Irlandei), avea totuși sînge scoțian, welsh, englez și spaniol — iar printre strămoși număra pe Sir Robert Lawrence, cel care a întovărășit pe Richard Inimă de Leu în Țara Sfîntă. Cînd avea zece ani, familia sa se mută în Scoția de Nord, rămînînd acolo trei ani. De aici emigrară în Franța, dar nu pentru mult timp, căci în curînd adolescentul Lawrence trece la Oxford unde și-a făcut toate studiile superioare.

Mediul de la Oxford îl influențează profund. Dragostea pentru literatura clasică și medievală, aplecarea către studii personale, fundate pe inițiativă și cercetare, — de aici i-au rămas. Era totuși sportiv, turbulent și pasionat de aventuri copilărești. Se suise pe terasele tuturor clădirilor, prin pomi, și, după spusa unui frate de-al său, în urma unei căzături destul de grave și-a rupt un picior și a rămas mic de stat.

În vacanțe călătorea cu piciorul de-a lungul și de-a latul Angliei. De obicei dormea ziua, ca să poată veghea noaptea. Și nopțile citea, singur, de capul lui, fără nici o regulă aparentă. Atunci a cetit și tratate militare, de strategie și de tactică și a început cu Cezar și Xenophon, pînă la *Principe de Guerre* a lui Foch. Mai tîrziu, pentru aventura sa arabă, tratatele lui Xenophon și Cezar se vor dovedi mai prețioase decît orice volum de strategie militară modernă. Ca teză de licență la Oxford, Lawrence își alese structura militară a Cruciadelor. Și ca să-și poată da mai bine seama de felul cum se purta războiul în Evul Mediu al Asiei Mici, ca să înțeleagă mai bine arhitectura unui război de guerillă, în care nomazii își au un rol esențial — a părăsit Anglia cu două sute de lire sterline în buzunar, și a călătorit în Orientul apropiat doi ani de zile. În timpul acesta, îmbrăcat ca indigenii și vorbindu-le limba — căci araba fusese una din marile lui pasiuni în tinerețe — a străbătut cu piciorul, sat cu sat întreaga Sirie, Palestina și părți din Arabia. S-a furișat printre triburi, a cercetat pe agricultori, a înțeles marea deosebire dintre populația urbană a Siriei și dintre straturile rurale. A înțeles mai ales cum se poate purta războiul prin aceste locuri și cu astfel de oameni — și a putut aduce lucruri noi și interpretări juste în comentarea cruciadelor făcute dintr-un punct de vedere răsăritean.

Mai tîrziu, cînd își va lua sarcina de a alcătui o armată de beduini și un plan de operație — va profita de toate aceste studii migăloase. Lawrence a fost cel dintîi „ofițer" englez care a înțeles că în Arabia nu pot fi aplicate sistemele de luptă de pe frontul apusean, că în deșert nu trebuie să existe un „front", că o cavalerie nu trebuie pusă să dea o luptă — și care a inventat

acea faimoasă „coloană mobilă" care a sfărîmat patru Corpuri de Armată turcești.

Cu atîta simplitate a călătorit Lawrence încît, după doi ani, cînd s-a reîntors la Oxford, avea încă o sută de lire sterline în buzunar. Luîndu-și licența, s-a ocupat continuu cu arheologia, fiind asistent la British Museum. Împreună cu Leonard Wooley, directorul unei misiuni arheologice pe valea Eufratului, cercetînd urmele vechei civilizații hittite, a petrecut luni de-a rîndul în migăloase și fascinante săpături.

Cîțiva turiști americani și englezi își mai aduc încă aminte de palidul tînăr, timid și măsurat, care se avea atît de bine cu lucrătorii indigeni, și care ciocănea pietrele fără nici o urmă de părere de rău pentru viața vie care trecea pe lîngă el. Lawrence era pe atunci complet absorbit în descifrarea civilizației hittite. Dar poate că în imaginația lui se împleteau și alte gînduri. Tocmai se construia linia ferată germană Berlin-Bagdad. Un cetitor atît de asiduu al tratatelor militare și un cunoscător atît de sigur al situației politice a Imperiului Otoman nu se poate să nu fi înțeles ce se pregătea. Dar, mai ales, un gînd l-a ispitit și l-a stăpînit de atunci pe Lawrence: posibilitatea independenței Arabilor, revolta lor contra dominației barbare a lui Abdul Kamid și a politicii șovine a „Junilor turci".

Visător și poet cum era, Lawrence pleca adesea prin satele din jurul săpăturilor și-și întărea în aceste vagabondagii solitare convingerea că Arabii pot constitui o unitate națională și pot alcătui un stat.

Atunci a avut Lawrence marea sa „aventură" arabă. Numai că aventura aceasta era un simplu experiment mental, o simplă presupunere, în care tînărul visător a crezut și pe care a lucrat-o cu imaginația etapă după etapă. Au trecut cîțiva ani numai și aventura aceasta spirituală, Regatul acesta Arab creat mintal, creat prin credință — a început să ia ființă concretă. Aventura arabă a ajuns o aventură militară. Cel care o visase, o urmărise cu ochii minții, îi experimentase cu gîndul și vastitatea, și tensiunea, și mesagiul ei istoric — acela trebuia acum s-o facă reală, pipăibilă, accesibilă milioanelor de nomazi.

Cetind memoriile arabe ale lui Lawrence te întrebi adesea cum a putut fi acest om atît de calm, atît de sigur de reușita aventurii, atît de sigur pe viața lui în mijlocul raidurilor fără număr. Parcă omul acesta nu aștepta decît o verificare concretă a aventurii sale spirituale experimentate cîțiva ani mai înainte, cînd săpa ruinele de pe valea Eufratului. Planul unității tuturor arabilor era crescut și văzut dinainte de el. Nu trebuia decît să fie pus în practică. Și de această realizare a lui era atît de sigur încît pleca la atac cetind *Morte d'Arthur* sau pe Aristophan. Nu i-a fost niciodată teamă; și cred că nu s-a îndoit niciodată. Din memoriile lui un singur sentiment astenic se desprinde: nostalgia după amurgurile Angliei, oboseala acestor șapte ani petrecuți continuu în Orient, dezgustul de atîta umanitate strivită și tragică. În răstimpuri, își dădea seama de strania lui misiune: de a propovădui, el, un intrus și un „necredincios", unirea tuturor Arabilor, lupta lor comună pentru un ideal național, răsturnarea dominației otomane [1]...

Curînd după revoluția regelui Husseim, și după ocuparea cetății sfinte Mecca, de către arabi — Lawrence izbutește să capete un concediu de o săptămînă de la biroul său din Cairo și întovărășește pe Storrs la Jeddah. Acolo face cele dintîi observații pe teren asupra acestei revolte, amenințate să fie repede strivită de turci.

Arabii nu erau organizați, nu aveau bani, nu aveau armament. Se aștepta totul de la englezii din Egipt. Lawrence a înțeles însă, că altceva lipsește;

un şef. Regele Husseim, la Mecca, era prea bătrîn şi prea dominat de educaţia sa de la curtea lui Abdul Hamid. Fiul cel mare, Abdullah, era un bărbat cumsecade, plin de humor şi de voie bună. Lawrence obţine atunci permisia de a pătrunde în interior, spre Feisal al doilea fiu al lui Husseim. De data aceasta întîlneşte un şef vrednic de a purta pe umerii săi Revolta arabă. Feisal a fost cea mai bună completare a lui Lawrence. Englezul a înţeles că misionarismul l-ar fi putut face singur, dar că ordinele, ca să fie eficace, nu pot fi date decît printr-un arab. Feisal era un mistic, un strateg şi un diplomat. De acum începe acea colaborare între el şi Lawrence, care va duce în curînd la o „revoluţie permanentă" a rurarilor, la organizarea celebrelor raiduri contra coloanelor de aprovizionare turceşti, la cucerirea, rînd pe rînd, a porturilor din Marea Roşie — şi, în cele din urmă, la intrarea victorioasă în Damasc, unde Lawrence a fost guvernator de facto...

„Revolta în deşert" memoriile revoluţionare ale lui Lawrence, publicate de curînd şi în româneşte, ascund foarte multe taine ale acestui aventurier de geniu. Dealtfel, activitatea lui Lawrence nu se opreşte la revolta arabă. El ia parte la luptele din jurul petrolului, din Irac, e bănuit că a avut un rol în detronarea regelui Afganistanului, Amanullah, iar acum în ultimul timp, îl găsim lîngă Ibu Sand. Energia şi curajul său îl fac unul dintre puţinii eroi ai secolului [2] nostru.

Institute de cultură

CEA MAI HOTĂRÎTOARE afirmaţie a unui popor este cultura. Nu cultura împrumutată, nu cultura învăţată în şcoli şi Universităţi — ci creaţia operelor de mare anvergură, a operelor care să reprezinte geniul şi vitalitatea acelui popor. O naţiune agonizează [1] atunci cînd elitele sunt incapabile să creeze o cultură vie, autentică, personală. O naţiune moare atunci cînd îi sunt omorîte elitele — prin dezorientare, prin sărăcire sau prin politică. Vorbind despre cultură, deci, nu vorbim despre un fapt de importanţă secundară, despre ceva care poate fi sau nu poate fi. Pentru un popor tînăr, cultura este cea mai obiectivă verificare a forţelor sale spirituale. Iar pentru un popor primejduit, creaţia culturală [2] este singura justificare a misiunii sale istorice. Suntem deci înţeleşi asupra sensului pe care îl dăm culturii: nu ceva care se învaţă de la alţii, ci ceva care se creează de anumite elite, şi care reprezintă ce este mai fertil, mai vital şi mai specific în acel popor. Cultura românească, deci, va fi ansamblul operelor create de cercetătorii şi gînditorii români — iar nu tot ceea ce se scrie se citeşte şi se învaţă în România. Opera istorică a profesorului N. Iorga, opera arheologică a regretatului Pârvan, opera filozofică a profesorului Rădulescu-Motru — iată ce alcătuieşte o bună parte din cultura românească modernă, iată ce reprezintă puterile de creaţie ale poporului nostru.

Ne trebuie cît mai multe şcoli, fără îndoială. Dar şcolile — de la cele primare pînă la cele superioare — încă nu sunt de-ajuns pentru crearea şi susţinerea unei culturi. Şcolile au întîi datoria de a învăţa, de a populariza ceeă ce se ştie. Dar în opera aceasta de popularizare nu se manifestă cultura superioară a unei ţări. Putem să desfiinţăm analfabetismul, dar cu asta n-am făcut nici un pas către cultura adevărată. Analfabeţii vor fi înlocuiţi cu semidocţii, şi atîta tot. Vedeţi, dar, că problema atît de gravă a culturii unei ţări nu poate fi rezolvată prin înmulţirea şcolilor. Şi nici măcar prin înmulţirea Universităţilor. Pentru că, deşi scopul Universităţilor este dublu: a.ela de a învăţa pe studenţi şi în acelaşi timp, de a duce mai departe cercetările originale — totuşi, din anumite motive, Universităţile se mulţumesc să-şi îndeplinească numai prima misiune: aceea de a preda cultura. Lucrul acesta nu se întîmplă numai la noi în ţară, ci şi în alte universităţi. Şi foarte mulţi profesori universitari străini au mărturisit, că atît timp cît au responsibilitatea cursurilor asupra lor — nu pot lucra cu spor la cercetările personale. De aceea, în străinătate, problema aceasta a fost rezolvată prin crearea Institutelor de Cultură. Institute, adică, în care cercetătorii — fie ei profesori universitari sau nu — pot lucra fără altă obligaţie decît aceea de a-şi duce la bun sfîrşit cercetările. La noi în ţară, D-l prof. Rădulescu-Motru a elaborat un vast plan de creare a Institutelor de cercetări ştiinţifice pe lîngă fiecare Facultate universitară. Nu ştim pînă la ce punct [3] planul D-sale a fost acceptat. Institutele sunt costisitoare, şi nu se pot crea deodată. Iar dacă se înfiinţează

sărăcăcios, fără fonduri, fără laboratoare şi fără biblioteci — e mai bine să nu se înfiinţeze deloc.

Veţi întreba, însă: La ce folosesc asemenea Institute superioare de cultură care costă atît de mult, tocmai acum, cînd timpurile sunt atît de grele? La aceasta mi-aş îngădui să răspund: cu cît timpurile sunt mai grele, cu atît prezenţa Institutelor de cultură este mai necesară. Pentru că în ele se concentrează puterile creatoare ale unui popor. Prin efortul acestor elite superioare se păstrează încrederea în capacitatea de muncă şi de inteligenţă a întregului popor. Cînd tradiţiile şi instituţiile sociale se prefac, cînd toate valorile cad şi toate ierarhiile se turbură, cînd descompunerea morală, politică şi socială ne ameninţă din toate părţile — ultimele bastioane în care se munceşte şi se creează sunt [6] aceste înalte Institute de Cultură. Creaţia culturală învinge veacul. O ţară învinsă milităreşte sau politiceşte — poate fi victorioasă prin creaţia sa culturală. India şi-a pierdut de 2000 de ani independenţa politică — şi totuşi creaţia sa spirituală s-a menţinut tot atît de fertilă, şi a pătruns peste tot în cele cinci continente. China, dimpotrivă, şi-a căpătat cea mai deplină libertate politică de 25 de ani — şi totuşi n-a creat aproape nimic. Ce au creat toate acele republici sud-americane, în afară de dansuri moderne şi echipe de foot-ball? Libertatea politică nu le-a folosit la nimic. Să ne amintim totuşi, că Grecia veche, înfrîntă de oameni şi transformată în provincie romană, a izbutit să grecizeze complet pe biruitori. În faţa creaţiei spiritului nu poate rezista nimic. Cînd barbarii pîrjolesc Spania, Sfîntul Isidor de Sevilla îşi compunea comentariul său la Evanghelia lui Ioan; barbarii au obosit, s-au asimilat şi cultura Spaniei medievale a început tocmai prin acel op al Sfîntului Isidor din Sevilla. Deci, nu se poate spune că o cultură superioară costă prea scump. Căci serviciile pe care le aduce poporului — verificîndu-i puterea de creaţie, şi justificîndu-i misiunea istorică — sunt imense.

Dificultatea, pentru noi românii, stă în totala lipsă a Institutelor de Cultură. De aceea se şi poate spune că tinerele generaţii de cercetători români nu înfăptuiesc ceea ce ar putea înfăptui. Nu v-aţi întrebat niciodată ce fac acei excelenţi bursieri români după întoarcerea lor din străinătate? Profesorii lor streini le prezic o carieră ştiinţifică extraordinară. Şi, cu toate acestea, după cîţiva ani de la întoarcere, aproape nimeni nu mai creează nimic. Şi asta, nu pentru că puterea lor de creaţie a secat; ci pentru că nu au mijloacele necesare s-o realizeze, nu au biblioteci, nu au laboratoare, colaboratori, nici bani. Acei care nu se specializează în istoria românilor sau în filologie română şi balcanică — sunt ursiţi să nu mai producă nimic după întoarcerea lor în ţară. Bibliotecile universitare sunt mizerabile. Profesorul Iorga a spus răspicat lucrul acesta de zeci de ori, dar nimeni n-a făcut nimic. La Biblioteca Academiei Române nu se găsesc o sumă de reviste streine indispensabile, iar cărţile care nu privesc strict istoria şi limba românească, se găsesc numai întîmplător. Bucureştiul, după cum se ştie prea bine, n-are o mare Bibliotecă publică, după modelul celor apusene. De ce să mai vorbim de modele [7] apusene? Bucureştiul se poate mîndri că a rămas singura capitală din lume fără o bibliotecă publică. Pînă în 1931 mai exista o asemenea Capitală: era Negara, capitala insulei Bali, vecină cu insula Java. Dar în august 1931, printr-o ceremonie care dovedeşte că acei indigeni se interesează de cultură mai mult decît anumiţi oameni mari din ţara noastră, s-a deschis în exotica Negara o foarte modernă bibliotecă publică; avînd deocamdată numai 220.000 de volume, o sută optzeci de locuri în sala de lectură şi un buget anual care, în valuta noastră, întrece suma de 13.000.000 lei.

Dacă în Capitala României Mari se întîmplă [8] astfel de lucruri, ce să mai spunem de celelalte centre universitare şi culturale? De aceea atîţia studenţi îşi irosesc energiile cu lecturi de-a doua mînă, de aceea atîţia cercetători tineri sunt ursiţi ratării.

Singura salvare este crearea Institutelor de Cultură, specializate şi bine organizate. Noi avem cîteva şi au dat roade magnifice. Monografiile colective lucrate din iniţiativa Institutului social român vor forma în curînd bazele tinerii sociologii româneşti. Muzeul Limbii române de la Cluj, a lucrat iară foarte temeinic. Dar acestea nu sunt deajuns. E nevoie de institute de cultură comparată — aşa cum e cel de la Oslo, unde se elaborează un nou umanism european — de institute de psihologie, de orientalistică, de antropologie, de istoria religiilor, de literatură comparată, şi altele. Institute în care să se poată lucra serios, tehnic, fără grija zilei de mîine. Numai astfel energiile creatoare s-ar putea concentra şi realiza în opere care să reziste timpului. Numai astfel neamul nostru românesc — despre care s-a spus pînă acum [9] că este un popor „deştept" — va putea dovedi că are o mare misiune istorică şi o energie creatoare vrednică de ea. Viaţa spune: ce însemnătate poate să aibă pentru destinele neamului românesc descoperirea unor noi specii în fauna peşterilor (cum a descoperit [10] dr. Racoviţă de la Institutul de Speologie de la Cluj) sau editarea corectă a unui document [11] istoric din secolul XVII? Este drept că activitatea unor Institute de cultură nu se mărgineşte numai la asemenea descoperiri. Totuşi, cît ar părea acestea [12] de neînsemnate, de frivole, îşi au o mare importanţă. Căci prin ele se verifică puterea de analiză, de atenţie, de rigurozitate în metodă, de stringenţă critică, a cercetătorilor. Se verifică, deci, capacitatea de efort riguros şi susţinut a celulei româneşti. În faţa unor descoperiri realizate în toate domeniile, nu se mai poate repeta cele spuse de Titu Maiorescu: „nu rezistă celula". Titu Maiorescu înţelegea [14] prin aceasta incapacitatea „celulei" româneşti" de a prestă un travaliu abstract, de a trece victorioasă examenul unei munci tehnice, riguroase şi susţinute. Ei bine, teoria această a „nerezistenţei celulei" — mai ales în ceea ce priveşte gîndirea filozofică, la care se referea Titu Maiorescu — a căzut în faţa dovezilor de gîndire abstractă, originală şi organizată pe care le-au dat d-nii [15] Rădulescu-Motru, Nae Ionescu, Lucian Blaga şi alţii.

Dar nu e destul să dovedim că celula românească poate rezista muncii abstracte. Trebuie să dovedim că ea ascunde enorme virtualităţi în toate domeniile creaţiei spirituale. Şi dacă în filozofie se poate crea prin simpla putere a gîndului, în cultură e nevoie de materiale. Lipsa acestor materiale — a bibliotecilor bogate, a Institutelor, a laboratoarelor — ne-ar putea fi fatală. Ar putea să ne conducă la o ţară semidoctă. Nu trebuie să uităm că acolo unde creaţia [16] implică numai talentul sau geniul autorului — adică în proză, în poezie, în filozofie, în matematică — românii au devenit cu prisos că pot gîndi şi pot crea. Rămîne să verificăm forţa aceasta creatoare şi în alte domenii.

De aceea rostul [17] Institutelor de Cultură este, credem [18], de cea mai mare importanţă. Dacă ele sunt prea sumpe pentru Statul nostru, ar putea interveni

aici milionarii noştri. În toate ţările, marii financiari creează şi susţin Institute de cercetări ştiinţifice sau Insitute de cultură comparată. În India este alt obicei; de cîte ori în familia unui milionar se întîmplă un eveniment fericit — o naştere sau o căsătorie — capul familiei creează o Bibliotecă sau un Institut de cercetări. Datorită acestei filantropii culturale, veţi găsi în orice orăşel indian Biblioteci care dau de ruşine Bibliotecile Fundaţiei Carol I[19]. Am invitat[20] şi noi pe milionarii români prin nenumărate articole şi conferinţe să imite[21] aceste gesturi culturale. Dar fără nici un răspuns[22]. Putem oare spera că apelul radiofonic de astă seară va avea mai mult succes?!...

Un mesaj de cultură de acum 6000 de ani

Va fi vorba în comunicarea de astă seară, de o civilizaţie străveche, de curînd descoperită pe malurile fluviului Indus. După cum dezgroparea cetăţilor care se aflau pe locul Troiei a însemnat punctul de plecare a cunoaşterii[1] civilizaţiilor mediteraneene — tot aşa săpăturile executate pe valea Indusului marchează o adevărată revoluţie în arheologia indiană: Descoperirea zidurilor Troiei a fost oarecum romantică. Însăşi viaţa lui Schlimann a fost puţin învăluită în legendă. Aceasta a contribuit în cunoaşterea în straturi cît mai largi a evenimentului[2] care punea bazele arheologiei egeene. Descoperirea civilizaţiei de pe malurile Indusului s-a făcut în împrejurări mai prozaice, adică mai ştiinţifice. Neavînd nici un nimb de legendă, ea a trecut aproape neobservată în lumea nespecialiştilor. Şi cu toate acestea, importanţa ei nu este mai mică decît descoperirea Troiei Să vedem îndată pentru ce.

Acum vreo zece ani, un asistent la Departamentul Arheologic, dl. Banerjee, descoperă resturi de civilizaţie preistorică la Harrappa, un sat din Sind. Întîmplarea a făcut ca Sir John Marshall, savant[3] bine cunoscut şi şeful Departamentului arheologic din India; să facă săpături în acelaşi timp lîngă un sat la depărtare de 100 de kilometri de Harrappa. Numele satului acesta este Mohenjo-Daro; nume care va rămîne în istoria arheologiei alături de cel al Troiei. John Marshall a dezgropat aici la Mohenjo-Daro, un oraş întreg. Un oraş ale cărui case şi băi publice şi private sunt incomparabil superioare tuturor locuinţelor dezgropate ale lumii. Nici palatul lui Minos nu se poate compara — în maiestate, în soliditate[5], în confort — cu casele din Mohenjo-Daro. Miniaturile în faianţă şi gliptica de aici sunt de o rară frumuseţe. S-au găsit şi textile admirabile, ceea ce dovedeşte că uzul bumbacului era cunoscut pe malurile Indusului cu 3000 de ani înainte ca el să fie descoperit şi în celelalte părţi ale lumii civilizate. Populaţia din sînul căreia a crescut această magnifică civilizaţie cunoştea de asemenea metalele preţioase, agricultura pe o scară întinsă, aveau arme foarte solide şi descoperiseră scrisul. Alfabetul pictografic din Mohenjo-Daro nu s-a descifrat încă. Anumiţi savanţi afirmă că din acest alfabet — care e de acelaşi tip ca cel egiptean, minoan, proto-elamit şi sumerian — a derivat alfabetul *brahmi*, scrisul indian clasic. Problema e controversată, ca şi aceea asupra limbei vorbită de aceste populaţii. Cercetările sunt deabia la început. Ceea ce se poate şti precis, deocamdată, este data acestei civilizaţii de la Mohenjo-Daro: anume mileniul al patrulea înainte de Christos. Ne aflăm deci în faţa unei formidabile civilizaţii, veche de şase mii de ani. Civilizaţia care se întindea mult pe malurile Indusului, căci Mohenjo-Daro nu e un punct izolat. Aceleaşi construcţii, aceleaşi statui şi aceeaşi cultură a fost descoperită la Harappa, o sută de kilometri depărtare. Iar dacă cercetările vor continua în acelaşi ritm ca şi pînă acum, sunt speranţe că se vor dezgropa şi alte puncte centrale.

Se poate constata de pe acum că toată valea Indusului avea o civilizație specifică — așa cum fiecare dintre marile fluvii a avut pe malurile sale [6]: civilizația sumeriană, elamită și babiloniană pe malurile Eufratului și Tigrului; civilizația egipteană pe malurile Nilului.

Spuneam că civilizația de la Mohenjo-Daro datează de 6000 de ani. Dar ruinele care au fost dezgropate trădează un oraș ajuns la maximum său de civilizație, pornit chiar pe panta decadenții. Nu este vorba, deci, de o civilizație preistorică, o civilizație de începuturi și bîjbîieli — ci una care avea înapoia sa o istorie milenară. Sub ultimul strat de case dezgropat la Mohenjo-Daro se ghicesc alte straturi și mai vechi. Din nenorocire, săpăturile trebuie să se oprească aici — deocamdată — căci la asemenea adîncime s-a întîlnit apă. Ne aflăm așadar în fața unei civilizații în decadență în mileniul IV înainte de Christos. Cît de străvechi trebuie să fie începuturile civilizației de la Mohenjo-Daro, mintea poate numai să-și închipuie.

Cine erau oamenii care au creat și nutrit o asemenea civilizație? Întrebarea aceasta nu poate avea, încă, un răspuns limpede și hotărîtor. Totuși, ca să putem înțelege ceva din răspunsurile care s-au dat — trebuie să ne amintim momentele centrale [7] ale peninsulei indiene. Cînd au năvălit arienii în India, în cursul mileniului II în Chr., au întîlnit acolo o populație cu pielea întunecată și cu nasul teșit (anasya, „fără nas", cum se spune în Vede). Aceștia erau dravidienii care se află încă și astăzi în majoritate aproape absolută în sudul peninsulei indiene. S-a crezut multă vreme că dravidienii erau niște sălbatici fără nici o cultură, și cu o civilizație materială extrem de redusă. Cercetări ulterioare au dovedit contrariul: că năvălitorii arieni erau adevărații barbari, inculți și lipsiți de civilizație, iar că dravidienii posedau o cultură destul [8] de evoluată, de la care arienii au împrumutat multe lucruri.

De asemenea s-a crezut că dravidienii reprezentau singura populație organizată în India pre-ariană. Descoperirile de la Mohenjo-Daro și Harrappa au răsturnat această teorie. S-a dovedit, anume, că civilizația dravidiană — departe de a reprezenta totalitatea culturii în India pre-ariană — nu este decît o etapă în lunga și bogata civilizație a peninsulei. Dravidienii, probabil, au fost poporul tînăr și dinamic care a pus capăt civilizației de la Mohejo-Daro. În năvălirea lor din Sud spre Himalaya, au întîlnit pe malurile fluviului Indus această civilizație bătrînă, în plină decadență, din care ne-au rămas numai cîteva fragmente, la Mohenjo-Daro și Harrappa. Este o simplă ipoteză, aceasta. E posibil ca între civilizația Indusului și civilizația dravidiană să fi intervenit o altă civilizație, aparținînd unui alt popor, despre care nu știm încă nimic pînă în prezent. Ceea ce putem ști — deocamdată, este că într-un timp cînd Europa se afla complet în întuneric, fără nici o viață socială, fără nici o cultură colectivă — și într-un timp cînd Egiptul încă nu se deșteptase, încă nu-și unise populațiile sub o dinastie — în acel timp India pierea prin oboseală și prin atacurile unei populații barbare din sud o magnifică civilizație. O civilizație care realizase maximum de confort care a fost posibil pînă în timpul Imperiului Roman. O civilizație care cunoștea tainele arhitecturii și ale urbanisticei, care știa cum se face un palat și o casă de locuit, cunoștea canalizarea, gliptica, alfabetul. Casele de la Mohanjo-Daro, nu pot fi comparate, cum am spus, cu nici o locuință din cîte s-au dezgropat pînă acum. Ai crede că te afli într-o vilă modernă: odăi mari, spațioase, legate unele de altele prin coridoare, prin scări de serviciu; cu terase, cu etaje suprapuse, cu mult gust. În oraș se găsesc arene pentru jocuri și serbări religioase, băi publice, bazine. Străzile sunt bine lucrate, deși nu se întrebuința piatra.

Atît de bine lucrate, încît, deși construite cu cărămizi arse, au rezistat șase mii de ani.

Dealtfel, orașul acesta magnific a suferit de pe urma năvălitorilor necunoscuți. El a fost în bună parte ruinat, apoi abandonat cu totul. Veacurile s-au așternut peste el, îngropîndu-l tot mai adînc sub pămînt. Numai printr-o întîmplare a ieșit la lumină în veacul nostru. Nenumăratele peceții scrise sunt încă nedescifrate. De aceea asupra limbii populației de la M. Daro nu se pot face decît presupuneri. Se afirmă că ar putea fi din aceeași familie ca și limba dravideană. Asupra rasei acestei populații iar nu se poate ști nimic precis, pentru că rămășițele scheletice găsite la M. Daro indică o pluralitate de rase. Se întîlnesc și proto-australoizi (care se aseamănă cu actuala populație Munda din India), și mongolo-alpini, și schelete care indică o rasă mediteraneană, și alpini propriu-ziși. Iată deci patru rase pe care le găsim laolaltă în cea mai veche civilizație istorică pe care o cunoaștem pînă în prezent.

Arta acestor populații de la Mohenjo-Daro se deosebește de arta propriu-zis indiană. Pe cînd arta indiană de la Barhut și Sarichi pînă în zilele noastre, este exuberantă și decorativă — la Mohenjo-Daro, dimpotrivă, întîlnim o artă tipizată, uscată, lipsită chiar și de cele mai specifice motive indiene, cum ar fi florile de lotus. Este o meserie, nu mai e artă. Asta e încă o dovadă de vechimea extraordinară a civilizației Indusului. Căci ceea ce se descoperise, în domeniul artei, cu mii de ani înainte acum, la Mohenjo-Daro, deveniseră motive standardizate. Se întîlnește, într-un număr considerabil, desenul svasticei pe peceții de fildeș. Tot pe peceții de fildeș s-au găsit foarte frumoase desene de tauri. Dealtfel acestea sunt singurele documente de artă autentică de la Mohenjo-Daro. Alături de ele nu se poate menționa decît o admirabilă maimuță în miniatură care [9] ar părea mai degrabă opera unui rafinat artist chinez din Evul-Mediu — și o dansatoare, în bronz, găsită la Harrappa, atît de perfectă, încît multă vreme au existat îndoieli asupra autenticității ei. Dar nu arta de la Mahenjo-Daro este cel mai interesant lucru al acestei civilizații. Ci religia ei. Religia pe care putem numai s-o descifrăm, să o înțelegem numai comparînd-o cu religiile Sumerului și a Cretei. Căci, ca și în aceste două mari centre de cultură, religia de la M. Daro este concentrată asupra [10] principiului feminin, Marea Mamă, simbolizînd atît vegetația, cît și fecunditatea naturii. Religia arienilor, religia vedică și brahmanică, nu cunoaște această zeiță Mamă — care s-a bucurat, dimpotrivă de un mare succes pe tot țărmul Mediteranei și în Babilonia. Ceva mai mult, se poate descifra pe pecețiile de la Mohenjo-Daro și prototipul zeului Shiva, care, deși este de mult acceptat în hinduism, nu aparține patrimoniului arian, lipsind atît în Vede, cît și în literatura sacră brahmanică. Zeul Shiva a fost impus arienilor din India de către populațiile autohtone. Iată acum că știm de unde a pornit acest zeu. Dar, ceea ce este peste măsură de important, tot la M. Daro s-a descoperit o statuie cioplită în poziția de meditație specific indiană, cu picioarele încrucișate și cu ochii fixați în vîrful nasului. Aceasta este, după cum se știe poziția prin excelență yogică, poziția tuturor fachirilor și yoginilor indieni. Așadar, practicile acestea au cel puțin 6000 de ani vechime. Ele n-au fost introduse în India de către arieni, nici n-au fost descoperite de dravidieni. Poziția yogică — poziție care aparține astăzi Indiei întregi — este o descoperire a civilizației de la Mohenjo-Daro. Descoperire fecundă, dacă ne gîndim că 6000 de ani s-a bucurat de o atît de mare popularitate.

Descifrarea religiei de la Mohenjo-Daro dovedește că actualele credințe ale populațiilor indiene se află în mai strînsă și organică legătură cu ea — decît cu religia vedică —, introdusă de către arieni. Civilizația de la M. Daro a pierit acum 6000 de ani. Dar mesagiul ei s-a transmis civilizațiilor ulterioare. S-a transmis mai mult maselor decît elitelor. Elitele au adus alte civilizații, sau au împrumutat de la alte culturi. Dar masele populare au păstrat intacte tradițiile religioase elaborate acum cel puțin 6000 de ani, pe malurile fluviului Indus. Spiritualitatea populară a Indiei de azi, este o moștenire globală a lui Mohenjo-Daro.

Despre Rugăciune

Rugăciunea este cel mai pur act al vieții religioase; cel mai uman, în același timp. Nicăieri nu se oglindește mai bine starea tragică a omului — în luptă cu păcatul din inimă lui și cu puterile lumii din afară. În rugăciune se rezumă drama condiției umane; marea ei neputință și arzătoarea ei speranță. S-a spus că sentimentul religios înseamnă sentimentul de dependență a omului față de Dumnezeu. Sau, cum spune un gînditor german contemporan, Rudolf Otto, sentimentul creatural — cu alte cuvinte [1] conștiința că noi, oamenii, suntem creaturi, suntem făcuți de altcineva, suntem făpturi ale lui Dumnezeu. Sentimentul acesta religios este atît de strîns legat de firea omenească încît îl întîlnim pretutindeni, de la cele mai înapoiate popoare primitive, pînă la cei mai desăvîrșiți mistici. Și nicăieri nu se mărturisește mai plenar și mai frumos acest sentiment de dependență decît în rugăciune. Rugăciunea care este trăirea sentimentului de dependență, înălțarea sufletului [2] către Dumnezeu, setea de mărturisire — adică de împăcare a omului cu el însuși și cu firea. Act esențial al vieții religioase, rugăciunea poate avea forme nesfîrșite, corespunzînd unei experiențe sufletești de nesfîrșite nuanțe. Se cunosc rugăciuni de cerere, de îndurare, de ispășire, de laudă, de implorare, de deznădejde. Oriunde a existat viață religioasă a existat rugăciunea. Și cum sentimentul religios este universal și autonom, el nefiind produsul nici unei alte cauze externe — economice, sociale sau psihologice — rugăciunea se găsește pretutindeni unde trăiesc colectivități umane, pretutindeni unde s-a luat cunoștință de drama existenței umane.

Nu vom face astăseară o analiză a funcțiunei [3] rugăciunei, nici nu vom cerceta toate formele sale de expresie. Ne vom mulțumi să cetim cîteva din cele mai frumoase rugăciuni care se pot întîlni în afara creștinismului, a iudaismului și a islamismului. Vom alege așa dar rugăciuni din religiile care nu au cunoscut monoteismul decît sporadic și fără a fi fost influențate de el. Autenticitatea sentimentului religios și frumusețea graiului [4] prin care este exprimat — au fost criteriile de alegere a rugăciunilor pe care le vom ceti astă seară. Nădăjduim că din pildele pe care le vom aduce se va desprinde limpede universalitatea sentimentului religios. Se va vedea că omul, din toate timpurile și din toate părțile lumii, a simțit nevoia experienții religioase și a avut, cît de obscură, o cunoaștere a lui Dumnezeu. Actul său de adorare a fost întotdeauna profund religios, chiar dacă obiectul asupra căruia se îndrepta nu era divin. Pe noi ne interesează, însă, actul de adorare în sine — adică actul de abdicare a omului în fața unei puteri nevăzute, actul lui de subsumare unei divinități. Din acest act de subsumare s-a născut rugăciunea.

Iată de pildă o rugăciune accadiană a acelui popor care trăia între Tigru și Eufrat, înainte de organizarea împărăției babiloniene: „Soare, tu strălucești în cel mai adînc dintre Ceruri; tu descrii porțile care închid văzduhurile;

tu gonești golul nesfîrșit dintre vămile acrului! Soare, către întinsul pămîntului tu îți întorci fața — Soare tu acoperi [5] pămîntul, ca o pătură, cu imensitatea cerurilor! Soare, către tine îmi adun puterile inimii, în lumina ta e mîntuirea relelor mele! Să nu stingi lumina, Soare! căci ne e spaimă de întunerec și de demonii născuți din el!"

Este exprimată în această străveche rugăciune toată frica omului primitiv de întunerecul fizic și de forțele spirituale vrăjmașe pe care el le alimentează. Soarele e mai mult decît un zeu; e însuși principiul vieții și al dreptății. Lupta dintre lumină și întunerec căreia [7] Zarathustra îi va da [8] proporții cosmice și o va ridica la rangul de religie universală — se întrevede în germen în rugăciunea acadiană pe care am cetit-o. Lupta dintre lumină și întunerec va fi de la Zarathustra încoace, o idee extrem de fertilă pentru spiritualitatea și mistica întregii lumi mediteraneene și a Asiei occidentale. Simbolica luminii va fi acceptată și de mistica creștină, iar prin Faust al lui Goethe lupta dintre aceste două principii cosmice va intra și în gîndirea europeană laică.

Să cetim [9] acum un himn din Rig-Veda (cartea X, imn 129), care e mai mult un himn filozofic decît o rugăciune, dar care cuprinde [10] în germen toată speculația metafizică indiană ulterioară și chiar o parte din mistica ei. Am ales acest himn, pentru că e unul din cele mai frumoase din întreaga Rig-Veda, și pentru că în primele cărți sfinte ale vechilor indieni nu întîlnim rugăciuni

propriu-zise, ci mai mult compoziții liturgice care întovărășeau sacrificiul. Iată cum cînta bătrînul rishi indian:

1. „La început, pe cînd ființa nu era nici neființă — nici văzduhul, nici cerul de deasupra.
— Ce se mișca atunci? unde? sub protecția cui?

2. Atunci nici moarte nici nemurire nu era jocul nopții și al zilei: calm și sigur, respira acel Unul; în afară de el nu era nimic altceva.

3. La început, întunerecul învăluia întunerecul; tot Universul acesta era o nețărmurită unduire. Din gol se născu, atunci, acel Unul. Se născu prin puterea propriei sale arșițe...

6. Cine știe cu adevărat, cine poate lămuri cum s-a făcut această creație? Zeii sunt veniți după creația lumii așa dar cum pot ști ei?

7. De unde a venit această creație — dacă a fost produsă sau nu. Numai acela care supraveghează lumea din cerul suprem
Numai el o poate ști sigur
Sau poate nici el!"

Este exprimată în acest himn toată mirarea desnădăjduită în fața Creației, cumplita neînțelegere a miracolului existenței. Sentiment profund religios în același timp, căci de aici pornește pe de o parte nevoia rugăciunii — iar pe de altă parte nevoia cunoașterii.

Ca să întîlnim însă himne de laudă și rugăciuni propriu-zise în literatura indiană, trebuie să treacă cel puțin o mie de ani și să ajungem la acel miraculos poem mistic și metafizic Bhagavad-Gita. Deabia aici se lămurește sentimentul de dependență al omului față de zeu, izvorul permanent al religiozității. Bhagavad-Gita, prin supremația pe care o acordă tînărului zeu Krishna, inaugurează acea religie personală, bogată în exemple concrete, care se numește *bhakti*, adică devoție. Sentimentul de nimicnicie și de evanescență care străbate pe om în fața măreției divine — este admirabil mărturisit în acest fragment pe care îl traducem din capitolul XI al Bhagavad-Gitei. Krishna se revelează în toată splendoarea făpturii sale dumnezeiești prietenului său pămîntean Arjuna. Cuprins de spaimă și de admirație, acesta strigă: „Văd toți zeii în trupul tău, O, zeule! Și mulțimile feluritelor făpturi; văd pe Brahma, Dumnezeul pe tron de lotus, și toți *rishii*, și toți balaurii cerești.

„Te văd cu nemărginite fețe din toate părțile, cu brațe fără număr și pîntece și guri și ochi; dar nici sfîrșitul, nici mijlocul, nici începutul tău nu-l pot vedea, o Dumnezeu al Universului, o Chip al Totului!

„Te văd cu magnifică tiară, și sceptru și disc; o mare de raze sclipind din toate hotarele, anevoie de privit, cu toate mărginile luminînd asemenea flăcărilor și soarelui, Tu, cel nemăsurat!

„Tu ești cel nepieritor, cel prea înalt, singurul ce trebuie cunoscut; Tu, liman al Lumii, tu cel fără de moarte, tu păzitor al veșnicii Legi, tu bătrîne Adam (Purusha)!

„Fără început, fără mijloc și fără sfîrșit, nemărginit în putere, cu nenumărate brațe, așa te văd; luna și soarele sunt în ochii tăi, gura îți este foc cu strălucitoare dogoare, și întreg Universul e înfierbîntat de vîlvătaia ta.

„Văzduhul dintre cer și pămînt, precum și toate aripile zărilor sunt fermecate de tine; văzîndu-ți chipul fermecător și terifiant, cele trei lumi tremură de spaimă, o suflet nemărginit!".

Din această revelație a splendoarei divine, a luat naștere cea mai frumoasă mistică indiană, cea bengaleză, care a frămîntat întreg Evul Mediu. Ne este peste putință să spicuim aici fragmente din această mistică arzătoare, tumul-

toasă, frenetică [11] pînă la carnal, în care setea sufletului omenesc pentru apropierea de [12] sufletul divin al lui Krishna, este mărturisită cu o intensitate și o exaltare nemaiîntîlnită [13] nici în cele mai curajoase pagini de mistică europeană. Ne-ar trebui o seară întreagă ca să cetim poemele de dragoste mistică adresate lui Krishna sau Radha, tovarășa sa de jocuri din Briuhavan. Poate o vom face altă dată. Să ne mulțumim acum cu o rugăciune bengaleză din secolul al XIV-lea.

„Doamne, dacă tu ești în flori și în albine, arată-mi-te fără teamă! Florile nu s-au vestejit de strălucirea ta, nici albinele nu s-au risipit în dogoarea arătării tale. Dacă firul de iarbă și steaua sunt ale tale — de ce nu te-nduri să cobori și în inima mea, să-mi potolești și mie setea iubirii tale? Doamne, învață-mă să iubesc, învață-mă să nu fiu zgîrcit cu iubirea mea — căci dacă toate sunt ale tale, și pe voia ta făcute, cum aș putea să păstrez ceva pentru mine, și totuși cum aș putea îndepărta ceva din inima mea? Doamne, arătîndu-mi-te strălucirea ta, măreția ta, dumnezeirea ta nu mă-nspăimîntă!"

Este interesant să citim acum o rugăciune scrisă de un hindus, un bengalez din timpurile noastre (anume Satyendranath Datta, în poemul „Ziua cea Mare"), în care dragostea pentru Christos și disprețul pentru creștinismul asupritorilor Indiei este tot atît de sincer mărturisită:

„Vino, Christoase Dumnezeule, vino în India; nu e loc pentru tine, acolo, în Europa! Așează-te în Asia, țara lui Buddha, lui Janaka, lui Kabir, lui Nanak, lui Nimai și Nitai, lui Saka și Sanaka. Vino cu noua ta Bunăvestire în această țară unde Duhul Sfînt este cu adevărat adorat. Vino, Doamne, în țara unde oamenii se înțeleg fără să te știe și te iubesc fără să le fi pomenit cineva. Vino, Christoase Dumnezeule, fii ultimul trimis dintre aceia care au fermecat inima Indiei!"

Rugăciunea aceasta, scrisă de un hindus, așează pe Isus Christos printre alți sfinți ai Asiei. Este inutil să criticăm această gravă eroare. Am citat poemul lui Satyendranak Datta pentru sinceritatea și căldura lui — nu pentru ideile pe care le cuprinde.

Să trecem acum la lumea greco-romană. E ușor de înțeles că în religiile unde experiența religioasă individuală joacă un rol atît de restrîns — rugăciunile vor avea o căldură mai puțin seducătoare. Și în Grecia și în lumea romană, religia era colectivă, statală, impersonală. Numai orfismul și religiile așa numite *misteria* au creat o rugăciune propriu-zisă, adică o experiență religioasă concretă de unire cu zeul. Totuși, în epoca sincretismului alexandrin, rugăciunea a început [14] a fi apreciată și de către lumea greco latină. Porphirius, în frumoasa sa *Scrisoare către Marcella*, mărturisește [15] că rugăciunea este temeiul cunoașterii religioase și calea către mîntuire. Iar Iamblicus spune textual: „Rugăciunea [16] îndelungată hrănește înțelegerea noastră spirituală, face loc în suflet ca să putem primi pe Dumnezeu, luminează omului lucrurile lui Dumnezeu, ne face familiari cu fulgerele Luminii, ajută [17] să crească credința și nădejdea în Lumea Binelui. Într-un cuvînt, adaogă Iamblicus, rugăciunea face pe om familiar cu Dumnezeu.

Iată acum una din cele mai frumoase rugăciuni ale păginismului. Ea este creația lui Simplicius, și se găsește la sfîrșitul comentariului său asupra operei *Eucheiridion* a lui Epictet.

„Doamne Dumnezeule, Părintele și Călăuza înțelepciunei noastre, fă-ne să ne dăm seamă de demnitatea pe care tu ne-ai dăruit-o, creindu-ne. Dă-ne nouă libertatea morală, ca să ne putem spăla patimile trupului și toate turburările minții.

Fă-ne destul de puternici ca să le stăpînim și să le folosim ca uneltele [18] cunoașterii noastre. Ajută-ne îndrumîndu-ne rațiunea dinlăuntrul nostru și înalță-ne [19] în armonie cu luminile Adevărului. În al treilea rînd, Doamne, Mîntuitorul meu, te rog să îndepărtezi ceața de pe ochii noștri, ca să putem cunoaște cum spune Homer, și pe Dumnezeu și pe om".

Rugăciunea aceasta, născută [20] atît din inimă cît și din inteligență, este creația ultimă a sincretismului alexandrin.

Este cel din urmă [21] cuvînt pe care antichitatea care moare și-l spune în fața creștinismului victorios. Este arhetipul rugăciunii de pe Acropole, pe care Renan o va înălța șaisprezece secole în urmă.

Sentimentul morții în creștinism

MIRACOLUL CREȘTINISMULUI este în primul rînd simplitatea lui. Dacă lăsăm la o parte tainele întrupării, toate celelalte axe sprituale specifice creștinismului sunt dumnezeiesc de simple. Sunt atît de simple, atît de „omenești", cum numai un Dumnezeu le-ar fi putut face. Paradoxul creștinismului aici se află: în simplitatea mesagiului[1] său. Cea mai mare revoluție religioasă pe care o cunoaște lumea a fost făcută nu numai într-un cadru umil și lipsit de orice măreție [2] aparentă, dar a fost făcută și foarte simplu, alimentată fiind de cîteva sentimente centrale ale existenții; sentimente centrale, adică simple, universale, omenești. Miracolul creștinismului constă tocmai în înspăimîntătoarea sa simplitate. Este atît de aproape de sufletul omului, încît este și mai aproape de dumnezeiesc. Toate religiile, gnozele și teozofiile care împingeau lumea greco-romană și Orientul helenistic în timpul apariției creștinismului — erau mult mai complicate, mai misterioase, mai teurgice decît mesagiul lui Christos. Exista atunci cultul lui Mithra, cu sîngeroasele sale sacrificii, cu eroismul său militar, cu mistica sa virilă, cu filozofia sa întortochiată, plină de simboluri, de semne ascunse, de analogii cosmice și planetare. Existau misterele lui Osiris, ale lui Attys și Kybella, ale lui Dionisos mistere solemne, crescute din străvechile culturi ale vegetației, bogate în ceremonii oculte și în rituale strălucitoare. Întreaga lume mediteraneană fusese stăpînită veacuri de-a rîndul de aceste mistere inițiatice, cum li se spunea pe atunci. Misterele acestea — care puneau atîta preț pe moarte și pe a doua naștere, adică pe inițiere — aveau tot ce le trebuie pentru a cîștiga și consola [4] mulțimile; aveau rituale complicate și emoționante, aveau o concepție mai justă a lumii de apoi, aveau o morală și o asceză [5] care satisfăceau sufletul însetat de religiozitate al lumii antice. Și cu toate acestea, misterele și teozofiile premergătoare și contemporane creștinismului au fost umbrite și repede date uitării prin apariția lui Christos. Există o explicație teologică a acestei victorii fulgerătoare a creștinismului; căci, spun teologii, Christos era fiul lui Dumnezeu, pe cînd vreme toate celelalte religii, gnoze și teozofii erau numai creații omenești sau, în cel mai bun caz, prefigurări ale adevăratei religii dumnezeiești.

Există însă și o explicație firească a acestei victorii a mesagiului lui Christos asupra tuturor religiilor și teozofiilor contemporane: este simplitatea creștinismului, este paradoxalul său aspect firesc, uman. Niciodată omenirea n-a auzit lucruri mai sacre sub o formă mai omenească. Niciodată adevărul n-a fost spus mai direct, mai simplu. Niciodată viața și moartea omului n-au părut mai pline de semnificație religioasă. Revoluția creștină constă tocmai în redarea semnificației religioase unor acte și întîmplări care nu mai aveau, în cel mai bun caz, decît o semnificație filozofică. Creștinismul a adus din nou în lumină valorile sufletului [6] și ale dragostei; adică valorile vieții. Numai un cercetător superficial poate spune că creștinismul a umilit și a exaltat

moartea. Dimpotrivă, triumful vieții este atît de categoric în mesajul lui Christos, încît și moartea este mîntuită, și ea este transfigurată prin speranța celei de a doua veniri. Moartea nu mai e acum definitivă. Ea nu mai e nimicire, evanescență, neant — ci un popas de odihnă înaintea Nemuririi. Sensul morții e răsturnat. Moartea nu mai e adversarul victorios al vieții, ci e o trecere dincolo, aproape un ritual. Faptul morții își pierde valențele pesimiste, căci moartea nu mai e o încremenire sau o biată existență [8] larvară — cum credeau cei vechi — ci e un pod către nemurire. Simplitatea creștinismului este tocmai această răsturnare de valori; economia lumii este înlocuită printr-o economie spirituală, în care dreptul trece înaintea bogatului și păcătosul pocăit înaintea dreptului. Tot ce era umilit și condamnat de către lumea veche, este exaltat și promovat de către creștinism. Și această totală răsturnare de valori are un sens dinamic și vital. Viața iese mai plenară, mai victorioasă, din această revoluție a valorilor. Iisus pătrunde în Moarte și o învinge. Lumina despică întunerecul și-l risipește. Din această simplă confruntare de contrarii, reiese întreaga măreție a Creștinismului. Spuneam că succesul său universal poate fi explicat [9] și prin alte cauze decît cele strict teologice. Într-adevăr, miracolul creștinismului — adică simplitatea sa — îl așează direct în inima realităților. Mesagiul creștin se alimentează direct din marea dramă a existenței umane. Lupta dintre viață și moarte, dintre lumină și întunerec — lupta aceasta care a inspirat toate misticile din lume — se găsește intactă în mesagiul creștin. Numai religiile și teozofiile complicate, alambicate, esoterice au întunecat și alterat această dramă universală umană. Creștinismul o primește întreagă, deznădăjduită, halucinantă [10] — și o rezolvă. De la Iisus încoace, nu se mai poate vorbi de un triumf definitiv al morții, de o instaurare definitivă a întunerecului. Moartea nu mai e destin; moartea ajunge, deacum, întîmplare, fapt. Oamenii mor ca să se odihnească înainte de marea beatitudine a nemuririi. Moartea e prefacere, palingeneză, drum nou — moartea poate fi orice în afară de evanescența sau de lespedea mormîntului antic.

Astă seară, pe întreg acest pămînt românesc, și în [11] toate celelalte ținuturi ale fraților noștri oameni — se aprind mii de candele la Mormîntul Mîntuitorului. Dar jalea de astă seară este o tristețe dulce, nutrită mai ales de amintire. Suntem triști astă seară pentru florile care au murit, pentru paserile sau gîngăniile despre care știm că au să moară. Dar nu putem fi triști pentru moartea noastră. De 1900 de ani nu ni se mai dă voie să fim triști pentru acest fapt simplu, odinioară destin înfricoșat. Prin mormîntul Mîntuitorului, putem acum să ne apropiem de mormintele noastre, de morții noștri. Cultul morților a crescut pe acest tărîm [12] mult înainte de venirea creștinismului, mult înainte chiar de primele urme de civilizație greco-romană. Strămoșii noștri geți au cultivat unul din cele mai virile [13] sentimente ale morții pe care le-a cunoscut istoria omenirii. Își iubeau și ei morții și credeau în [14] supraviețuirea lor. Aici, în Dacia, se sărbătorea la începutul lunii mai un mare praznic al morților, în care se înfrățeau viii cu morții; cei morți bucurîndu-se că nu sunt uitați de cei lăsați în urmă [15], cei vii amintindu-și că petrecerea pe pămînt [16] e tot atît de scurtă ca și frăgezimea petalelor de trandafir. Într-adevăr, praznicul acesta a luat numele latinesc, al coloniștilor italieni care îl cunoșteau și ei: s-a numit *Rosalia*, iar noi l-am primit, creștinește, sub numele de Rusalii.

Supraviețuirea acestui cult al morților pe pămîntul românesc [17] este încă o dovadă de simplitatea miraculoasă a Creștinismului. Așezîndu-se în inima realităților, Creștinismul n-a nesocotit nici un sentiment universal uman. Unde a întîlnit culte care se alimentau [18] din aceste sentimente centrale ale

condiției umane — cum e, bunăoară, cultul morților — le-a asimilat și le-a transfigurat. Cuvîntul de „asimilare" nu e destul de precis. Căci nu e vorba de o asimilare a ceea ce se numește păginism — ci de o creștinizare a Firei [19], de o transfigurare a Istoriei umane. Venirea lui Christos îndumnezeiește riturile pe care înainte de El, Creștinismul, tocmai prin simplitatea sa, prin caracterul său universal uman, absoarbe și transformă toate țările creștine de pe glob, păstrează încă vestigii din culte pre-creștine. Nu e vorba de o supraviețuire a păginismului, ci de o creștinizare a lui. Creștinizare care înseamnă înlocuirea sensului vechi printr-un sens nou, revoluționar, creștin.

Dumnezeiasca simplitate a creștinismului face ca el să coincidă nu numai cu drama sufletului uman, ci și cu viața cosmică. Orice fapt cosmic își găsește, prin creștinism, un sens spiritual. Primăvara își are de cînd lumea un sens cosmic și, citeodată, chiar un obscur sens spiritual. Dar creștinismul aduce într-o lumină puternică toate aceste sensuri obscure, toate aceste prefigurări ale Adevărului suprem. Primăvara, ca și alte fapte cosmice își capătă acum și un sens spiritual. Și atunci nu numai sufletul omenesc se întristează și se bucură asistînd la drama mistică a lui Christos — ci și întreaga Fire. Totul plînge în această Vinere Mare — și totul se va bucura în Noaptea Învierii. Dînd sens unor fapte prin esența lor nespirituale — cum e Natura — Creștinismul adună într-o grandioasă sinteză întreaga existență concretă. Cînd vorbeam de procesul de asimilare și transfigurare al creștinismului — la aceasta revoluție mă refeream. Nu e vorba, deci, de absorbire sincretistă de culturi și superstiții, ci de transfigurarea sensului Firei, de creștinarea întregei Firi. Odată ce s-a făcut această transfigurare [20] ritualele bazate pe cultul vegetației nu mai sunt supraviețuiri ale păginismului, ci sunt fapte creștine, sunt dovezi la creștinarea Firei.

În poezia noastră populară întîlnim nenumărate exemple de această creștinare a Firii. Este cea mai bună pildă a ofensivei spiritului creștin. Căci esența creștinismului, caracterul său revoluționar este tocmai tendința de a îmbrățișa totul, de a uni totul prin dragostea lui Christos și prin nădejdea mîntuirii prin El. Și Moartea și Natura și-au pierdut vechile înțelesuri păgîne și au căpătat semnificații noi, revoluționare, creștinești. Semnificații noi, dar simple. Atît de simple, încît după aproape 2000 de ani oamenii încă nu le-au înțeles cum trebuie.

Tehnica și educația culturii spiritului

ESTE CIUDAT cît de puțin se interesează oamenii de lucrurile esențiale; de acele lucruri care pot face din viață o creștere necontenită, sau o moarte spirituală timpurie. S-a observat — și de către savanți și de către artiști — că viața sufletească și intelectuală a omului normal încetează foarte devreme de a mai crește. Majoritatea oamenilor au, din punct de vedere spiritual, vîrsta adolescentului. Gîndesc și simt, adică, așa cum [1] gîndește și simte un adolescent de 16—17 ani; cu aceleași formule, cu aceleași superstiții. Fără să-și dea seama, oamenii străbat [2] viața cu o mentalitate de minor. Biologic vorbind, ei au continuat să crească necontenit; spiritual însă, nici mintea, nici sufletul lor n-au mai crescut. Oprirea aceasta pe loc se datorește, firește, unor cauze complexe și nu întotdeauna bine înțelese. Dar ea se datorește în primul rînd unei proaste alimentații spirituale. În foarte multe cazuri, viața sufletească și intelectuală nu mai crește din cauză că nu mai e hrănită. Și astfel omul trece prin viață cu sufletul și mintea nedezvoltate [3], mutilate. Este ciudat așadar că despre asemenea lucruri grave și esențiale nu se ocupă decît foarte puțină lume. Este ciudat că tehnicile și mijloacele alimentării spirituale sunt încă prea puțin cunoscute și aproape [4] deloc răspîndite. Există nenumărate manuale și cărți prin care omul învață cum să-și cultive gustul artistic, cum să-și perfecționeze mijloacele de contemplație estetică. Există de asemenea manuale prin care se pot poseda toate tehnicile cunoașterii. După cîte știm, nu există însă nici un manual cu ajutorul căruia [5] cineva să poată învăța arta de a crește spiritual, de a nu se opri pe loc la o vîrstă de 15 sau 16 ani. Lucrul e cel puțin ciudat. Dealtfel, despre nepăsarea omului modern față de valorile și rosturile fundamentale ale vieții — sunt multe de spus. Gîndiți-vă, de pildă, că deși trăim într-o epocă în care cartea tipărită joacă un atît de mare rol — noi nu avem încă un Manual [6] de introducere generală în lectură. Nu avem, cu alte cuvinte, un manual care să transforme acest viciu modern al lecturii, într-o tehnică, într-un instrument de alimentare spirituală. Lectura este pentru omul contemporan un viciu sau o osîndă. Cetim ca să trecem examenele, ca să omorîm timpul [7] sau cetim din profesiune. Lectura ar putea implica, însă și funcții mai nobile. Lectura ar putea fi un mijloc de alimentare spirituală continuă — nu numai un instrument de informație sau de contemplație estetică. Să luăm un exemplu. Sunt atîtea cărți stenice în literatura universală, atîtea cărți care-ți comunică sete [8] de viață, de faptă, de bărbăție. Sunt asemenea cărți care au valoarea unui tonic, a căror lectură depășește bucuria intelectuală sau estetică a unei simple cărți bine gîndite și frumos scrise. Să ne amintim [9] bunăoară de *Martin Eden* al lui Jack London, sau de *Un om sfîrșit* al lui Giovanni Papini. Aceste cărți au o discutabilă valoare estetică sau morală — dar lectura lor este covîrșitoare. Sunt cărți tonice, și oricine le citește își simte forțele sufletești îmbogățite, dorul de muncă și de luptă exaltat. Ei bine, asemenea cărți ar trebui

cetite în orice moment de secetă sufletească, în acele momente de oboseală, de zdrenţuire totală, pe care le cunoaşte fiecare dintre noi. Totuşi, puţini sunt aceia care ştiu de ele; care ştiu, mai ales, în acele ceasuri cînd au nevoie de ele. Avem zeci de mii de formule farmaceutice, de tonice, de siropuri şi mai ştiu eu ce — dar nu s-a gîndit nimeni să folosească tehnic această colosală energie sufletească latentă în cărţi. Literatura poate însemna un stimulent uriaş. Şi, totuşi, acest stimulent se găseşte la întîmplare, de fiecare dintre noi, fie că avem sau nu nevoie, atunci, de el.

Am luat numai un exemplu. Dar se pot găsi şi altele, care să evidenţieze nepăsarea omului faţă de lucrurile esenţiale. Este adevărat, lectura nu este atît de indispensabilă creşterii sufleteşti. Dar ea este, pentru noi cel puţin, esenţială — şi, ca atare, ar putea fi organizată. S-ar putea folosi ca o tehnică de alimentare spirituală. Despre necesitatea unui Manual de introducere în tehnica lecturii s-ar putea spune multe lucruri. În general, oamenii citesc la întîmplare, ce cărţi le cade în mînă, sau ce găsesc la părinţi, la amici, în micile biblioteci accesibile. Cetim pe Dostoewski înainte de Victor Hugo şi pe André Gide înainte de Renan. Ne trezim la vîrsta cînd viciul acesta trebuie moderat, fără a fi cunoscut anumite cărţi mari ale adolescenţii şi ale primei tinereţi. Nu numai „cultura" noastră rămîne incompletă, fracturată — dar şi experienţa sufletească, ceea ce e mult mai greu [11]. Un „Manual" introductiv ar putea evita toate aceste neajunsuri, toate aceste pierderi inutile de timp şi aceste grave lacune. S-ar găsi acolo liste de cărţi pe vîrste, pe temperamente, pe anotimpuri. Cărţi care trebuiesc cetite de un adolescent de pildă, de un îndrăgostit sau de un vînător. Cărţi pentru toamnă, pentru Noaptea Sfîntului Andrei, pentru Sărbătorile de iarnă, pentru Săptămîna luminată, pentru solstiţiul de vară. Există o armonie între fenomenele cosmice şi etapele sufletului, pe care foarte puţini dintre noi o descoperă la timp. Avem „Antologia toamnei", dar nu avem informaţii precise despre tehnica prin care „toamna" poate fi contemplată, interiorizată şi eliminată cînd emoţia ei ne copleşeşte. Ne-am apropiat acum de un lucru care a fost aproape întotdeauna trecut cu vederea. Anume posibilitatea pe care o are lectura de a ne apropia concret de marile ritmuri ale naturii, de viaţa firească din care noi ne-am desprins şi pe care ne trudim s-o înţelegem. Lectura unei anumite cărţi ar putea, de pildă, să ne introducă în anotimpuri, să ne reveleze ritmurile din afara noastră (şi din care [12] în paranteză fie spus, noi am ieşit prin prostie sau prin ignoranţă). Primăvara, sau solstiţiul de vară, sunt fenomene cosmice pe care le experimentăm biologic şi sentimental; adică fără voia noastră, obscur, mai mult sau mai puţin la întîmplare. Misterul marei deşteptări vegetale îl simţim fiecare dintre noi, firește. Dar cît de semnificativă ar ajunge această simţire dacă i-am putea descifra emblemele, simbolurile, sensurile ei universale, absolute.

Există, fără îndoială, poeme scrise în felurite limbi pe care, dacă am şti cînd şi cum să le citim, am pătrunde mai efectiv în Primăvară. Lectura ar putea ajunge, aşa dar, o tehnică prin care omul ar învăţa ritmurile şi anotimpurile. Am intra în primăvară cu o anumită carte; am medita în Săptămîna Luminată pe altă carte; Noaptea Sfîntului Ioan (24 iunie) ne-ar găsi adunaţi, viguroşi, înălţaţi de paginile unei cărţi solare. Mica noastră bibliotecă de cărţi esenţiale ar fi, de fapt, un Calendar interiorizat. Lectura şi-ar mai regăsi funcţia ei primordială, mistică: de a stabili contacte între om şi Cosmos, de a aminti memoriei scurte şi limitate a omului o vastă experienţă colectivă de a lumina riturile. Lectura ar putea împlini [13] toate aceste funcţiuni de alimentare spirituală; ar putea, dacă ar exista un Manual tehnic care să ne

învețe valoarea marilor cărţi şi sensul intim al altor cărţi, nu atît de mari, dar tot atît de esenţiale.

Am stăruit atît de mult asupra posibilităţilor latente şi nefolosite ale lecturii, tocmai pentru ca să învederăm nepăsarea omului modern, în faţa [14] lucrurilor [15] fundamentale. Căci, dacă nu avem încă un Manual tehnic de introducere în lectură — cum am putea pretinde să avem Manuale care să ne înveţe creşterea sufletească, tehnica nutriţiei [16] spirituale? Noi am pornit de la constatarea unui fenomen general: că, în timp ce creşterea organică a omului este continuă, ea neterminîndu-se decît odată cu moartea biologică — creşterea spirituală a omului se opreşte brusc în jurul vîrstei de 16 ani. De atunci, majoritatea oamenilor nu mai cresc, nu se mai dezvoltă. Aceasta, din cauza unei insuficiente nutriţii spirituale.

Omul rămîne toată viaţa cu cîteva superstiţii logice, cîteva scheme mentale, prin care se încăpăţînează să judece lumea şi spiritul. Oare s-ar putea evita această monstruoasă pipernicire sufletească? Noi credem că da. Şi nu prin cărţi [17], nu numaidecît prin ceea ce se numeşte cultură — ci prin alimentarea continuă a tuturor forţelor sufleteşti de care dispune omul, orice om normal. Nu e nevoie de cine ştie ce filozofie ca să ne dăm seama de rolul covîrşitor pe care îl are în viaţa de toate zilele meditaţia, contemplaţia, bucuria, tăcerea, singurătatea — ca să nu mai vorbim de rugăciunea şi de toate acele exerciţii spirituale în legătură cu ea. Sufletul oricărui om trece [18] prin epoci de secetă, de sterilitate, de desperare. Şi orice om descoperă experimental antidotul acestor clipe de oboseală şi descurajare. Orice om ştie ce înseamnă un ceas de singurătate sau contemplaţia unui fapt de semnificative proporţii cosmice; bunăoară ce om descoperă experimental antidotul acestor clipe de oboseală şi descurajare. Orice om ştie ce înseamnă un ceas de singurătate sau contemplaţia unui fapt de semnificative proporţii cosmice; bunăoară un apus de soare, o furtună, o noapte stelară. Toate aceste bucurii sau luciditâţi pe care ni le dăruieşte o asemenea [19] contemplaţie — sunt elemente sufleteşti, sunt rădăcinile sufletului nostru în concret şi în viaţă, sunt rădăcini nutritive. A evita pipernicirea noastră sufletească înseamnă în primul rînd a îngriji aceste rădăcini nutritive, a cultiva asemenea contemplaţii. Nu e vorba, deci, de filozofie, de mistică sau de alte cuvinte prea impresionante. Este vorba pur şi simplu de a ne organiza experienţele noastre vitale, stenice sau bărbăteşti. Este vorba de a transforma în aliment nutritiv şi tonic orice asemenea fapt simplu ca meditaţia, contemplaţia sau tăcerea. Toate aceste fapte simple sunt covîrşitor de importante pentru menţinerea echilibrului nostru interior, pentru creşterea forţelor noastre sufleteşti. Dacă sunt atît de mulţi oameni cu viaţă sufletească pipernicită, asta nu se datoreşte întreruperii culturii lor livreşti, ci neglijării complete a acestor exerciţii simple de reculegere şi meditaţie. Cultura livrescă nu e absolut necesară creşterii sufleteşti. Rădăcinile nutritive ale sufletului nostru sunt mult mai adînci, sunt împlîntate direct n realitatea vie. Cartea, însă, poate deveni şi ea o forţă de nutriţie, un vehicul de apropiere de viaţă. S-a exagerat — din ignoranţă sau din ironie — puterea nefastă a lecturii. După cum am spus adineaori, lectura are un rol vital şi stenic, atunci cînd e împlinită [20] cu pricepere. Nu e vorba însă, acum de a stabili care sunt normele şi tehnicele prin care viaţa [21] sufletească a omului poate creşte. Ne mulţumim să observăm [22] că nu întîlnim numai vieţi spirituale [23] pipernicite, ci şi de-a dreptul bolnave. Sunt şi oameni prea trişti, prea deznădăjduiţi, prea dezaxaţi — nu numai oameni care s-au oprit, sufleteşte, la 16 ani. Nutriţia spirituală de care vorbim poate fi, în anumite cazuri şi o

excelentă terapeutică spirituală. Stă la îndemîna noastră să fim mai puternici, mai sănătoşi, mai optimişti, mai virili. Sănătatea sufletească, întocmai ca şi creşterea sufletească, merg mînă în mînă. Şi ele au nevoie de foarte puţine lucruri ca să se realizeze.

Lumea de astăzi, mai mult ca lumea cea de totdeauna, uită faptele simple şi puţine, cele care stau în capul unghiului. Este atît de uşor să fii, dacă nu fericit, cel puţin împăcat cu tine însuţi! Ai nevoie de un ceas de singurătate şi de contemplaţie. Lucrurile acestea, însă, par atît de simple, încît nu le mai ia nimeni în seamă. Vom încerca în conferinţele următoare, să arătăm [24] însemnătatea, pentru creşterea şi bărbăţia noastră, a cîtorva din asemenea lucruri simple: ca meditaţia, contemplaţia, singurătatea, şi celelalte, cîte or mai fi.

Meditaţia

CONSTATAM ÎNTR-UNUL din articolele [1] trecute că, deşi suntem în general destul de informaţi asupra unei mulţimi de subiecte şi ştiinţe — cunoaştem totuşi foarte puţin despre lucrurile esenţiale. Constatarea aceasta e tot atît de adevărată şi pentru tot ceea ce priveşte viaţa noastră sufletească. Ştiinţa psihologiei ne-a adus pînă acum nenumărate servicii [2] şi a limpezit multe taine în legătură cu procesele vieţii sufleteşti. Totuşi, chiar psihologii de seamă recunosc că ştiinţa aceasta e departe de a lămuri şi a explica totalitatea faptelor sufleteşti. Mai ales în ceea ce priveşte activitatea pur intelectuală a omului, rămîn încă foarte multe lucruri nelimpezite. Chiar termenii prin care exprimăm noi în deobşte procesele intelectuale, sunt aproximativi şi foarte generali. Spunem „gîndire", „meditaţie", „concentrare" dar cîte lucruri deosebite nu se înţeleg prin cuvintele acestea. Amintiţi-vă, bunăoară, cîte procese intelectuale profund deosebite sunt denumite global prin acelaşi cuvînt: „gîndire". Cînd încercăm să rezolvăm o problemă de matematică, se spune că „gîndim". Cînd căutăm să ne amintim un nume sau o idee întîlnită undeva — se spune de asemenea că „gîndim". Dacă ne întrebăm asupra unei probleme fundamentale bunăoară existenţa lui Dumnezeu sau realitatea morţii — sau dacă reflectăm asupra unei probleme generale — cum ar fi de pildă decadenţa culturii occidentale sau problema socială a lumii moderne — şi în aceste cazuri se spune de asemenea că „gîndim". Dar fiecare dintre D-stră ştiţi, din propria d-stră experienţă că, ceea ce denumim noi „gîndire" este o operaţie mult mai complexă şi mai variată. Procesele gîndirii sunt nenumărate şi se poate afirma, chiar, fără nimic [3] paradoxal, că există mai multe specii de gîndire. Termenii pe care îi întrebuinţăm noi în vorbirea curentă sunt, fatal, aproximativi. Anumiţi oameni îi întrebuinţează chiar cu sensuri pe care interlocutorii lor nu le cunosc.

Aceeaşi neprecizie se întîlneşte şi în jurul unei [4] specii de gîndire pe care oamenii o numesc *meditaţie*. Acest termen acoperă foarte multe procese intelectuale diferite. Se spune, de pildă: „meditează mai bine la cutare lucruri", sau „meditaţie asupra morţii" sau „D-l X. meditează la o formulă de împăcare". Nu toate aceste expresii sunt juste — dar cum noi nu facem aici — o expurgare a vorbirii [5] curente, nu ne vom opri asupra valabilităţii acestor expresii, ci vom încerca să descoperim care e sensul şi funcţiunea meditaţiei adevărate. Să ne amintim, în acelaşi timp, că rostul acestor scurte expuneri asupra [6] vieţii sufleteşti şi a mijloacelor de nutriţie spirituală, nu au de scop să discute toate aspectele unei asemenea probleme, ci numai să atragă atenţia asupra [7] lecturii practice.

Să spunem, de la început, că meditaţia este un exerciţiu spiritual foarte puţin practicat în lumea modernă. Deşi atîţia oameni vorbesc de meditaţie şi teme de meditat — un prea mic număr dintre ei cunosc într-adevăr ce înseamnă acest lucru. Pentru că, în general oamenii moderni îşi limitează

viața mentală la probleme moderne, la fapte și preocupări prea strins legate de lumea trecătoare.

Ceasurile pe care modernii le petrec fără să se gîndească la asemenea lucruri — sunt de cele mai multe ori ceasuri pierdute în reverie. Or, am văzut în expunerea precedentă că reveria nu constituie un aliment spiritual, nu este un mijloc de nutriție și deci de creștere organică a vieții sufletești. După cum sunt o sumă de oameni cărora li se pare că meditează — în timp ce ei numai visează treji — tot așa sunt foarte mulți oameni care cred că meditează pentru că se gîndesc la anumite probleme, mai mult sau mai puțin esențiale. A te gîndi la o chestiune politică, a studia un aspect al problemei sociale, a reflecta chiar la un subiect general — cum ar fi liniile de dezvoltare istorică a unui popor — nu înseamnă a medita. Înseamnă pur și simplu a gîndi; adică, a căuta să înțelegi cauza unui lucru, sau legea sa de dezvoltare, sau valoarea lui obiectivă. Gîndirea este un exercițiu mental foarte dificil și foarte nobil — dar meditația este cu totul altceva. Prin meditație se înțelege — de către toți maeștrii vieții interioare — numai acel exercițiu spiritual prin care omul încearcă să se apropie de marile realități; bunăoară, de realitatea morții sau a nimicniciei vieții omenești. Obiectele meditației pot fi [8] numeroase, dar funcția ei rămîne aceeași: de a aminti omului legile de fier care îl conduc, realitățile esențiale pe care el le uită prea des, prins de vîltoarea lumii și antrenat în durerile și ambițiile ei trecătoare. A medita — este un lucru responsabil; în sensul că, prin meditație, omul se așează față în față cu realitatea. Noi știm ce extraordinară plasă de iluzii țesem în fața ochilor noștri, ca să nu vedem limpede și continuu realitatea. Noi știm cu ce artă ne păcălim pe noi înșine, spunîndu-ne fie că viața [9] nu cunoaște legi, fie că aici pe pămînt învinge cel mai tare, fie că plăcerea este singura morală posibilă, sau mai știu eu ce. Cu asemenea iluzii trăim, ne zbatem, încercăm să învingem — și chiar cu asemenea iluzii încercăm să ne resemnăm. Dar nu ne dăm seama că sunt iluzii decît cînd — printr-o întîmplare oarecare — suntem puși față în față cu realitatea, cu adevărata realitate. Asemenea întîmplări străbat în viața fiecărui om. Nu se poate ca să nu rămînem, cel puțin odată în viața noastră, singuri, cu desăvîrșire singuri, departe de lume, de lumini și oameni,— și să nu înțelegem, deodată, falsitatea vieții pe care o viețuim, cumplita ei mediocritate, cumplita ei irealitate mai ales. Fiecare om a cunoscut asemenea ceasuri; într-o noapte pe munte, sau pe mare, sau în altă împrejurare a singurătății. Fiecare om și-a făcut atunci făgăduieli solemne, că va fi mai puțin nepăsător față de sufletul lui, că-și va dedica o cît de mică parte din timpul și eforturile sale pentru nutrirea și luminarea acestui suflet. Dar toți cunoaștem din trista noastră experiență, cît de repede am uitat asemenea ceasuri revelatorii, cît de repede am uitat și solemnele noastre făgăduieli. Plasa iluziilor este mai tare, cu mult mai tare decît dorința noastră de bine. Ura pe care misticii, sihaștrii și filozofii o dovedesc față de lumea aceasta a noastră, lumea în care ne naștem, trăim și murim cu toții — se explică tocmai prin formidabila putere de iluzionare a vieții sociale. Găsim atîtea lucruri de făcut, atîtea probleme de dezbătut, atîtea munci de împlinit — trecem prin atîtea pasiuni și entuziasme, și revolte, și dureri, și bucurii — încît nu mai avem nici timp, nici înclinare de a gîndi puțin și la ființa noastră sufletească, la fericirea noastră. Fericirea se confundă, în lumea modernă cu nenumărate erezii și simulacre — dar cea mai obișnuită confuzie stă între fericire și confort. De aceea oamenii care caută cu orice preț confortul, îmbelșugarea, stăpînirea a cît mai multe și scumpe lucruri — nu vor întîlni niciodată fericirea. Nu prea

se știe bine ce înseamnă fericirea [10]. Nu prea se știe bine ce înseamnă fericirea, dar e sigur că ea nu poate însemna confortul. Fericit nu poate fi decît omul împăcat cu realitățile din jurul lui și cu el însuși. Fericit nu poate fi decît omul care nu se teme de realitate, care îi pătrunde legile, care își cunoaște mai ales sufletul.

Meditația ar fi, deci, exercițiul spiritual prin care omul se întoarce în realitate, în adevărata realitate; pe care fiecare dintre noi o întrezărește cîteodată [11], dar pe care fiecare dintre noi o uită neiertat de repede. Vorbeam odată de acele exerciții simple prin care viața sufletească a omului este nutrită concret, este ajutată să crească. Meditația este unul din aceste exerciții simple. Meditația se realizează mai bine în singurătate, în deplină liniște, aproape de natură — dar cadrul nu îi este indispensabil. Proasta noastră educație ne împiedică să medităm și în alte condiții; să medităm, bunăoară, în odaia de lucru, sau pe balconul unei case sărmane. Pentru că suntem atît de organic înclinați spre reverie, și pentru că suntem atît de puțini atenți la viață — ne închipuim că nu putem să luăm contact cu sufletul nostru, cu realitățile mari ale lumii acesteia, decît în împrejurări solemne; o noapte în munți, de pildă. Meditația este tocmai tehnica prin care omul se poate apropia de realitate în orice condițiuni, în orice decor. Lucrul esențial este să medităm, adică să ne reculegem, să ne regăsim, să luăm contact cu realitatea.

Recunosc că experiența aceasta: „a lua contact cu realitatea" este destul de vagă. Limbajul nostru însă [12], atît de precis și de bogat în anumite direcții — este puțin dezvoltat în tot ceea ce privește viața interioară. A spune, deci, că meditația te apropie experimental de realitate — înseamnă [13] că acest exercițiu spiritual te conduce dincolo de plasa iluziilor, dincolo de micile aranjamente logice și morale ale fiecăruia dintre noi [14] și te silește să cunoști adevărata condiție umană, adevăratul sens al existenței. Gîndiți-vă cîte lucruri încurcate s-ar simplifica și cîte dureri obscure ar fi înlăturate — dacă în fiecare noapte, înainte de a ne ruga pentru somn, omul ar rămîne numai cîteva minute singur, și ar avea curajul să privească drept realitatea. Noi, deobicei, trecem direct din patimile, ambițiile, muncile și reveriile zilei — în somnul inert al nopții. Nu cunoaștem interval de odihnă. Nu avem nici măcar cinci minute libere, ca să medităm; să ne amintim, adică, adevăratul sens al vieții, să ne amintim că moartea ne poate surprinde în orice clipă, și noi n-am făcut nimic, dar absolut nimic pentru creșterea și luminarea sufletului nostru. Meditația este o foarte bună chemare la ordine, este un interval real între cele două mari perioade de vis — visul cotidian al iluziilor și patimilor, și visul nocturn al trupului.[15] Oamenii moderni nici nu bănuiesc ce extraordinar izvor de energie spirituală și ce sigură seninătate se întîlnește în meditație. Prin meditație ne reîntoarcem în concret, în adevărata realitate — pe care micile realități ale zilei (foamea, ambiția,confortul) o întunecă. Prin meditație ne amintim că suntem oameni, iar nu furnici, nici greeri, că există deci o demnitate a speciei umane, și această demnitate este tocmai înțelegerea sensului existenței noastre. Numai animalele trăiesc fără conștiința vieții lor. Omul e dator să-și dea seama de viața lui, de condiția lui umană— nu numai să lupte pentru îmbunătățirea acestei vieți. Conștiința vieții umane, sensul existenței fiecărui om — nu este o problemă de rezolvat, ci o realitate; o realitate pe care o luminează și o împacă numai meditația. A medita la rostul vieții tale, la esența acestei lumi, la moarte chiar — este în primul rînd o datorie față de noblețea și tragismul vieții umane. Lucrurile acestea nu pot fi învățate de la alții; fiecare

om le descoperă singur. Dar, din nefericire, foarte puțini fac vreun efort să le descopere. De aceea viața e tristă, oarbă și fără sens pentru majoritatea oamenilor. Ei nu mai văd nimic dincolo, nu au contact cu adevărata realitate, nu-și dau seama de vrednicia și tragismul existenței [16] umane. Viața lor sufletească a rămas pipernicită, pentru că nici o rădăcină spirituală n-a nutrit-o. Și totuși, ce simplu ar fi fost să păstreze vii și proaspete aceste rădăcini nutritive, ar fi fost deajuns cîteva meditații asupra sensului existenței, asupra morții și condiției umane — ca viața sufletească să crească și omul să se apropie de acea împăcare finală, care este ținta tuturor ostenelilor noastre pe acest pămînt.

Contemplația

ÎN CICLUL DE SCURTE CONFERINȚE pe care mi l-am propus asupra exercițiilor spirituale și a forțelor sufletești — a venit acum timpul să vorbim despre contemplație. Trebuie să mărturisim de la început că acest cuvînt, „contemplație" are foarte multe înțelesuri; nu numai în limba română, ci în toate limbile romanice. A vorbi, deci, despre „contemplație" pur și simplu, înseamnă a ataca o sumă de probleme, asupra cărora nu ne recunoaștem nici o cădere. Căci, după cum se știe, există o contemplație estetică, o contemplație mistică, și încă alte cîteva specii — despre care noi nu vom vorbi deloc în astă seară. Să încercăm, așa dar, chiar de la început, să delimităm sensul cuvîntului „contemplație"; să arătăm ceea ce se înțelege prin „contemplație" în cadrele acestui ciclu — și să fixăm drumul pe care vom porni.

În tratatele de teologie mistică și ascetică, termenul „contemplație" are o valoare foarte precisă; prin el se înțelege apropierea sufletului omenesc de Dumnezeu, treptele de sfințenie. În estetică, termenul „contemplație" definește atitudinea perfectă a sufletului uman față de opera artistică, atitudine care provoacă așa numita emoție estetică. Nu mai cercetăm și alte sensuri mai vagi, pe care cuvîntul „contemplație" le are în limbajul curent. Ne mulțumim să constatăm că, atît în teologia mistică, precum și în estetică, termenul „contemplație" se referă la o experiență concretă, bine precizată, prin care conștiința noastră poate cunoaște anume „obiecte" care ni sunt date imediat prin simțuri. Contemplația ar fi, așa dar, un exercițiu spiritual, dacă voiți, un instrument de cunoaștere, prin care omul ia cunoștință de anumite realități dincolo de simțuri; căci, atît esența operei de artă, cît și esența lui Dumnezeu, nu sunt obiecte care cad nemijlocit sub simțuri.

Cam în același sens folosim și noi cuvîntul „contemplație" în cadrul acestor conferințe. Să ne amintim că, aici pe noi nu ne preocupă adevărurile filozofice, nici așa numitele „științe ale sufletului". Noi nu expunem un sistem de filozofie, după cum nu expunem rezultatele la care a ajuns știința psihologiei. Scopul nostru este mult mai umil; anume, după cum s-a observat și din conferințele precedente, ne-am propus să amintim cîteva din exercițiile simple și la îndemîna oricui, prin care viața sufletească [1] poate crește, se poate [2] alimenta. Printre aceste exerciții spirituale care împiedică pipernicirea vieții sufletești a omului — se numără, firește, și contemplația. Ca și celelalte exerciții spirituale, contemplația restaurează echilibrul interior al omului, îi amintește care e adevăratul sens al existenței, îl ajută să cunoască realitățile ultime, pe lîngă care omul trece deobicei orb și surd. Căci, într-un cuvînt, contemplația nu este altceva decît cunoașterea reală, concretă, experimentală, a acestor realități ultime. Prin contemplație, omul înțelege global acest mare miracol al vieții, prin contemplație el își amintește de celălalt mare miracol, al morții..

În Evul Mediu, cînd oamenii se întrebau mai mult despre suflet și despre moarte, existau nenumărate tratate numite „Contemplația Morții". Acest titlu nu mai are pentru noi nici un sens. Ce-ar putea însemna „Contemplația Morții"? Cum aș putea contempla un lucru de care nu știu nimic, pe care nu-l pot experimenta? Cum, pot cunoaște real un fapt ca al morții, cînd simpla realizare a morții suprimă orice posibilitate de cunoaștere? Un om modern își poate pune multe din asemenea întrebări, care toate trădează lărgimea îndoielilor sale. În Evul Mediu, însă, lucrurile erau înțelese altfel. Este adevărat că nu-mi pot cunoaște prin anticipație propria mea moarte. Dar pot foarte bine cunoaște moartea altora; pot, adică, observa că oamenii mor lîngă mine și [3] această observație o pot transforma în experiență [4]. O experiență care se deosebește hotărît de toate celelalte experiențe cotidiene ale omului normal. O experiență pe care o pot transforma în contemplație. Căci funcțiunea contemplației este tocmai această trăire, această experimentare, a „Adevărurilor Mari", cum sunt [5] bunăoară Moartea, viața, dragostea. Adevărurile mari rămîn — în conștiința omului — mai tot timpul într-o apoteoză mitică; nimeni nu le pune la îndoială, nimeni nu le insultă — dar ele rămîn abstracțiuni solemne, mituri. Moartea este un asemenea mit. Toți știm că vom muri, și cunoștința aceasta e atît de certă încît nu ne mai înspăimîntă; este o lege universală, o abstracțiune. Și, totuși, cînd această lege universală se verifică [6] real și concret lîngă noi, cînd cineva drag nouă moare — mitologia morții se sfarmă într-o experiență intraductibilă, cunoștința noastră despre moarte se revelează [7] mister, pentru cîtva timp înțelegerea ajunge întunerec. Și, totuși, știam și mai înainte că moartea e o realitate, că ea va veni, mai curînd sau mai tîrziu, neașteptat sau după o lungă agonie. Dar, de data aceasta, este vorba de o experiență concretă, personală, nu de o cunoaștere generală. Adevărul universal,— adevărul mare — s-a transformat în mister în ceva pe care nu-l putem înțelege, nu-l putem accepta.

Ei bine, ceea ce se numește contemplație nu este decît o actualizare, o cunoaștere concretă a cîtorva mari adevăruri care au rămas într-o apoteoză mitică. Prin contemplație omul se poate ridica de la experiența de fiecare zi a vieții — la înțelegerea concretă a sensului vieții; după cum se poate ridica de la faptul întîmplător al morții unei persoane scumpe, la înțelegerea concretă a realității morții. Contemplația este singurul exercițiu spiritual care se referă nu la „probleme" și la „adevăruri" — ci la ființa totală a omului. Prin celelalte mijloace de cunoaștere, noi ne apropiem de o realitate fragmentată sau ne însușim [8] adevăruri limitate. Prin contemplație luăm contact cu ființa noastră totală, indivizibilă, concretă. Oricîte adevăruri am aduna asupra omului, sau a vieții, sau a morții — nu putem epuiza aceste realități, nu putem spune: „acum cunosc tot despre om sau despre viață!" Sunt milioane de fapte adunate pînă acum asupra vieții; milioane de fapte culese din științele naturale, din biologie, din economie politică, din sociologie, din istorie. Și totuși, aceste milioane de fapte — la care se adaogă zilnic alte mii și alte zeci de mii, și al căror număr nu se va sfîrși niciodată — nu epuizează această gravă realitate: viața omului. Nu știm niciodată totul despre o asemenea realitate. Sunt atîtea aspecte, atîtea funcțiuni, atîtea fapte — încît s-au creat cîteva duzini de științe ca să le adune, să le coordoneze, să le explice. Exercițiul pe care l-am numit contemplație are tocmai rolul [9] de a chema la ordine, de a scoate pe om din milioanele de fapte și miile de adevăruri care îl înconjoară, și a-l pune față în față cu realitatea adevărată și simplă.

Problema capitală a omului este căutarea sensului existenței. Sunt întrebări pe care nu le poate ocoli nimeni: „Cine sunt? ce sens are viața mea pe pămînt? de ce m-am născut?" Asemenea întrebări și le-au pus oamenii de la

începutul istoriei și la ele [10] trebuie să răspundă fiecare ins [11] în parte. Demnitatea omului, conștiința lui morală, valoarea speciei umane chiar — depind de asemenea întrebări. Și răspunsul nu-l găsim prin nici o știință. Răspunsul la asemenea întrebări nu-l putem afla cercetînd milioanele de fapte și miile de adevăruri care ne înconjoară — ci contemplînd faptul direct, realitatea întreagă și indivizibilă. S-a observat de către nenumărați gînditori marea deosebire dintre fapte și fapt. Faptele sunt infinite, și colecționarea lor nu se poate termina niciodată. Faptul, însă, îl întîlnim mai rar; viața noastră întreagă este un asemenea fapt; iubirea sau moartea, constituiesc un fapt. Contemplarea faptului e mult mai fertilă pentru creșterea vieții noastre sufletești decît cunoașterea a unui milion de fapte. Noi uităm cu o extraordinară ușurință acest adevăr simplu. Viața noastră sufletească ar crește mult mai armonios dacă, în loc de a ne lupta cu amănuntele, cu grijile, cu problemele și cu fanteziile noastre de toate zilele — am păstra numai cîteva minute pentru contemplație. Sunt oameni care duc o extraordinară viață mentală, care se străduiesc pînă la miezul nopții cu felurite și ispititoare științe — și care nu găsesc, totuși, o jumătate de ceas pentru cunoașterea ființei lor. Atîția intelectuali încearcă — prin cărți, prin experiențe, prin călătorii să pătrundă și să-și explice măcar un fragment al vieții — și totuși neglijează complet marea realitate a vieții, adică viața ca fapt, ca unitate. Sunt oameni care după zeci de ani de studii asupra vieții sau a sufletului — spun că nu știu nimic, că n-au înțeles nimic. Înțelegerea globală, experimentală, concretă — nu se poate obține decît prin contemplație. Nu înțelegi viața cercetînd milioanele de fragmente care o alcătuiesc — ci încercînd să-i pătrunzi sensul ei esențial. Nu poți înțelege omul studiind antropologia, istoria sau economia politică, ci lămurindu-ți ție însuți sensul existenței umane, condiției umane.

În veacul nostru, exercițiile spirituale care se referă direct la realitatea ultimă, nu sunt deloc prețuite. De aceea întîlnim atît de puțini oameni care meditează sau care contemplă. Meditația, tăcerea, singurătatea, contemplația — sunt exerciții spirituale pe care nu le mai practică aproape nimeni. De aceea se întîlnesc astăzi atîția oameni care nu știu de ce trăiesc, care nu înțeleg ce înseamnă sensul existenței. Aceasta încă n-ar fi prea grav. Dar se întîmplă și altceva. Asemenea oameni au o viață sufletească pipernicită și bolnavă. Sunt foarte mulți oameni bolnavi în jurul nostru, nu numai oameni pipernicîți sufletește. Și cauza acestei grave insulte adusă demnității umane, o găsim tocmai în necunoașterea adevărurilor simple, în ignorarea exercițiilor spirituale care relevă omului adevăratul sens al existenței. Omul modern trăiește prea mult înconjurat de fapte și de adevăruri abstracte, universale. Contemplația are tocmai acest rol de a transforma adevărurile universale — în experiența concretă. Dacă oamenii s-ar gîndi mai des la viață, la dragoste și la moarte — la aceste trei realități decisive și esențiale — lumea contemporană ar fi fără îndoială altfel.

Reverie și automatism mental

LA SFÎRȘITUL ARTICOLULUI [1] trecut făgăduisem să cercetăm pe îndelete cîteva din cele mai însemnate tehnici de nutriție [2] spirituală; cîteva din acele exerciții simple, la îndemîna oricui, prin care viața sufletească este ajutată să crească și să se fortifice. Vorbeam atunci de contemplație, meditație, rugăciune, și alte asemenea tehnici. Să încercăm să facem acum un pas înainte [3] și să cercetăm cîteva din falsele exerciții spirituale, care adesea se confundă cu meditația și contemplația. Cineva a spus că primejdia eroarei este marea sa asemănare cu adevărul. Tot așa se poate spune că primejdia reveriei de pildă, este aparenta sa asemănare cu meditația sau contemplația. Ni se pare că dacă rămînem timp îndelungat cu ochii închiși și cu gîndurile duse — realizăm acea concentrare interioară care este meditația. Ni se pare că dacă ne lăsăm pradă asociațiilor mentale, de orice fel, realizăm o viață sufletească aleasă. Nimic mai fals. Reveria de care vom vorbi astă seară, nu are nici o virtute nutritivă. Ea nu fortifică facultățile noastre sufletești; nu ne îmbogățește mintea cu nici o idee, nu clarifică nici o imagine. E greșit să se creadă că reveria este o manifestare a puterii de imaginație a omului. Dimpotrivă, reveria [4] e o dovadă a slăbiciunii imaginației. Pentru că, de cele mai multe ori, procesul reveriei este automat; voința și imaginația omului nu intervin în ea cu forțele lor creatoare. A sta tolănit pe canapea și a te abandona [5] în voia imaginilor, a amintirilor, a nostalgiilor, — înseamnă a renunța la inițiativă, la control, la invenție. Reveria nu inventează și nu organizează nimic. Este un simplu joc mental; adică, imagini și nostalgii se cheamă unele pe altele, se suprapun, se înlocuiesc — fără ca puterile noastre sufletești să intervină, fără ca personalitatea noastră să se resfrîngă în acest automatism psihic. Să nu confundăm imaginația și fantezia, despre care vom vorbi poate altă dată, cu reveria. Și în imaginație, ca și în fantezie, inițiativa o are mintea omului. În reverie, dimpotrivă, omul e pasiv, e simplu spectator. El asistă cum îi trec prin fața ochilor fel de fel de imagini, aproape toate atenuate, obscure, vagi, descompuse. S-a spus de atîtea ori și de către atîția poeți și cugetători, că viața e un vis. Calderon a scris chiar o foarte frumoasă dramă pe această temă, care se numește „Viața e un vis", *La vida es sueño*. Iar un mare erudit italian, Arturo Farinelli, a publicat două volume asupra acestei teme, urmărind motivul vieții ca vis de la vechii indieni pînă la ginditorii [6] și poeții germani din secolul XIX.

Este un fel de a face filozofie ieftină, moda aceasta de a mărturisi [7] că „viața e un vis", că lumea e o iluzie. Cu toate acestea, s-ar putea spune, fără nici o exagerare, că pentru majoritatea oamenilor, viața e un vis; nu în sensul că viața n-ar fi reală și că lumea n-ar fi decît închipuirea noastră — ci în sensul că majoritatea oamenilor nu trăiesc în concret, nu trăiesc în prezent. Să ne lămurim. Să plecăm de la cîteva exemple. Ați observat ce puțini oameni trăiesc în prezent, adică sunt atenți la ce se întîmplă atunci în jurul lor?

Majoritatea oamenilor asistă la un film mental continuu — chiar în ceasurile cele mai decisive ale vieții lor. Își închipuie ceva, își amintesc ceva, se gîndesc la ceva, la ceva foarte vag, foarte aproximativ — și astfel izbutesc să nu fie prezenți, să nu trăiască în prezent, în concret. Filmul lor mental le oferă întotdeauna [8] o ieșire din realitate. Acest film mental, această serie nesfîrșită de imagini, de amintiri, de gînduri informe, de scene fără rost — îl cunoaștem fiecare, din experiența noastră zilnică. Mergem pe stradă, într-o dimineață de primăvară, și în loc să fim prezenți, să observăm adică și să ne bucurăm de pomii înfrunziți, de văzduhul proaspăt, de paserile care ciripesc — noi asistăm orbi și surzi la filmul nostru interior, film pe care îl produce dinamica noastră mentală. Ni se pare că *gîndim*, că reflectăm. Dar, în realitate, nu gîndim nimic. Dacă ni s-ar ierta expresia, aș spune că suntem *noi gîndiți*, adică gîndurile ne stăpînesc pe noi; și nici măcar gîndurile, ci o serie de asociații mentale, automate, nefertile. Să nu ne păcălim, așa dar, crezînd că am parcurs drumul nostru zilnic gîndindu-ne la ceva; nu, am visat pur și simplu. Am fost pradă reveriei.

Dar nu numai pe stradă, acasă, sau tolăniți la marginea mării, suntem noi pradă visului treaz. Asta n-ar fi încă prea grav. Ceea ce este mai grav, este faptul că nu izbutim să fim prezenți, adică treji nici în marile împrejurări ale vieții noastre. Observați că foarte multă lume spune, despre evenimentele capitale ale vieții lor, că și le amintesc ca prin vis. Adică își amintesc turburе tocmai lucrurile cu adevărat reale, la care ar fi trebuit să fie atenți. Foarte multe femei spun: „Îmi amintesc ca prin vis cînd am intrat în biserică", vorbind despre ziua nunții lor. Am auzit foarte mulți bărbați care au făcut războiul, spunînd că, atunci cînd nu se închipuiau mental într-altă parte decît pe front — de pildă, acasă, la spital sau „în timp de pace" — trăiau o viață despre care acum nu-și mai amintesc nimic, sau își amintesc *ca prin vis*.

Este dealtfel bine cunoscut faptul că ceea ce ne amintim dintr-o întîmplare decisivă, în care ar fi trebuit să fim atenți, sunt amănunte fără nici o importanță; un obiect oarecare, un cîntec, o expresie, etc. Mai mult, în asemenea întîmplări decisive nu putem fi prezenți, nu putem fi atenți, tocmai pentru că atunci mintea noastră este frămîntată de amintiri fără rost. De pildă, în ziua unui examen hotărîtor, suntem obsedați de lucruri fără nici o importanță: de un nume, de o întîmplare absurdă de demult, de un amănunt stupid. Cineva îmi spunea că în ceasul cînd și-a mărturisit dragostea femeii pe care o iubea, își amintea tot timpul de un desen prost dintr-o revistă veche, reprezentînd un animal oarecare; și [9] că lupta cu greu împotriva ispitei de a completa această imagine, de a-și aminti precis numele revistei, anul cînd a cetit-o și celelalte.

Apoi, cine nu știe din propria sa experiență ce gînduri stupide îi trec prin cap tocmai în ceasul cînd asistă la un lucru de mult dorit; de pildă în ceasul cînd se întîlnește cu un om pe care de mult dorea să-l întîlnească? Asemenea gînduri, care de fapt nu sunt decît automatismul, ne împiedică să trăim direct în realitate, să rămînem în prezent. Se poate, deci, spune că viața e un vis, deoarece foarte multe din faptele noastre le facem neatenți, cu mintea alergînd cine știe pe unde. Lucrul acesta nu e cu desăvîrșire fără rost [10]. Realitatea este atît de cumplită uneori, încît viața încearcă prin orice mijloc să ne facă să ieșim din ea. Reveria este, de multe ori, un aspect al instinctului nostru de conservare. Visăm, ca să nu ne dăm seama de primejdia din jurul nostru. Visăm fără voia noastră, conduși de legile vieții, instinctiv. Și primejdii, pentru instinctul nostru de conservare, sunt mult mai multe decît am bănui. Nu numai un război sau un accident este o primejdie. Ci și un fapt sufletesc hotărîtor, de pildă întîlnirea unui om pe care îl iubim, sau contemplația unui

grandios spectacol natural. Asemenea emoţii ar putea să ne schimbe sufleteşte, să ne scoată din cercul de fier al instinctelor noastre. Asemenea emoţii ar putea să ne facă prea altruişti, prea caritabili, prea entuziaşti — şi instinctele noastre n-ar avea nimic de cîştigat de pe urma unor atari schimbări. De aceea intervine atunci reveria, filmul mental; ceea ce ne face să ieşim din realitate şi să scăpăm de şocul unei eventuale mari emoţii. Instinctul nostru de conservare nu se îngrijeşte numai de viaţa trupească. El are grijă şi de viaţa sufletească, pe care nu o lasă să crească prea mult, să se schimbe prea des. Reveria este o formă a instinctului de conservare, dar o formă umilitoare pentru demnitatea noastră umană... Căci, este adevărat [11] prin reverie ieşim din realitate, şi ieşind din realitate suntem mai fericiţi, mai liniştiţi. Dar datoria noastră este înainte de toate să cunoaştem realitatea, să cunoaştem viaţa concretă, chiar cu riscul de a suferi la început. Reveria ne ajută să uităm; opiul ne ajută de asemenea să uităm, provoacă [12] chiar o beatitudine suprapămîntească. Acesta nu e un motiv, însă, de a accepta paradisul artificial al opiului, care aduce după sine, foarte curînd, ruina trupească şi descompunerea mentală. Tot aşa, faptul că reveria ne ajută să uităm realitatea, nu e o scuză pentru practicarea şi încurajarea ei. Problema omului nu e de a fi fericit neglijînd realitatea şi ignorîndu-i cruzimea, ci de a obţine [13] seninătatea tocmai în mijlocul realităţii, în contact nemijlocit cu concretul. Dinamica psihomentală este astfel făcută, încît e foarte greu să ne dispensăm complet de reverie, să suprimăm firul mental, pe care îl ţese fiecare om. Dar [14] stă în puterea noastră de a limita invazia visului. Căci se întîmplă următorul lucru: aproape tot timpul pe care viaţa ni-l lasă pentru rosturile sufleteşti, este consumat de reverie. Noi avem foarte puţin timp liber ca să gîndim; şi acest timp ni-l pierdem visînd. Avem, de asemenea, foarte puţin timp pentru contemplaţie şi ni-l pierdem în reverii. Uneori [15] petrecem cîteva ceasuri în camera noastră de lucru, sau în singurătatea unei păduri — şi credem că în acest răstimp ne-am regăsit pe noi, am gîndit şi am meditat după voia noastră. Inexact; ne-am pierdut vremea urmărind un film mental de o covîrşitoare bogăţie, dar de o îngrozitoare sterilitate. N-am nutrit nici una din rădăcinile vieţii noastre sufleteşti. N-am elaborat nici o idee precisă, nu am prilejuit [16] nici o fantezie curajoasă. Ne-am lăsat pur şi simplu în voia automatismelor psiho-mentale; am visat.

Dacă măcar un sfert din acest timp liber l-am folosi cum trebuie pentru creşterea noastră sufletească, am ajunge alţi oameni. Dacă am şti cum să meditäm, cum să contemplăm — în loc să ne lăsăm posedaţi de imagini fără rost, de scenarii mentale sterile — am obţine de timpuriu acea seninătate către care tinde orice om, acea împăcare cu lumea, care este poate chiar sensul existenţei noastre pămînteşti. De aceea [17] trebuind să discut acele cîteva tehnici prin care viaţa sufletească a omului ar putea [18] creşte continuu — am fost nevoit să limpezesc de la [19] început o eventuală confuzie [20]: confuzia dintre reverie şi meditaţie, dintre vis şi gînd. Noi punem destul timp la dispoziţia sufletului — dar nu ştim ce să facem cu el. Viaţa sufletească rămîne pipernicită nu pentru că omul se ocupă numai cu valorile [21] materiale, neglijînd complet pe cele spirituale — ci pentru că timpul dedicat sufletului este consumat în reverie, este confiscat de filmul mental pe care fiecare om îl poartă cu sine. Chiar acei oameni care pun destul timp la dispoziţia vieţii sufleteşti — rămîn tot atît de pipernicîţi sufleteşte; tocmai pentru că reveria nu alimentează nici o rădăcină esenţială, nu fortifică nici o funcţiune.

Stă în putinţa noastră de a stăvili invazia visului; de a emancipa viaţa sufletească de eterna reverie către care ne îndeamnă atîtea instincte. Vom vedea în conferinţa viitoare prin ce mijloace.

Distracţie şi odihnă mentală

ESTE FIRESC ca oamenii care nu ştiu să-şi întrebuinţeze bine timpul pentru lucru, nu vor şti nici să se odihnească prea bine. Ceea ce numim noi „distracţie" este un lucru destul de complicat. De obicei, a te „distra" înseamnă a găsi un mijloc agreabil de a consuma timpul. Un film, un roman uşor, o petrecere, o plimbare lungă — toate acestea sunt, pentru noi, distracţii. Observaţi că fiecare din ele are un scop principal: consumarea timpului, omorîrea lui, cum se spunea mai înainte. Ne simţim obosiţi, sau deprimaţi, sau indiferenţi — şi atunci, ca să depăşim această stare negativă, ne agăţăm de un vehicul sigur, care ne ajută să uităm timpul, să-l consumăm pasiv. În conştiinţa lumii moderne, „distracţia" are mai ales sensul unei consumări pasive a timpului. Cu alte cuvinte, distracţia trebuie să anuleze acele fragmente neutre, inerte, negative, pe care le întîlneşte orice om. Să le anuleze — sau să le transforme în ceasuri luminoase, dinamice, stenice.

Spuneam [1] că oamenii care nu-şi întrebuinţează bine timpul pentru lucru, nu ştiu de cele mai multe ori cum să se odihnească. Faptul acesta se poate verifica destul de uşor. Statisticile afirmă că poporul care lucrează mai mult şi mai eficace este cel englez. Şi tocmai englezii sunt aceia care au elaborat cele mai eficiente şi mai decente distracţii. Din Anglia s-au răspîndit majoritatea sporturilor moderne, şi tot în Anglia este locul de origine al literaturii populare de aventuri, al aşa numitului roman poliţist. În legătură cu acest „roman poliţist" aş vrea să deschid o paranteză, care ne va lămuri cîteva aspecte esenţiale ale „distracţiei şi odihnei mentale", aşa cum este ea înţeleasă astăzi.

Am cunoscut cel puţin o jumătate de duzină de oameni iluştri, savanţi cu renume universal, care citeau aproape zilnic, la încheierea lucrului, un roman poliţist. Şi cu cît era scris cu mai puţină artă, cu atît îl savurau mai mult. Şi destul să amintesc pe scriitorul catolic Chesterton, care nu e numai un pasionat lector al acestei literaturi, dar şi un savuros autor de romane poliţiste şi de aventuri. Iar celebrul filozof englez Mac Taggart, unul dintre cei mai lucizi gînditori ai timpului, specializat în logica hegeliană — cetise atît de multe romane de aventuri, încît ajunsese o autoritate la Cambridge. El le păstra chiar în bibliotecă, le discuta şi le analiza.

Cum se poate explica succesul acestei literaturi faţă de publicul anglo-saxon? Cred că prin seriozitatea muncii pe care fiecare englez o depune în fiecare zi. Oamenii aceştia muncesc mult, şi cu îndîrjire, şi cu ideal. Viaţa e pentru ei dacă nu întotdeauna o luptă — cel puţin ceva care are un rost şi o orînduire; ceva faţă de care însul e responsabil. Cînd asemenea oameni vor, deci, să se amuze cetind, — ei nu iau o carte sentimentală nici una erotică. Cel mult dacă femeile lor iau asemenea cărţi. Ei preferă romanul de aventuri pur şi simplu, care e antrenat şi odihnitor. Vor să viseze cu adevărat,

să uite de munca lor, de viața care e grea și de socoteala pe care vor trebui s-o dea într-o zi. Un englez cetitor de romane de aventuri este un ins cu simț moral, aproape un puritan. Este adevărat că în Anglia acest gen de literatură ușoară s-a perfecționat considerabil. Alături de mici capodopere artistice — cum e *Comoara din insulă* a lui Stevenson, sau *Ciclon în Jamaica* a lui Richard Hughes — s-au scris nenumărate cărți, simple și antrenante, accesibile oricui. Romanul ajunge o narațiune pură, fără balast și fără psihologie, cu personagii tipice, ușor de înțeles, cu o intrigă maestră. Personagiile ajung aproape tipuri... mutabile cum erau acele din „Commedia dell 'Arte". Acțiunea se lasă tot mai mult antrenată în fantastic. În loc de a mai fi o poveste cu eroi și zmei, e o poveste cu criminali și detectivi. Dar e aceeași luptă între Bine și Rău — izvorul etern al fantasticului. E aceeași lungă serie de aventuri, de „încercări" la care e supus eroul, ca și în „Măgarul de aur", „Amor și Psyche" sau „Don Quichotte". Este o nouă formă a romanului cavaleresc, care are misiunea de a povesti extraordinarul și neașteptatul fără nici o altă pretenție de a amuza sau emoționa pe cetitor în afară de subiectul pur. Ne aflăm de data aceasta în fața narațiunii pure, care odihnește și desfată — și desfată cu atît mai mult cu cît o poți uita îndată ce ai lăsat cartea din mînă. Căci, unul din meritele acestei literaturi, este că se poate uita foarte repede...

Am făcut această lungă paranteză asupra romanului de aventuri, pentru că el constituie, pentru unul din cele mai sănătoase și mai eficiente popoare din lume, poporul [2] anglo-saxon, distracția de căpetenie. Să ne amintim că sporturile contemporane, tot englezii le-au inventat. Despre sport, însă, nu se poate spune întotdeauna că este o distracție. Sportul derivă din joc, dar și din gimnastică, din tehnicile gimnice, ritmice și higienice. A vorbi despre sport, ar însemna să depășim limita subiectului nostru. Putem însă vorbi despre altă distracție contemporană, tot de origine engleză, și care verifică încă odată cele ce-am spus mai înainte despre anglo-saxoni. Putem vorbi despre film și cinematograf. Bineînțeles, nu ne interesează aici nici latura artistică, nici cea socială a filmului. Ne interesează numai elementul fantastic, adică întîmplarea extraordinară, decorul feeric, eroii aproape legendari — care alcătuiesc fundamentul artei cinematografului. Majoritatea oamenilor se duc la cinematograf ca să viseze treji, adică să asiste la întîmplări mai extraordinare, mai colorate, mai fericite, decît cele din viața de toate zilele. Elementul fantastic, elementul extraordinar, feeric, eroic, al filmului — este în același timp elementul de succes. Oamenii simt nevoia să evadeze din drama lor sau din drama timpului lor, să uite sărăcia sau monotonia vieții lor personale, sau seriozitatea vieții istorice la care participă. De aceea iubesc filmele istorice, grandioase, solemne, feerice. De aceea iubesc filmele cu eroi [3] bogați, tineri, fericiți. Majoritatea spectatorilor nu sunt nici bogați, nici fericiți. De aceea iubesc filmele cu așa numitul *happy-end*, cu finalul fericit; tocmai pentru că în viață de toate zilele nu prea se întîlnesc asemenea happy-ends. Este o dorință de evadare în vis, de participare la o întîmplare fantastică. Și dorința aceasta este atît de organic umană încît arta cinematografică are înaintea ei un extraordinar viitor. Oamenii ascultau în alte timpuri basme cu zîne și zmei, sau întîmplări extraordinare petrecute prin țări depărtate, sau ceteau legende fantastice și romane cavalerești. Astăzi, aceiași oameni, iau contact cu fantasticul, feericul și eroicul prin filme. Dacă este un bine sau este un rău transformarea aceasta a experienței fantastice, nu știu. Putem însă constata că setea omului de fantastic a rămas intactă, din Antichitate și Evul Mediu pînă în zilele noastre. Și această sete de fantastic se recunoaște atît în succesul universal al cinematografului, cît și în succesul parțial al literaturii de aventuri.

Să privim acum, cu mai multă atenție problema care ne preocupă astă seară: distracția și odihna mentală. Putem răspunde fără teamă de a greși că, așa cum o dovedesc faptele menționate pînă acum, omul își caută instinctiv odihna și distracția în fantastic. Întotdeauna s-au petrecut așa lucrurile. Societățile rurale, agricole, au creat chiar de la începutul istoriei o serie [4] de ceremoniale și jocuri, izvorîte din prezența fantastică. Nu mai vorbim de legende, basme și cimilituri, care toate, sub o formă sau alta, folosesc elementul misterios, enigmatic, extra-uman. Toate aceste creații folclorice cu scop distractiv, — dacă se poate vorbi de „distracție" într-o societate agricolă sau pastorală — toate aceste basme și legende, aparțin într-un fel sau altul *visului*. Omul iese din realitatea cotidiană, diurnă — și participă pentru cîteva ceasuri la o altă realitate, fantastică, onirică. S-ar putea spune că există un ritm în viața fiecărui om, ritm care îi cere să treacă prin lumină și prin întunerec, prin solar și lunar, așa cum trece toată viața cosmică.

Se pot observa, însă, multe deosebiri între distracția omului societăților rurale — și distracția omului modern. În societățile agricole sau pastorale, distracția se leagă de joc și de ceremonial. Contactul cu fantasticul se făcea direct, solemn și colectiv. În timpurile moderne, însă, s-ar putea spune că omul participă mult mai puțin la fantastic, că odihna lui mentală se face mult mai neregulat. A intervenit aici un viciu spiritual: nevoia de a consuma timpul. Și ca să consume timpul, omul modern încearcă orice distracție care îi e la îndemînă. El vrea cu orice chip să treacă peste fragmentul de timp care îl deprimă, în care se simte obosit, inert, negativ. Și încearcă să treacă peste acest timp negativ, consumîndu-l. De aceea distracțiile omului modern — vorbesc de acei care și le pot permite, firește — au un ritm bolnăvicios, febril, neurotic. O distracție cheamă pe alta; adică, fiecare distracție își [5] epuizează virtutea înainte ca omul să fi depășit timpul negativ, înainte ca el să se simtă stimulat, luminos, fertil. Distracția omului modern este, în bună parte, o distracție individualistă; distracțiile vechilor societăți, agricole, pastorale sau urbane, erau colective, erau jocuri și ceremoniale în același timp. Ele aveau de scop participarea colectivă la fantastic, ieșirea colectivă din realitatea diurnă, Emoțiile colective sunt mult mai puternice și mult mai eficiente. Omul se deștepta repede. Nu mai avea în suflet nici o oboseală, nici o inerție. Avea [6] forțe noi de lucru și o iubire mai mare pentru lumea reală a luminii.

S-a observat că distracțiile individuale sunt mult mai puțin eficiente, și tocmai de aceea se încearcă astăzi, aproape în toate țările, dar mai ales în Italia, Rusia și Germania, crearea unor distracții asociate, care să se asemene cu cele medievale, de pildă. La țară la noi, distracțiile colective sunt singurele care există. Românul nefiind un om dispus către cetit — cum e bunăoară scandinavul — nu se poate odihni decît în grup, ascultînd, iar nu cetind.

În această scurtă conferință pe noi ne preocupă, firește, odihna mentală a omului de la oraș, a intelectualului mai ales. Munca acestui om nu este totdeauna excelent distribuită. Un sociolog a remarcat că în România cultă se muncește mai dezorganizat și mai fără spor ca în țările Europei Centrale. De aceea și distracțiile românului cult sunt mult mai ineficiente decît, de pildă, ale austriacului sau englezului. Noi încercăm, mai mult decît alte popoare să ne omorîm timpul. Popoarele din Sudul Europei ca și popoarele orientale au dus mult [7] mai departe decît noi această preocupare a consumării timpului, a odihnei prin omorîrea timpului. S-a observat că cel mai obosit om este de obicei omul leneș. De asemenea leneșul este acela care își găsește mai greu distracția și odihna mentală.

Popoarele dinamice, ofensive, creatoare și-au reglementat cu mare grijă aproape toate mijloacele moderne de distracție. Este o mare speranță pentru noi că lumea oficială începe să se preocupe și în România de reglementarea distracțiilor. Asta înseamnă că se organizează și munca, Totuși, să recunoaștem cu oarecare melancolie, că dispărînd jocul și ceremonialul din viața societăților urbane — a dispărut și putința unei odihne mentale în fantasticul pur. Sportul a luat locul jocului — dar sportul e mult mai tehnic, mult mai automat. Sportul ținteşte la victorie, la competiție, la record. Jocul era perfect liber de asemenea scopuri. Mai mult: la jocurile populare participau cu toții; actorii erau în același timp și spectatori. Sportul modern împarte lumea într-un număr infim de actori și o masă colosală de spectatori; aceștia din urmă nu experimentează direct, ci primesc impresii retransmise de jucătorii de pe teren. Jocurile populare, jocurile folclorice, au un anumit simbolism — care lipsește aproape cu desăvîrșire în sportul modern. Ele se aflau în strînsă legătură cu anotimpurile, cu marile prefaceri cosmice, cu Cerul, cu zeii, cu eroii. Este adevărat că și sporturile moderne se împart în sporturi de iarnă și de vară, dar această împărțire e exterioară, se referă la terenul practicabil sau impracticabil — iar nu la sensul ascuns al anotimpurilor, la ritmul ceremonial. Nu facem aici o critică a sporturilor moderne, ci constatăm numai cît de mult s-au depărtat ele de la sensul inițial al jocului popular. Depărtare explicabilă, dealtfel, prin prefacerile sociale și sufletești care au avut loc în ultimele două sute de ani.

De aceea distracția și odihna omului modern, mai ales a aceluia care nu împlinește o muncă bine organizată, este mult mai dificilă ca în vechile societăți. Nevoia de fantastic, de feerie și aventură, nevoie specific și organic umană, este satisfăcută astăzi prin cinematograf, sport și romanul detectiv. Acei oameni care pot încă ceti basme și legende, sunt mai fericiți decît noi. Ei se pot odihni plutind în fantasticul pur, într-un fantastic sănătos, mai ales.

Arta și tehnica lecturii

DESPRE LECTURĂ s-a spus că e un viciu nepedepsit. Cuvintul acesta de spirit ni se pare puțin exagerat. Voluptatea lecturii antrenează citeodată stări sufletești primejdioase — dar asta nu e vina cărții — ci a cetitorului. Sunt climate primejdioase pentru anumiți oameni slabi. Nimeni nu va osîndi Alpii sau Carpații pentru accidentele nefericite care au costat viața atitor oameni slabi, nepregătiți, sau prea încrezători în propriile lor resurse. Este absurdă, așa dar, critica globală împotriva lecturii și a cărților. Se pare că anumiți oameni, anumite creiere sau temperamente nu rezistă lecturii. Cultura, pentru aceste categorii umane, este o adevărată nenorocire; foarte curînd, asemenea oameni devin abstracți, uscați, livrești. Își pierd frăgezimea sentimentelor și curajul inteligenței. În locul omului simplu, apare omul mediocru, omul abstract și semidoct. Dar aceste victime ale lecturii, justifică încă odată puterea de selecție naturală a cărții. Într-adevăr, hrana spirituală acumulată în cărți nu e făcută pentru oricine. Anumiți oameni nu rezistă lecturii, — după cum alții nu rezistă climei alpine sau alcoolului. Remy de Gourmont propunea odată, cu malițiozitate, ca să nu se mai pună nici o restricție alcoolului. De ce? Pentru că, spunea Gourmont, cei slabi nu vor rezista, iar cei tari vor ieși fortificați din această luptă cu toxinele. Paradoxul acesta al lui Gourmont nu s-a aplicat, din fericire, în nici o țară. Dar, cu toată eroarea și cruzimea lui, conține totuși o sugestie justă. Într-adevăr se poate spune că lectura, ca și alcoolul are [1] rolul unei mari selecțiuni naturale. Unii rezistă în fața unei biblioteci întregi, alții sucombă după prima duzină de volume cetite.

Ce înseamnă a rezista lecturii? Înseamnă a-ți păstra frăgezimea, spontaneitatea, elanurile inițiale. Într-un cuvînt, înseamnă a nu te anchiloza, a nu îmbătrîni, a nu deveni abstract. Ați observat ce rigizi și ce abstracți sunt semidocții, aceste victime triste ale lecturilor insuficiente? Ați observat că marii lectori, marii savanți și creatori, sunt infinit mai vii, mai personali, mai umani decît oamenii care au cetit în toată viața lor o duzină-două de cărți, din ale căror coperți [2] nu izbutesc să iasă și cu ale căror formule încearcă să rezolve toate misterele lumii? Să ne amintim cîțiva din oamenii mari ai țării noastre, care au rămas vii și creatori deși au cetit mii de volume și au răscolit biblioteci întregi. Kogălniceanu, Eminescu, Hașdeu Vasile Pârvan — toți acești oameni creatori și personali, au fost și cetitori [3] veșnic înfometați. Cine poate spune că lectura i-a îmbîcsit, i-a abstractizat, i-a alterat? Dimpotrivă, geniul lor creator și forța creatoare a neamului românesc a ieșit mai oțelită din aceste colosale lecturi. S-ar putea spune, fără nici o exagerare, că una din cele mai precise verificări ale forței și geniului creator ale unui om, este lectura. De aceea, în marile centre culturale, în Universități și biblioteci, între cele patru vînturi ale spiritualității universale, se verifică substanța românească, se verifică puterea de rezistență a celulei românești

în fața influențelor, a tentațiilor și a soluțiilor adunate din lumea întreagă în rafturile bibliotecilor. A rămîne român în creierul Bucegilor sau în cîmpiile Munteniei nu este un lucru prea greu. A rămîne însă român într-un centru spiritual universal, a rămîne român după ce sfîrșești o bibliotecă întreagă de cărți străine — așa cum a rămas Eminescu sau Hașdeu — este un lucru mult mai dificil. Deabia atunci se verifică puterea de rezistență și forța creatoare a spiritului românesc. Cum spuneam și cu alt prilej, noi nu avem de ce să ne temem de influențe străine, de biblioteci mari și de călătorii îndelungate peste granițe. Spiritul specific și geniul creator al unui neam nu are nimic de pierdut de pe urma acestui contact [4] cu spiritul și culturile străine. Aceasta, însă, e o altă problemă. Să ne întoarcem la discuția noastră, despre arta și tehnica lecturii. Cred, așa dar, că nimeni nu mai poate judeca avantagiile sau riscurile lecturii, după numărul de victime și de semi-docți; creierele prea mediocre și personalitățile prea amorfe vor sucomba întotdeauna, fie că citesc o carte, fie [5] că citesc o sută de cărți. Oamenii care trăiesc toată viața cu o formulă, sau într-un sistem rigid și livresc — nu au ajuns așa din cauza lecturii, ci din cauza insuficientei lor vitalități, a substanței sărace. Lectura nu poate rata decît pe un om gata ratat.

Se poate, însă, vorbi de o artă și o tehnică a lecturii? Firește. Și fiecare cetitor [6] cu o bună experiență își găsește, după un anumit timp, o asemenea tehnică. E vorba, înainte de toate, de a nu ceti cărțile proaste sau mediocre, și de a nu ceti pe cele bune la timp nepotrivit. Oamenii care se mulțumesc cu lectura clasicilor din liceu — nu pot spune că au gustul literar bine format. Oamenii care n-au descoperit voluptatea recitirii a cel puțin zece cărți mari, și care nu au permanent o carte favorită pe care s-o răsfoiască zilnic — iarăși nu pot spune că știu ce înseamnă propriu zis arta lecturii. De fapt, după cum spune Weber, o carte care nu merită să fie cetită de două ori, nu merită nici să fie cetită o singură dată. În celelalte țări europene, unde tradiția „umanităților" este solid înrădăcinată în toate școlile și colegiile superioare, oamenii ajung la maturitate cu gustul bine fixat pentru anumiți clasici. Cunosc, aici în România, un englez aproape bătrîn, care nu e deloc un mare lector, dar care cunoaște [7] pe dinafară pe Shakespeare, pe care îl recitește neîncetat și din care citează cu voluptate chiar în cele mai mărunte episoade casnice. Iarăși, părintele unui prieten, de-al meu, italian, citește odată pe an celebrul [8] roman *Logodnicii*, capodopera lui Manzoni. De faptele acestea m-am putut convinge singur. Dar aproape fiecare intelectual din străinătate își are cartea lui de căpătîi, clasicul său favorit, din care recitește zilnic. La noi cîți recitesc pe Eminescu, pe Caragiale, pe Odobescu? E drept, la aceasta contribuie și lipsa tradiției bibliotecilor personale. În România, încă nu s-a înrădăcinat pretutindeni dragostea pentru cărțile proprii. De aceea, odată Eminescu sau Caragiale cetit în liceu, nimeni nu-l mai recitește. În Germania de pildă, găsești pe Goethe, Heine și Schiller aproape în fiecare casă, chiar de oameni sărmani. La noi, chiar în casele care posedă o bibliotecă, rareori găsești clasicii, acele cărți care trebuiesc asimilate prin continue recitiri. De aceea nu se poate vorbi la noi de o tradiție umanistă, de o unitate fundamentală a gustului literar. În Anglia, oamenii pot avea oricîte divergențe critice sau politice între ei, dar dacă unul citează din Shakespeare, ceilalți îl înțeleg. Acolo, cineva poate exprima o părere printr-un citat dintr-un clasic, fiind sigur că ascultătorii sunt capabili să identifice spontan citatul și să-l comenteze. La noi, dacă citezi cuiva un vers din Eminescu — unul din acele versuri care n-au fost încă popularizate, adică vulgarizate — te întreabă dacă l-ai scris tu. Aproape toată lumea vorbește [9] de Eminescu dar [10] puțini

l-au recitit. Versurile lui Eminescu au ajuns uneori banale [11] din cauza melodiilor care le-au popularizat. Din lipsa unei mici biblioteci personale selecte, cu clasicii români și cu cărți favorite, nu s-a putut crea la noi un fundament umanist că să fie accesibil tuturor, atît muncitoriului, cît și bogatului.

Arta lecturii, așa dar, e în bună parte arta recititului. Tehnica lecturii e tehnica alegerii și distribuirii acelor cărți care merită să fie recitite. E destul de greu de fixat timpul cînd trebuie recitită o carte sau un autor. Cum spuneam într-o conferință trecută, noi nu avem un manual care să ne arate legăturile dintre literatură și anotimpuri, între autori și stările sufletești. Există atîtea cărți care merită să fie cetite. Dar cine ne spune timpul cînd trebuie să scoatem din raft *Ana Karenina* sau *Père Goriot?* Aici trebuie să ne conducem după un anumit instinct, care se dezvoltă în fiecare lector. Este o sete sau o foame după un anumit autor, care nu seamănă deloc cu capriciul de a mînca astăzi compot și mîine înghețată. Este o sete sau o foame spirituală, cu rădăcini mai adînci. Se aseamănă cu nostalgia pe care o cunosc iubitorii de muzică de a asculta într-o anumită zi pe Beethoven în loc de Mozart.

Marea problemă a lecturii rămîne, firește, asimilarea cărților cetite. Sunt oameni care, cetind, asimilează atît de personal substanța cărții, încît nu o mai memorează, nu reținnici amănunte, nici schema generală. Își amintesc de o carte ca de o melodie; păstrează numai starea sufletească provocată sau precipitată de lectură. Alți oameni, citesc și reținu e vorba de *memoria* lor, de virtutea de înregistrare a episoadelor și a personagiilor, ci de bucuria pe care au descoperit-o în materia cărților cetite, de putința păstrării acestei bucurii. Cunosc lectori prodigioși, cari nu pot vorbi [12] decît foarte vag, foarte general, despre cărțile cetite. Și sunt alți cetitori cari cunosc mai puțin o carte, și care totuși pot spune lucruri admirabile despre această carte, memorează și comentează cu o adresă uimitoare. Speciile acestea de cetitori, nu trebuiesc confundate. Noi apreciem, e drept, pe aceia care au memoria vie a cărților, care ne pot vorbi despre autorii favoriți, pot cita copios pasagii întregi și întreprinde oricînd exegeze. Dar nu e mai puțin adevărat că cei mai prețioși cetitori sunt aceia care uită cărțile, care asimilează atît de personal gîndurile sau emoțiile autorilor cetiți, încît nici nu-și mai amintesc de unde le-au luat. Asemenea [13] cetitori izbutesc să transforme funcția această dificilă a lecturii într-o funcție organică, naturală, imitînd gestul naturii, căci, după cum se știe, natura nu păstrează niciodată contururile și formele obiectelor asimilate, *memoria* lor, ci transformă necontenit substanța.

Toată tehnica lecturii constă în virtutea aceasta a transformării substanței cărților. Ceea ce se numește asimilare este tocmai procesul obscur care transformă problemele și personagiile unei cărți, într-o dramă la care participă lectorul, și după sfîrșitul căreia el se regăsește mai adîncit, mai îmbogățit, mai experimentat. Mi se pare că Paul Valéry definea astfel cultura: ceea ce rămîne după ce se uită totul [14]. Nu e nici un paradox în această propoziție enigmatică. Într-adevăr, poți uita toți anii și toți domnii istoriei, toate bătăliile și toate cuceririle ei dacă ai cetit odată o istorie universală, îți rămîne o viziune precisă a mersului omenirii, a tragediei și a demnității omului, și această viziune greu de exprimat și greu de formulat este o experiență personală a cărei valoare și adîncime nu o mai poate nimic suprima. În același fel, asimilarea perfectă a unei cărți adică [15] transformarea substanței sale în element nutritiv — este o experiență personală după care lectorul se regăsește mai împlinit și mai bogat. Verificarea lecturilor se face foarte simplu: ne simțim mai bogați, mai vii, mai umani, după o anumită carte? Asta e

întrebarea pe care trebuie fiecare să şi-o pună. Este cu desăvîrşire inutil să cetim acele sute de cărţi care nu ne spun nimic, care nu ne emoţionează, nici nu ne îmbogăţesc, acele sute de cărţi mediocre, seci şi uneori dăunătoare. Asemenea cărţi se recunosc repede; după zece sau douăzeci de pagini. Se recunosc prin fluviul lor mediocru de fapte nesemnificative, prin personagiile ireale, abstracte şi inerte, prin mediocritatea analizelor, prin truismele filozofice şi limba literară lipsită de orice valoare. În locul [16] acestor cărţi care costă şi bani şi timp — s-ar putea reciti cărţile bune, sau s-ar putea descoperi cărţi uitate. Lectura nu ajunge o artă decît în clipa cînd ştie să prevadă valorile şi să distingă emoţiile estetice. Ca şi orice altă activitate a spiritului omenesc şi arta lecturii [17] nu ajunge o artă nobilă [18] decît prin [19] puterea sa de a prevedea erorile şi mediocrităţile, şi prin virtutea de a economisi timpul. Gustul format prin lectura clasicilor, prin recitirea cărţilor mari şi a cărţilor favorite — este cel mai sigur mijloc de a evita experienţele inutile. Un om care ştie să citească nu înseamnă numai omul care recunoaşte şi cultivă cărţile bune — ci mai ales înseamnă omul care ştie să recunosacă şi să evite cărţile mediocre şi lecturile inutile.

Singurătatea

O EXAGERATĂ DECENŢĂ ne împiedică să vorbim despre lucrurile fundamentale; despre iubire, despre moarte, despre suferinţă sau singurătate. Unii din noi sunt obosiţi şi desgustaţi de banalităţile auzite sau cetite în jurul acestor realităţi [1] fundamentale. Alţii nu simt nici o curiozitate intelectuală faţă de asemenea subiecte solemne şi generale, care se scriu întotdeauna cu majusculă. De teama de a cădea în platitudine sau în vulgaritate spirituală — o bună parte din oamenii aşa numiţi deştepţi se dezinteresează total de singurele probleme care pot da un sens vieţii. Veţi întîlni, aşa dar, oameni care vă pot spune tot despre gînduri, despre tablouri sau despre stele — şi care sunt cu desăvîrşire nepricepuţi în acele realităţi a căror experimentare sau contemplare poate da un sens existenţei umane. De mai multe ori în cursul acestui ciclu — închinat, am putea spune, celor mai esenţiale şi mai banale elemente [2] ale vieţii sufleteşti, de mai multe ori am avut prilejul să ne ocupăm de oamenii care neglijează funcţiunile cele mai simple ale vieţii sufletului, rămînînd [3] astfel oameni fără „stil".

Ceea ce creează o personalitate umană este [4] tocmai atitudinea unui anumit om faţă de marile realităţi ale vieţii; faţă de acele realităţi de care noi în general ne temem — pentru că sunt prea solemne, sau pentru că ne apar întotdeauna scrise cu majusculă. Un om poate şti foarte multe lucruri despre istorie sau ştiinţe sau chiar filosofie — şi totuşi să fie cu desăvîrşire lipsit de personalitate. Şi, dimpotrivă, se întîlnesc oameni inculţi sau neinformaţi — cu o robustă personalitate.

Ceea ce se numeşte „personalitate" corespunde nu numai unei mari forţe sufleteşti — ci şi unei sinteze personale a tuturor materialelor adunate [5] prin experienţă, unui *stil*. De aceea ţăranii au îndeobşte „personalitate", pentru că au *stil*. Adică pentru că viaţa lor sufletească este cosmizată, este armonică, nu haotică şi inertă. Gîndiţi-vă la cîţiva oameni culţi din preajma D-stră. Amintiţi-vă cultura lor şi întrebaţi-vă dacă asemenea oameni au *stil*, adică dacă totalul cunoştinţelor şi experienţelor lor sufleteşti sunt ierarhizate, sunt armonizate; dacă, într-un cuvînt, sunt cosmizate. Un ţăran are o concepţie organică, ritmică, cosmizată — despre lume, viaţă şi suflet. El crede un anumit lucru despre Dumnezeu şi om — şi acel lucru coincide perfect cu tot ce crede el despre viaţa biologică şi socială din jurul lui. *Stilul* ţăranului şi al vieţii ţărăneşti aici se verifică prin constatarea că tot ce crede el despre lume, viaţă şi om, se îmbină organic. Ţăranul are o anumită concepţie cosmogonică şi teologică, dar această concepţie nu este izolată în viaţa sa sufletească; această concepţie corespunde intuiţiei sale artistice, experienţei [6] sale pasionale, concepţiei sale etice, sociale şi economice. Gîndiţi-vă acum puţin la oamenii culţi de la oraşe, la majoritatea oamenilor umblaţi prin şcoli, cetiţi, învăţaţi. E foarte uşor să descoperi lipsa de stil

a majorității acestor oameni. Lipsa de stil — adică lipsa de organicitate a culturii lor, lipsa de ritm a experiențelor lor sufletești. Oamenii aceștia participă — tocmai din lipsa unui stil personal și organic — la o infinitate de stiluri. Cunosc, de pildă, un excelent matematician care e lipsit cu desăvîrșire de orice gust artistic, care are în privința vieții naturale o concepție pozitivist-materialistă depășită [7] de o sută de ani — și are în privința vieții morale o concepție barbară, depășită [8] de cel puțin o mie de ani. Observați cît e de dezorganizată, de lipsită de stil, de organicitate o asemenea viață. Matematicianul nostru se află — aș putea spune — în anul 1935 în ceea ce privește matematicile, în anul 1860 în ceea ce privește concepția asupra vieții, în anul 1000 în ceea ce privește concepția morală, și cine știe unde în ceea ce privește intuiția artistică. Și băgați bine de seamă, am luat cazul unui învățat — nu al unui semidoct. Ca învățatul nostru matematician, sunt astăzi mii și mii de oameni. Oameni care au uneori merite excepționale — dar care n-au *stil*. N-au o concepție organică asupra lumii. N-au o personalitate.

Tot ce-am spus pînă acum, nu constituie deloc, după cum s-ar părea o abatere de la subiectul nostru de astă seară. Ne-am propus să vorbim despre singurătate, despre unul din lucrurile acelea grave și neconfortabile, tocmai pentru că sunt prea simple, prea discutate, prea didactice uneori. Omul modern cunoaște foarte aproximativ asemenea lucruri fundamentale. Aceasta explică și lipsa lui de stil — în tot ceea ce privește viața sufletească — după cum explică și lipsa sa de personalitate. Cînd am vorbit despre contemplație și despre meditație, observam cît de puțini oameni cunosc și practică, în timpurile moderne, aceste exerciții simple. Același lucru se poate spune și despre singurătate. Deși la îndemîna oricui, în orice loc și în orice timp, singurătatea efectivă, singurătatea reală, o cunosc foarte puțini oameni. Ar fi inutil, cred, să stăruim asupra necesității singurătății. S-au scris destule lucruri definitive asupra acestui lucru. Socotesc mai interesant însă, pentru scopul acestor scurte comunicări, să menționăm urmările dezastruoase ale unei vieți care n-a cunoscut singurătatea. Lipsa de stil a orășeanului contemporan, de care vorbeam la începutul acestei conferințe se explică prin totala ignorare [9] a singurătății, a acelor ceasuri de reculegere, de meditație, de organizare interioară. Este fatal ca un om care nu rămîne niciodată singur — este fatal ca acel om să ignore tocmai realitățile fundamentale și să uite tocmai sensul propriei sale existențe. Paradoxul și drama existenței umane este că omul uită cu voie sau fără voie tocmai faptele esențiale. Omul uită, bunăoară, că este muritor. Omul uită, de asemenea, că este limitat. Din aceste inocente uitări decurg toate catastrofele spirituale ale lumii moderne. Un om care nu poate și nu știe să rămînă singur este un om bolnav. Lipsa de stil a orășeanului [10], lipsa lui de generozitate și de forță sufletească — sunt cele mai sigure indicii ale acestei maladii. S-ar putea spune fără exagerare că singurătatea orășeanului este cel mai bun [11] mijloc de a înlocui viața colectivă rurală. Omul de la oraș, omul cult și cerebral — numai în singurătate poate lua contact cu marele izvoare ale Ființei. În viața colectivă a unui sat, în acea viață asociată care are un stil organic, omul nu se simte niciodată singur. Nici măcar în fața morții, săteanul nu rămîne izolat. Colectivitatea morților este tot atît de organică și de certă, ca și colectivitatea viilor. Cînd cineva din sat moare, el este introdus într-o altă colectivitate; acea a părinților, a rudelor și a prietenilor morți. Sentimentul acesta de solidaritate cu întreg satul și cu întreaga ceată a mortilor satului — este atît de puternică, încît săteanul nu rămîne niciodată singur. Durerile lui sunt mai puțin aspre ca ale noastre — tocmai pentru că sunt firesc împărtășite

de o întreagă comunitate. Ați observat ce sfărîmat, ce tragic este orășeanul în fața morții unei rude sau unui prieten? La țară, omul suportă mai ușor, mai firesc, durerea morții — pentru că nu o suportă singur. Toți participă organic la durerea lui — după cum el participă la durerea celorlalți. Această viață colectivă, această comuniune firească — este aproape inexistentă la oraș. Lipsa de stil a orășeanului se explică tocmai prin lipsa de coeziune organică a colectivității în care trăiește. Și atunci, deși s-ar părea oarecum paradoxal, singurătatea joacă în viața sufletească a orășeanului tocmai rolul pe care îl are comuniunea vieții asociate la sat. Orășeanul se poate regăsi tocmai în singurătate — în timp ce săteanul se regăsește în viața colectivă a satului. Izvoarele spirituale ale insului, contactul direct cu adevărurile mari și simple, cu acele adevăruri care dau un sens și o demnitate vieții omenești — toate aceste taine substanțiale nu se descoperă decît în singurătate. Singura posibilitate a omului cult [12] de a-și crea un stil și de a-și organiza firesc o personalitate — este acest exercițiu simplu al singurătății. Valorile se schimbă, atunci, perspectivele cad, ambițiile pier. Fiecare dintre noi [13] a cunoscut asemenea schimbări decisive de perspectivă — într-un ceas sau o noapte de singurătate. Durerile nu trebuiesc uitate. Durerile trebuiesc acceptate, asimilate, împăcate. Oamenii moderni inventează fel de fel de mijloace ca să uite durerea. Este o atitudine foarte puțin bărbătească, aceasta; și foarte puțin eficace. Funcțiunea durerilor este destul de precisă; prin ele, prin acceptarea și asimilarea lor, omul se poate depăși, se poate purifica. Dar, după cum oamenii se tem de durere — și încearcă s-o uite — tot așa se tem de singurătate și încearcă s-o umple cu ceva străin. Oamenii spun că au rămas o zi singuri dar de fapt în tot acest timp au cetit sau au visat, sau au cîntat. A te izola în cameră sau în pădure și a ceti — nu înseamnă că ai fost singur. Este o izolare studioasă sau o binemeritată odihnă, este ceea ce ați voi — numai singurătate pură nu este. Oamenii cred că dacă rămîn cu totul și cu totul singuri, cîteva ceasuri, se plictisesc și atunci trebuie să facă ceva; să ia o carte, un joc, o țigară, sau pur și simplu să viseze. Oamenii fug de singurătate tocmai pentru că se simt singuri și se tem de ei înșiși. Este un sentiment tragic și obscur, sentimentul acesta de singurătate al omului modern. Dacă ar cunoaște, însă, singurătatea adevărată, dacă n-ar fugi necontenit de ea, dacă n-ar încerca s-o uite cu fel de fel de paradisuri artificiale — sentimentul obscur și tragic al singurătății s-ar atenua. Omul ar lua contact atunci cu adevăratele realități, cu adevăratele izvoare ale vieții. Omul s-ar împăca, s-ar împăca atît cu lumea dimprejur, cît și cu sine.

Tot ce-am vorbit pînă acum despre lipsa de stil și de personalitate a orășeanului modern, despre spaima lui de singurătate — se explică prin neputința lui de împăcare. Rostul ultim al vieții noastre este să ne împăcăm cu lumea din afară și cu sufletul nostru. Orice filozofie se reduce, în esență ultimă, la o împăcare cu lumea. Încercăm să cunoaștem totul — și cosmosul și sufletul nostru — ca să ne aflăm rostul și locul în această lume. Să ne aflăm rostul și să ne împăcăm cu lumea. Chiar actul acesta atît de complicat și de obscur al cunoașterii — chiar el este un mijloc, și poate cel mai dramatic, de împăcare, de înseninare. Omul care cunoaște, filozoful care înțelege lumea — poate muri senin, poate muri împăcat. Ori, tocmai acest sens ultim al existenței, *împăcarea* este uitat de omul modern. De aceea și fuga lui [de] singurătate. Un om singur nu poate niciodată trișa. Un om singur trebuie să privească lucrurile în față, adică să accepte durerea, să accepte destinul. Un om singur sfîrșește întotdeauna prin a se împăca. Durerea și destinul

sunt realităţi pe care omul de la ţară, insul care aparţine unei colectivităţi organice, le acceptă mult mai uşor, pentru că le primeşte în grup, alături de ceilalţi membri ai colectivităţii.

Un om de la oraş [14] însă nu poate accepta durerea şi destinul decît în singurătate, decît în acele ceasuri cînd se poate aduna şi regăsi. A rămîne singur, însă nu e un exerciţiu prea facil — deşi e oricînd la îndemîna noastră. Inventăm necontenit tovarăşi care să ne ţină de urît în singurătate. Şi de aceea trăim fără să ştim cine suntem, de ce ne-am născut şi care e rostul vieţii noastre. De aceea trăim fără demnitate; căci cea mai mare demnitate a omului este să-şi găsească sensul condiţiei sale umane, să accepte suferinţa şi să moară împăcat.

Mai multe feluri de a pierde timpul

ORICÎT DE LUNG şi de ciudat ar părea titlul conferinţei de astă seară, el nu este în nici un caz o glumă. Dacă m-aş încumeta vreodată să scriu un manual de „Savoir vivre", nu aş uita să dedic un întreg capitol artei de a-ţi pierde timpul. Mi se pare că această fericire — care este în acelaşi timp şi un admirabil instrument de cunoaştere — a fost de mult uitată. Şi a fost, cred, tocmai pentru că modernii, adică oamenii civilizaţi nu ştiu cum să-şi preţuiască timpul, şi au atît de mult timp liber încît îşi reglementează pînă şi distracţiile. Niciodată n-a fost în lume mai mult „timp liber" decît în veacul acesta. De aceea niciodată n-au fost mai multe distracţii automate — cum e sportul, cinematograful, flirtul sau lectura uşoară — care încearcă să umple acest timp liber, să-l integreze într-o pseudo-activitate; cu alte cuvinte să-l prefacă din „timp pierdut" în „timp plăcut consumat". Este o înspăimîntătoare sete de „umplere", de „consumare", de „petrecere" — adică de uitare nebăgată în seamă — în toate manifestările vieţii moderne. Aşa îmi explic eu incomprensibilitatea epocii noastre faţă de anumite adevăruri simple; adevăruri care nu pot fi pătrunse decît de unul care ştie să-şi întrebuinţeze timpul, dar ştie tot atît de bine să şi-l piardă.

Dar să ne înţelegem. Sunt nenumărate feluri de a pierde timpul într-un mod stupid sau automat — şi asta nu înseamnă a pierde timpul, ci a-l consuma. Lenea intelectuală, eternul vagabondaj, sau acea disponibilitate determinată din incapacitatea de a acţiona — toate acestea conduc la acea vană risipă de timp a omului modern. Însul nici nu trăieşte propriu-zis în această inutilă risipire de timp. El se abandonează distracţiilor din lene sau din plictiseală. Gîndiţi-vă la viaţa pe care o duce majoritatea contemporanilor noştri. Cînd îşi pierd ei, cu adevărat, timpul? Au întotdeauna o distracţie la încemînă, iar cînd asta le lipseşte, au somnul. Niciodată nu rămîn singuri. Au întotdeauna narcotice — după cum în timpul lor liber au ceasornice. Întotdeauna m-a mirat aderenţa această ciudată a omului modern la ceasornic. Pe D-stră nu vă înspăimîntă continua verificare a timpului prin săgeţile ceasornicului? De mult doresc să mă informez undeva despre felul cum îşi dădeau întîlniri oamenii altor secole. Aş vrea să ştiu, de pildă, dacă şi ei cunoşteau aceste cruzimi — pe care eu le cred cu desăvîrşire moderne — ale aşteptărilor, ale amînărilor, ale întîrzierilor. Oare de ce suferim noi după indicaţia limbilor de oţel ale ceasornicului? De ce bătăile ornicului ajung şi bătăile inimii noastre? Nu este ceva cu desăvîrşire nefiresc această *exteriorizare* a timpului nostru, această transformare a unui sentiment într-un indicator automat?

Poate că s-ar putea caracteriza întreg stilul epocii noastre prin ceea ce se înţelege acum prin *aşteptare*; este o aşteptare statică, dependentă de un eveniment precis anunţat şi verificat de ceasornic. În timp ce altădată, cînd se creau legende cu sfinţi şi eroi, aşteptarea era exaltare, neliniştе; era creş-

tea pînă la paroxism a unor stări sufleteşti nutrite de o viaţă colectivă puternică; era toată setea de viaţă şi voinţa de mîntuire a unei rase sau a unui neam concentrată în aşteptarea unui singur om, sfînt sau erou.

Cît ar părea de paradoxal într-o epocă atît de bogată în distracţii cum e epoca noastră, oamenii moderni nu cunosc nici arta, nici fericirea de a pierde timpul. Numai cineva care este cu adevărat ocupat şi responsabil de munca lui — poate să ştie să-şi piardă timpul. Dar modernii, în general, nu sunt niciodată „ocupaţi", sunt mai totdeauna disponibili unor eventualităţi efemere. Munca lor nu izbucneşte din însăşi voinţa de manifestare a vieţii pe care o poartă în ei; dimpotrivă, majoritatea modernilor prestează un serviciu, ca să poată trăi. Sau se narcotizează urmărind o idee, sau lucrează automat, de teamă să nu rămînă singuri. În asemenea condiţii, nu se poate naşte setea de a pierde timpul; cel mult, dorinţa de recreaţie, de „petrecere". Pierderea timpului implică un prea plin [1], o suspensie provizorie a certitudinilor prezente — dar păstrează şi atenţia şi luciditatea. Dimpotrivă, distracţiile contemporane îţi creează şi îţi impun o atenţie exterioară. Aceasta e, bunăoară, cazul cinematografului, unde atenţia sentimentală şi luciditatea critică îţi este regizată şi dominată de subiectul şi arta filmului; sau cazul matchurilor sportive, unde iarăşi atenţia îţi este impusă de un bine precizat eveniment, exterior ţie, de care ai aflat cu mult înainte şi la care poţi asista întrucît ai făcut uz de ceasornic.

Toate aceste distracţii nu-ţi dau timpul — ci ţi-l fură. În sensul că toate sunt astfel automatizate, tipizate, încît ştii precis că ai să fii prizonierul unei regii pentru două sau trei ceasuri. Lucrul acesta este admirabil uneori, nimic de zis, dar asta nu înseamnă „a pierde timpul", ci a-l omorî, a-l uita. Este o dureroasă tendinţă a spiritului modern de a uniformiza totul, de a automatiza pînă şi manifestările cele mai spontane. Această uniformizare nu are nimic de-a face cu armonia, cu ritmizarea care constituie ţelul cel mai valid al oricărei vieţi omeneşti.

Rareori trăieşti mai surprinzător, mai fertil ca atunci cînd îţi pierzi timpul. De fapt numai atunci poţi *asculta* cu adevărat; altădată, asculţi numai ca să dai replica, sau ca să completezi o informaţie. Spuneam că dacă anumite adevăruri simple nu circulă şi nu nutresc viaţa contemporană, aceasta se datoreşte în bună parte faptului că nimeni nu te ascultă, nimeni nu îşi pierde timpul, ci toţi vin pregătiţi pentru răspuns, toţi îţi interpretează spusele cum vor ei, toţi ştiu mai dinainte ce se află în tine şi cum gîndeşti tu. Oamenii nu ştiu să se asculte unii pe alţii, de aceea se cunosc atît de puţin. Ar trebui să avem, cel puţin cîteva clipe, o mare îndoială în faţa oricărui om; poate acel om ascunde o tragedie sau poate trăieşte un miracol, cine ştie? Dar acel care nu ştie să-şi piardă timpul, activează întotdeauna automat; îi stimulezi cutare sentiment, capeţi o formulă; îi redeştepţi cutare asociaţie de idei, capeţi altă formulă. Dar miracolul tău, viaţa ta — unde este? Oamenilor acestora grăbiţi, care ştiu întotdeauna mai înainte şi mai mult decît tine, le scapă tocmai esenţialul; trăirea ta autonomă, creaţia ta. Ei nu ştiu să-şi piardă timpul, nu pot lăsa viaţa să curgă prin ei, cu toate revelaţiile şi miracolele sale. După cum măsoară timpul cu ceasornicul şi încearcă să şi-l piardă printr-o pseudo-activitate distractivă — tot aşa cunosc oamenii printr-un sistem exterior, de cadrane şi cifre. Vei [2] înţelege aceasta cînd îi vei asculta vorbindu-ţi despre tine însuţi; îţi vor spune atîtea lucruri logice, atîtea teorii justificate — şi le vor scăpa tocmai ceea ce e mai semnificativ, mai personal şi mai preţios. Probabil că niciodată n-au ştiut să te *asculte* cu adevărat.

Pierderea de timp — iar nu consumarea sterilă a timpului — are această mare virtute că îţi deschide lung porţile înţelegerii vii, ale înţelegerii concrete. Cînd îţi pierzi cu adevărat timpul, cînd te abandonezi întîmplărilor sau oamenilor, nefăcînd altceva nimic decît să asculţi şi să priveşti realitatea în faţă — atunci ţi se descoperă lucruri pe care în nici un chip nu le puteai afla altminteri. Trebuie să ne învăţăm să nu ne mai fie spaimă de timp, să nu mai trăim sub obsesia lui. Trebuie să ne învăţăm să scoatem cît mai mult din timpul nostru dedicat muncii — de asemenea trebuie să ne deprindem cu arta de a ne pierde bine timpul pe care îl avem liber.

Noi ne repezim îndată la distracţii, la amuzamente, la acele pseudo-activităţi care ne ajută să omorîm timpul. În afară de odihna mentală — şi aceea aproximativă — nu profităm nimic de pe urma acestei complicate consumări de timp.

Am văzut odată într-o mare bibliotecă, un om care sta la masă cu o foaie de hîrtie şi un creion dinainte, fără să facă nimic. În jurul lui se aflau zeci de oameni ocupaţi, cu maldăre de cărţi pe masă, cu fişe, notiţe, caiete şi coli scrise. Toţi lucrau, toţi erau antrenaţi în acea lectură pătimaşă care consumă vertiginos timpul. Numai omul meu nu făcea nimic. Nu făcea nimic — dar nici nu visa. Se juca cu creionul pe hîrtie, desena din cînd în cînd un cerc, un portret — apoi îşi lăsa privirile [3] să plutească deasupra sălii. A făcut lucrul acesta cîteva ceasuri la rînd. Nu era nici obosit, nici plictisit. Îşi pierdea pur şi simplu timpul, atent totuşi la oamenii din jurul lui, atent la viaţa care curgea lîngă el. Am avut atunci impresia că omul acela [4] era un mare înţelept. L-am cunoscut cîteva zile în urmă şi mi-am dat seama că nu mă înşelasem. Era într-adevăr un înţelept, unul care înţelegea adînc oamenii. În acele ceasuri pe care el le pierdea jucîndu-se cu creionul pe hîrtie sau privind studenţii şi erudiţii din jurul lui — în acele ceasuri pe care le pierdea cu o atît de mare artă, el nu urmărea un gînd, nici nu se lăsa dus de un film mental, de un şir automat de imagini. Omul [5] lăsa ca toate acele figuri, ticuri, gesturi şi cuvinte din jurul lui să se apropie, să intre firesc în sfera conştiinţei lui. Primea totul fără să încerce vreo clasificare, vreo vămuire. Probabil că renunţase — pentru acele ceasuri de timp pierdut — la toate certitudinile lui, la toate rigorile lui mentale. De aceea nu respingea nimic. De aceea lua în consideraţie — simplu, firesc, — tot ce se întîmpla în jurul lui. Îşi alesese o bibliotecă celebră pentru acest exerciţiu spiritual, pentru că, după cum mi-a mărturisit — numai într-o bibliotecă oamenii erau pierduţi în munca lor şi totuşi tăcuţi — numai într-o sală de lectură putea deci să observe atîţia oameni fără să fie stingherit şi fără să-i stinghereaască. Oamenii care lucrau erau atît de mult cufundaţi în lectură, încît nu-şi mai ascundeau firea, nu-şi mai controlau gesturile. Înţeleptul meu prieten nu-i *observa;* observaţia ar fi cerut prea multă rigoare. El se mulţumea să-i lase să se apropie de conştiinţa [6] lui. Îşi pierdea timpul — nu observa. De aceea ajunsese să cunoască atît de uimitor oamenii. De aceea ajunsese atît de înţelept. Cunosc în România un singur bărbat care ştie să-şi piardă timpul cu mare artă, deşi ştie să lucreze destoinic o bună parte din zi şi din noapte. Cred că acest bărbat are o imensă ştiinţă a oamenilor [7]. Înţelege mai mult şi ghiceşte mai precis decît toate tratatele de psihologie şi de etică din lume. Înţelepciunea lui şi-a clădit-o lăsînd pe oameni să vorbească, să lucreze, să sufere în jurul lui — fără ca el să emită vreo judecată [8] asupra lor. Cred că taina aceasta simplă stă la temelia înţelepciunii. Dacă e adevărat că cei mai

mulți și mai autentici înțelepți i-a dat Asia, apoi lucrul acesta se explică și prin extraordinara artă pe care o au bunăoară chinezii, de a-și pierde timpul. Pierzîndu-și timpul, nu omorîndu-l în distracții, ei transcend și legile timpului și se apropie de eternitate. Înțelepții chinezi, după cîte știm din scripturile lor, acordau o mare atenție acestei arte de a transcende timpul. Numai astfel credeau ei că omul se poate apropia de o viziune clară a eternității. Dar astăzi, pentru moderni, eternitatea este o problemă fără înțeles și fără interes. Asta explică multe ciudățenii ale omului modern. Explică, printre altele, și neștiința lui în tot ceea ce privește timpul. Explică, mai ales, drama omului modern — care nu poate ieși din timp decît prin distracții, prin somn sau prin narcotice artificiale.

Deliciile erudiției

AM VORBIT ODATĂ, nu de mult, despre voluptatea și tehnica lecturii. Sunt oameni care s-au lăsat atît de puternic [1] stăpîniți de această patimă, încît n-au făcut altceva, toată viața lor decît să citească. E greu de spus dacă și în ce măsură asemenea lectori pătimași pot fi numiți oameni de știință. Unii dintre ei n-au scris nimic, deși au cetit o viață întreagă. Alții au publicat cîteva volume de documente, sau au compilat cataloage. Patima pe care acești oameni au consumat în lecturi întrece cîteodată orice închipuire. Poate cea mai bună pildă de ceea ce înseamnă deliciile erudiției o găsim în viața unuia dintre cei mai extraordinari savanți, numit Antonio Magliabecchi, a cărui [2] biografie o vom povesti acum pe scurt.

Acest Antonio Magliabecchi s-a născut la Florența în 1663, și a murit în aceeași cetate în 1744. A trăit deci 81 de ani, și în această lungă viață n-a ieșit [3] decît de două ori din Florența; odată pînă la Fiesole la cîțiva kilometri, și altă dată pînă într-un sat vecin, la 13 kilometri. Restul timpului și l-a petrecut cetind. Gustul pentru carte și pentru hîrtia scrisă și l-a arătat încă de mic, cînd nici nu știa să citească și era ucenic la un negustor de fructe și legume. Negustorul a observat că Antonio nu se mai sătura să privească hîrtiile și foile rupte din cărți, care serveau la împachetat. Atunci a atras luare aminte unui librar vecin, și acesta l-a primit ucenic. Curînd se răspîndiră fel de fel de zvonuri asupra micului Antonio. Spunea librarul că, deși nu deprinsese încă literele, știa locul fiecărei cărți din librărie; că toate titlurile care i se spun, se întipăresc pentru totdeauna în minte; că e rîvnitor și înfricoșat la studiu. Scurt timp după aceea, prin zelul bibliotecarului Michele Ermini, Antonio ajunse cunoscut întregii Florențe și marele Duce Cosimo III îl numi conservatorul bibliotecii Laurentiene.

Acestea sunt singurele evenimente din strania existență a lui Antonio Magliabecchi. Povestea celor șaizeci și cîțiva ani pe care i-a trăit după aceea, e foarte simplă: a cetit.

Se spune că nici cei mai înfometați consumatori de infolii nu pot rezista primăverilor florentine. Pico de la Mirandola, cu toată biblioteca enciclopedică pe care o acumulase prodigioasa sa inteligență și memorie — se plimba melancolic pe cărarea ce ducea de la Querceto la vila lui Ficino di Caraggi, sau căuta tovărășia lui Poliziano la Fiesole. Nici un îndrăgostit de hîrtia tipărită nu rezista colinelor florentine. Și iată că singur messer Antonio Magliabecchi a înfrînt această regulă și n-a putut fi doborît de nici unul din farmecele anotimpurilor și de nici una din ispitele tinereții. Timp de 70 de ani, zi și noapte, el a cetit, cîte 18—20 de ceasuri în șir. Nu putem ști nimic din cele ce gîndea el, pentru că n-a scris nimic. Un om care cetise atîtea cărți, înțelesese probabil de timpuriu, că totul [4] a fost spus pe lume, și că nimeni nu mai poate spune ceva nou.

Cu timpul, cetind tot felul de cărți și despre toate lucrurile din lume, Antonio Magliabecchi a ajuns să știe tot ce s-a scris, tipărit și epuizat, asupra oricărui subiect. Știa povestea oricărei țări, a oricărei cetăți, a oricărui om sau legende. În mintea lui exista o imensă configurație a Europei. El singur, nebănuit de nimeni, se desfăta să urmărească evenimentele spirituale pe care alții nu le prevedeau și nu le credeau.

Trăia foarte sărăcăcios în două biblioteci a Ducelui și a sa proprie. Umpluse cu cărți parterul bogat în încăperi; scara ce ducea la etaj era tapițată cu lungi rafturi lixite; odăile etajului unde se afla iatacul lui Messer Antonio, erau atît de pline încît vizitatorii își făceau cu greutate loc printre zidurile de volume. Patul era covîrșit [5] de noutățile librăriilor, scaunele nu se mai puteau distinge. Dormea alături de cărți, temîndu-se să le coboare pe podea în timpul nopții. Dealtfel, somnul nu-i răpea mai mult de 3—4 ceasuri. Nu mînca decît pline cu ouă și savantul olandez Heyman, care l-a vizitat cu prilejul vizitei sale la Florența, povestește că păstra alimentele alături de bani, într-un sertar deschis și adesea slugile sau invitații luau după bunul lor plac. Hainele sale, a căror descriere ne-a păstrat-o Heyman, erau un miracol de neglijență, murdărie și vechime.

Messer Antonio Magliabecchi nu iubea decît păianjenii, răsăriți printre și la umbra volumelor cu legături scumpe. Ludovic Lalanne mărturisește că dragostea [6] sa pentru arahnide era atît de mare încît se neliniștea de cîte ori vreun vizitator neatent își îngăduia [7] gesturi prea violente. „Bagă de seamă să nu faci rău păianjenilor", intervenea gazda.

N-a scris nimic. Nu-i plăcea conversația, atît de stimată de umaniști. Nu primea decît librari și bibliotecari. Cunoștea atît de bine bibliotecile europene, încît odată, cerîndu-i Ducele o carte, Antonio Magliabecchi i-a răspuns: „Monseniore, mi-e cu neputință să v-o procur; nu există în lume decît un singur exemplar și acela se găsește la Constantinopole, în biblioteca Marelui Turc, e al șaptelea volum din dulapul al doilea din partea dreaptă, la intrare".

La moartea lui, Antonio Magliabecchi și-a lăsat biblioteca, de 30 000 volume, orașului Florența.

Ne-am îngăduit să dedicăm atîtea minute ciudatei existențe pe care a dus-o Magliabecchi, tocmai pentru că ea ne arată mai bine [8] pînă la ce neverosimile hotare [9] poate ajunge pasiunea pentru erudiție. Căci să nu ne închipuim că Magliabecchi își petrecea timpul cetind frivolități literare. Zilele și nopțile lui se consumau în lectura tuturor speciilor de volume științifice, dar mai ales a cărților de istorie, filozofie și arheologie; adică tocmai a cărților erudite.

Sunt unii care cred că a existat cineva și mai erudit decît Magliabecchi. Acesta ar fi Huet, episcopul de Soisson, care a trăit între 1630—1721, și care, după calculele abatelui d'Olivet, trebuie considerat ca omul care a cetit cel mai mult din lume. Episcopul Huet mărturisește că putea ceti zile și nopți de-a rîndul, fără să simtă cea mai mică oboseală, și fără să-și întrerupă lectura. Cum a trăit 91 de ani și cum cetea 20 de ore pe zi, iar în timpul meselor avea doi valeți care-i citeau cu glas tare — nu este exclus ca afirmația abatelui d'Olivet să fie adevărată. Nici un alt om n-a trăit mai mult, n-a avut mai mult timp liber și o sănătate mai bună ca a lui Huet. Nici episcopul Huet n-a scris. Dealtfel avea o părere foarte proastă despre multe cărți. El credea că toată știința umană se putea concentra în 9 sau 10 infolio, în afară de amănuntele Istoriei, firește. Scurt timp după moartea lui Huet, idealul acesta a fost realizat de Diderot, care a editat cea dintîi enciclopedie franceză.

Atît Magliabecchi cît și episcopul Huet sunt două excepții pe care anevoie le va mai atinge cineva. Dar nu de monștrii lecturilor și ai bibliotecilor [10] e vorba acum, ci de voluptatea erudiției. Puțini oameni înțeleg ce rară și savuroasă emoție conțin, pentru anumiți savanți, volumele grele, înțesate cu note, scrise într-un stil [11] cifrat, pe care nu-l pot pătrunde decît inițiații. Oamenii care n-au avut niciodată o pasiune erudită, care n-au pierdut zile și nopți pentru aflarea unui amănunt de minimă importanță — nu vor înțelege pasiunea și lirismul [12] de o extraordinară suavitate care animă pe orice erudit. Lectura tomurilor cu o mie de pagini sau a revistelor [13] uitate de Dumnezeu, descifrarea manuscriselor, răscolirea arhivelor — toate operațiile acestea pe care neinițiații le ironizează sau le compătimesc, sunt izvoare vii [14] de emoții, de elanuri, de pasiuni. De multe ori veți găsi la un erudit o pasiune atît de arzătoare încît face să pălească temperamentul unui Don Juan sau tensiunea unui om de acțiune. Pasiunile erudiției sunt uneori mai puternice, mai adînci și mai constante decît multe pasiuni vremelnice [15]. Vă înșelați dacă socotiți pe oamenii închiși în biblioteci și arhive [16] bieți maniaci în afară de pasiuni și de febrele contemporane. În biblioteci se consumă aventuri și pasiuni tot atît de grandioase ca și cele din lumea de afară.

Sunt oameni la care pasiunea pentru știință și erudiție se întovărășește cu o puternică inteligență și cu o bogată imaginație. Sunt unii erudiți care sunt tot atît de poeți ca și mării lirici ai timpului lor. Așa a fost bunăoară, Menendez Y Pelayo, savantul spaniol care a murit în 1912 și a cărui cultură era atît de întinsă și de precisă, încît se spunea că, dacă printr-un cataclism ar pieri toate bibliotecile din Europa, Menendez le va putea reconstitui din memorie în bună parte. Opera sa ciclopică înspăimîntă prin vastitatea cunoștințelor și desfată prin frumusețea limbii în care a fost scrisă. Menendez Pelayo n-a fost numai un erudit, un istoric și un filozof — ci și un restaurator al conștiinței naționale spaniole.

Exemple de mari erudiți întîlnim și în zilele noastre. Este drept că Adolfo Bonilla y San Martin, cel mai mare poligraf al secolului a murit acum 10 ani — iar dr. Berthold Laufer, cel mai profund orientalist a murit acum un an. Totuși trăiesc [17] încă savanți cu lecturi nesfîrșite. Ca să nu mai vorbim de profesorul Iorga, cel mai fecund autor din toată istoria lumii,— putem menționa pe Arturo Farinelli, supranumit „Prometeul fișelor", care e cel mai precis cunoscător al literaturilor europene; sau pe Sir Denisson Ross, sau prof. Paul Pelliot, doi orientaliști care uimesc prin vastitatea informației lor [18]... Puțini oameni înțeleg de ce unii savanți preferă biblioteca lor celor mai mari bogății și celor mai ispititoare plăceri. Puțini oameni bănuiesc voluptatea fișelor, pasiunea descifrării manuscriselor, bucuria lecturilor erudite prelungite pînă în zorii zilei. Marii erudiți nu sunt numai oameni de voință; sunt mai ales oameni cu pasiunile grandioase, trăind o viață de înaltă tensiune, de necurmată combustie. Unii naivi cred că erudiția și lectura continuă alterează inteligența și personalitatea. Este destul să amintim cazul lui Hasdeu sau al lui Eminescu, amîndoi bărbați geniali și cu întinse lecturi, care nu și-au atenuat cîtuși de puțin personalitatea [19], deși au cetit necurmat întreaga lor viață.

Despre cărți și biblioteci

UN MARE ÎNȚELEPT și un mare iubitor de cărți, Montaigne, spunea că nu există durere cît de adîncă [1] pe care să n-o alunge o jumătate de ceas de bibliotecă. Un român mucalit, căruia îi citasem odată această reconfortantă opinie a lui Montaigne, mi-a răspuns: „Da, dar trebuie să ai o bibliotecă!"

Prietenul meu făcuse un joc de cuvinte. Montaigne nu se referea la o bibliotecă — ci la cărțile esențiale pe care trebuie să le cuprindă ea. Și aceste cărți esențiale sunt puține la număr. Sunt, în cel mai fericit caz, cîteva duzini de volume. Cu asemenea cărți esențiale credea Montaigne că se pot alunga cele mai năprasnice dureri și cele mai deprimante melancolii [2]. Am vorbit altădată despre voluptatea și tehnica lecturii și nu vom reveni acum, deși asupra acestui subiect mai sunt multe de adăogat [3]. În astă seară ne-am propus să vorbim despre cărți și despre biblioteci, adică despre acele lucruri care au — sau ar trebui să aibă — un rol principal în viața unui om sau a unei națiuni. Greșeala în care cad unii dintre noi este de a considera cărțile și lectura ca un divertisment, iar bibliotecile ca un lux. Nimic mai greșit decît acest punct de vedere. În viața unui om, cărțile joacă uneori același rol decisiv pe care îl are dragostea, sau călătoria, sau întîlnirea unei mari personalități. Fiecare dintre noi cunoaște oameni care astăzi sunt cu desăvîrșire altceva decît ceea ce erau acum cîțiva ani, și asta datorită numai și numai unei cărți sau unui autor. Chiar marii conducători de mase, își datoresc cîteodată cariera lor strălucită unei cărți. Cineva a scris odată o biografie a lui Napoleon, arătînd ce capitală influență a exercitat asupra acestui mare geniu militar și politic lectura *Vieților paralele* ale lui Plutarch. Iar de curînd, un ascuțit eseist italian, Malaparte, a arătat foarte convingător cît [4] de mult datorează Lenin cărților pe care le-a cetit și le-a recitit, cît datorează mai ales cărților de tactică și strategie militară pe care le purta totdeauna cu sine.

În ceea ce privește rolul cărților, adică al ideilor purtate de cărți în viața națiunilor și a societăților — el este considerabil, și numai o insuficientă sau greșită cunoaștere a Istoriei face pe unii să nege importanța acestui rol. D-l profesor N. Iorga a scris o serie de volume intitulate „Cărți reprezentative în viața omenirii", în care face evident rolul covîrșitor al cărților în istoria Europei. Iată ce spune D-l prof. Iorga la începutul lucrării: „Se poate scrie într-o anumită formă istoria universală pe baza, nu a faptelor, ci a cărților, fiindcă fără îndoială că și cărțile pleacă din anumite fapte, dar tot mai mult faptele pleacă din ideile care sunt emise în cărți". Aceasta este mărturia unui istoric, deci a unui cercetător, în primul rînd, de fapte. Și ca atare, este cu atît mai prețioasă. D-l Iorga nu este singurul istoric care să afirme asemenea lucruri. Iată, bunăoară, un savant francez, profesorul David Marnet, care deține la Sorbona catedra pentru literatura secolului al XVIII-lea — și care într-o recentă lucrare de-a sa asupra „Originilor intelectuale ale Revoluției

Franceze", dovedește definitiv rolul cărților și al ideilor în pregătirea Revoluției Franceze. *Enciclopedia* lui Diderot a reabilitat pe muncitori, a glorificat munca manuală, alăturînd-o muncii literare și artistice. Această reabilitare a travaliului manual a avut o importanță considerabilă în pregătirea noii societăți, căci a dat muncitorilor un sentiment nou și puternic al demnității lor umane și al drepturilor lor sociale și politice. Dacă ne dăm seama ce influență universală a avut Revoluția franceză și ideile elaborate de ea, și dacă nu pierdem din vedere că adevăratele sale origini [6] sunt intelectuale înțelegem de ce [7] cărțile au, așa cum mărturisea d-l prof. Iorga, un rol principal în crearea istoriei.

Am menționat aceste opinii savante tocmai pentru a arăta ce greșeală săvîrșesc aceia care consideră cartea un lux sau un divertisment. Viața națiunilor, ca și viața indivizilor, e cîteodată cu desăvîrșire schimbată printr-o carte, prin ideile emise de o carte. Istoria universală cunoaște multe revoluții, multe depășiri, datorite influenței unor curente spirituale sau unor descoperiri intelectuale. Se poate spune că creștinismul a împărțit lumea în două — și creștinismul a fost o revoluție spirituală pe care o cunoaște omenirea. Creștinismul aduce o totală răsturnare de valori; mesagiul creștin înlocuia vechea economie a lumii greco-latine, printr-o economie nouă, universală; justiția era înlocuită cu dragostea; dreptatea era înlocuită cu iertarea; idealul roman, de putere, bogăție și virtuți civile, era înlocuit de idealul creștin, al renunțării, al sărăciei și al virtuților religioase. Cît de mare a fost forța aceasta spirituală a mesagiului creștin, ne-o arată istoria; în mai puțin de trei secole, vechea lume greco-latină era cu desăvîrșire schimbată. Să nu uităm o clipă că această grandioasă schimbare a săvîrșit-o *Evanghelia*, cartea sfîntă care cuprindea mesagiul lui Iisus Christos. Și lumea s-a schimbat mereu, de atunci, sub influența cărților; uneori în bine, alte ori în rău — dar s-a schimbat necontenit. Lumea se schimbă și individul se schimbă. Întrebarea este: prin ce mijloc se poate folosi energia considerabilă acumulată în cărți, prin ce mijloc, individul se poate folosi de cărți, așa cum se folosește de baie, de soare, de hrană? Problema aceasta am mai discutat-o odată. Vorbeam atunci de lipsa unui manual care să ne învețe cum să cetim, cînd să cetim anumite cărți, cum să ne distribuim lectura. De data aceasta este vorba de altceva. Este vorba de calea prin care un om poate depăși stadiul diletant al lecturii, poate scăpa odată pentru totdeauna de amatorismul funest al lecturilor. Căci, dacă stăm și privim ce se-ntîmplă în jurul nostru, ne dăm seama că majoritatea lecturilor se fac în mod diletant, adică fără o prea mare grijă în alesul cărților, fără o prea mare atenție, conduși de cele mai multe ori de plictiseală, de curiozitate, de spirit de imitație. Asemenea lecturi nu prețuiesc prea mult. Dimpotrivă, ele sunt cîteodată dăunătoare; contribuie la risipirea energiei mentale, la semidoctism, la amatorism.

Problema capitală este deci: prin ce [8] metodă lectura ajunge o funcție organică, de asimilare și nutriție, depășind stadiul diletant, în care se află majoritatea oamenilor? Prin ce mijloc lectura începe să ne învețe să gîndim, să înțelegem? Majoritatea oamenilor citesc, în cel mai bun caz, ca să afle lucruri noi, ca să știe cît mai multe lucruri. Dorința aceasta este excelentă la începutul educației, dar e fatală la mijlocul vieții, la maturitate. Trebuie descoperite atunci cărți care ne ajută nu *să știm*, ci *să înțelegem*; cărți care ne îndeamnă fără știrea noastră la gîndire, la examen, la reflecția personală. Dacă socotim cărțile fundamentale ca un izvor nesecat de energie mentală — lectura ajunge o problemă serioasă atît pentru individ, cît și pentru societate. Nu ne este îngăduit să lăsăm nepotolite asemenea prodigioase izvoare de energie. Nu ne este îngăduit să trecem prin viață, nefolosind energia care stă

condensată în cărți. Și atunci se pune de urgență problema bibliotecilor — atît a bibliotecilor particulare, cît și a bibliotecilor publice. Cineva care nu a cunoscut pasiunea strîngerii cărților, care nu a cunoscut voluptatea lecturii în propria sa bibliotecă — a trecut prin viață cu o pasiune mai puțin, ignorînd una din cele mai nobile și mai fertile voluptăți mentale. Remarcăm cu alt prilej că în România încă nu s-a generalizat după cuviință necesitatea bibliotecilor particulare. Poate de aceea se găsesc case, chiar case de „intelectuali", fără nici o carte, sau cu cîteva rafturi neîngrijite, în care stau trîntite cărți de specialitate și o duzină de romane ușoare. O casă fără cărți este o casă tristă, deprimantă, nedemnă chiar. E un semn că acolo n-a pătruns lumina spirituală, n-au străbătut pasiunile dezinteresate și înaltele tensiuni. E, poate, un semn că oamenii din ea nu sunt încă atît de buni cît ar putea să fie. Omul care strînge și păstrează cărți, nu poate fi un om rău, a spus Sir John Lubbock. Și e foarte probabil că ceea ce e adevărat pentru Anglia e adevărat și pentru România. Atașarea de cărți nu e o pasiune egoistă, după cum iubirea pentru profesorii și maeștrii spirituali nu este o iubire egoistă. Te atașezi de cărți pentru nesfîrșitele forțe spirituale care stau adunate între coperțile lor, gata întotdeauna să-ți vină în ajutor, să te înalțe sau să te fecundeze. Poate că problema canalizării energiei spirituale din cărți se află în strînsă legătură cu problema bibliotecii personale. O carte bună o înțelegi și o poți folosi pentru creșterea ta spirituală numai la a doua sau a treia lectură. Se presupune, atunci, că acea carte o stăpînești, o ai întotdeauna pe aproape și o poți reciti cînd vrei. Fiecare om e dator să aibă cel puțin cărțile fundamentale și cele favorite. S-a spus că românii nu cumpără cărți pentru că sunt prea scumpe. Poate că e adevărat. Dar este iarăși adevărat că majoritatea orășenilor se duc la cinematograf cel puțin de două ori pe lună și prețul [9] unui bilet de cinematograf este uneori aproape cît cel al unei cărți. Aproximativ 40 000 oameni vizitează într-o zi [10] sălile cinematografelor din București. Cîți dintre aceștia cumpără o carte — nu de două ori pe lună, ci măcar de două ori pe an? Și-apoi, cine a asistat [11] vreodată la un mare match de footbal, s-a întrebat cîți din entuziaștii spectatori sportivi au cumpărat vreodată o carte de literatură sau de cultură generală? Deci nu scumpetea cărții este motivul cel mai puternic pentru dezinteresarea noastră pentru cultură. Atunci cînd există o mare pasiune la mijloc — sportul sau cinematograful — e dovedit că oricine, oricît ar fi el de sărac, poate face sacrificiul de a și-o satisface.

Este un mare păcat că obiceiul bibliotecilor personale este atît de puțin înrădăcinat în elitele noastre. Oamenii care recitesc aceleași cărți, oamenii care adună și iubesc aceleași cărți, se înțeleg mai firesc și mai imediat între ei. Asemenea oameni pot crea laolaltă acel mediu favorabil marilor creații spirituale. Asemenea oameni, și numai ei, pot alcătui o cultură. La noi în țară există mii de case de cărturari în care nu veți găsi pe [12] Eminescu sau pe Creangă. După informația unui ziar englezesc, nu există nici o casă din Anglia în care să locuiască un om trecut prin școli și care să nu posede pe Shakespeare. Cărțile care se păstrează și se recitesc — iar cele care se citesc — formează cultura unui om și deci cultura unei țări. Biblioteca personală nu e o mobilă în plus alături de celelalte mobile ale casei — nici o colecție inertă, de obiecte mai mult sau mai puțin frumoase. Biblioteca personală este o uzină, un depozit imens de forțe spirituale și de energie și e păcat că asemenea depozite sunt atît de rare pe tot cuprinsul României Mari. Un om care stăpînește sau are acces direct la o asemenea bibliotecă, nu este numai un om mai bun decît alții — ci este și un om mai tare, mai fortificat sufletește decît alții. Pe el durerile îl ating mai puțin. Deasupra lui nefericirile trec mai repede. El

are ajutoare nevăzute, cum nu au ceilalți din jurul lui. Funcțiunea pe care o împlinește biblioteca personală pentru un individ — o împlinesc bibliotecile publice în viața unei țări.

Mulți dintre oamenii noștri de stat nu vor să înțeleagă ce considerabile depozite de energie reprezintă bibliotecile publice. De aceea România este astăzi țara cea mai înapoiată în materie de biblioteci publice de pe glob. Bulgaria, bunăoară, stă mult mai bine decît noi. Majoritatea satelor ei au biblioteci bogate, în care țăranul poate ceti orice carte bună din literatura universală, în limba sa. Noi nu avem, de pildă, nici un sfert din capodoperele literaturii universale traduse în românește. În Bulgaria, există traduceri ieftine și integrale din autori chiar mai puțin universali, cum e bunăoară Balzac. Ce să mai vorbim de Ungaria, unde există patru traduceri felurite ale operii întregi a lui Shakespeare — cînd noi nu avem nici măcar un sfert din această operă? Dar nu numai despre traduceri este vorba, ci și de cărțile românești. Se spune că există nu știu cîte mii de biblioteci sătești în întreaga țară. Numărul este în orice caz insuficient. Dar cine a vizitat vreodată o asemenea bibliotecă, știe cît lasă ele de dorit. La orașe, bibliotecile într-adevăr superioare lipsesc cu desăvîrșire. Nici nu ne putem compara cu vecinii noștri, ca să nu pomenesc nimic de Germania, Anglia și Franța [13], celebre prin bibliotecile lor. S-ar crede că toate acestea n-au mare importanță pentru Stat. Ba au, și încă o importanță considerabilă. Căci lipsa bibliotecilor superioare încurajează semidoctismul, improvizația sau chiar frauda intelectuală. Într-un centru cu mari și bine organizate biblioteci publice, improvizația culturală și diletantismul nu pot supraviețui multă vreme. Există multe mijloace de control. Și apoi, mai e un lucru, foarte important. Cartea este un ferment spiritual de mare putere. Să ne amintim ce spuneam la începutul acestei comunicări despre rolul ideilor și al cărților în crearea istoriei. Evenimentele mari sunt făcute de multe ori de către oameni entuziasmați de o idee, de o carte. Pentru o țară ca a noastră — în care au mai rămas atîtea lucruri de înfăptuit — rolul cărților și deci al bibliotecilor publice, este considerabil. E mare păcat că atîtea energii spirituale zac la pămînt, și nu încearcă nimeni să le descătușeze.

Iisus in India

MARELE MISTIC creştin indian Sadhu Sunder Singh, a fost odată întrebat de un savant [1] european, profesor de istorie comparată a religiunilor [2]: „Ce ai găsit nou în creştinism, ceva care nu aveai în vechea D-tale religie?" Profesorul era agnostic şi se hotărîse să dovedească lui Sadhu Sunder Singh că greşise renunţînd la vechea lui religie, şi îmbrăţişînd creştinismul. „Am găsit pe Christos"; spuse [3] Sunder Singh. Profesorul se aştepta să i se răspundă printr-un argument filozofic, printr-o comparare de principii morale sau teologice între creştinism şi hinduism. „Bine, ştiu asta, adăogă el, dar care e principiul sau doctrina pe care nu o aveai înainte şi pe care ai găsit-o acum?" Sandhu Sunder Singh răspunse încă odată: „Nu este nici principiu, nici doctrină; este Iisus Christos".

Într-adevăr, acesta este lucrul pe care nu-l avea India. Căci filozofie adîncă, morală şi metafizică se gîndise destulă în India. Oamenii erau mai buni acolo decît în alte părţi ale lumii — şi asta chiar înainte de apariţia creştinismului. Doctrine morale şi concepţii filozofice se creaseră într-una, de mii de ani, în India, dar India nu cunoştea un singur fapt [4] esenţial: nu cunoştea pe Iisus.

Iisus Christos a pătruns în India prin misionari şi misiuni. Atît Biserica romano-catolică, precum şi bisericile reformate, au trimis de timpuriu importante misiuni în India. Lucrul mergea totuşi destul de greu. Convertirile se făceau anevoie şi numai în straturile cele mai de jos ale societăţii indiene, între pariah. Numai aceşti blestemaţi de soartă, născuţi în afară de legi, fără nici o nădejde pe această lume şi cu foarte slabe nădejdi pe lumea cealaltă — numai ei se simţeau atraşi sincer către creştinism. Pe de-o parte, pentru că în creştinism aveau o biserică în care să se poată ruga alături de alţi credincioşi; pe de altă parte pentru că prin convertirea la creştinism întrevedeau [5] drepturi sociale mai mari. Sunt astăzi vreo 60 de milioane de pariah în toată India, şi aproape patru milioane dintre ei sunt creştinaţi, aparţinînd tuturor confesiunilor creştine. Un număr infim, dacă ne raportăm la totalul populaţiei pariah, şi dacă ne gîndim mai ales cît de uşoară era munca misiunilor. Uşoară deoarece pariah nu aveau drepturi religioase în hinduism, şi nu li se îngăduia nici măcar să intre în temple. De asemenea, toate calamităţile care se abat anual — şi chiar de mai multe ori pe an — deasupra populaţii lor sărace indiene, ajuta indirect acţiunea misiunilor. După revărsarea Indusului, după o perioadă de secetă, după ce bîntuie ciuma sau holera — misiunile trimit în regiunile năpăstuite ajutoare, bani şi servicii sanitare — şi e de la sine înţeles ce considerabilă propagandă pentru creştinism înseamnă în acele regiuni, acest lucru.

Este deci de mirare numărul infim de convertiri la creştinism obţinut de toate misiunile — atît catolice cît şi reformate — în ultimii 50 [6] de ani. Cîteva milioane de creştinări, recoltate dintre pariah, nu înseamnă nimic la o popu-

laţie de aproape 400 milioane de locuitori. Misiunile n-au lucrat decît printre populaţiile oropsite ale Indiei — alegînd calea rezistenţei minime. Aşadar convertirile la creştinism nu puteau avea nici un răsunet. Dacă s-ar fi încercat propaganda creştină printre celelalte caste, probabil că altul ar fi fost rezultatul misiunilor. Un brahman convertit ar fi adus după sine sute şi mii de convertiri — în timp ce creştinarea straturilor pariah nu aducea după sine nici o nouă convertire. Este greu de judecat opera misiunilor din India, şi nici nu cade în sarcina noastră s-o facem. Putem spune, însă, fără teamă de a greşi, un singur lucru: misiunile au încercat întotdeauna să introducă în India creştinismul, în loc să introducă pe Iisus. Au încercat, adică, să cîştige aderenţi asiatici la doctrina, ritualuri şi obiceiuri elaborate în Europa, de către popoare europene — în loc să propovăduiască pur şi simplu cuvîntul lui Iisus Christos, lăsînd pe indieni să-şi creeze singuri biserica de care aveau nevoie. Dacă ni s-ar îngădui o mărturisire sinceră, am spune că misiunile din India n-au avut încredere în Iisus Christos; s-au temut să-l lase singur, în această ţară atît de religioasă — s-au temut să nu fie înghiţit de cele o sută de mii de divinităţi indiene — şi de aceea au propovăduit odată cu cuvîntul lui Iisus şi dogmele revelate popoarelor occidentale, precum şi ritualele proprii acestor popoare occidentale. Misiunile n-au avut destulă încredere în Iisus. Căci dacă ar fi avut, nu le-ar fi fost teamă de El, Mîntuitorul tuturor oamenilor, ar putea fi înghiţit în colosala mitologie indiană. De aceea s-a propovăduit mai mult creştinismul occidental — decît Iisus Christos. Şi dacă ne gîndim că foarte multe minciuni aparţin Bisericilor reformate, adică acelor Biserici specific mentalităţii extrem-occidentale — înţelegem foarte bine de ce succesul acestor misiuni a fost atît de redus, cu toate condiţiile optime în care au putut lucra ele. Un singur exemplu ne va ajuta să înţelegem pe deplin această dramă a propagandei creştine în India. Indienii sunt un popor excesiv de religios şi ei nu pot să se roage în biserică decît dacă stau în genunchi, dacă suferă trupeşte. Cu alte cuvinte ei simt necesitatea unei asceze minime, în biserică, întocmai ca şi creştinii ortodoxiei răsăritene. Ei bine, acestor oameni dornici să stea în genunchi să se roage în temple semi-obscure, să sufere [7] trupeşte în timpul slujbei [8] li s-au făcut biserici, după modelul celor romano-catolice şi reformate, biserici în care sunt invitaţi să stea pe scaune, să citească la lampa electrică, să cînte în cor. Ritualul acesta convine poate unor anumite popoare extrem-occidentale, dar nu poate conveni popoarelor asiatice, care au o cu totul altă structură mentală, şi care înţeleg religia în primul rînd ca asceză şi devoţie mistică.

Tot aşa după cum, acum o mie şi mai bine de ani popoarele occidentale au fost creştinate de apostoli şi şi-au făcut apoi biserica lor proprie, care să le convină structurii lor religioase — tot aşa ar fi trebuit să se procedeze şi în India. Să li se propovăduiască, adică Vestea cea bună, cuvîntul lui Iisus, cu o dogmă minimă — şi apoi să fie lăsaţi creştinii indieni să-şi găsească Biserica lor. Dacă ar fi existat şi misiuni ortodoxe, fără îndoială că creştinismul s-ar fi întins vertiginos în India — căci indienii ar fi întîlnit în ortodoxie creştinismul răsăritean, care ar fi convenit structurii lor spirituale.

Atît misionarii, cît şi simplii observatori ai fenomenului religios din India modernă, recunosc că cea mai mare propagandă pentru Iisus Christos a făcut-o şi continuă s-o facă Mahatma Gandhi. Toată lumea ştie cît datorează Mahatma Gandhi Noului Testament şi cîtorva gînditori creştini, printre care nu trebuie uitat Leon Tolstoi. Ceea ce se ştie mai puţin este covîrşitoarea influenţă creştină pe care o exercită Mahatma. De foarte multe ori, la meetinguri politice, Gandhi deschide Noul Testament şi citeşte lista „fericirilor" — încheind astfel: „Iată tot ce aveam a vă spune. Faceţi după cum vă învaţă Iisus". Gandhi a

împăcat clasele culte ale Indiei cu creştinismul. Într-o carte a unui misionar american, Stanley Jonas, numită „Christos pe drumul Indian" şi care a avut un considerabil succes de publicu şi de presă de la 1926 încoace, de cînd a apărut — se găsesc adunate numeroase exemple de asemenea „împăcări cu creştinismul" realizate prin Gandhi. Mahatma Gandhi a avut cel dintîi curajul de a vorbi deschis despre Iisus şi despre Noul Testament în orice mare meeting, fie că se adresa indușilor, musulmanilor sau pariahilor. Cu cîțiva ani înainte de Gandhi, dacă un vorbitor pomenea înaintea unei săli de naționaliști indieni numele lui Iisus — era fluierat. Dealtfel, marele rol al lui Gandhi de a pregăti subteran India pentru cuvîntul lui Iisus, se observă chiar din ceea ce greşit se numeşte activitatea lui politică. Am încercat în mai multe rînduri să arăt că mişcarea naţionalistă a lui Gandhi nu este o mişcare politică, ci în primul rînd o mistică, adică o revoluţie spirituală, adresată sufletului, urmărind purificarea omului, reformarea valorilor sociale, şi în cele din urmă mîntuirea sufletului. Cît ar părea de paradoxal, singura revoluţie spirituală, în duh creştin, care există astăzi în lume — este mişcarea non-violentă a lui Gandhi. Cît este ea de mult inspirată de Cuvîntul lui Iisus se vede chiar din aşa numita tactică a lui Gandhi: tactică non-violentă, care nu e altceva decît non-rezistenţa celor dintîi creştini.

Prin lupta spirituală a lui Gandhi, idealurile şi valorile creştine au pătruns mai adînc în mentalitatea indiană decît prin activitatea tuturor misiunilor laolaltă. Ceva mai mult, chiar expresiile creştine s-au popularizat în India prin şi din cauza revoluţiei lui Mahatma Gandhi. Gazetele naţionaliste indiene vorbesc neîncetat despre Golgotha, Crucificare, agonie, pătimirea christică — şi deşi expresiile acestea sunt întrebuinţate greşit, întrebuinţarea lor este totuşi, pentru noi, foarte semnificativă. Ni se arată astfel, că India nu găseşte în tradiţia sa hinduistă sau budhistă, mijloace de a exprima drama sa actuală — şi că e nevoită să împrumute expresiile dramei creştine. În tradiţia indiană nu există nimic care să exprime pătimirea de pe Golgotha. În tradiţia indiană nu există nimic care să justifice mistica non-rezistenţei, sacrificiul de sine, iubirea pentru aproapele. Chiar elitele spirituale ale Indiei contemporane au simţit această lipsă, şi de aceea, ca să exprime drama lui Mahatma Gandhi sau a zecilor de mii de naţionalişti închişi în temniţă — au fost nevoite să folosească expresii creştine: agonia, Golgotha, crucificarea şi celelalte. Aceasta ne arată pînă în ce măsură India cultă şi naţionalistă este îmbibată de spiritul creştin — pînă în ce măsură Iisus a pătruns în inimile acestui popor atît de religios. Gandhi este în bună parte responsabil de această dragoste a poporului indian pentru Iisus. Cît de mare şi de sinceră este această dragoste o dovedeşte arta, literatura şi morala indiană contemporană. Iată bunăoară poemul „În ziua cea mare" a lui Satyendraneth Datta unde [9] se găsesc următoarele strofe: „Vino, Doamne Christoase, vino în India! Nu mai e loc pentru tine în Europa! Vino şi aşează-te în Asia, ţara lui Buddha, lui Janeka, lui Kabir, lui Nanek, a lui Nimai şi Nitai, a lui Suka şi Sanaka. Vino cu dulcele tău mesagiu în această ţară unde spiritul este adorat. Vino, Dumnezeule şi fii ultimul învăţător printre misticii care au fermecat inima Indiei!"

Poetul Satyendranath Datta poate să fie mulţumit. Iisus a pornit şi pe drumul Indiei, după ce a bătut toate drumurile lumii.

Şi civilizaţia modernă va întîlni în creştinismul indian, care se va naşte de-acum încolo, cea mai bună rezistenţă împotriva materiei, adică a barbariei, a întunericului şi a stupidităţii. Căci în ţara care a cunoscut şi a apărat mii de ani de-a rîndul primatul spiritului, Isus îşi va găsi cei mai hotărîţi ostaşi ai Bunei Vestiri a sale.

Centenarul lui Samuel Butler

DUPĂ CÎTE ŞTIU s-a dat prea puţină importanţă unui recent eveniment din lumea literelor; la 4 decembrie 1935 s-au împlinit o sută de ani de la naşterea celui mai original scriitor englez al secolului al XIX-lea, Samuel Butler. Acest Samuel Butler este, pentru foarte multă lume — şi chiar pentru elitele cetitoare de literatură serioasă — un necunoscut. Soarta lui a fost la fel de neprietenoasă în Anglia ca şi pe continent. Publicul englez nu l-a descoperit decît după moarte. Iar publicul european nu-l va iubi decît după zece-douăzeci de ani de la traducerea sa în limba franceză. Valéry Larbaud, marele şi entuziastul traducător al lui Butler observa că opera acestui extraordinar scriitor întîmpină aceeaşi rezistenţă în Franţa, cum a întîmpinat la apariţie, în Anglia. Cărţile lui S. Butler sunt prea substanţiale şi prea morocănoase ca să cucerească de la început un mare număr de cetitori. Nu rămîne nici o îndoială, însă, că, în cursul timpului, îi va cuceri. Nici o operă substanţială din istoria literaturii europene nu rămîne multă vreme înmormîntată. Oricum s-ar schimba gustul publicului, operele originale [1] şi substanţiale izbutesc întotdeauna să se impună. Astăzi, după treizeci şi patru de ani de la moartea sa, Samuel Butler este încă un autor necunoscut. În cîteva generaţii, el se va bucura de aceeaşi circulaţie universală ca un Charles Dickens.

Viaţa lui Samuel Butler ne este foarte bine cunoscută, datorită mai ales scrierilor sale autobiografice şi grijei cu care şi-a colecţionat toate scrisorile şi însemnările personale. Cu mulţi ani înainte de moarte, S. Butler a început să-şi adune corespondenţa, adnotîndu-şi fiecare scrisoare şi explicînd fiecare amănunt care nu putea fi ghicit de o a treia persoană. În afară de această operă de editor a propriei sale corespondenţe, Butler şi-a adunat în caiete nenumărate observaţii, note personale, reminiscenţe, fragmente biografice — în aşa fel încît, la moartea sa, un imens material documentar aştepta pe viitorul biograf. Acest biograf s-a ivit în persoana D-lui Henry Festing Jones, care a publicat în 1912 — zece ani după moartea lui Butler — o mare biografie a acestui ciudat şi genial scriitor.

Nu se cunoaşte alt caz asemănător în istoria literaturii universale, cazul [2] unui scriitor care să fie atît de atent cu propria sa viaţă, să aibă o părere atît de bună faţă de opera sa, şi să nu-şi cruţe nici timp, nici oboseală pentru a aduna orice fel de informaţie referitoare la această viaţă şi la această operă. Butler mai mărturiseşte undeva de ce a făcut astfel. „Oamenii, spune el, îmi dau cîteodată să înţeleg că este o dovadă de ridiculă îngîmfare din parte-mi ca să adun atîtea însemnări despre mine însumi deoarece lucrul ăsta implică oarecare siguranţă [3] că voi fi privit într-o zi ca o persoană interesantă. La asta [4] răspund că nici eu, nici ei, nu pot şti dacă voi fi sau nu voi fi o persoană interesantă după ce voi muri. Şansele sunt că nu voi fi..." Şi cu toate acestea, îndată după moartea lui şi după publicarea romanului autobiografic inedit

Destinul oricărui trup — elita intelectuală engleză a recunoscut că Butler a fost într-adevăr „o persoană interesantă". Atunci au început să se retipărească vechile sale cărți, să se publice studii critice și biografice. După lectura acestui roman extraordinar, Bernard Shaw a spus: „Îți vine să desperezi de inteligența poporului englez, dacă a lăsat cincizeci de ani în umbră un asemenea autor!"

Viața lui Samuel Butler a început într-un ritm de aventură, și s-a terminat foarte așezat, la fel ca viața oricărui burghez londonez maniac. Samuel a fost fiu de pastor și a avut de la început de suferit din cauza vieții sobre și rigide din casa părintească. De aceea Samuel Butler a și nutrit multă vreme o ascunsă ciudă împotriva iubirii părintești și a vieții de familie. Este unul dintre foarte rarii scriitori englezi care a avut curajul să ironizeze familia și dragostea părintească. Tatăl său fiind pastor, Samuel a urmat studiile teologice dar [5] cu cîteva săptămîni înainte de a deveni preot — a scris tatălui său și i-a mărturisit hotărîrea de a nu face niciodată acest pas. După o lungă și penibilă corespondență, relațiile dintre tată și fiu ating o încordare maximă. Cu puținii bani pe care îi avea, Samuel Butler pleacă atunci în Noua Zeelandă, devenind peste noapte negustor de vite. Treburile i-au mers bine și după patru ani, tînărul aventurier se întoarce acasă cu o sumă destul de mare ca să-i permită să trăiască pînă la sfîrșitul vieții independent. Trăia, este drept, foarte modest din venitul agoniselii sale — și numai după moartea tatălui a dispus de mai mulți bani.

Cînd a renunțat la cariera ecleziastică, Samuel Butler intenționa să se facă pictor. Întors din Noua Zeelandă, se apucă serios de pictură și muncește foarte aplicat ani de-a rîndul, fără ca totuși să convingă pe cineva de talentul său. Dealtfel, iubea cu aceeași pasiune și muzica, și a compus chiar către mijlocul [9] vieții o comedie muzicală *Narcissus*. Nici în muzică n-a impresionat pe nimeni. Cît timp stătuse în Noua Zeelandă se ocupase — în orele libere pe care i le lăsa creșterea vitelor — cu teoria lui Darwin și cu biologia, precum și cu critica istorică a Evangheliilor. Atunci a scris mai multe eseuri și articole pe care le-a refăcut și le-a retipărit cu cîțiva ani în urmă, sub titlul de *Erewhon*. Acest titlu [7] este anagrama cuvîntului englezesc *Nowhere*, care înseamnă *Nicăieri*. Este deci tot o utopie, în genul lui Thomas Morus și Swift, gen literar care place foarte mult englezilor. Cartea aceasta — care se găsește tradusă în limba franceză de către V. Larbaud — a avut un neașteptat succes de librărie și de presă. A fost, de altfel, singura carte a lui Butler care a avut succes. De atunci s-a dedicat scrisului, dar tot ce-a publicat — fie *Viață și obicei*, *Evoluția nouă și veche*, *Modificările organice*, *Alpi și Sanctuarii*, *Ex Voto* și celel. — n-a atras atenția nimănui. Butler avea o teorie originală asupra descendenței omului și a polemizat chiar cu Darwin. Dealtfel avea teorii originale în orice sferă de activitate pe care o cultiva.

Petrecîndu-și aproape fiecare vacanță în Italia și Sicilia s-a îndrăgostit de *Odiseia* și a elaborat o foarte interesantă ipoteză în care susține că autorul *Odiseii* a fost o femeie. A scris chiar o carte asupra acestei probleme pe care a publicat-o în 1897.

Butler continua să se ocupe de muzică, iubind și cultivînd mult pe Haendel. Cu cît înainta în viață, cu atît își lărgea sfera preocupațiilor. Se ocupa de teologie, biologie, pictură, literatură și muzică. Descoperise arheologia, poezia homerică și pe Shakespeare. Cînd avea vreo 40 de ani, era un om cu o vastă cultură și cu o experiență foarte variată a vieții. Era firesc, deci, ca să impresioneze pe o domnișoară cam trecută, care locuia la Veneția și care se numea Miss Savage. După ce s-au cunoscut, și înainte de a se întoarce la Londra, Miss Savage i-a spus: „Și acum, D-le, trebuie să începi să creezi!"

Într-adevăr, deși lucrase atît de mult și se apucase de atîtea opere — Samuel Butler nu crease încă nimic. Începuse să scrie capodopera sa, *The way of All Flesh*, titlu pe care îl traducem provizoriu *Destinul oricărui trup* — dar lucra încet și, fiind un roman autobiografic, nu cuteza să se gîndească la o eventuală publicare. Totuși, își aranjă viața cu o precizie automată, ca și cînd s-ar fi așternut la o muncă ciclopică. Biograful său A. F. Jones, povestește că timp de douăzeci de ani a trăit o viață lipsită chiar de cea mai ușoară variație. Cît timp era la Londra, se deștepta la 6,30 vara la 7,30 iarna, trecea în odaia de-alături, aprindea focul, punea o oală de apă la fiert, apoi se întorcea în pat. După o jumătate de ceas se scula iarăși, lua apa fiartă și o turna în baie și punea la foc ceainicul. După ce se îmbrăca își pregătea break-feastul și-și făcea singur ceaiul. Cînd totul era gata, se așeza la masă, mînca și citea ziarul *The Times*. La 9,30, venea secretarul Alfred, cu care discuta chestiunile financiare și gospodărești — apoi pleca la British Museum. Ajungea întotdeauna la Bibliotecă pe la 10,30 și-și ocupa fotoliul din Blocul B. La Bibliotecă timp de un ceas revizuia însemnările [8] din Carnetul de note pe care îl purta întotdeauna cu sine, le transcria, le clasa și le indexa. Apoi începea să scrie la cartea pe care o avea în lucru. Scria cu mai multă plăcere la Bibliotecă decît acasă. La 1,30 părăsea Britsh Museum și se ducea la masă. De trei ori pe săptămînă mînca la restaurant, restul zilelor acasă. La patru fără un sfert aprindea prima țigaretă. Își propusese să fumeze din ce în ce mai puțin și ajunsese la 7 țigări pe zi. La 5,30 lua masa de seară, cu ceai, apoi secretarul pleca să pună la poștă scrisorile și Butler se apuca să scrie muzică pînă pe la 8 seara. De obicei, la această oră se ducea să facă o vizită singurului lui prieten — Jones biograful de mai tîrziu — dar [9] se întorcea întotdeauna acasă la 10, bea [10] un pahar cu lapte cu o felie de pîine prăjită, își aranja lemnele pentru a doua zi de dimineață, fuma a șaptea și ultima țigaretă, și intra în pat exact la ora 11.

Am stăruit atît de mult asupra programului zilnic al lui S. Butler, pentru că felul automat în care a trăit acest scriitor genial peste 20 de ani, contrastează izbitor cu opera sa. Butler a scris viguros, curajos, revoluționar. Tot ce a gîndit și a scris el depășește epoca. Deabia la începutul acestui secol oamenii au ajuns atît de sinceri ca să poată gusta proza sa aspră și sinceră.

Într-adevăr, deși a trăit atît de straniu și cu preocupări atît de diletante — Butler este contemporan cu toate revoluțiile literare și morale din secolul XX, este contemporan cu Bernard Shaw, cu modernismul catolic, cu etica războiului european. Capodopera sa *Destinul oricărui trup* este în același timp și o culme a literaturii europene. Rareori s-a mai scris un roman atît de puternic, atît de curajos, atît de autentic ca acest *The way of All Flesh*, pe care Valéry Larbaud l-a tradus sub titlul *Ainsi va toute chair*, și care n-a avut succes de public, se-nțelege. Dar în afară de acest roman, și de fantezia utopică *Erewton*, Butler este iubit astăzi pentru fragmentele și notele sale intime, editate de același neobosit și entuziast Jones. În aceste caiete intime și-a notat Butler nenumărate gînduri, observații sau poeme — și numai ele ajungeau ca să justifice gloria unui mare scriitor.

Samuel Butler a murit în 1902, și încă nu terminase de corectat *Destinul oricărui trup*. Cartea a apărut cîteva luni în urmă. Despre această carte nu se pot vorbi decît foarte puține lucruri [11]. Singurul mijloc de a cunoaște pe Butler este citirea și recitirea acestui magnific roman. Orice laudă spusă pentru [12] slăvirea lui Samuel Butler este mai prejos decît o singură pagină din *Destinul oricărui trup*. De aceea nici nu cred că ar putea fi o mai bună comemorare a lui Butler decît cetirea capodoperei sale.

Maica Domnului

MAICA DOMNULUI s-a descoperit întîi pietății creștinilor răsăriteni. Faptul acesta nu e o simplă întîmplare. Aici, în răsăritul Europei, femeia și mama au fost întotdeauna slăvite. Au fost slăvite nu în sens profan, lumesc — nici în sensul cavaleresc al Evului Mediu; ci în aceste părți răsăritene, femeia și Mama au fost socotite din cele mai vechi timpuri ca un miracol divin pe pămînt. În femeie erau simbolizate toate virtuțile creatoare: lumina, bunătatea, fertilitatea. Pe aceste părți răsăritene s-au născut și s-au răspîndit cele mai puternice culte ale Marei zeițe, ale zeiței Mame, pe care le-a cunoscut lumea pre-creștină. Îndeosebi în jurul Mării Egee și în inima Asiei Mici au fost adorate din timpuri străvechi Mari Zeițe — care reprezentau, pentru conștiința și pietatea oamenilor de-atunci, tot ce e luminos, bun și rodnic în lume. Cultul Marilor Zeițe era legat de culte vegetației — căci ce altceva simbolizează mai fericit fertilitatea decît ritmul atît de dramatic al morții și învierii vegetației?

În răsărit exista, așadar, cu mult înainte de creștinism — o pietate sinceră și populară față de femeie și față de mamă; adică față de principiul rodniciei și al bunătății pe care Mama îl întrupa. Nu este deci întîmplător că tocmai aici, în Răsărit, creștinătatea se apropie întîi de Maica Domnului. Istoria Bisericii Creștine ne spune că, încă din secolul al II-lea d. Chr. credincioșii cereau martirilor, în rugăciunile lor, să intervină pentru iertarea păcatelor lor în fața Împăratului Ceresc. Nădejdea că cineva poate interveni pentru om în fața lui Iisus Christos — a fost întotdeauna vie în sufletul creștinilor. La început, interveneau martirii. Curînd, pietatea creștină a înțeles că există cineva cu mult mai mare decît martirii, care poate interveni față de Iisus Christos — și aceasta este chiar Maica Domnului. Cultul Maicii Domnului nu s-a închegat încă din primul veac, pentru că creștinii trăiau atunci cu teama de a nu cădea cumva în idolatrie. Se converteau la creștinism mase considerabile de oameni simpli și pioși, mai ales din regiunile unde fuseseră cîndva [1] adorate Marile Zeițe. Asemenea oameni simpli, trăind încă înconjurați de un păgînism puternic, puteau aluneca, fără voia lor, în idolatrie. De aceea sfinții și capetele luminate ale creștinătății din primele trei-patru veacuri după Christos — au ținut oarecum în umbră pietatea populară față de Maica Domnului. În secolul V d. Chr., cînd păgînismul fusese pretutindeni înfrînt în această parte a lumii — Cultul Maicii Domnului nu mai putea pricinui erezii în masele simple și pioase. De aceea sinodul ecumenic de la Efes, ținut în 431, mai ales împotriva ereziei lui Nestorie — sfințește definitiv cultul Fecioarei Maria, Născătoarea lui Dumnezeu. Nu este oare semnificativ că tocmai în cetatea Efesului — unde cu mii de ani înainte de Mîntuitor, fuseseră cinstite și slăvite Zeițele cele Mari ale lumii mediteraneene — tocmai în această cetate teologii și fericiții Părinți ai Bisericii Creștine sfințesc cultul Maicii Domnului? Pietatea răsăriteană față de Femeie și Mamă — fusese

parcă o prefigurare, o milenară așteptare a Fecioarei Maria, Născătoarea adevăratului Dumnezeu.

De acum, Maica Domnului ia locul de frunte în religiozitatea și cultul popoarelor răsăritene. Înainte de sinodul de la Efes, Fecioara Maria era reprezentată iconografic ca o fecioară ascetă, așezată în grupul Sfinților. După sinod, ea e reprezentată ca Mamă a lui Dumnezeu, așezată pe tron ceresc, cu pruncul în brațe, și în fața ei se prosternează cete nesfîrșite de îngeri. Așa va rămîne de-a pururi Fecioara Maria în iconografia și pietatea răsăriteană: ca maică a Domnului, cu pruncul în brațe. Maternitatea a fost întotdeauna slăvită în Răsărit. Dar acest respect religios față de maternitate este acum transfigurat și sfîrșit în pietatea față de Maica Domnului. Fecioara Maria nu este numai Maica Sfîntă a Mîntuitorului [2] lumii — ea este și cel mai puternic ajutor al omului, atît pe pămînt, cît și după moarte. Căci, Maica Domnului se roagă necontenit pentru mîntuirea neamului omenesc, pentru iertarea păcatelor noastre, ale tuturora.

Cît de răsăriteană este pietatea creștină față de Maica Domnului o dovedesc și alte cîteva fapte semnificative. Urmăriți bunăoară cît de lent și cu cîte rezistențe este acceptat cultul Fecioarei Maria în Occidentul catolic. Fericitul Augustin care pomenește [3] tot, nu menționează nicăieri cultul Maicii Domnului. Iar Papa Gelasius, la 496, declară apocrifă credința răsăriteană a ridicării trupești a Maicii Domnului în Ceruri. Pietatea populară apuseană primește și ea, cu multe veacuri întîrziere, cultul Fecioarei Maria. Venerația liturgică a Maicii Domnului în biserica romano-catolică este însă cu desăvîrșire dependentă de modelul său oriental. Poezia mistică latină, însă, e foarte fertilă. Fecioara Maria e adorată [4] în splendide versuri latinești, în care domină încă, s-ar spune, acea *gravito* a vechei Rome. Misticii germani medievali duc mai departe acest cult al Fecioarei Maria. Fantastica ornamentare orientală ca și gravitatea romană — lasă acum locul unui sentiment cordial, intim, familiar, față de Maica Domnului. Ceea ce în poezia liturgică bizantin-orientală pare extraordinar și solemn, în poezia [5] misticilor germani medievali devine un sentiment umil, saturat de realitate și conform vieții de toate zilele. Același sentiment îl vom regăsi în poezia populară românească. În Evul Mediu occidental, însă, creația pietății populare se transfigurează prin încă două elemente. Se adaogă, mai întîi, idealul cavaleresc francez al Doamnei prea iubite. Idealul trubadurilor și al minesingerilor este transfigurat și sfințit prin mistică. Doamna cavalerului dispare, cu timpul, făsînd loc Marei Domnițe Cerești, Maica Domnului. Se adaogă, apoi, contribuția călugărițelor mistice germane care fac încă un salt întru înțelegerea miracolului Fecioarei Maria; anume, aceste călugărițe — printre care strălucește Matilda de Magdenburg — nu se recunosc numai mirese ale Domnului nostru Iisus Christos, ci chiar [6] Mama Domnului. Ceea ce fericitul Augustus spunea de Christos — *non solum christiani sed Christus factisumus*, adică: nu ne-am făcut numai creștini, ci am devenit Christos — călugărițele germane au spus despre Fecioara Maria. Adică, au crezut că orice suflet creștin este o Născătoare de Dumnezeu. Evul mediu latin și catolic a ridicat un magnific monument spiritual cultului Fecioarei Maria; Sfîntul Francisc și Jacoporal da Todi au exaltat valoarea mistică a pietății mariane; Dante a cîntat-o în cea mai înaltă culme a poeziei sale; Sfîntul Toma din Aquino a justificat teologic mariologia. Peste acest monument nu s-au putut înălța decît misticele germane mai sus menționate...

Întorcîndu-ne din bogata, fantastica, prodigioasa [7] poezie liturgică bizantino-orientală, şi din grava poezie latină medievală, — întorcîndu-ne pe plaiurile noastre, la comorile folclorice ale poporului românesc, întîlnim cea mai vie surpriză. Maica Domnului s-a descoperit sufletului popular românesc sub forma sa cea mai umană, cea mai familiară. Legendele româneşti asupra Maicii Domnului întrec în frăgezimea sentimentului care le-a creat chiar cele mai umile [8] legende medievale germanice. Este o trăsătură caracteristică a sufletului poporului românesc de a se apropia de tainele suprafireşti ale creştinismului, cu umilinţă, dar şi cu o cordială spontaneitate. Este o trăsătură caracteristică, asta, dar şi o dovadă de tăria sentimentului religios românesc. Căci puterea şi autenticitatea credinţei se verifică prin formele firesti, umile, omeneşti pe care le ia o religie. De aceea poporul românesc se apropie cu familiară pietate faţă de Domnul Dumnezeul său, de Maica Domnului şi de toţi sfinţii. În legendele româneşti asupra Maicii Domnului, ceea ce predomină este maternitatea dramatică [9] a Fecioarei Maria. Poporul nostru cunoaşte o seamă de legende asupra Maicii Domnului — dar atenţia sa a fost fermecată mai ales de latura umană, umilă, a miracolului; poporul s-a înduioşat [10] mai ales de suferinţele de mamă ale Fecioarei Maria. De aceea dintr-un volum de peste 300 de pagini mari în care părintele Marian a cules legendele româneşti asupra Maicii Domnului mai mult de jumătate e ocupat cu variantele unui [11] tip de mare circulaţie: anume, legenda Căutării Domnului Iisus Christos. Pierderea dramatică a feciorului a înduioşat sufletul popular mai mult decît oricare alt miracol. Maica îndurerară care-şi caută şi îşi plînge fiul — este imaginea sacră care a copleşit întreaga imaginaţie populară. Străvechea slavă pentru femeie şi maternitate, îşi regăseşte în Maica îndurerată din credinţele poporului român cea mai sublimă icoană. Iată cum îşi închipuie poporul nostru pe Maica Domnului. Citez un fragment dintr-o variantă culeasă în Gura Humorului:

Colo în jos spre răsărit
Este un pom mîndru înflorit,
Dar nu-i pom mîndru înflorit
Că-i o sfîntă mănăstire
Cu pereţii numai fire
De aur şi de argint
De sus şi pînă în pămînt;
Cu ferești de alămîie,
Cu uşile de tămîie
Şi c-un prea frumos altar
Cu prag de mărgăritar.
Da-n altar cine se vede,
Cine-ntrînsul oare şede?
Şade Maica preacurată
În haine albe îmbrăcată
Şi necontenit tot cată,
Doar ar da de fiul său
Şi al Domnului Dumnezeu,
Că numa-un fiu a avut
Şi pe acela l-a pierdut
Şi oricît ea l-a căutat
Nicăieri de el n-a dat...

În altă variantă, din Fundul-Moldovei, Maica Domnului ne este arătată:

Tînguindu-se
Şi văicărindu-se
Faţa albă sgîriind,
Cu păr galben depărînd
Cu ochi negri lăcrămînd,
Cu lacrimi pînă în pămînt...

Poporul şi-o închipuie ca pe o măicuţă jeluindu-şi fiul. Există chiar anumite variante ale Mioriţei în care mama îşi caută ciobănelul ucis de tovarăşi — în acelaşi fel şi aproape chiar cu aceleaşi vorbe cu care Maica Domnului îl caută pe Iisus Christos. Durerea unei mame — pentru sufletul poporului — este aceeaşi, fie că e vorba de o umilă ţărancă, fie că e vorba de Împărăteasa Lumii, Maica Domnului.

Rătăcirea Fecioarei Maria întru căutarea Mîntuitorului, în timpul Patimilor, este închipuită în fel şi feluri de către popor. O legendă spune:

Toiag în mîini sprijinea
Fineţele înverzea.
Păsările glăsuia,
Lacrimile-o năpădia,
Şiroiu pe jos că curgea,
Mere de aur se făcea...

În alte variante, lacrimile Maicii Domnului topesc munţii şi sleiesc văile. Firea întreagă e zguduită şi întristată de Pătimirea Fiului lui Dumnezeu.

În toate legendele, Maica Domnului găseşte [12] pe Iisus pe cruce, şi-l întreabă de ce s-a lăsat, cu toată puterea lui, să fie răstignit. Iisus îi răspunde:

— Ah! maica mea mult iubită
Nu fi aşa de scîrbită!
Că eu nu m-am dat,
Nici nu m-am lăsat
Pe mînă străină
Şi limbă păgînă
Să mă chinuiască
Şi să mă răstignească
Nici pentru mine,
Nici pentru tine,
Ci eu m-am dat
Şi m-am lăsat
Chinuit şi răstignit
Pentru toată lumea...

Aşa înţelege poporul — şi înţelege foarte bine — pătimirea Domnului nostru Iisus Christos. Şi Maica Domnului cunoştea taina aceasta a răstignirii. Dar poporul îşi închipuie pe Fecioara Maria mai mult ca [pe] o Mamă, decît ca Născătoare de Dumnezeu. De aceea în literatura populară, Maica Domnului e tot atît de copleşită de durere şi neînţelegătoare faţă de necesitatea Jertfei Mîntuitoare — ca oricare mamă de pe plaiurile româneşti. Este cel mai sublim prinos pe care îl aduce sufletul poporului nostru — Maicii Prea Curate şi Pururea Fecioare, Maria.

După comemorarea lui Hasdeu

LA 16 FEBRUARIE s-au împlinit o sută de ani de la naşterea celui mai enciclopedic geniu pe care neamul românesc l-a avut de la Cantemir încoace: Bogdan Petriceicu Hasdeu. Cu acest prilej, toate ziarele şi revistele i-au închinat pagini festive. Un ziar care apare la Chişinău, *Tribuna Basarabiei*, a început chiar să publice o parte din ineditele lui Hasdeu, păstrate de unul din executorii testamentari, d. Iuliu Dragomirescu. S-ar părea că elitele româneşti încep să-şi dea seama de marea nedreptate ce s-a făcut lui Hasdeu. Căci într-adevăr, acest genial poligraf este aproape în întregime necunoscut. În afară de *Răzvan şi Vidra* şi *Sic cogito*, operele sale nu se mai retipăresc. Numele său circulă numai prin manualele de istoria literaturii. Cultura românească n-a făcut nici un efort de a asimila fenomenul Haşdeu, aşa cum a făcut — de trei generaţii încoace — pentru asimilarea fenomenului Eminescu. Poate că chiar marele Hasdeu poartă o parte din vină. El este primul poligraf de geniu al României moderne. Opera sa este considerabilă şi cuprinde domenii atît de variate, încît cu greu s-ar găsi un singur cercetător care s-o parcurgă şi s-o judece. Eminescu a fost literat, gînditor şi scriitor politic. Creaţiile sale pot fi gustate încă din adolescenţă. Gîndirea sa poate fi descifrată de oricine are o temeinică pregătire filozofică. Mai ales în urma volumelor publicate de d.G. Călinescu asupra operei — în bună parte manuscrise — a lui Eminescu, gîndirea nefericitului şi genialului poet a ajuns accesibilă oricărui om cult.

Cazul lui Hasdeu este cu desăvîrşire altul. Cum spuneam, cărţile sale nu se mai retipăresc. Poeziile lui Hasdeu, bunăoară, n-au fost niciodată republicate [1], volumul tipărit în 1873 este de mult epuizat. Poeziile scrise după moartea Iuliei şi apărute în 1897, în volumaşul „Sarcasm şi Ideal" au avut aceeaşi soartă. Ce să mai spunem, însă, de admirabilele lui articole politice, publicate mai cu seamă în ziarul „Traian" din 1870 şi în primii ani ai „Columnei lui Traian" — şi care n-au fost niciodată adunate în volume? Hasdeu este unul din cei mai mari gazetari români. Opera sa ziaristică este imensă — iar valoarea sa nu pălеşte alături de scrierile politice ale lui Eminescu. Hasdeu a fost şi el un naţionalist tot atît de sincer şi un cugetător tot atît de profund ca şi Eminescu. Dar lumea l-a uitat, pentru că întreaga lui activitate ziaristică a rămas înmormîntată în paginile ziarelor pe care le-a condus acum şaizeci şi cinci de ani.

De ce nu s-a bucurat [2] Hasdeu de cercetători care să-i reediteze opera şi să-i pună în valoare [3] creaţiile sale atît de diverse şi atît de originale? De ce — cînd avem monografii asupra fiecăruia dintre scriitorii noştri vechi — nu avem nici o monografie completă asupra vieţii şi operei lui Hasdeu? Este adevărat că d. Iuliu Dragomirescu a început cîţiva ani după moartea lui Hasdeu, publicarea unei mari monografii biografice şi critice — din care nu a apărut însă, decît o singură fasciculă. Cum se explică însă totala dezinteresare a istoriografilor şi criticilor noştri literari faţă de un gigant ca Bogan Petriceicu Hasdeu? Cred că explicaţia nu e greu de aflat. Hasdeu nu te accesibil oricui. El nu a fost numai scriitor, după cum nu a fost numai gînditor. Hasdeu a fost în acelaşi timp, un mare istoric, un extraordinar slavist, un curajos filolog; şi în afară de aceste domenii, nici o altă ramură a activităţii omeneşti nu i-a rămas necunoscută. Încă din adolescenţă — de pe timpul cînd învăţa la moşia sa părintească, la Cristineşti, în Basarabia, cînd tatăl său, Alexandru Hasdeu, îi îndruma paşii în cultura universală — încă de atunci neînfricatul Bogdan era preocupat de toate marile probleme ale spiritului uman şi dovedea o nestinsă sete pentru orice fel de ştiinţe. S-a păstrat un caiet, scris de Hasdeu pe cînd avea 14—16 ani şi din care se vede că la acea vîrstă fragedă el compusese sau proiectase opere asupra Doinei, asupra existenţei lui Dumnezeu, asupra istoriei poporului românesc, asupra Infinitului, asupra strămoşilor slavilor, celţilor, grecilor, românilor şi germanilor, asupra lui Cuvier şi teoriilor sale paleontologice, şi altele. Cele mai multe din aceste lucrări sunt scrise sau concepute în franţuzeşte; cîteva sunt în ruseşte şi în româneşte.

Se vede deci ce formidabilă sete de cunoaştere, ce memorie şi ce uriaşă putere de muncă dovedeşte Bogdan Petriceicu Hasdeu încă din adolescenţă. Puterile acestea nu l-au părăsit niciodată. Erau un tezaur al familiei. Tatăl său, Alexandru Hasdeu a fost un poliglot şi un enciclopedist de frunte. Excepţionalle capacităţi mentale a dovedit şi precocea Iulia Hasdeu; dacă ar fi trăit încă zece ani, ar fi ajuns fără îndoială una din figurile cele mai însemnate ale Franţei. Iulia şi-a trecut strălucit examenele la Sorbona şi teza sa de docorat pe care o pregătea, ar fi fost una din acele lucrări care fac epocă. Neamul Hasdeilor a fost înzestrat de Dumnezeu cu nenumărate virtuţi şi însuşiri sufleteşti; şi Bogdan, ca şi ceilalţi, era mîndru, cinstit, curajos, cu mare putere de muncă, avînd multă fantezie şi dînd dovadă de intuiţie creatoare în toate domeniile pe care le-a străbătut. Intuiţia şi fantezia sa nesfîrşită l-au făcut uneori să greşească în cercetările lingvistice şi istorice. De cele mai multe ori, însă l-au ajutat să pătrundă în zonele cele mai întunecate ale istoriei neamului românesc. Hasdeu a fost un romantic [4], adică a construit o viziune totalitară, sintetică, a întregii istorii româneşti. Uriaşa sa sete [5] de sinteză şi enciclopedie, de apropieri curajoase între fapte mult depărtate între ele — se manifestă chiar din debutul său în Moldova. Distanţele se pierd în viziunea aceasta romantică, viziune ce concentrează spaţiul, creînd un Univers de armonii nevăzute şi simboluri. Ochiul tînăr al lui Hasdeu vede asemănări nebănuite între toate ordinele existenţei. Parcă o plasă magică ar lega lucru de lucru, geniu de geniu, episod de episod. Apucînd un fir din această nevăzută plasă ce unifică şi organizează întregul Universul de fapte şi semne — Hasdeu crede că surprinde sau reconstituieşte orice realitate, văzută, nevăzută sau chiar „pierdută". Instinctul său romantic este de fapt o concepţie magică, pe care o găsea, de altfel, la o bună parte dintre marii săi contemporani europeni. Hasdeu credea că poate „restaura" persoana istorică pe care o studia, aşa cum a făcut cu Vlad Ţepeş, urmînd numai trăsăturile figurii — şi credea în acelaşi timp că poate „restaura" trecutul legendar al neamului, aşa cum a făcut în uimitorul său studiu *Perit-au Dacii?* Numai în acest sens poate fi numit Hasdeu „romantic"; în sensul că era copleşit de o intuiţie magică a lumei şi a istoriei. Adică, găsea corespondenţe şi armonii între toate ordinele existenţei şi credea că poate vedea originile, începuturile, momentele acelea abisale în care se năşteau neamurile, se creau legendele şi se lumina conştiinţa istorică. Această viziune „romantică" şi magică, explică pasiunea pe care a consumat-o Hasdeu nu numai în plănui-

rea lucrărilor monumentale, — dar mai ales în cercetarea „începuturilor" istoriei românești. Motivele acestea dominante — „începuturi" și „monumental" — se regăsesc în întreaga operă a lui Hasdeu. Însă în timpul la contemporanii din țările românești pasiunile acestea „romantice" se creau la patriotism, libertate și literatură — Hasdeu experimentează viznea magică a lumii în toată profunda și primejdioasa ei splendoare. Sarcmul său e luciferic și fantastic; setea lui de descifrare a „originilor" depășește simplul devotament pentru cauza românească; planurile lucrărilor sale sunt monumentale.

Hasdeu cunoaște o epocă de maturitate și clasicism în gîndire chr în timpul cînd Iulia se prezenta la Sorbona — dar moartea fulgerătoare fetei îl redă, mai pasionat, viziunilor abisale. Hasdeu — care, pînă atunci, nu căutase decît „începuturile" și „corespondențele" dintre lucruri — e cleșit de problemele ultime, aproape apocaliptice. Vrea să cunoscă etape din urmă ale sufletului, vrea să știe taina armoniei și a „corespondențelor" creștine. Este o viziune tragică, de amurg, care culminează în *Sic cogito*. Dar și tunci cînd a voit să cunoască lucrurile de dincolo, Hasdeu a aplicat aceeași „metodă magică", de restaurare, de reconstituire, de ghicire a unor realități bisale prin simple „documente" omenești. Hasdeu n-a ajuns spiritist prin metafizică; a ajuns prin „interpretarea" documentelor spiritiste, prin robele obținute la măsuța de lemn fără cuie. Și aici se trădează marea lui pasiune pentru „concret", pentru document.

Este aceeași metodă pe care a aplicat-o în toate lucrările sale anterioare: metoda magică, certitudinea că între toate ordinele existenței, văute și nevăzute, sunt anumite corespondențe, pe care înțelegîndu-le, „dezlegîndu-le", omul poate pătrunde cu mintea oriunde; el poate vedea atît începuturile — adică istoria legendară și folclorul — cît și sfîrșitul, adică viața de după moarte... Este ușor de înțeles, acum, de ce Hasdeu a fost și a continuat să fie, pînă în zilele noastre un genial scriitor nedreptățit. Foarte puțini dintre istoriografi și critici se pot apropia competenți de gigantica lu operă. Fără ajutorul istoriografilor și al criticilor — un autor nu trece sau nu se menține permanent în conștiința elitelor. Cu alte cuvinte, el nu poate fi asimilat. Poate fi, în cel mai bun caz, venerat.

Destinul neprielnic a urmărit chiar cele mai accesibile dintre scrierile literare ale lui Hasdeu. Cine cunoaște astăzi admirabilele sale poezii sau acel cap de operă care este nuvela *Micuța?* Socotesc că este o datorie a generației noastre asimilarea lui Hasdeu, promovarea lui la rangul pe care îl merită în areopagul literaturii și gîndirii românești. Lucrul acesta nu poate fi realizat[6] decît prin reeditarea tuturor scrierilor importante ale lui[7] Hasdeu. Cînd opera sa va fi din nou pusă în circulație, se va înțelege deîndată lumea ce geniu universal și românesc în același timp a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Vacanța intelectualului (I)

O VACANȚĂ, știm cu toții ce înseamnă. Un intelectual e mai greu de definit. Multă lume continuă[1] să creadă că „intelectualul" este un om cu studii oficiale, cu o diplomă și, în cele mai multe cazuri cu o teserie justificată prin această diplomă. Nu e locul aici să arătăm cît de greșită este o asemenea[2] părere. Intelectualul nu poate fi definit prin cărțile pe care le-a învățat și prin diplomele pe care le-a obținut. Un intelectual atentic este un om pentru care viața sufletească există. Adică, un om preocupat în primul rînd de valori spirituale. Aceste valori spirituale pot fi alese în zona cunoașterii științifice sau a gîndirii filozofice și a creațiilor artistice. Nu interesează zona de unde sunt ele culese. Interesează numai faptul că pentru asemenea valori un intelectual duce o aspră luptă cu sine și cu lumea din jurul său. Luptă pentru ele — adică renunță la o sumă de bucurii și de facilități pe care viața biologică și socială le pune tuturor la dispoziție. Un intelectual este, așa dar, luptătorul prin excelență. De cele mai multe ori, el se află în conflict cu timpul său. Orice epocă este dominată de un anumit sistem de idei moarte, de adevăruri închise. Nivelul vieții civile nu poate fi decît arareori[3] la înălțimea atinsă de elitele unui popor. De aceea elitele trăiesc o viață mai aspră, luptînd atît pentru cucerirea acelor valori spirituale fără de care viața lor ar fi stearpă — cît și împotriva truismelor care domină pe contemporanii lor. Un intelectual este un om care „citește înlăuntrul lucrurilor": *intus legere*. Această autentică realitate, surprinsă numai cu ajutorul inteligenței și al intuiției — nu are nimic de-a face cu așa numita „realitate" a vieții de toate zilele. Se spune, de obicei, că un om care trăiește în mijlocul vieții sociale și se lovește la fiecare pas de rezistențele ei[4] este un om care trăiește în realitate. Adevărul este că un asemenea om trăiește mai mult printre umbre și în mijlocul superstițiilor. Viața de toate zilele este un imens conglomerat de automatisme, de acte reflexe, de formule și de superstiții. A străbate o asemenea viață este necesar pentru oricare din noi; dar a străbate o asemenea viață nu înseamnă a cunoaște realitatea adevărată.

Iată însă că ne depărtăm de subiectul convorbirii de astă seară. Nu ne-am propus o analiză a intelectualului — ci cîteva sugestii în legătură cu vacanța intelectualului. Evident, nu poate fi vorba de un program general. Vacanța este un fragment de timp calitativ deosebit de restul anului[4]. Pentru foarte multă lume, vacanța înseamnă odihnă. Lucrul e de la sine înțeles. Numai că termenul de „odihnă" nu e întotdeauna bine înțeles. Odihna nu presupune totala suspendare a activităților cerebrale. Nu te poți odihni după o muncă încordată decît începînd o altă muncă, de altă natură. După munca intelectuală din timpul anului — jocurile sau sporturile. Sau și mai bine, munca atît de plăcută a reintegrării noastre în natură. Erau timpuri cînd vacanțele aveau, pentru om, rolul de a-i aminti eternitatea. Sentimentul duratei este

altfel în vacanță decît în restul [5] anului. De aceea ni se și pare că o vacanță trece atît de repede; ea este o palidă previziune a eternității, a acel stări care nu cunoaște trecerea timpului. Această provizorie și imperfectă ieșire din timp ar putea fi folosită. Intelectualul, pentru care viața sufletească există, poate constata cît de izolat a trăit în timpul anului — izolatiu de oameni, căci asta n-ar fi prea grav, ci izolat față de natură, complet autonom față de ritmul naturii. Nu știu ce gînditor contemporan spunea că nu e mai corespunde nimic cosmic. Asta ar putea însemna că omul modern reușă să se integreze ritmului cosmic. Am vorbit altădată despre această integrare. Nu trebuie să ne sperie cuvîntul și să credem că asta înseamnă cine știe ce operație complicată și ocultă. A te integra ritmului cosmic este uneori un lucru copilăresc de ușor. Trebuie numai să recunoști că există ceva *fundamental* în natură — că natura nu este o iluzie, sau o realitate dușman omului. Trebuie să depășești admirația estetică sau extazul vital în fața naturii. Asemenea sentimente nu duc niciodată prea departe, nu duc pe omfață în față cu realitatea. A recunoaște ceva fundamental în natură — înseamnă a trăi mirarea în fața eternității naturii și solidaritatea cu această realitate care ne preexistă. Închipuiți-vă un grup de oameni privind o risipire le nori, un amurg magnific, o mare liniștită. Cei mai mulți vor fi stăpîniți de moția [6] estetică sau de extazul vital provocat de asemenea spectacole cosmice. Dar se va găsi cineva care să trăiască mai profund mai total, tot ce vede naintea ochilor. „A trăi profund un lucru" — firește că propoziția aceasta strălucește de banalitate. Cu puțină atenție, izbutim totuși să-i pătrundem ensul ei inițial. Este o înfiorare totală a sufletului, căreia îi urmează o imensă liniște; sentimentul calm și reconfortant că există o realitate organizată în afara noastră, că ritmul acestei realități nu e cîtuși de puțin alterat de slăbiciunile sau nebuniile omului. Asta înseamnă a descoperi natura: a descoperi ritmurile, normele, esențele fundamentale.

Repet și apăs într-adins pe acest cuvînt, „fundamental", tocmai pentru că mi se pare că noi, oamenii moderni trăim prea mult în afară de senimentele fundamentale ale existenței. Revelația acestor sentimente se face uneori și fără ajutorul contemplației naturii. Am vorbit altădată despre faptul morții și faptul dragostei miracol [8] prin contemplarea sau experimentarea cărora omul este pus în fața unor realități care îi preexistă și îl depășesc. Nu mai e nevoie să repetăm cele spuse altădată, dar sunt sigur că veți regăsi în amintirile D-strră cele mai esențiale, nenumărate experiențe de acest fel...

Vacanța, așa dar, este o previziune a eternității și a beatitudinii. În timpul anului, suntem siliți să facem uneori munci aspre, care nu sunt întotdeauna plăcute firei noastre. În vacanță suntem liberi să ne alegem muncile și să transformăm timpul într-o durată beatifică. Evident, nu prea facem lucrul acesta. Intrăm și în vacanță cu exasperantele noastre superstiții și automatisme. Ne pierdem enorm timpul crezînd că ne odihnim de muncile din timpul anului. Poate timpul nostru se odihnește într-adevăr, dar nu prea cred că viața noastră sufletească se odihnește și ea. Dimpotrivă e sfîrtecată și amuțită prin fel de fel de preocupări stupide. Viața sufletească nu poate cunoaște odihnă. Asta poate fi un blestem al condițiilor umane — dar este [9] o realitate și trebuie s-o primim ca atare. Tot ce putem noi face este să-i oferim alte alimente spirituale. În loc să-i oferim [10] cifre, lecturi obligatorii sau jurnale — îi putem oferi spectacole cosmice, meditații, lectura capodoperelor literaturii universale. Nu sunt deloc de părerea — aproape unanimă — că vacanța e timpul lecturilor ușoare. Dacă trebuie într-adevăr să avem și lecturi ușoare, în viața noastră atît de scurtă și de zbuciumată, — apoi timpul lor este în restul anului. Atunci suntem uneori destul de obosiți ca să

fim neîți să cetim cărți ușoare. Dar în vacanță suntem mult mai robuști și mai ieri. Nu ne zorește nimeni — și putem petrece trei luni cetind *Odiseia* sau *Diaa Commedie* fără ca să ne pară rău de timpul astfel consumat. Nu înțeleg ce se feresc oamenii să citească sau să recitească în vacanță operele substanțiale ale literaturii universale. Niciodată nu veți pătrunde mai bine *Odiseia* decît la mare, dacă se poate singuri, cu orgoliul și suferințele amintite, cu teligența limpezită de atîta vastitate și atîta ritm. Iar partea a doua din *Faust* cred că nicăieri nu poate fi mai total înțeleasă ca într-o vacanță petrecută la munte.

În vacanță după cum se știe, se învață lucrurile esențiale. Atunci omul e liber și dispus să învețe. Pentru un intelectual, vacanța este starea perfectă, paradisiacă, așa cum oamenii o vor obține poate, într-o zi chiar aici pe pămînt. Dar mai les în vacanță intelectualii pot lua cunoștință de plinătatea misiunii lor, de destinul lor. Și, uneori, această luare de cunoștință poate pleca de la lucruri și întîmplări foarte comune. De pildă, de la descoperirea unui poet, sau recitea unei cărți. Ideile și operele de artă, ca și normele Naturii sau faptele esențiale — sunt excelente instrumente de auto-revelație. Din nefericire, operele de artă sunt rar cetite și prost cetite. Cineva, după ce terminase o fascinantă biografie a lui Shelley, s-a apucat să citească pe clasicii greci. Dar a renunțat repede. Și nici acum nu înțelege cum putea poetul Shelley să se îndrăgostească de niște texte atît de aride și de banale. Firește, operele clasice nu se citesc ca o carte contemporană. Textul clasic trebuie asimilat i contemplat. Aparține unei gîndiri mulată pe norme, și unei sensibilități intetice, autentic artistice. Nu te poate emoționa Homer și Eschil decît după ce ai intuit conștiința teoretică a lumii [11] pe care o avea omul homeric au personagiul din tragediile lui Eschil. Și această intuiție — pentru omul modern, atît de depărtat de viața cosmică și atît de rarefiat printr-o literatură de analiză — nu poate fi obținută decît cetind și recitind cu dragoste, cu fervoare, cu imaginație. Iată o perfectă lectură de vacanță, prin care un intelectual nu își asimilează numai o capodoperă literară, dar descoperă și își însușește o nouă sensibilitate. Este suficientă o bună lectură de acest fel, ca să transforme un belfer într-un intelectual. A fi emoționat de Homer, bunăoară, nu înseamnă numai a descoperi zone pure de contemplație estetică, înseamnă în același timp a te cunoaște mai profund pe tine, a te transforma pe tine însuți. Căci, să fim drepți, foarte puțini dintre intelectuali au asemenea capacități de asimilare și contemplare a operei de artă. Foarte mulți trăiesc încă exterior aceste valori pure. Deci, dacă izbutesc într-adevăr să pătrundă în conștiința omului homeric sau a personagiilor lui Eschil — chiar sensibilitatea și inteligența lor cresc. După ce ai înțeles bine pe Platon sau pe Faust — nu te mai poți întoarce acasă cu același automatism și aceleași nivelur spirituale. Ideile și valorile artistice care se cuceresc — rămîn în conștiință și transformă radical omul.

De aceea ni se pare atît de categorică proba recitirii capodoperelor. Flaubert încă adolescent, citește *Faust* al lui Goethe și e răscolit pînă în adîncurile ființei sale, e transformat, e obsedat. Și noi am cetit cu toții *Faust* în liceu, dar n-am simțit aceleași emoții hotărîtoare. Asta ne dovedește deosebirea de nivel intelectual și de pasiune [12] între noi și Flaubert. A izbuti să pătrundem și să asimilăm o capodoperă, înseamnă a ne depăși pe noi înșine, a ne îmbogăți inteligența și a ne dilata sensibilitatea — și a ne apropia de nivelul unui Shelley sau Flaubert. Nu facem asta ca să imităm pe cineva. O facem ca să putem lua cunoștință de noi înșine. În fond, a fi emoționat de Platon sau de Faust înseamnă a fi aproape un om complet. Căci gîndirea

lui Platon și destinul lui Faust rezumă aproape toată conștiința teetică a lumii de care e capabil omul modern.

Iată dar în ce ar putea consta odihna intelectualului și vacanțele sale. Într-o încercare de reintegrare în natură [13] prin tehnica atît de simplă a contemplației ritmurilor și normelor cosmice. Într-o odihnă autentică — adică în totala schimbare a muncii [14]. Orice altă odihnă e incompletă. Dar acanțele alcătuiesc în același timp și cel mai nimerit prilej de restaurare aibertății interioare — adică prilej de depășire. Nu vă resemnați să folosiț aceași inteligență și aceeași sensibilitate pînă la sfîrșitul vieții. Instrumerele acestea de cunoaștere nu sunt niciodată perfecte. Libertatea ne este dă tocmai pentru a preschimba instrumentele și a ne înnoi pe noi înșine. Acda e singurul sens al vacanței.

Creștinul G. K. Chesterton

A MURIT DE CURÎND unul dintre cei mai mari scriitori contemporani și poate cel mai prețios apologet catolic pe care l-a dat Anliei secolul al XIX-lea. Gilbert Keith Chesterton, fără a fi fost un scriitorpopular era cetit și admirat de către toate elitele anglo-saxone și continetale. A murit încă în plinătatea puterilor sale creatoare; nici nu împlinii șaizeci de ani. A scris un număr considerabil de cărți — poate 60 de volune — dar [2] nici imaginația, nici humorul nu-i secătuise. În fiecare an pubca cel puțin un volum. În eseu, în tratatul filozofic, în roman, în poezie, în nuvela fantastică — Chesterton desfășura întotdeauna aceleași prodigiase însușiri, care îl făcuseră de mult unul din șefii spirituali ai Angliei. A tipăr. prima sa carte în 1900, dar deabia în 1903, cînd a dat la iveală romanu *The Napoleon of Notting Hill*, Anglia a înțeles că epoca victoriană este definitiv încheiată, și că un nou scriitor — reprezentînd un spirit nou — s-a născut. Nou, surprinzător tulburător — a rămas Chesterton în toate cărțile ale ulterioare. Într-o epocă sceptică și pozitivistă — el este dogmatic și catolic. Într-un timp cînd romanul de analiză și romanul realist cunoștea cele mai vaste succese — Chesterton scrie romane fantastice pe teme medievale. Într-o țară solemnă ca Anglia, unde humorul era iubit de totdeauna ca o atitudine laică — Chesterton dovedește că umorul optim este [3] celatolic. Într-un timp cînd controversa și polemica erau purtate sever, responsabil și pedant — Chesterton introduce cea mai savuroasă controversă a ecolului: discuția personală, intimă, bogată în nuanțe și scăpărătoare [4]. Iumorul englez cunoscuse neîntrecuți maeștri. Chesterton dovedește totuși că și acest humor glorios al tradiției engleze poate fi întrecut. El practică ceea ce s-ar putea numi humorul catolic, humorul luminat de fervoarea creștinului. Chesterton nu e niciodată indignat, dar nici plictisit de prostia oamenilor. Gluma lui e ascuțită — dar nu e rea. Rareori se folosește de sarcasm. Un optimism fundamental străbate în toate polemicile sale — fie că se luptă cu oameni — ca [5] B. Shaw sau Wells, fie că luptă împotriva unor atitudini mentale false, ca protestantismul, ateismul, umanitarismul. Chesterton e pătruns prea puternic de marele miracole ale Naturii și de bunătatea oamenilor — buni prin [6] mila cea mare a lui Dumnezeu — ca să nu fie optimist. Cînd natura e atît de frumoasă, cînd arborii cresc atît de liniștiți, cînd copiii trăiesc atît de miraculos — omul înțelept nu poate deznădăjdui. Nici în fața celei mai organizate prostii — înțeleptul nu trebuie să-și piardă voia bună. Chesterton a fost unul dintre puținii înțelepți care nu și-au pierdut voia bună. I s-a spus chiar „filozoful care rîde într-una". Este drept că el rîdea și de stupiditatea pretențioasă a contemporanilor. Înapoia ereziilor și filozofiilor de succes se ascunde — pentru Chesterton — o imensă prostie și nesinceritate, a cărei demascare e în primul rînd o datorie creștinească, dar este în același timp și o îndeletnicire agreabilă. Nimic mai

plăcut şi mai reconfortant decît demascarea prostiei pretenţioase, a nesinceritătii.

Într-una din primele sale cărţi, numită *Ereticii* şi publicată în 1905, Chesterton se desfată despicînd argumentele pe care îşi întemeiau marii autori şi filozofi ai timpului concepţia lor despre lume şi suflet. Chesterton recunoaşte, în prefaţa cărţii, că ceea ce e mai important la un omste concepţia sa asupra Universului. Nu numai numărul duşmanilor contează într-o bătălie. Tot atît de mult contează şi filozofia lor. Chesterton constată că lumea modernă — e vorba, firește, de lumea de la 1905, dar lucrile s-au schimbat în rău de atunci — că lumea modernă e dominată de anumite scheme teoretice false şi nesincere. Wells, bunăoară, nu porneşte — în înţelegerea omului — de la suflet, „cel dintîi lucru pe care îlcunoaşte omul", ci de la protoplasmă, „care e printre cele din urmă". Ereiile sunt întotdeauna fragmentare, pornesc adică de la un amănunt, de la un fragment, în loc să pornească de la totalitate, de la realitatea organă. Lupta pe care Chesterton a purtat-o toată viaţa împotriva ereziilor moderne se întemeia pe o constatare simplă: fiecare erezie sfarmă sufletul, rupe în fragmente sau îl alterează, îl tălmăceşte prost, îl reduce.

Chesterton a cunoscut foarte bine ereziile timpului său. A părut chiar faţă de ele o oarecare recunoştinţă — pentru că ereziile l-au întors e drumul dreptei credinţe, ele i-au demonstrat propriile lor erori. În cartea *rthodoxy*, cea dintîi operă capitală a sa, publicată în 1908 — Chesterton mărturiseşte că Huyley, Herbert Spencer şi Brandlangh au fost aceia care l-a reîntors în teologia ortodoxă. A redevenit creştin, cetind toate cărţile creştinilor [7]. A început să creadă în miracol şi în dogmă, după ce a sfîrşit de etit o întreagă bibliotecă ştiinţifică şi filozofică. Chesterton şi-a dat de-atia atunci seama că anti-creştinii nu atacă propriu-zis creştinismul, ci concepţia pe care şi-o fac despre creştinism. Creează un Christos imaginar — şi apoi se plîng că un asemenea Christos nu poate învia [8] a treia zi după răstignire. Fiecare anti-creştin are o concepţie personală asupra creştinismului. Pentru unii creştinismul e o credinţă confortabilă, şi ca atare [9] îl atacă pentn că nu e tragic şi pesimist. Pentru alţii, creştinismul e o doctrină umilitoareşi întunecată — şi îl atacă pentru că nu e confortabil şi idilic. Chesterton a pus în lumină cu multă dibăcie şi cu infinit humor, această contradicţie a anticreştinilor, care luptă de două mii de ani cu o umbră, cu o opinie a lor asupra creştinismului. Orice act religios este un miracol. Dacă nu eşti destul de inteligent sau destul de caritabil ca să cunoşti acest miracol — îţi este peste putinţă să-ţi dai seama de el. Îţi creezi o opinie, un sentiment sau o teorie asupra lui — şi apoi te lupţi inutil ca să dovedeşti că această opinie, acest sentiment sau această teorie sunt absurde. Evident că sunt absurde. Problema este, însă, întrucît aceste umbre, aceste opinii personale sau raţionale — au de-a face cu creştinismul, cu credinţa...

Controversa lui Chesterton este strălucitoare de cîte ori se abate asupra acestor grave probleme dogmatice. Nimeni altul ca el, dintre contemporani, n-a izbutit să se apropie cu atîta simplitate şi atîta fantezie şi miracol de dogmă. Argumentele lui nici nu pot fi rezumate. Nu ideea contează, ci controversa, amănuntele, psihologia. Ca şi în dialogurile socratice, ca şi în epistolele Sfîntului Pavel — tratatele lui Chesterton sunt străbătute de o fervoare şi de o ironie care ele singure alcătuiesc formidabile instrumente maieutice. Bunăoară, ca să citez una din concluziile lui Chesterton, el vede în Biserică singurul lucru consistent [10] tocmai pentru că nu este din această lume. Iată o admirabilă concluzie, care pare un simplu paradox [11] cînd e izolată de toate demonstraţiile care o preced: „Demonstraţie" este un termen cu

totul antichestertonian [12]. Nu ştiu dacă încearcă să „demonstreze" vreodată [13]. În opera lui Chesterton singurii care se încăpăţînează să „demonstreze" sunt [14] personagiile sale lunatece şi ereticii. De altfel, de cîte ori n-a arătat el că singurii oameni care nu se contrazic şi care construiesc lumea cu o logică perfectă — sunt nebunii? Cînd un nebun crede că e făcut din sticlă, sau că e Napoleon, nu se mai contrazice niciodată. El e convins pînă la sfîrşitul zilelor că e Napoleon sau că e făcut din sticlă. Dacă se contrazice e semn că s-a vindecat, că a redevenit sănătos. Logica omului sănătos nu exclude nici paradoxul, nici miracolul. Chesterton a amintit cîndva că oamenii cari cred mai aprig [15] în „supranatural", în fantome şi magie — sunt ateiştii şi raţionaliştii. Superstiţia şi mistagogia apar odată cu dispariţia misticii. Cînd renunţi de a mai privi Trinitatea ca pe un lucru „firesc" — ajungi lesne să consideri lucrurile firești drept extraordinare. Electricitatea, hazardul, farmecele, superstiţiile — toate realităţile acestea aparţin ordinului natural sunt promovate şi devin „miracole". Ţi se pare absurdă Trinitatea — dar ţi-e teamă de o pisică neagră, şi eşti dispus să crezi în orice fenomen „ocult". Father Brown unul din eroii lui Chesterton [16] care e un catolic lucid, ajunge fără voia lui, un excelent detectiv — tocmai pentru că nu se lasă păcălit de „miracole", nu se lasă păcălit, adică de miracolele laice. El — care crede în Naştere fără prihană şi în Sfînta Treime — nu poate crede că un om dispare fără urmă, că un mort învie şi că un semn magic poate ucide. Father Brown e un „incredul", este un perfect raţionalist, unul care ştie că lumea noastră e condusă de legi naturale şi că aceste legi pot fi pătrunse cu oarecare logică. Misticul perfect — omul care crede în minuni — nu poate fi păcălit de nici o mistagogie, de nici o superstiţie. El singur se conduce în judecarea realităţilor numai de logică şi de bun simţ.

Chesterton n-a acceptat niciodată un creştinism siropos, abstract sau ipocrit; un „creştinism-fantomă", cum spunea el, adică teozofizant, mistagog, de un fals sau inutil ascetism. El a cunoscut şi a trăit un creştinism în sînge şi în oase; a rîs, i-a plăcut să mănînce şi să bea, i-au plăcut jocurile de copii, animalele, arborii. Unamuno vorbea despre „creştinismul visceral", despre „sîngele şi carnea" lui. Chesterton a vorbit mai puţin despre asemenea lucruri de o gravă intimitate (nimic mai riscant decît intimităţile referitoare la adevăratele drame spirituale, la experienţa soterică) — dar le-a trăit cu sinceritate. Îl exasperau toate prudenţele anglo-saxone, toate indignările pseudospirituale.

El, care iubea atît de sincer animalele, a scris un admirabil pamflet împotriva nu ştiu căror cucoane indignate că la Crăciun se taie prea mulţi curcani la Londra. Avea un bun simţ zdrobitor — şi ceea ce e mai important, îşi păstra acest bun simţ chiar în cele mai ridicole fleacuri, în faţa cărora, de obicei, toţi oamenii îşi pierd firea. Bunul simţ, firească lui atitudine în viaţă, optimismul lui terre-à-terre — se datoresc, în primul rînd, faptului că Chesterton a trăit tot timpul în „miracol". Cine i-a cetit romanele înţelege lesne despre ce e vorba. În toate aşa numitele sale romane, Chesterton a încercat să arate că miracolul, exoticul şi romanticul sunt stări sufleteşti fundamentale, neataşate de nici o epocă istorică şi de nici un mediu geografic. Primul său roman *The Napoleon of Nothing Hill* deschide o eră nouă în epica engleză. Bernard Shaw pune probleme în teatru, Wells face filozofie populară în romane — Chesterton descoperă „filonul fantasticului creştin". După cum se poate vorbi de un humor catolic în opera lui Chesterton, se poate vorbi tot aşa de bine, de un „fantastic creştin"; anume, celebrele lui teme medievale *(The Return of Don Quixotte)*. Medievalismul lui Chesterton este încă

unul din lucrurile cele mai puține înțelese. Nu e vorba, firește, despre o re întoarcere în Evul Mediu — ci, de redescoperirea miracolului medieval în timpurile noastre. În Evul Mediu, caritatea, cavalerismul și „romanța" au trăit cu maximă intensitate. Dar nici una din aceste trei virtuți n-a pierit. O slujnică de han care se îndrăgostește de un măcelar, se mărită și îi dăruiește 17 copii — trăiește „romantic" atît timp cît trăiește în dragoste. Dragostea și cavalerismul, credința și caritatea — acestea sunt rădăcinile miracolului, rădăcini pe care le putem redescoperi oricare dintre noi, în adîncul sufletului nostru. Innocent Smith, uluitorul personagiu din *Manalive* (care e fără îndoială cel mai bun roman al lui Chesterton) — ne arată foarte bine că am pierdut simțul lucrurilor minunate pentru că le căutăm, în loc să le vedem, așa cum trăiesc ele în mijlocul nostru. Căutăm miraculosul și „romanticul", așa cum căutăm fericirea, dragostea perfectă și înțelepciunea fără să ne dăm seama că ele stau în preajma noastră, așteptînd să le vedem. Lumea [17] modernă se zbate în erezie și în durere, pentru că se încăpățînează să caute în loc să vadă. Căutarea nu duce nicăieri — pentru că duce tot mai departe de suflet, de fericire, de mîntuire. Este oare o nenorocire atît de mare, se întreabă Chesterton, dacă ne-am născut fericiți, înțelepți și aproape de mîntuire — și noi ne zbatem căutînd, adică depărtîndu-ne necontenit, ieșind din sufletul nostru? Cea mai mare nenorocire a omului este că se crede nenorocit, încheie Chesterton.

Scriind, atacînd ereziile la modă, apărînd creștinismul, exaltîndu-i marile sale virtuți sociale — Chesterton a adus imense servicii spiritualității europene. Într-un timp tulbure, ca al nostru, mulți falși profeți se arată și multe gunoaie sunt înălțate de furtuni. Chesterton a rămas neclintit la postul lui de comandă, care era unul din cele mai primejdioase posturi de luptă. Într-o lume rea și eretică, el a amintit necontenit Vestea cea Bună adusă de Iisus Christos și viețile miraculoase ale Sfinților Creștinătății. A lăudat omul concret, omul spiritual, omul creștin. A arătat ereticilor că nu există bucurie în afară de credința creștină — după cum nu există putință de creație și de ierarhie în afară de ea. Nu numai Anglia a pierdut în Chesterton una din personalitățile sale de frunte. Europa întreagă, Europa spirituală și creștină, a pierdut pe cel mai de seamă apărător al omului și al Bisericii. Chesterton nu avea nimic profetic, nici amenințător în făptura sa. Era un [18] bărbat cu plete, obez, cu obrajii roșii, care își stima adversarii și-și iubea prietenii, și își petrecea o bună parte din zi printre copii și țărani. Cînd stătea în oraș, putea fi zărit de multe ori străbătînd cele mai populate străzi cu o pelerină pe umeri, cu o carte în mînă, nepăsător de vehicule, cetind cu glas tare și rîzînd cu atîta voie bună încît nici polițemenii nu îndrăzneau să-l amendeze.

O revoluție creștină la Oxford

ADEVĂRATUL CREȘTINISM a fost întotdeauna revoluționar. Și cea mai mare, mai radicală revoluție pe care o cunoaște istoria — rămîne și astăzi mesagiul lui Iisus Christos. A schimba total firea omenească, a crea un om nou dintr-un om întunecat [1] de instincte și de ură — nu înseamnă oare aceasta cea mai mare revoluție din lume? Dacă ar trebui să rezumăm mesagiul lui Christos în cîteva cuvinte, am spune că legea nouă pe care o aduce Mîntuitorul se fundează pe o poruncă revoluționară: „fii altfel decît instinctele tale îți cer a fi"! Lupta împotriva instinctelor tale, adică împotriva egoismului tău, a prostiei tale, a lenei minții tale și a răutății duhului tău. Încearcă să imiți faptele [2] celor mai buni dintre oameni, faptele sfinților. Și ce sunt oare altceva sfinții decît niște perfect revoluționari? Căci ei nu acceptă legea veche — a dreptății — ci trăiesc după legea nouă, a dragostei. Ei nu răspund la rău cu un rău mai mare — ci cu dragoste. Nimic mai străin, mai incompatibil [3] cu firea omenească decît dragostea [4], așa cum o înțeleg sfinții. Dragostea cere un lucru pe care anevoie îl acceptă oamenii: să te pierzi pe tine în celalt, să renunți la strîmta și nu totdeauna glorioasa ta personalitate. Faptul acesta al dragostei, după cum am văzut în alte convorbiri ale noastre se împlinește [5] de puține ori în viața unui om. Nu poți iubi pe oricine. Este foarte greu să renunți la sensibilitatea ta, la spiritul tău critic, sau chiar la capriciile tale. Toate acestea îți arată oamenii din jurul tău așa cum sunt: răi, proști, mediocri, încrezuți. Cine oare ar putea să-și iubească pe toți semenii deopotrivă? Lucrul se pare cu neputință. Și, cu toate acestea, Iisus a iubit pe toți oamenii deopotrivă, apostolii și martirii au iubit așa; sfinții din toate timpurile au iubit. De aceea spuneam că mesagiul lui Iisus este cea mai mare revoluție pe care o cunoaște omenirea — pentru că îți cere cele mai grele lucruri, îți cere să-ți schimbi firea ta întunecată de rele și de egoism, și să o înlocuiești cu o fire nouă, cît mai perfectă, cît mai aproape de îngeri.

O revoluție se face pentru binele celor mulți, săraci și obidiți. Pentru acești oameni s-a născut și a pătimit Iisus Christos. O revoluție îți cere să te uiți pe tine, să te contopești într-o colectivitate, să lupți și să mori pentru biruința celor mulți. Christos îți cere să faci lucrul acesta în fiecare zi, adică să te contopești în marea masă a celor de-aproape de tine, să trăiești și să împlinești poruncile revoluționare, anti-egoiste, anti-luciferice. De la apariția celor dintîi comunități creștine, s-a observat esența revoluționară a noii religii. Și atît de primejdioasă a părut această esență revoluționară a creștinismului, încît persecuțiile s-au ținut lanț mai multe sute de ani. Lupta care s-a dat între lumea veche cezaro-romană și lumea nouă creștină, își avea [6] de la început soarta pecetluită. Trebuia să învingă omul nou, omul revoluționar, omul care se putea pierde pe sine. A învins, așa dar, creștinul. Și revoluționar a rămas creștinismul pînă în ziua de astăzi. Cu singura deosebire

că cei mai mulţi creştini îşi trăiesc religia doar cu numele. Ciţi dintre bunii creştini care mă ascultă astă seară au făcut o singură faptă revoluţionară în acest trist an pe care îl străbatem? Ciţi dintre D-stră v-aţi împărţit bucata de pîine cu aproapele, sau aţi avut curajul de a înfrunta o gloată întreagă pentru a apăra pe un năpăstuit? Asemenea fapte revoluţionare ne cere creştinismul să facem în fiecare zi. Dar se împotriveşte imensa noastră laşitate, nesfîrşita noastră poftă de confort. Ce bine e să stai [7] singur într-o cameră elegant [8] mobilată, şi să citeşti nepăsător de ce se întîmplă în camera vecinului tău. Ce bine e, de asemenea, să-ţi pierzi timpul cu prieteni şi oameni care îţi sunt simpatici, să discuţi probleme serioase sau să joci cărţi — deşi ştii că, undeva, te aşteaptă omul sărac, bolnav sau deznădăjduit, căruia prezenţa ta i-ar face un nesfîrşit bine! În privinţa aceasta, toţi suntem la fel. Este aşa de greu să fii om adevărat creştin, încît de aproape două mii de ani neamurile se trudesc zadarnic să împlinească marea revoluţie, adică să trăiască o viaţă creştină.

S-au făcut necontenit eforturi pentru dezlănţuirea revoluţiei creştine. Toţi sfinţii şi toate sfintele din toate veacurile, au cerut oamenilor acelaşi lucru: să-şi depăşească fiara şi să realizeze un om nou. Setea pentru o trăire totală, revoluţionară, a mesagiului lui Christos a condus uneori la foarte grave erezii şi reforme. Oamenii au căzut adesea în greşala de a ataca Biserica

pentru păcatele slujitorilor Ei. Dar şi în aceste atacuri împotriva dogmei şi a Bisericei se întrezăreşte setea de a creştina pe creştin.

S-a spus, de către oameni care îşi măsoară bine cuvintele, că Europa nu-şi poate asimila mesagiul lui Christos, pentru că structura europeană este înainte de toate o structură realistă, iar nu una mistică. Nu ştiu cum să înţeleg asemenea afirmaţii. Căci, nu e vorba întotdeauna de mistică în mesagiul lui Christos. Nu este întotdeauna vorba de Împărăţia Cerurilor. Iisus Christos a vorbit adesea şi despre viaţa omului pe pămînt, viaţa de toate zilele. Şi mesagiul [9] revoluţionar al [10] lui Christos tocmai la această viaţă de toate zilele se referă. Mîntuitorul ne cere să facem fapte bune pe pămînt. Aici, pe pămînt, ne cere el să ne închipuim una cu aproapele nostru. Înainte de valoarea lor mistică aceste învăţături au o valoare umană, revoluţionară. Şi atunci cînd Biserica se amestecă în treburile omeneşti în numele acestui mesagiu revoluţionar se amestecă. Nu ştiu dacă o Europă autentic creştină va fi în întregime „mistică". E sigur însă, că o Europă creştină va fi şi o Europă umană; căci firea omenească fiind curăţată de instinctele care o diformează astăzi, demnitatea umană va înflori şi toate virtuţile umane vor da roade...

De mult încearcă oamenii să realizeze o Europă creştină. Încercările acestea n-au eşuat niciodată pe de-a-ntregul, dar nici n-au fost vreodată victorioase. Astăzi se încearcă încă odată acelaşi lucru: o revoluţie creştină de mari proporţii, o creştinare a Europei. Mişcarea aceasta a început acum vreo cincisprezece ani, la Oxford şi de aceea a şi fost numită, cu un termen puţin fericit, *Mişcarea Grupului de la Oxford*. Spun „un termen puţin fericit" pentru că, aşa cum m-am putut convinge personal în vara aceasta, nu e vorba în această mişcare creştină nici de „Oxford", nici de „Grup". Mişcarea putea porni la Paris, la Atena sau la Bucureşti. Căci este o revoluţie pe care o visează oamenii de pretutindeni [11]. Deşi majoritatea acestor „revoluţionari creştini" aparţin bisericilor reformate, se întîlnesc şi foarte mulţi catolici şi chiar cîţiva ortodocşi. Preponderanţa elementului protestant se explică prin faptul că mişcarea s-a întins la început în ţările nordice: Anglia, Olanda, Danemarca, Germania şi Suedia. Acum, cînd „revoluţia creştină" se întinde în Sud, încercînd să cucerească Franţa şi Italia, numărul catolicilor se va înmulţi simţitor. În vara aceasta a fost o mare adunare a acestui grup, în Anglia. Au venit reprezentanţii grupurilor naţionale de pretutindeni, chiar şi din America, Africa de Sud şi Noua Zeelandă. La marele meeting de la Birmingham au asistat aproape 30.000 de persoane. Toate lucrările acestui meeting au fost radio-difuzate, şi presa continentală şi americană s-a ocupat cîteva zile în şir de acest straniu Congres creştin, unde n-a fost vorba nici de dogme, nici de atitudini politice, nici de conflicte între ştiinţă şi religie, ci numai de salvarea Europei printr-o revoluţie creştină. Lozinca aceasta — salvarea Europei printr-o revoluţie creştină — pare ridiculă. Îmi dau seama de asta şi mă bucur. Toate lucrurile mari din lume au părut, la timpul lor, ridicole. Ciţi oameni deştepţi şi cu spirit practic n-ar fi rîs ascultînd mesagiul lui Christos sau propaganda apostolilor? Ciţi oameni nu şi-ar fi spus: „Am mai văzut noi de-astea, dar lumea nu s-a schimbat!" Azi ştim că lumea veche s-a schimbat, că mesagiul lui Christos a fost victorios. Tot aşa rîdeau oamenii inteligenţi şi de Sfîntul Francisc. Au rîs de acest sfînt fără pereche, chiar unii învăţaţi cardinali catolici. Două sute de ani de la moartea Sfîntului Francisc toţi şi-au dat seama de dreptatea lui, de necesitatea mesagiului său. Dar era prea tîrziu, Spiritul reformei [12] fusese [13] victorios şi lumea creştină s-a rupt în două. Astăzi vremurile sunt nesfîrşit mai turburi decît în timpul Sfîntului Francisc. Astăzi chiar şi oamenii cei mai realişti îşi dau

seama că destinele Europei sunt amenințate. Un nou și crîncen război ar fi destul ca să încheie beghemonia Europei [14], distrugînd cultura europeană și dezlănțuind cele mai apocaliptice forțe anti-creștine. Odată cu Europa și civilizația europeană tot ce a creat spiritul creștin va fi distrus. Viziunea această tragică a înzecit [15] șansele de succes ale revoluției creștine de la Oxford. Oamenii care fac parte din acest grup își dau prea bine seama că acum nu mai e timp de dispută între Biserici, că toate forțele binelui risipite în lume trebuie să se unească pentru dezlănțuirea unei revoluții universale, care nu poate fi decît o revoluție creștină. Temeliile acestei mișcări sunt bine cunoscute; ele se găsesc în Evanghelie, în Sfîntul Pavel, în Viețile Sfinților, în poruncile Bisericii. „Revoluționarii creștini" cred însă că omul trebuie schimbat urgent, că toate eforturile de creștinare și de spiritualizare a omului trebuiesc coordonate. În țările unde Biserica predomină viața spirituală — cum e, bunăoară, cazul României și ale țărilor ortodoxe — revoluția trebuie făcută prin Biserică. În celelalte țări, unde Biserica este ori slabă, ori compromisă, mișcarea poate începe prin laici. Nu interesează cine o începe. Interesează un singur lucru: ca cei care o fac, să fie adevărați revoluționari, adică adevărați creștini. De altfel, nu ei lucrează, ci Dumnezeu lucrează prin ei. Revoluționarii creștini cred că pentru fiecare om Dumnezeu are un plan, adică un sens al existenței și că acest plan trebuie aflat direct de la Dumnezeu. Omul trebuie să intre din nou în legături permanente cu Dumnezeu; adică, trebuie să-și conducă întreaga viață, chiar și cele mai umile acte ale sale, prin voința lui Dumnezeu. Cele cîteva sute de mii de oameni care au devenit revoluționari prin mișcarea de la Oxford știu ce înseamnă acest lucru. Ei trăiesc [16] conduși de Dumnezeu. Și nu sunt nici sfinți, nici schivnici, nici mistici. Sunt oameni cu picioarele pe pămînt, savanți sau muncitori, artiști sau financiari, militari sau oameni de stat — care își duc mai departe aceeași viață în mijlocul comunității. Aceeași viață — aparent. Căci ritmul lor vital este altul [17], și munca lor, bucuriile lor, sensul întregii lor existențe este schimbat. Ei trăiesc creștinește, adică revoluționar. Au părăsit de mult confortul lor interior sau exterior, au depășit fricile și lașitățile specifice omului modern. Căci pe un revoluționar creștin nu-l interesează mîntuirea lui personală, găsirea sensului existenței sale proprii — ci-l interesează în primul rînd aproapele. Un creștin este revoluționar atît timp cît revoluționează pe alții. Nu înseamnă nimic viața ta, pe care ai izbutit să o faci perfectă. Interesează numai viețile pe care le poți tu schimba; perfecțiunea pe care o poți tu provoca în alții. De aceea acești oameni se numesc „schimbători de viață!" Ei își dau prea bine seama că o simplă aderență la această mișcare nu poate aduce [18] mult bine în vremile turburi de azi [19]. A adera, nu înseamnă nimic. A te schimba radical, a deveni revoluționar — începe să însemne ceva. A porni să schimbi pe alții să „revoluționezi" pe aproapele tău — iată, aceasta înseamnă a fi un adevărat creștin.

M-am putut convinge că „schimbarea" aceasta de oameni este un fapt cu nebănuite consecințe. Atît la Oxford cît și la Birmingham am văzut lucruri aproape miraculoase; profesori universitari, șomeri, scriitori, bolnavi, vicioși — fiecare pe rînd își povestea viața și-ți dovedea cu fapte cît de radical s-a schimbat această viață prin practica revoluției creștine.

Mi-ar trebui mult timp ca să menționez [20] măcar cele mai excepționale cazuri pe care le-am putut cerceta personal. Am s-o fac poate cu un alt prilej. E destul să spun acum că practica revoluționară creștină este foarte simplă; nu ți se cere decît să devii creștin adevărat, adică să-ți conduci viața după voința lui Dumnezeu și să te părăsești pe tine, renunțînd la toate limitele

pe care ți le-a impus ignoranța sau cruzimea înnăscută în om. Nu ți se cere să te rogi prea mult lui Dumnezeu. Ți se cere să asculți ce spune Dumnezeu. Noi avem întotdeauna ceva de cerut lui Dumnezeu: sănătate, bani sau noroc în viață. Și Dumnezeu ne spune mereu un lucru, pe care niciodată nu-l ascultăm. Această surzenie a noastră ne-a făcut să pierdem sensul întregii existențe. Nicăieri nu-ți dai mai bine seama cît de găunoasă, de inutilă și de obositoare este viața omului modern decît într-un lagăr revoluționar creștin. Acolo vezi oameni, nu asculți impresii și discuții. Acolo înțelegi [21] că oamenii aceia care pot munci înzecit, care trăiesc într-o fervoare și o bunăvoie continuă, care sunt blînzi [22] fără a fi proști și curajoși fără a fi brutali — sunt adevărați revoluționari și adevărați creștini. Viața lor este un miracol. Și cu toate acestea nu trăiesc pentru ei; trăiesc și muncesc pentru alții. Muncesc mai ales pentru biruința lui Christos, singura biruință care nu va supăra pe nimeni. Singura biruință, dealtfel, care va putea salva, în tot ce are ea bun și perfect, cultura și spiritualitatea europeană.

Că această revoluție creștină nu este o utopie, o dovedesc faptele. Fără fonduri, fără mijloace de propagandă, fără presă — a izbutit în cîțiva ani să cucerească [23] oameni politici importanți, directori de ziare, scriitori și mii de lucrători. Că nu este o nouă sectă, o dovedesc catolicii și ortodocșii care fac parte din mișcare. Că este o mișcare realistă, o dovedește [24] mărturia Ministrului de Finanțe suedez, care spune că de cînd s-a întins mișcarea în această țară, au crescut veniturile Statului, căci oamenii își plătesc cinstit impozitele. Prim ministrul Canadei a mărturisit în Parlament că țara e mai ușor de condus de cînd revoluția creștină a început să lucreze acolo. N-am citat decît două mărturii ale unor oameni politici. Ele se pot înmulți însă cu ușurință. Și asta dovedește cît de realistă este revoluția creștină.

Țara noastră nu are decît de cîștigat de pe urma acestei revoluții. România, țară creștină, nu se poate decît bucura de orice succes al duhului creștin în această Europă luciferică. Pe de altă parte, o revoluție creștină europeană, trebuie să se dezlănțuie în toate țările. Toate eforturile trebuiesc coordonate, pentru a opune acțiunii întunericului o forță puternică și [25] condusă de cuvînt dumnezeiesc. Într-o Europă [26] creștină, România va respira mai liniștită. Dar pentru biruința revoluției creștine, noi popor creștin, nu putem sta cu brațele încrucișate [27]. Misionarii bisericii și [28] revoluționarii laici au de spus [29] cuvîntul lor hotărîtor. Orice s-ar întîmpla, însă, revoluția creștină din Europa nordică și apuseană pune capăt, cel puțin acolo, unei secete sufletești care bîntuie cu furie de multe [30] zeci de ani.

Numai pentru păcătoși

AȘA [1] SE NUMEȘTE CARTEA pe care gazetarul englez Rusell a publicat-o acum cîțiva ani: *For sinners only*, *Numai pentru păcătoși*. Nu știu în ce măsură titlul provocator a contribuit la succesul cărții. Dar cartea lui Rusell s-a bucurat, și continuă să se bucure de un excepțional succes de librărie. Numai în Anglia s-au vîndut pînă acum vreo 200.000 de exemplare; ceea ce este un mic record, chiar pentru librăria engleză. Trebuie să se țină însă [2] seama și de traducerile care au răspîndit această carte în cele patru colțuri ale lumii. Numai pentru păcătoși poate fi cetită de cei care nu cunosc limba engleză, în traducere franceză, italiană sau germană.

Succesul acestei cărți este cu atît mai semnificativ cu cît nu e vorba de un roman, ci de o mărturisire. Russell nu e un scriitor propriu-zis. Nu știe și poate nici nu vrea, să scrie frumos, după reguli sau după canoanele prozei moderne. El scrie ca un gazetar. Pagini incisive, vii, dramatice. Este o mărturisire de la cea dintîi pînă la cea din urmă pagină a acestei cărți. Și cu toate acestea, cel care apare mai șters, mai neimportant, mai neinteresant — dacă vreți — dintre toți oamenii vii ai acestei cărți, este chiar autorul, gazetarul Russell. *Numai pentru păcătoși* nu e confesiunea unui om interesant. Viața lui Russell n-a cunoscut nici o dramă puternică, și nici măcar vreun episod istoric sau politic important. Autobiografia lui Russell este autobiografia unui gazetar, a unui om, adică obișnuit să scrie și să vorbească mult — dar despre alții. Așa dar, și în această carte intimă, dramatică și uneori ironică — cetitorul întîlnește foarte deseori oameni mari și mici, celebri și necunoscuți, dar foarte rareori pe Russell. Autorul n-a voit să rămînă în întuneric. Dimpotrivă, cartea lui este o carte de curaj. Cetitorul este prevenit că va asista la foarte multe spovedanii intime și într-adevăr, asistă la un foarte mare număr de spovedanii. Dar cele mai multe privesc pe oamenii pe care Russell i-a cunoscut, i-a iubit și i-a studiat. Vocația de gazetar e tiranică. Încercînd să-și povestească viața, Russell s-a trezit scriind o serie de interviuri și vorbind despre o sumă de oameni. Autobiografia lui a sfîrșit prin a fi un dramatic reportaj asupra lumei moderne [3]. Aici stă marele merit al cărții lui Russell. *Numai pentru păcătoși* este o icoană [4] morală a omului de pe stradă, a omului de totdeauna — păcătos fără să vrea, și mai ales fără să știe. Căci ceea ce e mai grav în lumea modernă nu este domnia păcatului, ci inconștiența omului că e păcătos. De aici calitatea inferioară, larvară, a vieții noastre. De aici lipsa de semnificație și de destin, care caracterizează viața fiecăruia dintre noi. Trăim pentru că ne-am născut, și pentru că ne face plăcere să ne simțim vii. Uneori, de cele mai multe ori, însă, nu simțim nici măcar atît. Ne credem teribil de deștepți pentru că nu mai avem nici un ideal dincolo de zarea politică sau familiară a vieții noastre.

Russell, care este gazetar englez — deci om hotărît să învingă în viață — a avut paradoxala idee să urmărească, pentru succesul gazetei sale, fenomenul religios contemporan. Acesta a fost cel dintîi contact al său cu eternitatea. Pînă atunci, se credea creștin pentru că cetea Biblia și pronunța citeodată numele lui Christos, cînd era necăjit, mai ales. Dealtfel, recunoaște singur că fusese de mai multe ori în Biserică, și că avea o părere bună despre preoți pentru că toți erau oameni cumsecade și știau să joace golf sau să recite din clasici. Acesta era creștinismul lui Russell. Creștinismul lui — și s-o recunoaștem, în bună parte creștinismul nostru. Pornind însă seria de anchete asupra fenomenului religios contemporan — Russell a descoperit cu mirare și bucurie, că există astăzi oameni pentru care Christos înseamnă calea, adevărul și viața. O descoperire fără prea multă importanță, veți spune. Nu e chiar așa. Căci nu e vorba de o descoperire teoretică — ci de contactul cu oameni vii, cu anumiți oameni care trăiesc o altfel de viață decît cea pe care o trăim noi. O astfel de viață — adică o altă calitate de viață. Nu e totuna să știi că există Simfonia a IX-a — și s-o asculți. Nu e totuna să știi că există undeva pe lumea aceasta creștini adevărați — și să-i întîlnești, să trăiești în preajma lor, să înveți de la ei.

Ce serbede trebuie să vi se pară D-stră aceste cuvinte: „Să înveți de la ei". Într-adevăr, ce ai putea învăța de la niște oameni care trăiesc o viață creștină, o viață spirituală? Răspunsul la această întrebare îl găsiți în fiecare pagină din cartea lui Russell. El, Russell, a învățat în preajma acelor oameni fericirea. Nu o fericire letargică sau orgiastică, nu extazul sau mortificarea — ci acea calitate nouă pe care și-o însușește [5] viața cînd își găsește sensul. V-aș ruga să nu treceți prea repede asupra acestor cuvinte. Ele spun prost ceea ce un mare meșter al limbii românești ar putea spune strălucit. Dar înțelesul rămîne același: fericirea — adică o nouă calitate a vieții. Fericirea — adică restaurarea destinului creștin în viața omului.

Este foarte greu să-ți dai seama, întîlnind un om pe care nu-l cunoști, de calitățile lui mentale. Nu cred că cineva dintre D-stră ar putea recunoaște într-o sută de oameni, un matematician sau un poet. Veți recunoaște însă cu destulă ușurință un om fericit sau unul îndrăgostit. Și, în fața omului fericit ca și a îndrăgostitului — îți dai seama că el trăiește o altfel de viață, calitativ deosebită de cea pe care o trăim noi. Căci nu e vorba aici decît de o altă calitate de viață. Omul fericit poate avea necazuri, poate avea insuccese și oboseli, — dar orice s-ar întîmpla cu el poate suprima sensul propriei sale vieți, conștiința că are o misiune sau o semnificație. S-a spus că fericiți nu sunt decît cei inconștienți, că noi oamenii, nu putem fi fericiți decît în rarele noastre momente de inconștiență. S-a spus așa, pentru că așa voiau oamenii să se spună. Trebuiau teoretizate într-un fel sau altul imensa noastră tristețe prost ascunsă, și nu mai puțin imensa noastră vacuitate. Dar fericirea inconștienței este numai un somn agreabil, o toropeală, o vacanță. Poate animalul din om își realizează fericirea în inconștiență. Dar ceea ce e uman și ceea ce e angelic în noi — tînjește după o altfel de fericire.

Așa tînjea și gazetarul Russell cînd și-a dat seama că [6] viața poate fi nu numai cucerită — ci și schimbată. Cartea lui e cronica unui grup de oameni care au refuzat să lupte cu viața ca s-o cucerească, și și-au propus un lucru mai greu: s-o schimbe. Dar cum să schimbi o viață care e străbătută de toate durerile și e paralizată de toate lipsurile? Cum să schimbi viața unui om care e bolnav sau sărac, care e vicios fără să-și dea seama și e impur din neatenție? Cum să faci fericit pe un om care nu are ce să mănînce, sau nu poate adormi din pricina durerilor? La această întrebare eu aș răspunde printr-una asemănătoare: Cum se face că un om sărac sau bolnav poate să iubească? În-

treaga problemă a fericirii aici se află. Pentru că dacă împrejurările biologice sau economice nu pot suspenda miracolul dragostei — nu pot influența, de asemenea, nici dobîndirea fericirii. Ca să fii fericit deci, nu-ți pui probleme, nici nu analizezi împrejurările în care te afli. Nimeni nu se îndrăgostește după voință, în împrejurări optime. Te poți îndrăgosti cînd nu ai un leu în buzunar și suferi de guturai. Ceea ce este uluitor în faptul dragostei, și ceea ce mă silește să revin necontenit la el în aceste convorbiri — este tocmai această libertate pe care o capătă omul îndrăgostit, acest salt în absolut, într-o stare [7] ce nu are nimic a face cu vîrsta, nici cu frumusețea, nici cu bogăția omului.

Dobîndirea fericirii, așa dar, nu depinde de nici o condiție externă. Nu te apropii, nici nu te depărtezi de ea prin faptul că ești bogat, sărac, bolnav sau sănătos. Fericirea, ca și dragostea, este o condiție spirituală, o calitate a vieții. Nu are [8] de-a face, deci, decît cu propria ta conștiință. Este adevărat, nu poți atinge fericirea atunci cînd vrei. Nimic nu se obține fără suferință, fără renunțare. Ceea ce ți se cere este să dorești o altă calitate de viață și să fii gata să renunți la tot pentru ea.

Cartea gazetarului Russell își datorește o bună parte din fulgerătorul său succes tocmai pentru că povestește lupta oamenilor împotriva fericirii, rezistența lor contra lui Christos. Russell a urmărit multă vreme viața și activitatea acelor „revoluționari creștini" [9], pe care i-am descris și noi într-o convorbire trecută. Nimic mai dramatic decît rezistența omului împotriva propriei sale fericiri; lupta lui cu lumina, cu propriul său destin.

Fiecare pagină este un document omenesc. Nimeni nu vrea să recunoască falimentul integral al existenței sale. Nimeni nu vrea să recunoască inutilitatea, în cel mai bun caz, a vieții pe care o duce. Fiecare se apără cum poate. Unul cu filozofia, altul cu ironia, altul cu indiferența, Dar, în cele din urmă, sunt silite să recunoască un lucru: că, în fața lor, alături de el, trăiesc altfel de oameni. A recunoaște asta, a recunoaște demnitatea și rodnicia vieții omului de lîngă tine, a recunoaște că el e fericit, e fertil, e creator — și că tu ești sterp și inutil — înseamnă a te da biruit. Căci, dacă ești om întreg la minte, nu se poate să nu te simți chemat către o viață mai bună și mai demnă, bogată [10] în semnificație. Acum nu mai e timp de filozofie și nici de glumă. Nimeni nu-ți va putea aminti în suflet amintirea acelor oameni fericiți și roditori. E inutil să-ți bați joc de ei, inutil să le faci psihologia și psihanaliza, și să-ți spui că sunt niște exaltați sau niște naivi. Știi acum foarte bine că nu sunt nici una nici alta. I-ai văzut — și asta a fost deajuns să te vezi pe tine.

Cartea lui Russell îți arată asemenea oameni, asemenea revoluționari creștini. Nu e o apologie a lor — pentru că faptele sunt prea zdrobitoare și prea multe ca să mai fie nevoie de așa ceva. Dar este una din cele mai fascinante și mai semnificative cărți ale timpului. Păcătoșii cărora le-a fost adresată au cumpărat-o cu sutele de mii [11]. Mulți au aruncat-o după primele pagini. Alții au crezut că cel mai bun lucru pe care îl pot face este să fie sentimentali și exaltați. Amîndouă atitudinile, tot atît de lașe. *Numai pentru păcătoși* îți cere un lucru simplu: să te întrebi dacă ai avut pînă acum un destin, o semnificație — și să începi să cauți.

Centenarul lui Sri Ramkrishna

ÎNCEPÎND DE LA 18 FEBRUARIE, India sărbătorește printr-o nesfîrșită serie de comemorări, pelerinagii și congrese — centenarul celui mai mare sfînt modern al ei, Sri Ramkrishna. Niciodată n-a cunoscut India atîtea pelerinagii și atîtea omagii, ca în acest an. În fiecare săptămînă, se țin într-unul din marile orașe indiene conferințe asupra sfîntului de la Dakineshvar, se citesc fragmente din învățăturile lui, se comentează și se răspîndește în toate straturile societății mesagiul divin al lui Ramkrishna. Un an întreg închinat slăvirii unui sfînt. Un an [1] de arzător misionarism, care se va încheia cu un magnific congres mondial la Calcutta, unde savanți din toate țările și credincioși ai tuturor religiilor vor dezbate grava problemă a omului și a mîntuirii lui. Căci, la Congresul de la Calcutta, Sri Ramkrishna nu va fi decît un simbol; cei care se [2] vor aduna acolo, din toate colțurile pămîntului, se vor trudi să înțeleagă dacă într-adevăr Orientul și Occidentul sunt fundamental și definitiv separate, dacă într-adevăr Occidentul este tărîmul acțiunii și Orientul tărîmul contemplației; dacă într-un cuvînt Orientul neglijează omul și Occidentul îl exaltă. S-a spus de atîtea ori că în Orient nu există concepția [3] persoanei umane, că idealul indian, bunăoară, este anihilarea [4] omului — încît astăzi toată lumea crede în aceste formule. Este foarte greu să convingi pe cineva, astăzi, că Orientul cunoaște și el un om, o persoană umană, pe care încearcă s-o adîncească, s-o purifice și s-o autonomizeze. De aceea, cu prilejul grandioaselor sărbători ale centenarului Sfîntului Ramkrishna — Orientul va încerca să arate elitelor occidentale că și el cunoaște libertatea umană, virtuțile persoanei umane. La această gravă discuție au fost invitați să ia parte savanți și teologi din toate țările. În treacăt fie spus, în timp ce vor fi acolo profesori universitari de la absolut toate Facultățile europene, în timp ce Bulgaria își trimite un reprezentant ca să lumineze poziția ortodoxiei în această discuție asupra Orientului și Occidentului — România va fi absentă.

Să vedem însă cine a fost Sri Ramkrishna, și cum a ajuns el, un biet brahman sărac dintr-un sat obscur din Bengal — învățătorul spiritual al Indiei moderne și cel mai mare educator religios pe care l-a dat Asia secolului al 18-lea. Pentru cetitorul european, există destule biografii ale lui Ramkrishna, publicate mai ales în limba engleză. Acum cîțiva ani, Romain Rolland a scris o destul de bogată și înțelegătoare carte asupra lui Ramkrishna, pe care o pot folosi toți care vor să cunoască [5] această excepțională personalitate religioasă indiană.

Ramkrishna s-a născut în satul Kamarpukur, din Bengal, în ziua de 18 februarie 1836. Părinții lui aparțineau castei brahmane, dar erau foarte săraci. Ramkrishna era al patrulea copil. A trăit multă vreme în sat, în mijlocul acelui feeric peisagiu bengalez, care i-a plăzmuit o excepțională sensibilitate artistică. Ramkrishna ar fi ajuns [6] fără îndoială, un mare artist — dacă nu ar fi fost fermecat [7] de mesagiul mistic [8]. La 6 ani a avut primul

extaz religios. Oamenii l-au găsit pe cîmp, în nesimțire. Copilul a povestit cum, ridicînd ochii către un cer întunecat de nori, a întîlnit zborul alb al unui șir de berze. Contrastul era atît de frumos și de puternic, încît copilul și-a pierdut conștiința. Doi ani în urmă, Ramkrishna juca într-o piesă rolul zeului Shiva. I s-a părut că se identifică chiar cu Shiva, că el însuși este Marele zeu al Ritmurilor — și a leșinat din nou. Cu toate acestea, băiatul nu era bolnav, nu avea nimic isteric în viața lui laborioasă și creatoare. Căci de pe atunci, făcea icoanele zeilor din lut, și închipuia cîntece.

La 20 de ani, Ramkrisha ajunge preotul unui Templu închinat zeiței Kali, în cătunul Dakineshwar, așezat la 6 km. de Calcutta. O femeie bogată și pioasă zidise acest mic templu, aproape de malul Gangelui. Locul este și acum una din minunile din jurul Calcuttei. De pe terasa templului se văd apele galbene și turburi ale Gangelui — și noaptea, se zăresc departe, luminile orașului. Este o mare singurătate, acolo, o nedeslușită tristețe — printre palmieri și bambuși, alături de cîmpiile înecate [9]. Kali, marea zeiță, Mama tuturor — era divinitatea tutelară a sanctuarului din Dakineshwar. Dintre toate provinciile indiene, Bengalul a fost și a rămas țara în care Marea zeiță și Mamă e iubită și adorată cu mai multă fervoare. Sufletul bengalez a rodit cei mai înfierbîntați mistici Vaishuava, căci în Bengal sensibilitatea și devoțiа religioasă a atins culmi necunoscute Asiei. Această Mamă și zeiță a fermecat mintea lui Ramkrishna, și în căutarea ei tînărul preot a luptat zece ani cu cele mai cumplite obstacole. Asceză [10], nesomn, chinuri trupești, pierderea conștiinței, zbaterea pe hotarele nebuniei — ani de mare sfîșiere lăuntrică a trăit Ramkrishna, pînă ce să realizeze marea experiență religioasă, concretă [11], vie, a prezenței zeiței în sufletul său. A renunțat la hrană, la edihnă, la ritualele templului — s-a chinuit, și-a pierdut de nenumărate ori conștiința în false extaze — și totuși nu ajungea încă să vadă pe zeița al cărui fiu era, pe Mama totului, pe Kali. Cînd era aproape să se piardă, să fie înghițit în [12] întunerecul marei nebunii s-a împlinit revelația. Istovitul ascet simte prezența vie și copleșitoare a zeiței. „Într-o zi, povestește el, eram pradă unei cumplite neliniști. Mi se părea că inima mi se răsucește stoarsă de o mînă nevăzută... Durerea mă sfîșia. La gîndul că nu voi avea în această viață binecuvîntarea viziunei divine, o înspăimîntătoare frenezie mă cuprinse. Îmi spuneam: „Dacă acesta e destinul meu, nu mai am ce face cu viața!" Văzui atunci paloșul cel mare care atîrna în Sanctuarul zeiței. Creierul îmi fu străbătut fulgerător de un gînd [13] „Sabia! ea mă va ajuta să pun capăt vieței a..." Alergai, o luai [14] în mînă ca un nebun... Și iată! Odaia cu toate ușile și ferestrele sale, templul, totul dispăru din fața ochilor mei. Mi se părea că nimic nu mai există. În locul lor văzui un ocean de spirit, fără hotare, orbitor. În orice parte îmi aruncam ochii, oricît de departe aș fi privit, nu vedeam decît aceste valuri înalte și covîrșitoare, năvălind [15]. Ele se repezeau mîniate asupra-mi, cu un zgomot înspăimîntător, ca și cum ar fi voit să mă înghită. Într-o clipă, valurile mă copleșiră, mă striviră. Îngropat sub ele, mă sufocam. Mi-am pierdut conștiința cea de toate zilele, și am căzut... Cum a trecut acea zi și zilele următoare, nu știu. Înlăuntrul meu se înălța un ocean de neînchipuită bucurie. Și pînă în adîncul ființei mele, eram conștient de prezența Mamei divine"...

În această luptă a lui Ramkrishna cu deznădejdea și nebunia a primit două ajutoare neașteptate. Fără aceste ajutoare, [16], cel care era chemat să prefacă spiritualitatea unui continent întreg — ar fi eșuat într-un extaz bolnăvicios, sau de-a dreptul primejdios. Tehnica sfințeniei este, în India, plină de riscuri. Neavînd o Biserică și o autoritate dogmatică tradițională, care să corecteze și să confirme exercițiile spirituale — India lasă drum liber

tuturor experiențelor haotice tuturor ereziilor și degenerărilor. În special Bengalul, unde a dominat întotdeauna mistica arzătoare a Vaishwarilor — a dat un număr impresionant de exaltați [17] și sectari. Ramkrishna a fost salvat de la pieirea sa spirituală prin ajutorul unei călugărițe brahmane, o Bhairari Brahmani. Se spune că, în timp ce neliniștitul ascet privea Gangele de pe terasa templului din Dhakineshwer a zărit [18] o călugăriță bătrînă care a coborît din barcă, și a trimis îndată s-o cheme. Bheirari Brahmani, văzîndu-l i-a spus: „Fiule, de cîtă vreme te caut fără să te găsesc!"... Din acel ceas Ramkrishna a fost fiul sufletesc al acestei bătrîne călugărițe, care l-a inițiat în adevărata mistică vaishnava, ajutîndu-l să fie lucid, să nu se piardă în prăpăstiile extatice, care amenințau pe cei necălăuziți. În Bheirari Brahmani, Ramkrishna a identificat pe Mama Totului, pe Marea zeiță a cărei prezență o căutase în lupte atît de sălbatice [19].

Al doilea mare ajutor l-a primit Ramkrishna de la Totapuri un ascet vedantin, numit „omul gol", pentru că de 40 de ani colinda India fără nici o haină pe el. Totapuri l-a învățat pe Ramkrishna filozofia vedantină; l-a învățat, adică, să deslușească marea ilozie a lumii de adevărul concret [20] și viu, de Brahman, sufletul Universului. Învățătura vedantină a lui Totapuri a fost un binevenit corectiv pentru sufletul exaltat și feminin al lui Ramkrishna. Inițierea sa mistică și metafizică era acum completă. Se spune că, în practicile secrete pe care i le comunica Totapuri, tînărul discipol s-a dovedit atît de extraordinar — încît ceea ce cucerise învățătorul său în 40 de ani de asceză și meditație, Ramkrishna a realizat în cîteva săptămîni. Contemporanii săi afirmă că Ramkrishna a rămas 6 luni de zile în stare cataleptică. Acest exces extatic era să-l piardă. El însuși recunoaște că l-a ispitit pe Dumnezeu, și că numai printr-un miracol și-a putut reveni.

Ramkrishna nu împlinise încă 30 de ani, cînd ucenicia și inițierea sa a fost complet sfîrșită...

Acum, trebuia să cunoască lumea adică s-o iubească. Cel dintîi mesagiu [21] spiritual pe care îl aduce Ramkrishna Indiei este aceasta: Trebuie să iubești pe oameni în toți zeii lor. Ca să poți realiza dragostea supremă pentru un om, calea cea mai bună este să-i iubești Dumnezeul la care el se roagă. Ramkrishna nu vrea, însă, să iubească numai un om, o sută, o mie. El vrea să experimenteze dragostea pentru un neam întreg, pentru o rasă, pentru umanitate. De aceea începe noua lui tehnică [22] religioasă cu Islamul. Avea atunci 30 de ani Cine știe [23] ce înseamnă pentru un preot brahman, să se roage la Allah, să renunțe la ceremonialele [24] hinduse, să mănînce chiar carne de vacă — cel mai mare păcat [25] ritual pentru un hindus — înțelege ce curaj a avut Ramkrishna acceptînd o inițiere islamică. Opt ani mai tîrziu, el cunoaște creștinismul — și luni de-a rîndul trăiește ca un creștin, nu se mai roagă decît la Iisus și Maica Domnului, nu citește decît Biblia. Numai excepționala personalitate religioasă a lui Ramkrishna și-a putut îngădui o asemenea viață. Dacă prezența lui n-ar fi fost atît de covîrșitoare, dacă mesagiul său n-ar fi fost atît de puternic — el ar fi ieșit definitiv compromis după inițierea islamică și creștină. Luni de-a rîndul Ramkrishna nu se mai îngrijește de templul său din Dakineshwar, ci se roagă lui Christos. Odată i se pare că o făptură cerească, strălucitoare, cu fața albă — se coboară lîngă el și-l mîngîie.

După aceste inițieri în celelalte două mari religii din India — Ramkrishna începe o lungă serie de pelerinagii la locurile sfinte ale hindustanului. Întorcîndu-se din nou în Bengal, caută și întîlnește pe toți maeștrii [26] spirituali ai timpului: pe Ram Mohun Ray, pe Devendranath Tagore și ceilalți. Toți acești învățători ai Indiei moderne au fost copleșiți de prezența misticului de la Dakinshwar. Toți au învățat de la el și și-au îmbogățit viața cunoscîndu-l.

În 1879, cînd Ramkrishna împlineşte 43 de ani, un mesagiu divin îi porunceşte să-şi caute discipoli. El însuşi mărturiseşte că ardea de dorul de a ajuta pe alţii, de a-i iniţia, aşa cum a fost şi el iniţiat. Printre cei dintîi discipoli, Ramkrishna îşi alege pe un tînăr bengalez, sceptic şi educat la şcolile europene pe cel care şi-a luat mai tîrziu numele de Swami Virekananda, şi care a dus [27] mai departe învăţăturile sfîntului. Înconjurat de primul grup de discipoli, Ramkrishna îşi lărgeşte considerabil influenţa spirituală în India. El izbuteşte să suprime — pentru un timp destul de lung — luptele fratricide între hinduşi şi musulmani. El învaţă pe fanaticii indieni să se adape din sfinţenia creştină. El este învăţătorul tuturor oamenilor mari ai Indiei de astăzi, în frunte cu Mahatma Gandhi. Dar cea mai însemnată operă a lui — a fost opera de regenerare a vieţii religioase de la sate. Sute de mii de oameni, sărmani, trăind în cea mai cumplită mizerie fizică şi sufletească — au fost mîntuiţi de mesagiul lui Ramkrishna. Căci nenumăraţi bogătaşi indieni şi-au împărţit averile după ce au ascultat pe sfînt. Ramkrishna poate fi considerat ca un discipol al Sfîntului Francisc — şi influenţa lui [28] a schimbat faţa Indiei. A murit la 15 august 1886, într-o zi pe care o ştia de mult că va fi ziua morţii lui. Multe şi adînci sunt învăţăturile lui Sri Ramkrishna. Dintre toate vă citesc acum [29] una care mi se pare foarte apropiată de devoţiunea [30] noastră răsăriteană. „Într-o zi Keshab Chunder Sen, şeful sectei Brhnosamay îi enumera toate perfecţiunile lui Dumnezeu, Ramkrishna îl întrerupse. De ce, întreabă el, faci această statistică? Oare un fiu spune părintelui său: „O tată, ai atîtea case, atîtea grădini, atîţia cai şi celelalte?!" E firesc ca un tată să pună la îndemîna fiului său toate bogăţiile pe care le are. Dacă te gîndeşti la el şi la darurile lui ca la un lucru extraordinar, nu vei fi niciodată familiar cu El, şi nu te vei putea apropia de el... Nu te gîndi la Dumnezeu ca şi cum El ar fi departe de tine! Închipuieşte-ţi-l ca fiind foarte aproape, şi atunci el ţi se va revela... Nu vezi că toate atributele divine, în faţa cărora te extaziezi, te fac idolatru?!".

O cafenea literară ilaliană

ISTORIA UNEI CAFENELE este, uneori, tot atît [1] de semnificativă ca şi istoria unei Universităţi. Revoluţiile ideologice şi cutezătoarele inovaţii artistice pornesc adesea, sau se precizează, între cei patru pereţi ai unei odăi îmbîcsite de fum, cutremurate de glasuri, electrizate de entuziasm. Nu întotdeauna asemenea revoluţii literare sau ideologice sunt justificate de operele pe care le provoacă [2]. O mişcare inovatoare nu este, prin aceasta, mai puţin importantă pentru cultura unei naţiuni. Căci orişice cultură creşte şi se precizează prin controverse, prin lupte, prin revoluţii şi contra-revoluţii ideologice. Gustul publicului poate fi rătăcit, citeodată, dar capodoperele triumfă întotdeauna, şi un public care se întoarce de la erezie la capodoperă este mai preţios decît un public indiferent, care acceptă placid valorile artistice. După cum ereziile şi sectele religioase sunt o dovadă puternică de vitalitatea sentimentului religios — tot aşa ereziile şi contra ereziile literare [3] sunt cea mai sigură verificare a vitalităţii artistice a [4] neamului care le introduce.

De aceea, e interesantă istoria unei cafenele în care s-au dezbătut cu pasiune problemele literare ale timpului, a unei cafenele în care s-au zămislit noi curente culturale menite a modifica [5] şi îmbunătăţi gustul artistic al unei naţiuni întregi. Astă seară vom vorbi despre celebra cafenea *Giubbe Rosse* din Florenţa. De această faimoasă cafenea florentină se leagă atîta istorie literară modernă, încît un scriitor italian — Alberto Viviani — a publicat acum cîţiva ani un volum de amintiri intitulat, simplu, *Giubbe Rosse*.

Aici, la Giubbe Rosse, veneau zilnic, şi uneori de două ori pe zi scriitori iluştri ca Giovanni Papini, Ardengo Soffici şi Aldo Palazzeschi. Aici s-au pus temeliile prieteniei dintre Papini şi Marinetti, cel dintîi şeful grupului florentin „Lacerba" [6], iar Marinetti, după cum se ştie regele [7] neîncoronat al futuriştilor, care îşi aveau sediul general la Milano. Aici, la Giubbe Rosse, se purtau cele mai revoluţionare şi mai lungi discuţii din Florenţa, se întîlneau cei mai ciudaţi artişti şi scriitori şi se sărbătoreau pe rînd victoriile futurismului. Tot de aici, din cafeneaua Giubbe Rosse, a pornit violenta campanie pentru intrarea Italiei în război, alături de Franţa, campanie dusă mai ales de Papini, în revista „Lacerba". Poetul german Theodor Däubler, care trăia dintr-o modestă pensiune dată de Kaiser, îşi petrecea timpul numai aici, de cîte ori rămînea în Florenţa. Tot la Giubbe Rosse venea André Gide — pe atunci admirat de o foarte restrînsă elită — şi abatele poet simbolist Louis de Cardonnel. Atîtea nume, atîtea glorii, atîtea campanii eroice şi iluzii generoase se leagă de cafeneaua [8] Giubbe Rosse, încît amintirile publicate de Alberto Viviani, s-au bucurat de un frumos succes, deşi autorul nu este decît un scriitor de mîna a treia [9].

Sunt melancolice şi, uneori, tulburătoare — asemenea amintiri literare în legătură cu un curent celebru, cu un om faimos, cu un loc de întîlnire a

gloriilor contemporane. Sunt melancolice, pentru că îți dai seama cît ți-ar fi fost de ușor să te apropii de atîția artiști scumpi ție, să-i cunoști și să te împrietenești cu ei înainte ca gloria oficială sau grava maturitate să-i scoată din cafenea, și să-i închidă definitiv în camera de lucru sau în vitrina academică. Dar sunt, uneori, tulburătoare și amare — asemenea amintiri — în care întîlnești zeci de nume astăzi complet uitate, sau ți se vorbește cu entuziasm despre artiști și scriitori celebri prin 1910, cunoscuți astăzi numai de un restrîns cerc de erudiți. Afli cu uimire că Papini era bun prieten cu „Scriitorul" Ugo Tommei, pe care l-a ajutat ani de-a rîndul pentru care a intervenit la librarul Ferrato Gonelli ca să i se dea un post de funcționar. Afli că Italo Tavolato, scriitor, era celebru prin 1912, tot atît de celebru ca Palazzeschi sau Soffici de pildă. Și pe acest Italo Tavolato îl ajută mult Papini, căutîndu-i de lucru, intervenind să i se plătească articolele, împrumutîndu-i cărți. Ce s-a întîmplat cu toți acești scriitori și artiști celebri în cafeneaua Giubbe Rosse, priviți de tineri cu invidie și admirație, menționați de ziare alături de Marinetti și Papini, scriitori care participau la gloria întregului grup futurist și își revendicau posturi de luptă sau de comandă la toate campaniile revistei „Lacerba"? Dintre cei douăzeci sau treizeci de clienți ai lui „Ser'Andrea", patronul cafenelei, numai trei sau patru și-au justificat gloria și și-au legat numele de o operă: Papini, Marinetti, Soffici, și întrucîtva Aldo Palazzeschi. Numele celorlalți nu mai spune astăzi nimic, nici măcar intelectualilor italieni care-și cunosc literatura.

Fără îndoială, acești ratați de multiple și tragice nuanțe — nu se pot toți justifica prin destinul cumplit al unui Giusseppe Vannicola, bunăoară, muzicant genial și concertist de renume european, care e lovit de nenoroc în culmea gloriei și sănătății sale, prefăcut dintr-un dandy într-un paralitic, alcoolic și pe jumătate dement. Sunt alți scriitori și artiști ai cafenelei Giubbe Rosse, care au murit, prea tineri, pe front. Dar ceilalți, copleșitoarea majoritate a celorlalți, care luau parte la seratele futuriste, publicau reviste, colaborau la ziare, deschideau expoziții și alcătuiau elita Florenței? Această copleșitoare majoritate a „celorlalți" — a ratat. Ca și la Paris, ca și la Zürich, ca și la București — ratarea e tragică, diversă și necruțătoare și la Florența. Unii au ajuns scriitori de duzină ca Luciano Folgore. Alții și-au trădat cele mai scumpe idei artistice, pentru care luptaseră o întreagă tinerețe, și au făcut artă din ce în ce mai semnificativă, mai academică, lipsită chiar de bruma de valoare pe care o dă entuziasmul — bunăoară, pictorul Boccioni. Alții, cei mai mulți, au dispărut, pur și simplu.

Nicăieri nu apare mai tragică istoria unei mișcări literare, a unei revoluții spirituale decît în memoriile contemporanilor. De cafeneaua Giubbe Rosse se leagă istoria celor mai dinamice curente artistice și culturale italiene: futurismul, Lacerba, campania intervenționistă. Acum, după 23 ani, curentele acestea se reduc la cîteva nume, la cîteva opere. Victoria unui curent artistic aduce după sine ratarea, „moartea în viață" a celor mai mulți dintre luptători. Victoria futurismului nu era posibilă fără grupul din Milano și fără cafeneaua Giubbe Rosse din Florența. Dar, în clipa cînd acest fenomen spiritual s-a realizat, — majoritatea celor care îl promovaseră au fost scoși din circulație, au „ratat". Rolul lor fusese important; rol de luptători, fără de care o idee n-ar fi putut străbate dincolo de paginile unei reviste sau de zidurile unei expoziții. Dar acest rol de luptător e tragic; căci victoria înseamnă scoaterea ta din funcțiunea pe care o împlineai în societate, ratarea ta. Nu trebuie să vorbim cu prea multă ușurință sau prea multă severitate de acești ratați. Centrele revoluționare ale unui oraș sunt mai degrabă în cafenele și redacții decît în biblioteci și Universități. Mulți dintre cei care

se adună într-o redacție sau într-o cafenea artistică, sunt lipsiți de la început de orice posibilitate de creație. Sunt tineri fără talent, dar cu mult entuziasm, generoși și patetici. Ei au un singur merit — dar e capital: ei sunt contemporani cu toate revoluțiile artistice, sunt vii. Aproape nici o mișcare revoluționară artistică n-ar fi fost posibilă fără ecoul autentic al acestor voluntari entuziaști. Meritul de a fi contemporan cu Wagner, lui Debussy, lui Papini, lui Picasso, lui Brâncuși — nu e chiar atît de ușor de cucerit. Dacă pasiunea pentru o nouă revoluție artistică nu e alimentată de snobism — atunci ea are semnificații adînci pentru tine; ființa ta e justificată printr-o asemenea pasiune...

Este drept, noi ne-am obișnuit să judecăm pe artiști prin capacitatea lor creatoare. Este singurul criteriu just. Dar cafeneaua nu ține întotdeauna seama de capacitatea de creație a unui artist. Atunci cînd o cafenea se solidarizează cu un curent revoluționar artistic — simpla aderare la noua comuniune spirituală, simpla angajare în luptă, îți conferă o misiune gravă și o glorie provocătoare. Cu cît clipa victoriei va fi mai durabilă, cu atît și stima ta pentru tine însuți va fi mai mare. Victoria — în istoria unei revoluții artistice ca și a unei revoluții politice — ratează un număr considerabil de luptători, tocmai prin faptul că le retrage „misiunea", le suprimă entuziasmul provocat prin lupte, și le gonește de conținut viața...

Se spune că unul din lucrurile cele mai bune scrise de acest scriitor necunoscut Italo Tavalato, este Elogiul Cafenelei. Iată un fragment:

„Nu casa; nu am casă. Nu piața; piața e pentru șarlatani și alți socialiști. Nu țara; printre piersicii înfloriți, nu sunt creatură, nu sunt creator. Dar cafeneaua mea... Acesta e cuibul meu, casa mea, fortăreața mea. Aici, nici un zeu nu mă umilește, aici totul e uman: lumina electrică și căldura caloriferului, și briza ventilatorului și frumusețea măsuțelor dreptunghiulare. Aici soarele intră cu foarte mare umilință, se întinde pe pămînt, îmi lustruiește ghetele. Aici praful îmbolnăvește plantele și îmi respectă plăminii. Aici toate elementele se pleacă, aici eu nu servesc și nu ador, aici nu fac parte și nu sunt număr... Turn de fildeș inexpugnabil imbecilității, celulă de solitudine creatoare, cartier general al pionierilor modernității!"

Sărăcia e mai ușor suportabilă la cafenea, între ai tăi. Poate e singurul loc unde demnitatea umană nu e umilită, unde sărăcia nu te izolează și nu te extrădează. Pe vremea cafenelei Giubbe Rosse, scriitorii erau tot atît de săraci ca și acum. Citești cu uimire cît de sărac era Papini, deși publicase 10 cărți și era cunoscut în două continente. Singurul lui lux erau țigările, dar a trebuit curînd — în mijlocul campaniei futuriste — să fumeze țigări „popolari", ca să facă economie. Papini care putea recomanda tineri scriitori la The Monist din Chicago — își îngrămădise totuși familia și cărțile într-un apartament săcăcăcios, la ultimul etaj, unde deseori prietenii îl găseau adormit de oboseală, pe o canapea, acoperit cu paltonul... Este o lecție pentru noi toți, care prea adesea ne-am plîns de sărăcia noastră, eroismul acestor pionieri ai literaturii și artei italiene. Cu o singură, mare deosebire — se-nțelege. Sărăcia vremurilor noastre nu umilește numai profund demnitatea umană; ea este în același timp, lipsită de orice eroism, de orice glorie, de orice grație. Sărăcia pe care au cunoscut-o scriitorii și artiștii de dinainte de război, era un element dinamic al boemei. Sărăcia de astăzi, este o apropiere tristă de moarte...

Moartea lui Unamuno

BĂTRÎNUL RECTOR al Universității din Salamanca, moare în vîrstă de 72 de ani. Miguel de Unamuno a fost scriitorul cel mai reprezentativ al Spaniei. Poet liric, eseist, jurnalist, romancier, filozof și pamfletar — el a dezbătut toate problemele conștiinței moderne și a impus întotdeauna punctul de vedere spaniol. Unamuno a reprezentat în același timp conștiința spaniolă și temperamentul spaniol. Înainte de a ajunge un scriitor universal — Miguel de Unamuno a fost cel mai respectat [1] autor în Peninsula Iberică [2]. A împlinit acelo același rol pe care l-a avut Carlyle în Anglia și Fichte în Germania secolului trecut. A fost, adică, un moralist de frunte și un scriitor cu autoritate asupra tuturor generațiilor. Cariera aceasta este cu atît mai uimitoare, cu cît Unamuno n-a aderat niciodată unui partid și nu s-a făcut apărătorul nici unei forme de guvernămînt.

Miguel de Unamuno s-a născut la 29 septembrie 1864 la Bilbao, în acea provincie bască al cărei peisagiu îl va urmări toată viața. În vîrstă de zece ani numai, în 1874, asistă la bombardamentul orașului natal de către trupele carliste, în plin război civil. Între 1884 și 1890 colaborează la un ziar socialist, deși nu era înscris în partid. În 1891 este numit profesor de greacă la Universitatea din Salamanca, post pe care îl va păstra pînă la moarte, cu scurtul interval de la 1924 la 1929, cînd este expatriat de guvernul Primo de Rivera. Unamuno publică cel dintîi roman al său intitulat *Pace în timp de război*, în anul 1897. De atunci ,colaborează la diverse reviste și ziare din Spania și Portugalia, publicînd articole, polemici, impresii de călătorie, studii critice și morale, versuri. Deși e profesor de limba greacă la Universitatea din Salamanca, Unamuno se dedică mai mult culturii decît științei propriu-zise. Îl preocupă în primul rînd starea de spirit a țării întregi, iar nu știința savantă. De aceea ajunge repede unul dintre cei mai cetiți și mai discutați autori spanioli. Excelează mai ales în eseu, gen literar căruia îi dă un ritm și o căldură cu totul personală. A publicat mai multe volume de eseuri, impresii de călătorie, nuvele și polemici. În 1905 apare opera sa cea mai importantă intitualtă *Viața lui Don Quichotte și Sancho, după Miguel de Cervantes Saavedra*, explicată și comentată. Această carte a fost tradusă în aproape toate limbile europene, statornicind numele de mare scriitor al lui Unamuno. Cîțiva ani în urmă publică cel dintîi volum de *Poezii*, apoi o carte de eseuri și portrete literare numită *Soliloccii și conversații*, în sfîrșit un volum de polemici, intitulat *Contra acestuia și aceluia*. Începînd din 1913 se reîntoarce la literatură, cu volumul de nuvele și povestiri *Oglinda morții*. În același an apare a doua operă a sa capitală numită *Sentimentul tragic al vieții în oameni și în popoare*. Alături de *Comentariul la Don Quichotte*, această încercare asupra *Sentimentului tragic al vieții* este cartea care s-a bucurat de cea mai mare atenție din partea publicului european și american.

În 1913, Unamuno punea problema și dezbătea soluții care vor fi actuale deabia peste 15 ani. Într-adevăr, cîțiva ani după război, omenirea s-a preocupat din nou de sentimentul tragic al existenței, și autori clasici ca Pascal și Nietzsche, sau gînditori obscuri ca Chester sau Sören Kierkegaard,au fost din nou cetiți, traduși și comentați. În 1914 Unamuno publică romanul *Negură*, tradus și în românește, și în tot timpul războiului european scrie articole, mai ales în ziarele sud-americane, pentru Antantă. În 1916 publică un pamflet împotriva lui Alfons al XIII-lea, pentru care e condamnat la o amendă de 1000 peseta, și 6 ani recluziune — dar e amnistiat. Un an în urmă, apare alt roman al său, *Abel Sanchez*. De asemenea, în 1920 publică volumul intitulat *Trei nuvele exemplare și un prolog*, iar în 1921 romanul *Tia Tula*. Dar continuînd să scrie împotriva Directoratului militar, este exilat în 20 februarie 1924 în insulele Canare. Marea popularitate a lui Unamuno pe continent crește și mai mult în urma acestui eveniment. În octombrie același an, Unamuno e grațiat, și se stabilește în Franța. Trăiește la început la Paris, unde scrie cartea *Agonia creștinismului*. Neputînd suporta atmosfera marei capitale, Unamuno se hotărăște să trăiască în Pirineii francezi, aproape de patria sa. În acest timp, publică mai multe eseuri și articole în revistele franțuzești. Opera sa e tot mai cunoscută în lume, în special prin traducerile apărute în limba franceză. Înainte de expatriere, Unamuno era bine cunoscut în Italia, datorită muncii și entuziasmului lui Giuseppe Beccari, care i-a tradus el singur vreo șase cărți, dintre care și două piese de teatru *Fedra* și *Sfinxul*, nepublicate în originalul spaniol.

După ce Directoratul lui Primo de Rivera ia sfîrșit, Unamuno se întoarce în patrie și-și recapătă postul de rector al Universității din Salamanca. Nu este totuși mulțumit [3]; nu se împacă deloc [4] cu sentimentele anti-religioase ale guvernanților. În acest timp scrie o seamă de articole în ziarul *El Sol*, articole în care atrage atenția asupra caracterului profund mistic al poporului spaniol. Cînd izbucnește războiul civil, Unamuno se declară împotriva guvernului de la Madrid, într-un celebru interviu reprodus de toată presa mondială. Bătrînul rector de la Salamanca moare în mijlocul unei activități uimitoare. Pregătea cîteva romane, o istorie a Spaniei moderne și un nou volum de eseuri. Se spune că a lăsat un mare număr de manuscrise și în deosebi un *Jurnal intim* extrem de interesant. Opera lui Unamuno se va dovedi, astfel, și mai considerabilă decît o judecam pînă acum.

Este foarte greu să rezumi [5] ideile dominante ale lui Unamuno. Maestru al controversei, tehnician al paradoxului, poet îndrăgostit de lirică și humor deopotrivă — Unamuno poate fi anevoie definit. El însuși recunoaște că s-a definit mai ales în polemici, în clipa cînd lua poziții față de adversari: „Dreptul de a contrazice este cel mai important drept intim pe care trebuie să-l cucerească omul, nu de la legi, ci de la obiceiuri" — scria Unamuno în celebrul eseu la *Ideocracia*, publicat în 1900. Să contrazică — adică să-și afirme „rațiunea inimei, cum spunea el, împotriva oricui și cu orice riscuri. Luptînd pentru dreptul de a contrazice, Unamuno își dă seama că pasiunea aceasta pentru controversă este o trăsătură caracteristică a spiritului iberic. El însuși spune că: „Orice spaniol este un manicheist inconștient: creează o divinitate cu două persoane: una bună, alta rea". Față de acest dualism originar al spiritului iberic, ce poți face altceva mai bun decît să militezi „dreptul de a protesta", pentru controversă și polemică? De aceea opera lui Unamuno este străbătută atît de puternic de paradox, de contrazicere, de „rațiuni ale inimei". Cea mai abjectă dintre tiranii i se pare a fi tirania ideilor, ideocrația, și de aceea Unamuno afirmă: „Fericit e acela care schimbă

ideile așa cum schimbă cămășile". Cel care gîndește organic, își supune ideile, și se liberează astfel de degradanta lor tiranie[6].

În fond, controversa, protestarea, lupta — nu sunt decît mijloace de a ajunge la sinceritate, de a preciza contururile proprii ale unui om, de a-l scoate din formule sau dogme; căci acestea din urmă se aplică altor realități, dar în nici un caz nu se aplică omului. Toată pasiunea pe care a pus-o Unamuno în controverse, polemici și eseuri — are numai acest scop: să invite la sinceritate, să „deștepte pe oameni" silindu-i să se aplece asupra propriilor lor suflete. Ca și Giordano Brunno, Unamuno se voia un deșteptător al sufletelor adormite, dormitantium animorum excubitor; și citatul acesta din Bruno îl găsiți chiar comentat la sfîrșitul Sentimentului tragic al existenței. Unamuno opune totuși acestui dormitantium animorum excubitor, idealul lui Don Quichotte, care nu credea în triumful ideilor sale, știind că ele nu sunt din această lume. Nici Unamuno nu credea în triumful „ideilor" sale; care idei? din ce epocă? din ce pasiune? din ce carte? Unamuno nu are idei de profetizat; nu are decît pasiuni, pe care le opune pasiunilor semenilor săi; nu are decît o tehnică: sinceritatea cu tine însuți, pînă la moarte. Căci, în viață, nu există altă soluție a paradoxului; poate numai după moarte cînd sufletul își va găsi odihna...

Ideile și doctrinele nu sunt izvorul actelor noastre, ci justificarea acestor acte față de noi înșine și de aproapele nostru — crede Unamuno[7]. „Mă interesează persoanele mai mult decît doctrinele; și acestea din urmă, numai întrucît îmi revelează omul!" [8]" Ideile sunt inevitabile și necesare; așa cum sunt ochii și mîinile unui om[9]. Ideile bune și adevărate sunt cele care amplifică și intensifică viața; ideile false, acelea care o deprimă. Numai ideea pe care o trăiești tu e adevărată." [10] Dar ce este adevărul? se întreabă Unamuno într-un splendid eseu: „Adevărul este ceea ce se creează cu toată inima și tot sufletul".[11] Omul are un singur drum de urmat să lucreze conform cu sufletul și cu inima sa. Un singur drum — care de fapt înseamnă un milion de drumuri, un miliard de drumuri. Fiecare om nu-și poate găsi decît adevărul său, mîntuirea sa personală. „Mai mult valorează eroarea în care se crede, decît realitatea în care nu se crede.[12] Singurul lucru care contează este să ajungi la tine însuți, să-ți cunoști patimile tale și tiraniile tale. Omul sincer, ca și omul gol, este întotdeauna frumos. După cum păginismul a culminat în dezgolirea trupului, creștinismul trebuia să triumfe în dezvelirea sufletului." [13]

...Creștinismul trebuie să triumfe în dezvelirea sufletului. Dar care creștinism? se întreabă Unamuno, pasionat cetitor al Sfîntului Augustin, al lui Tertulian, al sfinților spanioli și al lui Sören Kierkegaard. Evident, nu creștinismul „rațional" și scolastic [14]. Biserica raționalistă este după opinia lui Unamuno, o adevărată nenorocire. Creștinii care se cred „raționaliști" sunt de fapt materialiști fără voie — nu pentru că ar crede că materia stă la temelia ființei, ci pentru că vor să probeze lucrurile sfinte cu dovezi și argumente filozofice. A crede în Dumnezeu înseamnă un singur lucru pentru un creștin: să dorești din tot sufletul tău ca Dumnezeu să existe. Să dorești — și să o spui. Căci cuvîntul e creator; Iisus a făcut minuni cu cuvîntul, uneori fără nici o acțiune.

Evident, creștinismul lui Unamuno nu este creștinismul occidental și nici cel nordic. Izvoarele sale sunt în „marii africani", Augustin și Tertulian, sfinți pasionați, arzători, paradoxali, gongorici. Vorbind despre Sfîntul Augustin, Unamuno mărturisește că „retorismul și gongorismul sunt formele cele mai firești ale pasiunii și ale vehemenții. Și pe această cale a credinței Unamuno se simte legat de Spania. În eseul *Sobre la emopolzacion* din 1906,

Unamuno se împotrivește cu fercelitate Europei; spiritului său îi repugnă ideile directoare ale spiritului eruopean modern, ortodoxia științifică. „Se vorbește mult astăzi de două drumuri: știința și viața. Și amîndouă îmi sunt antipatice."

Idealul Europei este un om liberat de mirajul Sfinxului, liberat de eterna și paradoxala neliniște — adică un om care nu mai este om! Europa caută fericirea. Dar trebuie să alegi: ori fericirea, ori dragostea; una nu merge cu cealaltă. Pasiunea și sensibilitatea, Spania și Franța sunt incompatibile. Pasiunea e arbitrară, sensualitatea e logică; de fapt se poate spune că logica este o formă a sensualității. Franța e rîzătoare și senzuală — Spania este aspră și tristă. Nu ai altceva mai bun de făcut în Spania decît să te gîndești la moarte. În Franța totul te îndeamnă la superficialitate. Niciodată nu voi uita efectul dezagreabil, dezgustul adînc pe care mi l-au provocat bulevardele Parisului."

Toată acea tinerețe care cîntă, bea, vorbește și face dragoste — i se pare lui Unamuno lipsită de conștiință de sine, puramente aparenciales.

Acolo, în Parisul rîzător, centru al Europei — Unamuno se simțea singur. Pio Baraja se plîngea în celebrul său articol *Trista pais* că incapacitatea spaniolilor de a fi frivoli și joviali i se pare unul din cele mai deprimante lucruri din lume. Unamuno îi răspunde că, dimpotrivă, deprimantă ar fi o Spanie frivolă și jovială. Nu ar mai fi spanioli — și nu vor fi devenit, prin aceasta, europeni. În această tristă și aspră Spanie s-au născut un Cervantes, un Velasquez, un Goya — și alți asemenea lor se vor naște, dacă Spania nu se va europeniza. Un iberic se simte singur și prost în Europa. Există totuși o soluție, crede Unamuno: să se hispanizeze Europa!... Adică, să se popularizeze tehnica sincerității, a paradoxului, a polemicii și controversei. Unamuno creează astfel, un imperialism spiritual iberic, fundat pe un mare mit spaniol.: Don Quichotte. Se cunoaște succesul mondial pe care l-a obținut Comentariul lui Don Quichotte a lui Unamuno. Cartea aceasta substanțială și arzătoare este în același timp și o cheie de boltă a operei lui Unamuno, fundamentul Mitului Spaniol, soluția „paradoxului" care l-a obsedat toată viața pe marele rector de la Salamanca. Don Quichotte își face lumea, și-o creează din ideile și sentimentele sale. Dar este o lume vie, reală, efectivă; nu o lume de vis, abstractă. Conform lumii sale, Don Quichotte acționează, trăiește și moare; nu cade în „realitatea" celorlalți gata făcută, „automată", globală. Unamuno găsește în acțiunea conformă visului (sau idealului, credinței, imaginației, dragostei, etc.) — singurul mijloc de a nu te lăsa sterilizat de paradox, de neant. Ești sincer; ești tu însuți, trăiești în lumea ta — dar trebuie să te conformezi acestei lumi create de sinceritatea ta, trebuie să fii viu în ea; să acționezi, așa dar, în conformitate cu această lume ideală, nu s-o păstrezi în minte, bună pentru solitudinea ta, pentru melancoliile tale. Acțiunea conformă cu paradoxul — este singura salvare din neant; căci creezi incontinuu viață, creezi sinceritate.

Unamuno este singurul spaniol care a izbîndit să dea o nouă interpretare, iberică, idealismului — și să transforme o filozofie într-un Mit.

Risipa de energie mentală

UN PRIETEN, care de cîțiva ani nu mai citește nici un fel de reviste și deabia își aruncă ochii pe cîte un ziar — îmi mărturisea de curînd cum a ajuns la hotărîrea aceasta.

— Devenisem aproape un maniac, îmi spunea el. Între orele de lucru, luam în mînă o revistă, cu gîndul s-o frunzăresc, și apoi să-mi văd de treabă. Aveam, în cel mai bun caz, două sau trei articole de citit cu atenție. Restul revistei era alcătuit din lucruri care nu mă interesau, sau din lucruri pe care le știam de mult [1]. Dar, îndată ce terminam lectura paginilor care meritau să fie citite, simțeam nevoia să-mi prelungesc agreabila poziție din fotoliu și începeam să citesc din filă în filă întreaga revistă. Îmi pierdeam astfel un ceas. Și dacă pierdeam numai acest ceas încă n-ar fi fost prea mare pagubă. Dar toată după amiaza mi-era ratată. Acea lectură împlinită [2] aproape fără voia mea, îmi inoculase parcă o ușoară toxină care mă făcea incapabil de un alt efort. Restul timpului liber îl risipeam răsfoind o carte, cetind anunțurile dintr-un ziar, fumînd, plimbîndu-mă prin odaie... Și cu toate acestea aveam, alături de mine, pe masă, cărți care așteptau de mult să fie citite, care meritau să fie citite, și a căror lectură o aminam din zi în zi din cauza revistelor și jurnalelor cu care mă întorceam întotdeauna acasă...

Am reprodus aproape cuvînt cu cuvînt această mărturisire a prietenului meu, pentru că sunt sigur că cei mai mulți dintre noi fac și astăzi același lucru. Dacă ați socoti timpul risipit într-o săptămînă numai cu fleacurile intelectuale, v-ați îngrozi. Firește, nu e vorba aici decît despre oamenii maturi, despre acei oameni care nu-și formează cultura cu ajutorul revistelor. Pentru copii și adolescenți, lecturile acestea ușoare și instructive sunt binevenite, pentru că îi deprind cu cititul [3] și le ațîță curiozitatea. Dar merită oare o asemenea revistă, streină sau românească, să fie citită din scoarță în scoarță de un om matur, care se poate duce oricînd la sursă, adică la carte? Ce e mai grav, în cazul unui asemenea om, este că lectura exclusivă a revistelor și ziarelor îl superficializează fără știrea lui, îl deprinde [4] cu un efort intelectual minim și variat. Peste cîțiva ani, un asemenea om, va fi incapabil să citească din scoarță-n scoarță o carte serioasă. Obișnuit cu articole variate și vioaie — el se va plictisi sau va obosi în fața unei biografii de 500 de pagini sau a unui roman substanțial. Omul modern este infinit mai vulgar și mai lipsit de substanță, tocmai din această flecăreală variată cu sine însuși, pe care el o numește cultură. Numai așa se explică de ce, cu toate posibilitățile de informație și de cultură pe care ni le pune la îndemînă lumea modernă — noi suntem mai inculți și mai vulgari decît părinții noștri, care citeau numai două-trei cărți pe an, dar le citeau pe-ndelete, cu creionul în mînă, gîndind și minunîndu-se asupra lor. Așa se explică, bunăoară, de ce un cetitor vechi al lui Shakespeare cunoaște mai multă filozofie, mai multă istorie și geografie — decît un cetitor modern de magazine ilustrate și de reviste enciclopedice

care înghite zilnic o duzină de pagini mari, dar fără nici un efort. Cultura nu e posibilă fără efort, fără continuitate, fără severitate. Cu cît simplificăm mijloacele de informație și de instrucțiune — cu atît ne depărtăm mai mult de la adevărata cultură, înecîndu-ne în vulgaritate...

Prietenul meu n-a pierdut mare lucru renunțînd la lectura revistelor și a ziarelor. Mai deunăzi mi-a arătat un raft de cărți, toate alese pe sprînceană.

— Le-am cetit de la Crăciun încoace, mă lămuri el. Și le-am cetit numai în ceasurile mele libere. N-aș fi crezut că e cu putință un asemenea miracol înainte. Dar acum nu-mi mai pierd timpul...

Cu alte cuvinte, nu și-l mai risipește. În loc să citească trei reviste și trei ziare, citește cu atenție 50—60 de pagini dintr-o carte substanțială. După cîteva săptămîni, nici măcar nu-l mai ispitește lectura unui magazin enciclopedic. Lucrurile acelea de a doua și a treia mînă i se par acum complet lipsite de interes.

Am dat un singur exemplu de risipirea energiei mentale, dar cîte altele nu sunt la îndemîna noastră! Unii își pierd timpul și-și vulgarizează inteligența cu reviste și ziare — alții fac același lucru prin discuții interminabile asupra unor subiecte mediocre. În sfîrșit, sunt unii oameni care cheltuiesc o enormă energie mentală jucînd cărți — sub pretextul că aceasta îi odihnește. Orice fel de exercițiu poate fi o odihnă pentru un om care are nevoie de ea. Deci, și jocul de cărți poate fi, citeodată, un interval agreabil și odihnitor. Dar ați întîlnit D-stră vreodată pe cineva care să joace cărți numai un ceas-două pe lună, cînd are într-adevăr nevoie de odihnă? Ca toate toxinele, și jocul de cărți ajunge repede o obsesie, și te consumă pînă la epuizare. Nu vorbesc de adevărații și nefericiții jucători de cărți, de acei care transformă acest viciu în sens al existenței. Vorbesc mai ales [5] de amatorii care se așează la masă pentru un ceas, ca să se repauzeze, și se ridică după șase-șapte ceasuri, extenuați, isterizați, îndobitociți de emoții, de eforturi, de nenoroc.

Sunt apoi anumiți oameni care cred că se odihnesc de munca zilei discutînd toată noaptea lucruri fără mare importanță. Nu e vorbă, și discuția este o tehnică a inteligenții, și ea e absolut necesară în anii adolescenței și ai întîii tinereți, cînd se alcătuiește personalitatea. Atunci o discuție poate fi [6] o gimnastică a minții — deși de cele mai multe ori este un schimb frenetic de entuziasm. Oricum, există o vîrstă în care discuția, controversa, dialogul și chiar cearta — sunt instrumente de cunoaștere. Dar nu la asemenea discuții pasionate mă gîndesc eu acum. Ci la felul nostru de a ne pierde timpul doi cîte doi, sau chiar mai mulți deodată, pălăvrăgind lucruri fără nici un interes, vorbind la întîmplare, pînă la extenuarea finală. Acest fel amical și românesc de a ne pierde [7] timpul n-ar fi atît de primejdios, dacă el n-ar consuma o imensă cantitate de energie mentală. Cum să nu se mire lumea că oameni atît de inteligenți ca românii produc atît de puțin, în toate domeniile de activitate — cînd noi ne consumăm tinerețea și maturitatea în discuții și pălăvrăgeli interminabile?!

Nu vreau să fiu rău înțeles. Eu nu spun că ar trebui să fim taciturni ca japonezii sau reci ca nemții. Nici nu e în firea românului o excesivă sobrietate. Mă gîndesc însă că această organică aplecare a rasei noastre către vorbă — ar putea să ne fie într-o zi fatală, dacă nu vom ști s-o înfrînăm. Noi nu ne dăm seama că o discuție nu odihnește, ci dimpotrivă, consumă mai multă energie mentală decît o meditație sau o lectură grea. Încercați, după o lungă și zgomotoasă discuție, să citiți ceva, sau să faceți un lucru serios, responsabil. Veți fi incapabili de un efort îndelungat. Mintea vă este stoarsă, sprinsă — nervii vă sunt înflăcărați — memoria vă este confiscată de ideile, sofismele, strigătele discuției de adineauri. Firește, un asemenea creier extenuat,

nu poate produce lucrul precis [8] și prompt pe care i-l cere colectivitatea [9]. Suntem atît de mult obișnuiți cu asemenea catastrofale risipe de energie mentală, fizică și morală — încît la noi, cineva care nu ajunge un ratat înainte de 40 de ani, este privit ca un miracol. Este aici una din cauzele care fac ca România modernă să dea cel mai mare procent de ratați.

În sfîrșit, o altă pacoste pe capul omului modern, este visătoria cu ochii deschiși, acea falsă contemplație de care ne-am ocupat într-una din precedentele noastre convorbiri radiofonice. Într-adevăr, nici nu ne putem da seama cît de adînc dizolvă ființa noastră spirituală o asemenea aromire fără sens. Nici nu ne odihnim, nici nu gîndim, nici nu ne amintim. Gîndul ne fuge pe dinaintea ochilor — și ne trezim tîrziu triști, istoviți, dezorientați. Nu numai că nu mai suntem buni de nimic pentru noi înșine, pentru țelul pe care ni l-am ales în viață — dar nu suntem buni de nimic nici pentru colectivitate.

Nu se poate conta pe un om care nu știe să-și organizeze fluviul mental după cum nu se poate conta pe un om care-și risipește toată energia citind ziare, jucînd cărți sau discutînd pînă în zori ca să-și convingă adversarul. Să nu aveți prea mare încredere într-un om care vrea cu orice preț să-și convingă adversarul. Acel om este ori un copil — ori un ratat. În plină maturitate omul nu mai discută decît cu acei de aceeași structură spirituală. Față de adversari, tot ce poate face el este să-și expună limpede și coherent credințele. Dar o discuție, la maturitate, nu mai convinge pe nimeni. După cum s-a spus, nu se convertește [10] decît acel care era deja convertit.

Sub acest paradox aparent, stă ascuns un mare și simplu adevăr.

Noi cercetări asupra celor mai vechi civlizații

ÎN ULTIMII CINCISPREZECE ANI arheologia s-a îmbogățit cu două mari descoperiri; poate cele mai prețioase descoperiri care s-au făcut de la dezgroparea Troiei de către Schliemann. Este vorba de săpăturile de la Mohenjo-Daró, pe valea fluviului Indus, — și de la Ras-Shamura, din Siria [1]. Două mari descoperiri, care aruncă lumină nouă asupra civilizației indiene, pe de o parte și asupra Vechiului Testament, pe de altă parte. Prin aceste săpături, istoria Bibliei, ca și istoria spiritualității indiene, crește cu cel puțin o mie de ani. Se poate vorbi acum cu mai multă siguranță despre continuitatea culturii indiene pe malurile Indusului — ca și despre străvechimea unor anumite idei [2] sau legende biblice.

Să rezumăm, cît se poate pe scurt contribuțiile pe care le aduc săpăturile de la Mohenjo-Daro și Ras Shamsa, pentru deslușirea istoriei spiritului uman. Săpăturile de la Mohenjo-Daro, începute de către tînărul arheolog indian Baneyee, în 1927 au fost continuate de [3] Sir John Marshall, directorul departamentului de arheologie din India, cu colaborarea mai multor savanți [4].

Fructul celor nouă ani de săpături și cercetări ni-l oferă magnifica operă în trei mari volume, publicate sub îngrijirea lui Sir Marshall, la Londra, în 1931, și intitulată *Mohenjo-Daro și civilizația Indusului*. Se dovedește astfel existența, în mileniul IV înainte de Christos, a unei înfloritoare civilizații pe malurile Indusului, civilizație care se întindea, probabil, pînă aproape de actuala graniță a Belucistanului. În mileniul al IV-lea î.Chr. indo-arienii [5] nu intraseră, încă, în India. Este vorba, așa dar, de o civilizație străveche, autohtonă, creată de niște popoare pre-ariene. În privința rasei acestor popoare nu s-a ajuns încă la concluzii definitive. Rămășițele scheletice de la Mohenjo-Daro aparțin la patru tipuri etnice deosebite: 1) proto-australoizi, 2) mediteraneeni, 3) alpini și 4) mongolo-alpini. Limba care se vorbea în general la M. Daro nu era indo-ariană; probabil era o limbă dravideană, adică asemănătoare [6] graiului populațiilor cu pielea întunecată din Sudul Indiei. S-au găsit numeroase documente, cu o scriere pictografică, dar ele n-au fost descifrate pînă în prezent. Populația cetății de pe valea Indusului era, în orice caz, cosmopolită. Se dovedește cu acest prilej, că indo-arienii, năvălind în India prin mileniul III, n-au găsit acolo o țară sălbatică, locuită numai de triburi barbare. Ei au întîmpinat, dimpotrivă, neamuri care atinseseră [7] o civilizație rafinată, atît de veche încît părea chiar decadentă. Trei mii și mai bine de ani în. Christos, existau pe valea fluviului Indus orașe cu băi publice, cu case bine zidite, cu canalizări și palate care au uluit, fără îndoială pe cuceritorii indo-arieni. S-au găsit la M-Daro minunate lucrări pe sidef, pecetii cu profiluri și schițe de animale care întrec chiar pe cele mai celebre bucăți din comorile prehelenice. Cele mai multe din ele sunt împodobite cu semne pictografice care, cum spuneam, n-au putut fi încă descifrate. Oalele sunt cu multă artă zugrăvite, dovedind o prospețime a viziunii

și un simț al proporției, al caracteristicului — cum nu vom întîlni decît în picturile budiste din peșterile de la Ajanta, trei-patru mii de ani mai tîrziu. Este semnificativ că găsim aceleași simboluri vegetale — pomul sacru indian — care sunt și astăzi adorate de indieni, oricărei secte religioase ar aparține. De altfel se observă o perfectă continuitate între religiozitatea popoarelor preistorice de pe Valea Indusului — și India de astăzi. Nu numai simpatia pentru animale, integrarea omului în natură, comuniunea cu toate nivelurile creației — acest leit motiv al spiritualității indiene — se întîlnește la M-Daro. S-au descoperit acolo și statuetele unui zeu care e un prototip al zeului Shiva, cea mai specifică divinitate indiană. De asemenea, s-au găsit urmele cultului unei zeițe a vegetației și a fecundității universale — care tarăși e caracteristică religiozității indiene moderne. O statuetă de la M. Daro reprezintă pe acest ascet cu picioarele încrucișate în acea poziție specific indiană, numită asana. Practicile yogice și fachiriste, despre care toată lumea știe că sunt o specialitate [3] a Indiei își stabilesc [9] astfel o istorie de cinci ori milenară.

Este greu de precizat dacă civilizația de la M. Daro a fost de la început o creație a popoarelor preistorice de pe valea Indusului — sau dacă ea a avut legătură de dependență [10] cu civilizația sumeriană. Tot ce se poate spune este că Mohenjo-Daro poartă pecetea solului indian. Este o cultură asiatică, păstrînd în germene [11] motivele specifice ale culturii indiene de mai tîrziu. Sir J. Marshall afirmă că religia acelor popoare preistorice abia se distinge de hinduism. Ceea ce trebuie reținut din concluziile descoperirilor de M. Daro este continuitatea spiritului indian, caracterul local, asiatic, al tuturor marilor creații indiene — creații care încep cu două mii de ani mai înainte de năvălirea indo-arienilor...

Să vorbim acum — firește pe scurt — despre cealaltă mare descoperire arheologică de la Rao Shamra, în Siria [12]. Ras Shamra e numele unui sat arab așezat pe coasta nordică a Siriei. Aici s-au dezgropat ruinele vechii cetăți Ugarit, cetate bine cunoscută prin corespondența [13] între Egipt și regii asiatici, descoperită [14] acum o jumătate de veac la El-Amarna. Săpăturile de la Ras Shamra au fost conduse de savantul francez Claude Schaeffer, conservator la Muzeul de antichități naționale din Saint Germain. Acest savant a început să dea la iveală o serie de volume intitulate *Misiunea arheologică de la Ras Shamra*, cuprinzînd rezultatele săpăturilor și textele protofeniciene găsite în ruinele vechii cetăți Ugarit. Căci ceea ce constituie surpriza cea mai mare a acestor săpături, este biblioteca găsită la Ugarit, numeroasele tablete de argilă acoperite cu o scriere cuneiformă alfabetică. Fără să fie ajutați de o traducere a acestor texte în vreuna din vechile limbi orientale cunoscute — cîțiva savanți au izbutit să descifreze scrierea de la Ugarit. Cel dintîi care a încercat o descifrare este savantul german Hans Bauer, urmat de către orientalistul Charles Virolleaud, care a și publicat primele texte complete, însoțite de comentarii, anul trecut.

Importanța covîrșitoare a descoperirilor de la Ugarit n-ar fi putut străbate în cercurile largi ale tuturor oamenilor [15] de știință, dacă orientalistul René Dussaud n-ar fi publicat o carte de sinteză asupra acestei probleme. Cartea a apărut anul acesta la Paris și se numește „Descoperirile de la Ras Shamra și Vechiul Testament". René Dussaud a luat el însuși parte la truda descifrării și comentării textelor de la Ugarit. În numeroase studii publicate în revista *Syrie* și *Revue de l'histoire des religions*, savantul Dussaud a încercat să desprindă semnificațiile culturale și religioase ale acestor texte obscure. Cartea de care vorbim, însă, este o adevărată sinteză, accesibilă unui cerc mai larg de cetitori, și a fost alcătuită cu prilejul unor conferințe ținute de sclipitorul orientalist francez la Oxford. Cunoscător al preistoriei și protoistoriei bazinului mediteranian, bine informat în istoria religiilor, specializat mai ales în filologia semită și în Vechiul Testament — nimeni altul nu era mai în măsură ca René Dussaud să încerce cea dintîi privire de ansamblu descoperirilor de la Ugarit—Ras-Shamra. Săpăturile au descoperit cinci civilizații succesive, cea dintîi aparținînd vîrstei de piatră, iar cea din urmă creată cu cîteva veacuri înainte de Christos. Pe rînd au dominat la Ugarit, așa dar pe coasta Siriei și a Feniciei, rase și popoare diferite. În a patra civilizație stăpînesc elementele feniciene. A cincea, și ultima, e caracterizată printr-un amestec curios de popoare. Se întîlnesc arienii mitarieni ca și semiții fenicieni; de asemenea, coloniști din [16] Chipru și insulele egeene, și chiar din Grecia. Se vorbeau foarte multe limbi la Ugarit, și se scria în protofeniciană, accadiană, khuritâ și sumeriană. O adevărată civilizație cosmopolită, în mileniul I în. Chr. Un asemenea conglomerat de rase, culturi și graiuri presupune o istorie de mai multe ori milenară. Poporul care domina — își impunea limba.

S-a dezgropat palatul unui rege fenician, pe nume Nigruad. S-au găsit, în afară de bibliotecă, o sumă de obiecte de artă, demonstrînd influența artei egiptene asiatice și miceniene. Fenicienii, ca toate semințiile semite în genere, n-au creat o artă proprie, un stil personal. La Ugarit era o industrie prosperă, dar artiști mediocri.

Importanța descoperirilor de la Ugarit stă însă în descifrarea textelor religioase. Se credea că literatura feniciană arhaică este pentru totdeauna pierdută. Iată că în biblioteca regelui Nigmad s-au găsit tablete scrise cu legende foarte frumoase. Mitologia feniciană poate fi acum reconstituită. Zeul suprem, Baal, Hadad, pare a fi fost acceptat tîrziu de către fenicieni, după ce aceștia ocupaseră Libanul. Mai înainte, ei aveau ca divinitate [17] supremă o zeiță Asherat, așa cum au avut [18], în zorile istoriei, toate popoarele orientale și mediteraneene.

Dintre legendele feniciene de la Ugarit care s-au tradus pînă acum, două sunt foarte importante: legenda lui Danel și legenda lui Keret. Este vorba despre vechiul mit al zeităților vegetației, cunoscut nouă mai ales prin riturile lui Adonis și Tammuz. Tot atît de însemnate sunt și lămuririle aduse de textele de la Ugarit înțelegerii Vechiului Testament. Nu mai rămîne îndoială acum, că sacrificiul ebraic, așa cum îl găsim în anumite pasagii din Biblie își are rădăcinile în religia cananeeană. De asemenea [19] se poate vorbi, în urma descifrării acestor texte de un război religios în mileniul II în. Chr. între partizanii cultului lunar și cultului solar.

Concluziile ce se pot trage, deocamdată, din aceste descoperiri arheologice de pe coasta Siriei, sunt extraordinar de importante. Căci toate povestirile și cronicile legendare păstrate în Vechiul Testament își găsesc acum verificare istorică. Se credea că aceste povestiri și cronici s-au transmis din generație în generație, oral. Astăzi însă, trebuie să recunoaștem că tradițiile biblice s-au păstrat și s-au transmis prin scris, prin documente. Așa dar, o bună parte din Vechiul Testament n-a fost arbitrar compusă de către scriitorii secolelor IX și VIII în.Chr. — ci ea s-a păstrat prin tradiție scrisă.

Ceea ce înseamnă că în Vechiul Testament nu întîlnim numai morală și religie — ci și foarte multă, foarte bună *istorie*.

Vacanța intelectualului (II)

NU RĂMÎNE ÎNDOIALĂ că foarte puțini intelectuali se pot bucura de o adevărată vacanță. Lumea în care trăim astăzi — deși este în bună parte creația cîtorva minți geniale — nu prețuiește prea mult pe paznicii culturii. Poate este și vina intelectualilor, care și-au depreciat necontenit misiunea. Astăzi se vorbește despre intelectuali ca despre niște breslași ai lucrurilor moarte, ca despre niște rătăciți în lumile abstracte [1]. Păcatul îl poartă, înainte de oricine, chiar intelectualii care au ajuns să se considedre simpli consumatori de cultură, simpli meseriași ai cărților și ai ideilor. Au uitat că intelectualul are o etimologie nobilă: *intus legere* a ceti înlăuntrul lucrurilor. Au uitat, mai ales, că a fi intelectual înseamnă a fructifica viața, dîndu-i o semnificație nobilă, adînc omenească. O mare răspundere apasă asupra aceluia care, desprinzîndu-se din viața naivă a unei colectivități organice, cum ar fi bunăoară satul — capătă conștiința propriei sale personalități. Acest om își poate rata viața mult mai ușor decît fratele său rămas perfect integrat într-o comunitate vie. Dar riscul ratării, al sterilității spirituale, nu trebuie să paralizeze pe un intelectual. Uscăciunea sufletească atît de specifică belferilor, este în bună parte consecința propriei lor dezorientări. Ea nu este obligatorie meseriei de intelectual. Dimpotrivă, odată ce te simți scos din viața naivă a colectivității — ți se deschid alte drumuri spre reintegrare în viață. Este fals să se creadă că în afară de participarea naivă sau inconștientă la o comunitate organică — nu există cale de integrare în viață și în societate. Omul are posibilități de mîntuire pînă în ultima clipă a vieții sale. Omul viu poate evita ratarea, oricît ar fi alunecat de adînc în prăpăstiile neomeniei. Este atît de adevărat lucrul acesta, încît teologia creștină socotește deznădejdea cel mai mare păcat de care se poate face vinovat omul. Orice [2] se poate ierta în afară de sinucidere, în afară de păcatul greu al deznădejdii.

Așa dar, poate fi socotit un blestem destinul intelectualului de a înțelege viața; de a înțelege și judeca ceea ce alții trăiesc, pur și simplu. Dar acest blestem nu e deloc definitiv. Sunt atîtea căi pe care apucîndu-le, intelectualul se poate apropia de centrul ființei, mîntuindu-se.

Dar nu despre aceste drumuri ale mîntuirii avem a vorbi în astă seară. Ci de un lucru, în aparență, mult mai puțin grav; despre vacanța intelectualului. Mă număr printre [3] acei oameni care cred că orice gest omenesc, fie el cît de frivol, poate avea o semnificație. Intervalul acesta de odihnă și înseninare care e vacanța, mi se pare, așa dar, tot atît de însemnat ca și oricare alt sector din viața omenească. În alte convorbiri ale noastre am amintit cît de greu învață oamenii să se odihnească. Mai ales în ceea ce privește odihna mentală, e un adevărat dezastru. Foarte mulți intelectuali cred că cea mai bună odihnă este să nu faci nimic. Deși [4] e foarte simplu de observat că nimic nu extenuează mai mult un om decît o suspendare mai lungă [5]

a ocupațiilor sale. S-au găsit [6] americani care au încercat să se odihnească nefăcînd nimic, mai multe zile în șir. Cei care au dus viața aceasta patru zile de-a rîndul s-au îmbolnăvit de neurastenie. Mulți [7] nu vor să înțeleagă că omul e un organism viu, și ca atare nimic nu-l zdruncină mai mult ca o odihnă mecanică. Numai obiectele neînsuflețite cunosc repaosul. Omul, ca orice organism viu și complicat, nu se poate odihni decît în mișcare. Firește nu e vorba aici de acea mișcare haotică și absurdă a vieții de toate zilele. Nu e vorba de agitație, de stearpa mobilitate a orășeanului — ci de o mișcare armonioasă, ritmică. De mai multe ori în convorbirile noastre radiofonice vorbeam de lipsa omului modern de armonie; vorbeam mai ales de incapacitatea lui organică de a se integra firesc ritmurilor. Să ne amintim că trăim cu toții într-un cosmos viu, că există anotimpuri, că există un soare care răsare și apune, că noaptea este străbătută de ritmurile lunare. Cîți dintre noi trăiesc în armonie cu aceste ritmuri cosmice? Bunăoară, cîți dintre noi simt anotimpurile — adică își ritmează viața și activitatea în conformitate cu natura? Echinoxul de vară, de pildă, avea o imensă însemnătate în viața celor vechi. În timpurile noastre, cel mult dacă unul dintr-o mie de intelectuali își dă seama că trăiește un echinox. Un savant elvețian [8] mort de curînd, orientalistul și astronomul Léopold de Saussure — se plîngea într-unul din studiile sale asupra simbolismului astral în Apocalips, că îi este foarte greu să se facă înțeles cetitorilor, căci aproape nimeni nu mai știe astronomie, Nu e vorba, firește, de a cunoaște știința astronomiei — care e o știință, în fond, profund tristă: singura care ne dovedește [9] că pămîntul este un fir de praf în univers, și că soarele se va răci într-o zi și orice fel de viață va înceta atunci. Nu e vorba, repet, de a cunoaște știința astronomiei. Dar e cu totul altceva de a cunoaște pătratele lunii, echinoxurile, luceferii. Și apoi, să avem curajul să o spunem — soarele, luna, luceferii, toate aceste astre nu sunt pentru noi, oamenii, simple obiecte de studiu. Trebuie să ne dăm seama organic că soarele este izvorul vieții, că luna este cheia ploilor și mana vegetației. A uita lucrurile acestea, a înceta de a mai simți — iată ce înseamnă a fi un belfer ratat. Pierzi dintr-odată contactul cu viața cosmică [10] și nu-ți mai rămîne decît viața îmbîcsită din jurul tău; viața fără ritmuri.

Toată deosebirea dintre un intelectual steril și un om viu este că acesta din urmă cunoaște nemijlocit viața cosmică și se lasă condus de ritmurile ei — în timp ce intelectualul steril cunoaște viața la întîmplare, pe stradă, în cafenea, în odaia de lucru, și cunoaște astfel o viață îmbucătățită, rănită, intoxicată. Nu e lipsit de semnificație faptul că, în societățile agricole sărbătorile cîmpenești încep cînd se apropie soarele de echinox, dansurile țin pînă în noaptea Sfîntului Ioan — miezul verii — și că tot atunci se logodesc perechile. Viața omului ține pasul soarelui. Și dragostea crește odată cu pătrarul lunii. Eminescu nu avea dreptate să se supere pe acest îmbold al dragostei pe care [11] îl simt și paserile de vreo două ori pe an. Nimic mai frumos decît o solidarizare a întregii vieți [12] în jurul acestui Eros ecumenic, la care participă și paserile, și oamenii laolaltă.

Participarea aceasta, cum spuneam, se face firesc. Ritmurile cosmice, normele care conduc — de milioane de ani — și materia și viața, nu sunt pentru noi simple obiecte [13] științifice, determinate și măsurate prin legi. Ele sunt atît de aproape de viața omenească, încît din ceasul cînd ne depărtăm de ele — începe și moartea noastră spirituală. Această tristă moarte spirituală, ratarea, uscăciunea, sterilitatea — amenință în primul rînd pe intelectual. El îmbucătățește viața, pentru că așa îi cere meseria sau știința pe care o practică. El participă, de altminteri la o viață bolnavă; nu pentru

că locuiește în oraș, ci pentru că viața orașelor moderne este lipsită de norme și de semnificații supra-umane. Au existat orașe mari, cosmopolite și în alte vremuri. Să ne amintim Babilonul în epoca lui de glorie, Memphisul, Roma, Ierusalimul, și altele. Viața omenească poate fi omologată [14] vieții cosmice și în oraș, nu numai la țară. De pe o terasă, dintr-un colț de grădină, de la fereastra unui blok-house, ritmurile cosmice pot fi cu aceeași intensitate simțite. Sunt norocoși acei intelectuali care își pot petrece vacanța afară din oraș. Norocoși, pentru plămînii lor, pentru ochii și nervii lor. Dar nu e numaidecît nevoie de un magnific peisagiu, ca să-ți dai seama [15] că luna este un astru viu, că soarele răsare și apune cu o anumită majestate, că noaptea te introduce într-o altă viață, subterană și fertilă. Toate lucrurile acestea simple și covîrșitoare pot fi înțelese și trăite pe o bancă sau un balcon.

Este foarte greu de spus cît de fundamental schimbă pe un intelectual contactul acesta cu ritmurile cosmice, cu viața totală. Nu este vorba, firește, de învățarea anumitor lucruri — ci de contemplarea devenirii universale, devenire care își are normele ei precise și simple. Cea mai însemnată experiență pe care o poate face un intelectual în timpul scurtei sale vacanțe, este deslușirea acestei vieți cosmice perfect ritmate. Căci noi prea adesea confundăm viața cu ceea ce vedem în jurul nostru: cu barbariile luptei pentru existență, cu neurastenia și agitația așa numiților oameni de acțiune. Este un sector prea nervos și prea obscur, acesta. Dacă viața organică este un șir necurmat de explozii — apoi chiar aceste explozii au un anumit ritm. Și acolo unde domină ritmul, aproape că se poate spune că încetează mișcarea. Armonia este atît de perfectă, încît ți se pare că lucrurile stau pe loc. Întocmai ca la un dans perfect, unde [16] la un moment dat, nu mai vezi gesturile, și ți se pare că dansatorul este suspendat ca o floare într-un spațiu nefiresc. Să nu se confunde această aparentă imobilitate pe care ți-o dă ritmul — cu nemișcarea inertă a obiectelor sau a trupului care zace, în somn, ca un bolovan.

Iată ce poate face intelectualul în acest interval de odihnă, care e vacanța; poate să-și întregească viața, ritmindu-și-o, aducînd-o în armonie cu viața cosmică. Poate că asemenea cuvinte n-au nici un sens, așa cum le-am rostit acum. Dar încercați, cu privirile odihnite pe mare, să înțelegeți că întinderea aceasta nesfîrșită de apă simbolizează matca [17] tuturor formelor, izvorul tuturor făpturilor. Încercați să pătrundeți simbolul munților; așa cum stau ei, împietriți de milenii, ca niște trepte uriașe ale omului spre cer. Veți simți atunci cît de simplu se poate schimba o vilegiatură în cea mai însuflețită lecție de metafizică.

Și amintiți-vă că metafizica nu înseamnă altceva decît desăvîrșirea vieții omenești prin înțelegerea și fructificarea normelor.

30 de ani de la moartea lui Hasdeu

CONTINUĂ ȘI ASTĂZI CONTROVERSA [1] asupra nașterii lui B. P. Hasdeu. Unii istorici afirmă că s-a născut la 16 februarie 1836, în timp ce actul de naștere fixează data de 26 februarie 1838. În ceea ce privește ziua morții, însă, lucrurile sunt limpezi. Hasdeu a murit în ziua de 25 august 1907, în castelul de la Cîmpina. A murit singur, după ce a suferit o lungă și solitară agonie în tot cursul verii 1907. Două zile după moarte [2] corpul său a fost adus la București și înmormîntat în după amiaza de 27 august la cimitirul Bellu, în cavoul unde se odihneau cele două Iulii, fiica și soția lui Hasdeu. Numai vreo 7—8 prieteni și admiratori au însoțit cosciugul genialului scriitor. Era o zi caldă, tristă, apăsătoare — și convoiul funebru a străbătut aproape în goană străzile pustii ale Capitalei. Dar nici unul dintre cei care au însoțit trupul lui Hasdeu la locul odihnei sale veșnice n-a uitat această deznădăjduită după amiază. A fost una dintre faptele cele mai urîte ale bucureștenilor. Capitala țării, care a dus la cimitir cu un sfîșietor alai pe geniala Iulia Hasdeu, uitase în după amiaza zilei de 27 august 1907 să se închine în fața trupului neînsuflețit al celui mai învățat român. Petre Locusteanu a scris peste două zile un articol violent în *Voința națională*, intitulat *Înmormîntare clasa a II-a*.

Trebuie să recunoaștem că destinul lui B. P. Hasdeu n-a fost dintre cele mai fericite. Acest geniu universal a cunoscut de timpuriu ura oamenilor. De mai multe ori viața i-a fost primejduită, în Rusia, fie din cauza tinereții sale furtunoase, fie din cauza naționalismului său neînfrînat. După ce a trecut Nistrul și a ajuns pe pămîntul moldovenesc, poliția rusească era încă pe urmele lui, și numai intervenția lui Kogălniceanu l-a scăpat de la extrădare și de la surghiunul siberian. Hasdeu a avut însă de suferit din partea fraților săi români, nu numai de la ruși. La Iași, în 1863, din cauza romanului său *Duduca Mamuca* [3] pe care-l publica în revista *Lumina*, a fost destituit din postul de profesor de istorie de la Colegiul Național și dat în judecată pentru imoralitate. Procesul s-a ținut la Iași, în zilele de 3 și 4 iunie 1863, și Hasdeu a fost achitat în unanimitate — dar postul de profesor la Colegiul Național nu și l-a recăpătat. De-abia peste vreo 10 ani, în toamna 1874, Hasdeu e numit profesor de filologie comparată la Facultatea de Litere din București. În privința romanului său *Duduca Mamuca*, se poate afirma fără teamă că este una din bucățile cele mai de seamă ale literaturii românești moderne. Departe de a fi imoral, acest roman are o vervă și o ironie romantică fără precedent în literatura noastră.

Dar soarta vitregă l-a urmărit pînă la moarte pe B. P. Hasdeu. Geniu universal și mare scriitor — Hasdeu a avut destinul geniilor: singurătatea, durerea, uitarea. Catedra sa universitară i-a fost suprimată cîțiva ani din motive de economie bugetară. În politică, deși a scris cele mai frumoase articole politice din istoria presei românești, singurele care pot sta alături de

cele ale lui Eminescu; deşi a ţinut nenumărate discursuri şi conferinţe — în politică n-a avut decît elevi mediocri; pe Tocilescu, bunăoară, cu care de altfel s-a şi certat mai tîrziu. Singurul său elev capabil, Lazăr Şăineanu, a fost nevoit să plece din ţară. Hasdeu a rămas către sfîrşitul vieţii foarte singur. Multe lucrări gigantice la care muncea de ani de zile — au rămas neterminate. În sfîrşit cea mai cumplită lovitură pe care soarta i-a dat-o lui Hasdeu, a fost moartea Iuliei.

Acelaşi destin vitreg a urmărit pe acest geniu al neamului românesc şi după plecarea lui dintre cei vii. Hasdeu a lăsat o operă imensă, cam 12.000 de pagini mari. Dar [5] această operă a zăcut treizeci de ani în ziarele şi revistele vremii sau în rafturile bibliotecilor. Din cele aproape 50 de volume şi broşuri ale sale numai cîteva se retipăresc, de cele mai multe ori cu greşeli. Opera sa poetică, opera sa de luptător naţionalist şi de gazetar politic, romanul *Duduca Mamuca*, eseurile şi pamfletele sale — toate acestea au fost înmormîntate de vreme. Şi s-a făcut astfel o mare nedreptate. Pentru că puţini autori din secolul al XIX-lea au scris cu atîta vigoare, cu atîta inteligenţă şi limpeziciune ca Haşdeu. Ideile sale politice se verifică şi astăzi. Poeziile sale pot fi citite cu încîntare şi astăzi. Ca să nu mai vorbim de pamfletele sale măiestre, de articolele sale critice şi istorice, de conferinţele sale morale... Am încercat să aducem din nou la lumină toate aceste comori de suflet şi geniu românesc, retipărind o parte din scrierile literare, politice şi morale ale lui Hasdeu în culegerea [6] de două volume mari editată de Fundaţiile Regale. În cele 800 de pagini de text ale ediţiei mele nu se găsesc decît puţine din scrierile lui Haşdeu. Totuşi ele sunt suficiente pentru a cunoaşte vastitatea [7] şi adîncimea acestui geniu universal care se poate compara cu Dimitrie Cantemir. Mintea lui uriaşă a străbătut toată întinderea cunoaşterii omeneşti. Într-un secol bîntuit [8] de pozitivism şi de searbădă specialitate — Hasdeu a avut destul geniu şi destulă putere de muncă pentru a nu se mulţumi să rămînă numai un literat sau un istoric, un filolog sau un folclorist. El a vrut să cunoască totul şi să cunoască bine. N-a fost numai cel mai învăţat dintre toţi fiii neamului nostru — dar a fost poate singura minte universală a secolului al XIX-lea. Uitarea în care a căzut opera lui, se datoreşte poate şi acestei ameţitoare întinderi. Hasdeu ştia foarte multe lucruri — şi cel care voieşte să-i cunoască opera, trebuie să fie el însuşi un enciclopedist.

Cred însă că tinerii de astăzi au, între alte misiuni pe care le impune istoria, şi misiunea de a-şi asimila gîndirea lui Hasdeu. Acest mare scriitor necunoscut nu trebuie numai cetit; el trebuie asimilat. Sunt în opera lui Hasdeu elemente care convin de minune sufletului românesc de astăzi. Hasdeu a fost un mare optimist, cu toate necazurile şi suferinţele îndurate în viaţă. Hasdeu credea în destinul istoric al neamului românesc. Drama sa *Răzvan şi Vidra* este un pisc al literaturii dramatice româneşti, tocmai pentru că aduce motive [9] noi de inspiraţie. Şi aceste motive sunt: credinţa în destin, iubirea gloriei, dorinţa de a pătrunde cît mai sus în ierarhia omenească, setea de a face lucruri mari, eroice. Şi dacă s-a spus că *Răzvan şi Vidra* e o dramă romantică, lucrul este adevărat în primul rînd pentru că e străbătută de credinţa în destin şi de setea pentru glorie. S-a spus de asemenea că Răzvan e „sforăitoare — pentru că într-adevăr principalii ei eroi vorbesc uneori cu o pasiune delirantă. Dar cît e de frumoasă şi de romantică această „patimă de a fi mare", această nebunie a ascensiunii, a violentării istoriei, a încrederii într-un destin imperial! Străbat aici pasiuni şi nostalgii necunoscute repertoriului literaturii româneşti — atît de săracă în mituri şi atît de bogată în personagii mediocre, „lipsite de pămînt" sau „dezrădăcinate". Există în *Răzvan şi Vidra* un model

„imperial", eroic „pasional" — despre care nu avem nici un motiv să credem că a fost anulat prin depăşirea romantismului.

Romanul *Duduca Mamuca*, deşi scris mai devreme, dovedeşte marile calităţi literare ale lui Hasdeu. Este, firesc o lungă nuvelă romantică, plină de elemente autobiografice. Ceea ce ne uimeşte, în primul rînd în *Duduca Mamuca* este frăgezimea şi spontaneitatea prozei. Are toată rezonanţa unei povestiri autobiografice, scrisă în fugă, aşa cum se scriu spovedaniile. Şi este într-adevăr o capodoperă unică în literatura românească, tocmai din cauza acestor elemente de confesiune romantică. Eroul povestirii seamănă leit cu marii nefericiţi ai literaturii romantice. Este şi el un „neînţeles", ascunde şi el un „mister", poartă şi el un „blestem" care-l face să se sinucidă în noaptea nunţii fără nici un motiv.

În privinţa scrierilor istorice şi filologice ale lui Hasdeu, s-a spus că ele sunt „haotice". Astfel pare ea, firesc, unui cetitor nepregătit şi, mai ales, lipsit de răbdare. Cel care urmăreşte însă cu atenţie paragrafele din *Istoria critică* bunăoară, îi pătrunde repede planul general. Plan riguros, de o perfectă economie, păcătuind — dacă poate fi vorba de un „păcat" — numai prin proporţiile sale monumentale. *Istoria critică*, se-nţelege, nu e construită „clasic". Nu avea nimic de-a face viziunea romantică a lui Haşdeu — dominată de „monumental" şi de „originar" — cu o tectonică lineară, mediteraneană. Prin tot ce iubea Haşdeu în istorie („originile", începuturile) şi prin sensul pe care îl dădea el istorici românesti (Dacii, elementele pre-latine) nu i-ar fi fost firească o construcţie clasică. Deşi în politică milita pentru panlatinism — structura sa mentală nu era deloc latină. În tot ce a făcut şi a scris Hasdeu, nu se ghiceşte nostalgia spiritului său pentru normele mediteraneene. Asta nu înseamnă, însă, că Hasdeu nu construia după canoane tot atît de riguroase. Dacă *Istoria critică* ar fi fost sfîrşită, caracterul său „gotic" — sau mai precis, de Summa historiae — ar fi fost evident pentru oricine. Paragrafele, episoadele, care astăzi rătăcesc pe un neiniţiat — se întregesc într-o perfectă economie. Trebuie să se ţină necontenit în minte planul acestei monumentale lucrări. S-a spus, de asemenea că Hasdeu a emis multe ipoteze în istorie şi filologie şi că foarte puţine din acestea au rezistat timpului. Dar trebuie să ne gîndim că, în istorie şi filologie, viaţa unei ipoteze este extrem de scurtă, de-abia dacă durează o generaţie. Ori de pe la 1875, au trecut pînă astăzi mai mult de 60 de ani. Şi cu toate acestea multe ipoteze ale lui Hasdeu au rezistat cu izbîndă timpului. Să amintim, bunăoară, teoria circulaţiei cuvintelor, existenţa cuvintelor dacice în limba română; importanţa Olteniei şi Banatului în istoria românilor; pluralitatea Basarabilor; ipoteza asupra originei basmului; influenţa bogomilismului asupra literaturii populare şi altele...

Astăzi, cînd au trecut 30 de ani de la moartea lui B.P. Hasdeu, un singur lucru suntem [10] datori să-l facem pentru a omagia cum se cuvine pe acest luceafăr al neamului nostru: să-l cetim, să-l înţelegem, să-l asimilăm. Restul vine de la sine.

Săpături arheologice în Țara Sfîntă

FOARTE PUȚINI DINTRE NOI știu că în ultimii 6—7 ani, s-au făcut cele mai importante descoperiri în arheologia biblică. Înainte de război, acum vreo 30 de ani, era o adevărată modă să fii la curent cu săpăturile arheologice în Orient. Descoperirile din Mesopotamia, datorite mai ales savanților germani și cele din Egipt, pe care le-au desăvîrșit orientaliștii englezi — interesau pe atunci, absolut toate cercurile intelectuale. Și acest interes era stîrnit mai ales de controversa istoricității Scripturii. Cărturarii ca și amatorii se întrebau: oare Biblia este numai o culegere de percepte morale, legende și prescripții religioase — sau cuprinde și mărturii exacte asupra trecutului poporului lui Israel și al celorlalte neamuri contemporane istoriei sacre? Să nu uităm că secolul pozitivismului și al agnosticismului deabia se încheiase. Oamenii erau încă sceptici. De aceea a stîrnit atîta entuziasm și curiozitate acea versiune [1], asiriană a Potopului pe care orientalistul englez George Smith a cetit-o în fața unui cerc de intelectuali, pe la 1870. Faptul că un popor înrudit cu cel evreesc, asirienii, păstrase tradiția potopului și a corăbiei lui Noe — încurca puțin socotelile celor ce considerau Vechiul Testament o culegere de legende și mituri israelite [2]. S-a spus atunci că această coincidență între tradiția biblică și cea babiloniană, trebuie aplicată prin difuzarea aceluiași mit — al Potopului — la ambele popoare. Alți savanți, printre care strălucește eruditul [3] Sir James Frazer — au amintit că legende asemănătoare se întîlnesc la foarte multe popoare și că, deci, Potopul n-a fost un fapt istoric, ci un mit [4] creat în mai multe puncte ale globului, mit provocat de o mare inundație sau de o rupere extraordinară de nori.

Ce păcat că interesul [5] pentru săpăturile arheologice orientale nu mai este, astăzi, tot atît de viu ca acum 30 de ani! Pentru că tocmai în această controversă a Potopului, descoperirile din ultimul timp au verificat definitiv tradiția biblică. Potopul nu este [6] o legendă creată de imaginația populară — ci un fapt, păstrat cu mare precizie atît de Scriptură, cît și în tradițiile mesopotamiene. Într-adevăr, iată ce scrie orientalistul englez Dr. Woolley, în cartea *Ur al Chaldeenilor*, carte în care renumitul arheolog rezumă rezultatele săpăturilor sale din ultimii zece ani. „Continuînd sondagiile, caracterul solului își schimbă deodată aspectul. În locul straturilor pline de rămășițe omenești și oale, ne-am găsit în fața unei argile curate, omogenă în toata întinderea ei. Compoziția sa sta mărturie că fusese depozitată acolo de ape. Lucrătorii declară că am atins vechea albie a Eufratului... Le-am dat ordin să sape înainte. Am găsit argilă curată pînă la o adîncime de un metru jumătate. Deodată, tot atît de brusc precum apăruse argila, întîlnirăm noi straturi cu rămășițe omenești și oale... Marele depozit argilos marca deci o ruptură în continuitatea istoriei. Deasupra [7] civilizația pur sumeriană arăta toate fazele ei de lentă desfășurare; dedesubt, era o civilizație amestecată...

Nici un fluviu din lume n-ar fi putut lăsa un depozit atît de enorm cît bancul acesta de argilă. Un metru jumătate de lut, reprezintă un volum imens de apă, și inundația care l-a depus trebuie să fi fost de o amploare nemaiîntîlnită în istoria locală. Existența unui asemenea banc de argilă dovedește că o întrerupere brutală s-a produs în desfășurarea culturii indigene. O întreagă civilizație care exista înainte nu se mai întîlnește deasupra acestui strat de argilă, și pare că a fost înghițită de ape... În privința aceasta nu mai e îngăduită nici o îndoială: inundația este într-adevăr Potopul istoriei și cel al legendei [8] sumeriene pe care s-a întemeiat aventura lui Noe."

Am tradus acest lung citat din cartea arheologului Wooley, tocmai pentru că mărturisește cea mai autorizată verificare a tradiției biblice. Vasăzică, potopul a fost un fapt istoric. Acei cîțiva supraviețuitori ai corăbiei lui Noe, au transmis urmașilor povestirea exactă a acestui înspăimîntător cataclism. Dar tot în legătură cu Potopul, cercetări recente, sunt pe cale de a verifica o altă tradiție biblică: împărțirea raselor. Scriptura spune că arca lui Noe s-a oprit în vîrful muntelui Ararat deci în Caucaz. Ori, exact în acest ținut, fixează savanții [9] contemporani leagănul raselor istorice. După tradiția biblică, urmașii lui Noe s-au răspîndit în trei direcții: neamul [10] lui Sem spre sud, adică în Arabia și Golful Persic; neamul lui Chem spre sud-vest, adică Asia Mică și Africa, iar cel al lui Iafet spre vest, adică Europa și coastele sudice ale Mării Negre. Distribuția aceasta a raselor pare a fi verificată. Malraux a fotografiat din aeroplan, în inima Arabiei, o cetate intactă, complet necunoscută pînă acum. Fotografiile sunt foarte clare, și se pot distinge vreo 20 de turnuri pătrate și temple, trădînd un tip de arhitectură semită. Se știe, dealtminteri, de mult, că din Arabia coboriseră Evreii.

Dar mai interesantă este teza profesorului [11] Fessenden, acceptată în bună parte de cel mai ilustru egiptolog englez în viață, prof. Petrie — teză care demonstrează urmele civilizațiilor pre-diluviene și post-diluviene în Caucaz. Prof. Fessenden arată, deasemenea, că locuitorii din Colchidra, care trăiau la sud de Caucaz, seamănă foarte mult cu Egiptenii — atît din punctul de vedere al fiziculul al obiceiurilor și al culturii. Egiptologul Petrie înmulțește dovezile acestei asemănări. Asta ar însemna, deci, că Egiptenii din neamul lui Cham, după tradiția biblică — s-au îndreptat [12] din Caucaz spre Africa, iar locuitorii Colchidiei au rămas la sud de Caucaz.

Nu e locul aici, firește, să intrăm în amănunte. Scurta noastră convorbire de astă seară are mai degrabă scopul de-a trezi din nou interesul ascultătorilor pentru aceste descoperiri. Am mai avut prilejul, astă vară, să vorbim de importanța descoperirilor de la Ras-Shamra, în Siria, care au verificat întru totul autenticitatea anumitor tradiții biblice. În fața unui număr atît de însemnat de descoperiri, omul modern este dator să-și modifice, dacă e nevoie, vechile păreri asupra Bibliei. Cartea Sfîntă nu este numai un corp de mărturii religioase și morale — este și o foarte sigură enciclopedie istorică. Și trebuie să stăruim asupra faptului că nu e vorba [13] de documente vagi, de mărturii aproximative — ci de fapte precise, foarte exact localizate și datate. Cum a fost posibil un asemenea miracol, cum s-a putut păstra amintirea unor întîmplări atît de vechi — am mai avut prilejul s-o spunem: Biblia n-a fost redactată numai pe temeiul tradițiilor orale, deși ținerea de minte a celor vechi era extraordinară. Biblia a fost redactată, însă, mai ales pe temeiul documentelor scrise. Căci săpăturile ultime au dovedit, dincolo de orice îndoială, că obiceiul scrisului era cunoscut atît în Canaan, cît și în Palestina, cu multe secole înainte de redactarea definitivă a cărților sfinte. Este firesc, deci, ca o cultură care folosește curent scrierea — pictografică, hieroglifică sau alfabetică — să poată păstra cu precizie istorică amintirea trecutului.

În privința aceasta, cea mai uluitoare descoperire este cea făcută de profesorul Garstang între 1930—1933 la Jerichon. Rezultatele săpăturilor lui Garstang sunt competent explicate în cartea recentă a lui Sir Charles Marston, *Biblia a spus adevărat*, publicată în 1936, în traducere franceză, de către editura Olon. Recomandăm tuturor lectura acestei cărți în care se găsesc coordonate și comentate foarte multe descoperiri recente ale arheologiei biblice.

Jerichonul a rămas pînă astăzi unul din episoadele cele mai impresionante din Biblie. După Scriptură, cetatea a căzut prin voința lui Dumnezeu, numai la trîmbițele și strigătele oștirii lui Iisus Navi. Chiar și cei mai credincioși dintre savanți, au considerat acest episod ca o frauda pioasă. Ori, care nu fu mirarea lui Garstang cînd săpăturile executate pe locul străvechiului [14] Jerichon au dat la iveală zidurile cetății prăvălite în afară, ca și cînd ar fi fost zdrobite de un cutremur. Într-adevăr, Garstang a observat că zidurile nu arată nici urmă de luptă, de spargere, de asediu [15]. Ele au căzut în întregime, de jur împrejurul cetății, tîrînd după ele casele care fuseseră lipite [16] de ziduri. Ipoteza cea mai veridică pare a fi cutremurul. Zidurile fiind alcătuite din cărămizi defectuos așezate, cutremurarea pămîntului a fost dezastruoasă.

Textul biblic vorbește de rîul Iordan care și-a schimbat albia, lăsînd pe Izraeliți să pătrundă în cetate. În 1927 fenomenul s-a repetat, și a fost înregistrat tot cu prilejul unui cutremur. În sfîrșit, după Scriptură, Ierihonul n-a fost prădat decît superficial și Iisus Navi i-a pus foc, ca o ofrandă lui Dumnezeu. Profesorul Garstang a observat că tot orașul a fost calcinat, pradă unui incendiu excepțional. Au fost găsite destule obiecte casnice [17], depozite de cereale, schelete — care dovedesc că Jerihonul n-a fost prădat, că nu s-au luat robi, nici pradă de război.

Și iată cum descoperirea unui arheolog desăvîrșită acum 4 ani, verifică întocmai autenticitatea istorică a unui eveniment atît de miraculos, încît nu era crezut decît în sens simbolic.

Tainele lui Dante

O CAPODOPERĂ LITERARĂ nu-și secătuiește niciodată înțelesurile. Fiecare epocă istorică descoperă în ea alte frumuseți și alte tîlcuri. Ca și natura, — pe care fiecare secol o vede și o gustă într-alt fel, — capodopera este un izvor nesecat de înțelesuri noi și de emoții proaspete. Lucrul acesta se adeverește mai ales că în cazul unor capodopere [1] în care inspirația [2] artistică este egalată, dacă nu chiar întrecută de geniul filozofic. În această privință, opera lui Dante strălucește alături de Shakespeare, deasupra tuturor creațiunilor artei Europei creștine. *Divina Commedia* este o sinteză neîntrecută a întregului Ev Mediu. Un cosmos întreg este creat de geniul lui Dante. Un cosmos în care își au loc toate pasiunile omenești, toate virtuțile ca și toate păcatele, alături de istoria lumii, de mitologia greacă, de filozofia clasică, de mistica și teologia creștină. Nici o altă carte a lumii — în afară poate de *Mahabharata* — nu a cuprins atît de multe fapte și atît de multe idei. Dar dacă ne gîndim că *Mahabharata* e alcătuită din 111.000 de strofe, și că *Divina Commedia* nu are decît vreo 14.000 de versuri — îi dau dreptate lui Papini cînd se minunează că Dante a putut descrie atît de succint [4] cele trei imperii ale morții.

Fiecare epocă istorică a căutat și a găsit altceva în *Divina Commedia*. Acest cosmos nu este numai foarte întins — este în același timp și plin de mister. Dante însuși ne avertizează de tainele care stau ascunse în opera sa. Căci *Divina Commedia* nu este și nici nu vrea să fie o operă strict literară. În cîntecul al 9-lea al *Infernului*, autorul se oprește deodată și se adresează cetitorului:

„O voi, ch'avete li'ntellecti sani
mirate la dottrina che s'asconda
sotto il velame di li versi strani".

Adică, într-o traducere prozaică: „Voi, cei care aveți inteligența sănătoasă, priviți doctrina care se ascunde sub vălul versurilor stranii".

Așadar, versurile lui Dante, după propria sa mărturie, ascund o „doctrină", un adevăr metafizic, pe care nu-l descoperă decît acei care trec dincolo de sensul literal al operei. Întocmai cum spune Dante în *Convivio* [5] afirmînd că sensul literal se oprește la cuvinte, în timp ce sensul alegoric [6] stă ascuns sub o „o minciună frumoasă" (*una veritade ascosa sotto bella menzogna*). Mărturisirea aceasta nu-l depărtează pe Dante de cea mai pură tradiție creștină, și chiar scolastică. Într-adevăr, așa cum a atras atenția, între alții Père Mandonnet în [7] cartea sa recentă asupra *Teologului Dante*, Sfîntul Thoma la începutul Sumei sale teologice vorbește de sensurile ale-

gorice ale textelor sacre. Inutil să adăogăm că în mistica creştină joacă un rol de frunte. Oricine a cetit o singură pagină scrisă de un mistic creştin, ştie că foarte multe cuvinte au un sens simbolic: bunăoară Mirele, care e Iisus Christos; Mireasa, care e Biserica creştină sau sufletul omenesc, — şi altele. Cu atît mai interesantă este, deci, mărturisirea Sfîntului Thoma asupra ambivalenţei simbolice a textelor sacre. Pentru că nu spune asta un mistic — ci un teolog desăvîrşit şi un filozof care e cunoscut prin severitatea judecăţii sale.

S-a ştiut întotdeauna, aşadar, că *Divina Commedia* ascunde şi alte înţelesuri în afară de cel concret, adică în afară de sensul literal al versurilor. Fiecare epocă istorică, însă, a încercat să găsească altă cheie a acestor taine. Au fost epoci istorice — bunăoară sec. XVIII — în care interesul pentru aceste sensuri ascunse nu exista. Oamenii se mulţumeau, pe atunci, numai cu înţelesul imediat al *Divinei Commedii*. Acest magnific poem era cetit şi iubit numai ca o operă de artă. Un asemenea punct de vedere, însă, e greşit. O operă de artă trebuie [8] contemplată în toate sensurile pe care le indică creatorul [9] ei. Dacă scoatem destinul din tragedia greacă, înţelegem greşit, sau numai pe jumătate, opera unui Eschil, bunăoară. Nu trebuie să uităm cine este şi ce vrea autorul unei capodopere. Dante era [10] un adînc teolog şi filozof şi ştim de asemenea că voia, prin *Divina Commedia*, să arate omenirii drumul mîntuirii. Cei care se mulţumesc să caute în opera lui Dante numai episoadele dramatice — de-abia dacă înţeleg fluxul literar al poemului.

Spuneam că fiecare epocă istorică găseşte în *Divina Commedia* un alt sens[11], adevărul acesta se verifică mai ales în secolul al XIX-lea şi secolul nostru. Cetiţi o istorie a marilor interpretări aduse *Divinei Commedia* şi veţi vedea cum aceste interpretări răsfrîng spiritul epocii sau personalitatea comentatorului. Sunt însă şi excepţii. Au fost interpreţi ai lui Dante care s-au mulţumit să aplice *Divinei Commedii* simbolismul tradiţional, păstrat [12] de întreg Evul Mediu. Cu cît epoca istorică este mai opacă înţelegerii simbolului, cu atît interpretarea poemului dantesc este mai restrînsă, limitată adică la sensul istoric şi literal al operei. O asemenea epocă a fost, în genere, secolul XIX. Critica textului, exegeza şi comentariile istorico-filologice din veacul trecut, au adus mari servicii operei lui Dante. Dar pentru înţelegerea tainelor Commediei nu s-au făcut mulţi paşi înainte. Numai doi interpreţi, englezul Gabriel Rosetti şi francezul Aroux, au publicat pe la jumătatea veacului trecut încercări cu totul revoluţionare de a dezlega tainele lui Dante. Încercările lor, care cuprind, firește, multe naivităţi şi afirmaţii fantastice, au fost reluate de curînd de către un curajos savant italian, Luigi Valli. Acest Luigi Valli, mort acum cîţiva ani, a publicat în 1928 o carte oarecum senzaţională intitulată *Limbajul secret al lui Dante*. Luigi Valli era un specialist în problema dantescă. Două tratate anterioare cercetau „Secretul Crucei şi Acvilei în Divina Commedie" şi „Cheile Divinei Commedii". Moartea năprasnică l-a surprins[13] pe Luigi Valli înainte ca el să fi avut timpul necesar de a-şi îmbunătăţi şi completa demonstraţiile tezei sale. Alt savant italian, Alfonso Ricolfi, a publicat în 1933 un volum intitulat „Studi sui Fedeli d'Amore", în care corecta şi întărea anumite concluzii asupra „limbajului secret" de care s-a folosit Dante. Atît Valli cît şi Ricolfi susţin că Dante cunoştea vocabularul simbolic al acelui grup de trubaduri şi cavaleri medievali, care se chemau „Fedeli d'Amore". Dante fiind iniţiat în secretele acestui grup, însuşindu-şi idealurile şi simbolismul lor, ar fi scris *Divina Commedie* cu o cheie specială, pe care nu o poate căpăta decît acela care cunoaşte alegoriile grupului de Fedeli d'Amore. Bunăoară, ca să dăm un exemplu în limbajul secret al acestor „credincioşi ai dragostei", somnular însemna: a fi în eroare, adică departe de adevăr; şi cum aceşti Fedeli d'Amore se împotriveau în anumite privinţe Bisericii romano-catolice, *a dormi* însemna, pentru ei, a fi în Biserică. De aceea în ultimele cîntece ale *Purgatoriului*, Dante este scăldat în apele fluviului Lete — fluviu care simbolizează somnul şi uitarea — şi apoi, imediat, este afundat în apele Eunae care îi dau putinţa „să se ridice spre ceruri", adică îl fac (neciteţ) în Adevăr. *Viaţa nouă*, de care vorbeşte atît de insistent Dante, este renaşterea sa prin dragoste. Dar naşterea omului prin dragoste este chiar fundamentul doctrinei acelor Fedeli d'Amore. Iată, deci, o anumită legătură între Dante şi Fedeli d'Amore. Legătura poate fi dusă mai departe. Pentru Dante dragostea este „inteligenţa activă", căci aşa spune în ultimul vers al Commediei: „Amor che move il Sole e l'altre stele" — „iubirea care mişcă soarele şi celelalte stele". Această „inteligenţă activă" este chiar Dumnezeu. Iar un trubadur, Jacob de Baisieux, afirmă că amor trebuie cetit [14] *a-mor*, adică fără moarte, litera *a* avînd rolul particolei privative. După interpretarea lui Valli, Dante ar ascunde şi anumite idei eretice în *Divina Commedie*. Se ştie că Dante a criticat aspru Biserica din timpul său. Dar faptul că el se afla la Paris exact în timpul celebrului proces al templierilor — fără ca să fi spus nimănui de ce se duce la Paris şi ce vrea să facă acolo — faptul acesta poate îndreptăţi anumite ipoteze asupra ereziei sale...

O teză exact contrarie interpretării lui Valli, este cea a lui Père Mandonnet. Departe de a socoti pe Dante influenţat de idei eretice, Mandonnet îl crede foarte ortodox, pe linia clasică, tomistă. Dar şi Mandonnet recunoaşte că scrierile lui Dante cuprind atîtea simboluri şi alegorii, încît numai un bun cunoscător al filozofiei medievale şi al teologiei le poate descifra adevăratul lor înţeles. Mandonnet găseşte că Beatrice este un simbol al Teologiei şi că în nici un caz Dante nu s-a gîndit la o femeie reală, fie ea Bice Portinari Garissenda de Bologna, cînd a adunat în Beatrice toate virtuţile teologale.

În sfîrşit, altă interpretare recentă şi interesantă, se datoreşte lui Ernesto Buonaiuti, unul din cele mai patetice spirite religioase pe care le are Italia contemporană. Buonaiuti a publicat de curînd un volum intitulat *Dante come Profeta*. După acest interpret, Dante cunoştea şi acceptase [15] în bună parte, celebra profeţie a abatelui calabrez, Gioacchino de Fiore. Ca şi Gioachino de Fiore, Dante aşteaptă un Ev Nou, în care să domnească Sfîntul Duh, adică deplina libertate spirituală. Împotriva biruinţei Sfîntului Duh şi a libertăţii spirituale în lume, Biserica, sub influenţa tomiştilor, ridică obstacole năprasnice. De aceea Dante, după Buonaiuti, atacă de mai multe ori operele sub conducerea contemporană a Bisericii, folosindu-se de limbajul simbolic al lui Gioacchino de Fiore. În ceea ce priveşte influenţa profetismului gioacchinist asupra lui Dante, lucrul acesta a fost observat chiar de catolici fervenţi. Între alţii, de către Papini, în al său *Dante vivo*. Buonaiuti, care se ocupă de mai mulţi ani cu editarea operelor [16] lui Gioacchino de Fiore, a dus însă pînă la ultimele consecinţe cercetarea acestor influenţe.

Să ne oprim aici. Ce observăm? Că apar o sumă de interpretări asupra *Divinei Commedii* [17], din care Dante apare fie ca eretic, iniţiat în secta Fedeli d'Amore, fie ca scolastic şi tomist, fie ca un discipol al lui Gioacchino de Fiore. Faptul că se dă o atît de mare însemnătate sensului ascuns al alegoriilor care abundă în scrierile lui Dante — este un semn al timpului nostru. Epoca noastră a redescoperit gustul şi funcţia simbolului. Şi Dante, care a trecut prin secole de completă opacitate faţă de simbol, îşi cucereşte acum, tocmai prin tainele sale, o actualitate pe care nu o are nici un alt mare scriitor al lumii.

Întrebarea care rodește

SE SPUNE CĂ REGELE PESCAR [1] a căzut odată bolnav. Acest rege mitic [2] care cunoștea tainele sfintului potir al Graalului — zăcea acum neputincios, fără ca cineva să afle vreun leac misterioasei sale ofiliri. Vracii și doctorii se dovedeau fără folos. Și boala Regelui pescar n-a venit singură. Odată cu îmbolnăvirea ciudată a regelui, castelul a început să se părăginească, zidurile se surpau lent, măcinate parcă de o putere nevăzută; podurile de lemn putrezeau, pietrele se desfăceau din parapet și se făceau scrum, ca și cum veacurile s-ar fi scurs asemenea clipelor. Totul se părăginea la curtea Regelui pescar [3]. Apele nu mai curgeau în albiile lor, pomii nu mai înverzeau, pămîntul nu mai rodea, florile nu mai înfloreau. Se spune că atît de cumplit era acest blestem fără înțeles [4], încît nici paserile nu se mai îndrăgosteau, și porumbițele se ofileau singure printre ruine, pînă ce erau doborîte de aripa morții.

Veneau necontenit cavalerii din toate colțurile lumii, atrași de faima Regelui pescar. Dar erau atît de mirați de părăginirea castelului și de boala stăpînului, încît uitau că veniseră ca să afle soarta potirului Sfîntului Graal — și se apropiau stingheriți de rege, întrebîndu-l de ce boală suferă Și după fiecare întrebare, după vizita fiecărui cavaler, regele se îmbolnăvea mai rău și castelul se năruia mai cutremurător. Iar cavalerii care petreceau acolo noaptea — a doua zi erau găsiți morți. Pasemite, era un blestem care apăsa asupra Curții — și pe care nici un cavaler nu știa cum să-l îndepărteze.

După o bucată de vreme, s-a îndreptat spre castelul Regelui pescar un cavaler numit Parsifal. Și acest cavaler a văzut părăginirea cîmpurilor, a pădurilor, a zidurilor; și acest cavaler a văzut cum putrezesc rîurile nemișcate în albiile lor, și cum se usucă arborii fără flori și fără fructe: și Parsifal — ca toți cavalerii care-l precedaseră — a aflat de boala regelui încă înainte de a fi pășit în castel. Dar nici unul din semnele acestea funebre nu i-a turburat gîndul cu care pornise la drum și nu i-a rătăcit voința. Parsifal știa că singur Regele pescar cunoaște taina potirului Sfîntului Graal. Ca să afle această taină, pornise el la drum. De aceea, fără să se mai mire de paragina și moartea pe care o întîmpinase în tot ținutul, fără să-și facă datoria de oaspete politicos întrebînd pe Regele pescar de sănătate — Parsifal străbate fără șovăieli tristele săli ale castelului, intră în odaia regelui și îndreptîndu-se spre el întreabă:

— Unde este Sfîntul Graal?

Îndată ca prin farmec, Regele pescar se înzdrăvenește și se înalță [5] în tron cu zece ani mai tînăr. În aceeași clipă castelul întreg își recapătă vechea strălucire. Apele încep a curge, paserile a cînta și a se îndrăgosti. Cîmpul înverzește iarăși și arborii se acoperă într-o clipă de flori și fructe.

A fost deajuns o simplă întrebare, ca să se împlinească miracolul acesta. Dar observați bine: întrebarea lui Parsifal era așteptată. Din pricină că nici

un cavaler nu întreba de soarta potirului Sfîntului Graal, se îmbolnăvise Regele pescar și se părăginise întreaga Fire. Nu era, deci, o simplă întrebare, ci întrebarea justă, singura care interesa pe rege, singura care îl putea întineri și însănătoși pe el, singura care putea fructifica în Cosmos. Ceilalți cavaleri puneau și ei întrebări: ce s-a întîmplat? De ce e regele bolnav? De ce s-au oprit apele? De ce s-au stîrpit cîmpurile? Și alte nenumărate întrebări. Dar toate aceste întrebări erau fără importanță, erau simple întrebări de politețe sau de mirare. Ele nu porneau din nevoia urgentă a cunoașterii adevărului și a mîntuirii — pentru că asta simboliza pentru lumea [6] medievală potirul Sfîntului Graal: adevărul și mîntuirea. Dar Parsifal, care pornise să găsească Graalul, pune o singură întrebare: întrebarea justă. Și observați că această întrebare nu-i lămurește numai lui viața și gîndurile — ci simpla ei pronunțare aduce după sine o regenerare cosmică, pe toate nivelurile realității: zidurile, pămîntul, apele, plantele, paserile și oamenii — toți renasc și reîntineresc, după ce Parsifal întreabă unde este adevărul și mîntuirea.

Episodul acesta din legenda Regelui pescar și a lui Parsifal ni se pare foarte semnificativ. El exprimă admirabil ceea ce se întîmplă cu fiecare din noi și lămurește, în același timp, ceea ce s-ar putea întîmpla cu fiecare dintre noi în clipa cînd ne-am pune întrebarea justă. Trebuie să recunoaștem, foarte mulți dintre noi ne recunoaștem în icoana Regelui pescar, în lenta părăginire și sterilizare a castelului din legendă. Este poate în destinul condiției umane, ca să ne refuzăm întrebarea justă, întrebarea care singură contează și justifică. În loc să ne întrebăm: unde este adevărul, calea și viața? ne rătăcim într-un labirint de întrebări și de preocupări care pot avea un anumit farmec și chiar anumite însușiri — dar care nu fructifică [7] totuși întreaga noastră viață sufletească. Vedeți, ceea ce este admirabil exprimat în episodul din legenda lui Parsifal, este faptul că numai simpla punere a întrebării centrale [8] are o importanță covîrșitoare, nu numai pentru om, ci pentru întreg Cosmosul. Înainte chiar de a afla răspunsul, înainte chiar de a învinge obstacolele care se ridică în fața acestui răspuns — întrebarea, prin simplul fapt că e întrebarea centrală, schimbă complet omul și firea: răzbate pretutindeni o viață nouă și o tinerețe puternică, roditoare.

Arareori vom găsi în mituri și legende un episod atît de semnificativ, cu un simbol atît de grav și de adînc. Nimic nu exprimă mai bine ratarea omului care refuză să se întrebe asupra sensului existenței sale — decît acest amănunt al Firii întregi care suferă în așteptarea unei întrebări. Nouă ni se pare că ratăm singuri, unul cîte unul, pentru că refuzăm sau uităm să ne întrebăm: unde este adevărul, calea și viața? Noi credem că mîntuirea sau naufragiul nostru ne privesc pe noi singuri. Ni se pare că problematica noastră, bună sau rea, nu angajează pe nimeni în afară de noi. Dar lucrul acesta nu este adevărat. Există o solidarizare a oamenilor nu numai pe nivelurile lor joase, în instincte și interese biologice sau economice. Există și o solidarizare a oamenilor în destinul lor spiritual. E greu să se mîntuiască unul singur, dacă vecinii lui nici nu-și pun problema mîntuirii. Un gînditor atent și profund și atît de original al ortodoxiei noastre răsăritene, Origen, a afirmat chiar doctrina apokathassisului — adică oamenii se mîntuiesc laolaltă, împreună, neamul întreg omenesc — nu unul cîte unul. Greu de spus în ce măsură Origen are, în acest punct, dreptate. Dar este sigur că ecumenicitatea rămîne idealul oricărei forme de viață creștină. Ceva mai mult; dacă am interpreta episodul din Parsifal, am putea spune că firea întreagă suferă de nepăsarea noastră față de întrebarea centrală. Solidaritatea s-ar întinde, așadar, nu numai asupra întregii comunități omenești din care facem parte — ci chiar asupra vieții cosmice, însuflețite sau aparent neînsuflețite

din jurul nostru. Pierzîndu-ne timpul cu întrebări frivole, nu ne omorîm numai pe noi — așa cum se omorau acei cavaleri neînțelepți din legenda Regelui pescar. Omorîm, prin moarte lentă și prin sterilizare, întreg cosmosul. Cînd omul uită să se întrebe în ce parte stă izvorul mîntuirii lui — se ofilesc cîmpurile și se întristează, sterpe, paserile. Ce admirabil simbol al solidarității omului cu întreg Cosmosul!...

Dar se vede treaba că există, în fiecare epocă istorică și în fiecare țară, anumiți oameni dîrzi care, asemenea lui Parsifal, nu șovăiesc să întrebe și să se întrebe asupra adevărului și vieții. Prin întrebările acestor oameni, prin dramele lor sufletești, fructifică și izbîndește cultura națiunilor și își face drum, în timp, istoria. Dacă n-am avea, neștiut de nimeni, un Parsifal — care să întrebe pentru noi și să pătimească pentru lenea noastră spirituală — am deveni toți, peste noapte, sterpi și bolnavi ca întreaga viață din castelul Regelui pescar. Și nu numai noi, oamenii, ci toată Firea ar secătui din cauza lipsei noastre de inteligență, generozitate și curaj dacă n-ar apărea [9], la răstimpuri, cîte un Parsifal.

Cultură și creație în provincie

TREBUIE SĂ RECUNOAȘTEM că foarte mulți intelectuali și cărturari din orașele de provincie au sentimentul unei năpăstuite izolări. Foarte mulți cred că nu se poate face și nu se poate crea aproape nimic într-un oraș de provincie. De ce? Pentru că, răspund aceștia, într-un oraș de provincie n-ai un „mediu" favorabil creației, pentru că aici nu ești înțeles, pentru că lumea se ocupă cu altceva decît cultura, pentru că străzile sunt prost luminate și trotuarele murdare, — și-așa mai departe.

Este o parte de adevăr în această afirmație — dar este o parte foarte mică. Pentru că lipsa mediului favorabil în orașele de provincie nu poate justifica absența creației culturale și artistice. Un spirit cu adevărat creator creează în orice împrejurări l-ar obliga să trăiască destinul. Peisagiul melancolic sau lipsa de confort ale unora din orașele noastre de provincie nu pot fi, iarăși, un motiv de lene spirituală. Amintiți-vă că foarte mulți scriitori din Rusia țaristă au trăit și au creat în mici orășele de provincie. Și atmosfera unui oraș de provincie rusească era mult mai deprimantă, acum 70—80 de ani, decît este astăzi atmosfera orașelor românești.

Nu se poate spune că scriitorii, ginditorii și artiștii ruși din veacul trecut au avut în orașele lor „mediu" favorabil. Și cu toate acestea au creat opere nemuritoare, care au revoluționat o lume întreagă.

Nu, să nu ne speriem de mediul exterior, de peisagiile melancolice, de lipsa de confort, de lipsa mediilor favorabile creației. Toate acestea pot, cel mult, stînjeni opera de creație — dar nu o pot suprima. Spuneam, cu un alt prilej, că un geniu ca Newton, sau ca Beethoven, și-ar fi realizat creațiile lor în orice împrejurări — chiar dacă ar fi fost siliți să trăiască o bună bucată de vreme într-o cabană de [1] munte sau în bălțile Dunării. Oare călugărul filozof Campanella n-a petrecut 27 de ani în carcerile Inchiziției și nu și-a scris în acest răstimp operele sale cele mai de seamă? Evident, avem aici de-a face cu genii, cu exemplarele supreme ale neamului omenesc. Dar este bine să avem permanent în minte asemenea exemple — pentru că noi „oamenii mărunți" nu ne putem găsi alte modele de imitat în afară de genii și sfinți.

Este adevărat că literatura românească modernă a abuzat de acest motiv: ratarea intelectualului într-un oraș de provincie. Mulți poeți și prozatori de frunte ai noștri au scris cărți triste și frumoase în jurul mediului provincial. Astfel se pare că literatura românească este singura literatură din lume în care orașul de provincie este identificat cu ratarea spirituală [2]. În alte literaturi, orașul de provincie este descris ca un centru creator de energie spirituală, ca un rezervor de talente și genii. Amintiți-vă ce rol joacă orașul și chiar orașul de provincie în literatura franceză și engleză. Amintiți-vă de asemenea, ce gîndesc, ce fac, ce visează personagiile unui roman rusesc a cărui acțiune se desfășoară într-un colț de gubernie țaristă. Oamenii aceștia suferă, nădăjduiesc, filozofează, visează — la cu totul alte lucruri decît

„ratarea" lentă și melancolica predare în fața vieții, cu care ne-au obișnuit scriitorii români.

Că lucrul acesta nu corespunde cu totul realității — o dovedesc operele de cultură pe care le dă, la răstimpuri, provincia. Ceea ce se lucrează astăzi în orașele de provincie e o chezășie că lipsa mediului favorabil n-a demoralizat pretutindeni pe cărturarul provincial. De aceea cred că sentimentul unei tragice izolări și teamă de ratare timpurie — sentiment pe care-l împărtășesc foarte mulți intelectuali din provincie — se datorește [3] în bună parte influențelor literare. Nu e locul aici să dezbatem această gravă problemă. Ne mulțumim s-o comunicăm, spre meditație, ascultătorilor noștri.

Orașul de provincie cuprinde [4] anumite peisagii și face posibile anumite trăiri pe care artistul din metropolă nu le poate, cu nici un chip, cunoaște. Mă gîndesc ce subiecte minunate de romane se întîlnesc în viața provincială. Romane care să nu repete eterna temă din „Floare ofilită", ci să creeze personagii necunoscute literaturii românești, drame sufletești și chiar viziuni metafizice care nu pot fi experimentate în Capitală. Există o anumită asprime în viața de provincie, un sentiment de tragică izolare, de luptă bărbătească împotriva destinului — care nu se întrevăd în nici unul din romanele românești. Creația artistică, din acest punct de vedere, n-ar avea decît de cîștigat dintr-o îndelungă viață într-un oraș de provincie. Dar în literatura noastră s-a bătătorit drumul către „ratarea provincială" — și pe alte căi ale creației pare că nu mai vrea să umble nimeni.

Lăsînd la o parte literatura și arta, se poate spune, de asemenea, că provincia a dat destule probe de fertilitate și organizare a operei de cultură în genere. Este drept că lipsa bibliotecilor îngreunează cumplit activitatea culturală. Dar dacă e vorba de activitate culturală precisă, adică de o muncă științifică oarecare — se poate spune că și Capitala suferă de lipsa bibliotecilor specializate. Mă gîndesc, însă, că în afară de această muncă științifică precisă — există o sumă de alte activități culturale tot atît de creatoare. Există în primul rînd viața locală, istoria sau folclorul regiunii, care oferă creatorului un bogat material inedit. Lucrul acesta l-au înțeles cîțiva dintre cărturarii de provincie — care au lucrat metodic la explorarea și publicarea materialelor necunoscute din regiunea lor. Să amintim că s-au făcut foarte multe cercetări în această privință, la Craiova, la Brăila, la Focșani, la Neamț și aiurea. În aceste orașe se tipăresc arhive foarte bogate, s-au organizat muzee etnografice și preistorice, s-au publicat cărți de mare specialitate. Operele acestea culturale dovedesc un lucru: că în orașele de provincie se poate munci și munca fructifică. Am pomenit numai cîteva orașe — dar cîte altele nu sunt, în care grupuri restrînse de învățați și intelectuali muncesc foarte conștiincios la cunoașterea trecutului și sufletului poporului românesc. Lăsăm la o parte orașele mari, universitare — Clujul, Iașul, Cernăuțiul, Chișinăul. Dar pînă și într-un modest orășel dunărean, cum e Călărașii, se pot crea opere științifice [5] de mare valoare. Din munca unui călărețan, Pr. Samarian, au ieșit la iveală două mari monografii asupra trecutului medical al neamului nostru. La Focșani, un profesor neobosit, d-l Diaconu, a tipărit [6] admirabile volume de folclor din județul Putna. Tot în acest oraș s-au organizat multe conferințe de către subsecția locală a Fundației Culturale Regele Carol al II-lea. Conferințele acestea s-au publicat în trei elegante volume — și ele dovedesc că munca și entuziasmul cîtorva oameni pot face adevărate minuni. Aproape în fiecare oraș de provincie există un asemenea centru de energie. La Craiova, Societatea „Prietenii Științei" a organizat un număr considerabil de conferințe și ședători, a tipărit broșuri, cărți, reviste. Profesorul Fortunescu editează, tot la Craiova, o revistă de mare preț „Arhivele Olteniei". La Sibiu a lucrat cu mult spor o grupare tinerească „Thetis", care a organizat de asemenea foarte multe conferințe și festivaluri artistice, a tipărit un buletin, a editat cîteva cărți. Și încă n-am menționat decît unele din centrele de energie provincială. Cer iertare tuturor celorlalte societăți culturale, pe care fără voia mea le trec sub tăcere. Dealtfel convorbirea noastră de astă seară nu are caracter informativ — și exemplele acestea au fost amintite numai ca să ne dăm și mai bine seama cît de exagerat este complexul de inferioritate al intelectualilor provinciali.

Atît creatorul de valori artistice cît și cercetătorul fenomenului cultural — își poate desăvîrși opera sa într-un oraș de provincie, evident, după ce și-a încheiat studiile pregătitoare în Capitală sau în centrele științifice europene. Că lupta cu mediul este mai grea în provincie decît în Capitală — asta se înțelege. Dar cine se teme de luptă, sau obosește repede nu este cu adevărat creator. Și apoi, mai trebuie amintit un adevăr, care de obicei este trecut cu vederea: Capitala macină energiile și consumă timpul într-un ritm mult mai rapid decît provincia. Izolarea și singurătatea, fără de care nici o operă de adevărată valoare nu este posibilă, — pot fi ușor realizate într-un oraș de provincie. De aceea avem toate motivele să credem că în orașele de provincie se vor înălța curînd [7] marile ateliere spirituale, în care se va crea cultura românească de mîine.

Mistica primăverii

S-A SPUS DE MULTĂ VREME, că omul exprimă întotdeauna cele nevăzute prin lucruri văzute. Astfel formulată, afirmația aceasta este oarecum exagerată. Dar e adevărat că cele mai tainice experiențe ale sufletului omenesc sunt mărturisite în termeni de viață concretă. Să ne amintim, numai, că experiența supremă a conștiinței umane, experiența mistică, a fost întotdeauna exprimată prin cuvintele: „dragoste" și „nuntă". Dragostea sufletului omenesc [1] pentru Dumnezeu: logodna [2] între sufletul omului și sufletul divin. Călugărițele sunt numite, după cum se știe, miresele lui Christos.

Era și firesc să se întîmple astfel. Pentru că cea mai înaltă experiență a sufletului omenesc este dragostea. Numai în iubire omul se uită pe sine, își uită năprasnicul său egoism, renunță la limitele individualității sale pentru a se pierde în celălalt, pentru a se topi în sufletul celuilalt. Cea mai simplă și cea mai precisă definiție a dragostei este aceasta: renunțarea la sine pentru a te pierde în sufletul persoanei iubite. Experiența supremă a vieții religioase, mistica, se întemeiază tocmai pe capacitatea omului de a iubi pe Dumnezeu. Sfîntul este însul care s-a pierdut pe sine și trăiește numai în Dumnezeu. Cu alte cuvinte omul care a izbutit să renunțe la toate [3] instinctele sale egoiste, depășind condiția umană.

Viața religioasă este, înainte de toate, trăire concretă a prezenței lui Dumnezeu în sufletul omenesc. De aceea orice experiență [4] a acestei vieți religioase este exprimată în termeni concreți. Asta dovedește, dealtfel, cît de firească este setea [5] omului de a cunoaște și iubi pe Dumnezeu [6]. Dintre toate anotimpurile primăvara a fost aleasă pentru a simboliza cele mai adînci taine ale Firei. Vara simbolizează rodnicia universală; toamna simbolizează trecerea de la viață la moarte, trista beatitudine finală; iarna simbolizează întoarcerea la mineral, somnul teluric. În sfîrșit, primăvara simbolizează miracolul veșnic al nașterii și al renașterii. Miracol care a rămas, pentru conștiința populară, misterul suprem al existenței.

Era firesc ca în mistica creștină, primăvara să fie un simbol central. În prohodul din Vinerea Patimilor, Mîntuitorul e numit „Primăvară dulce Fiul meu cel dulce"... Mîntuitorul transfigurează întreaga Fire. Biruința sa asupra morții este chezășia nemuririi noastre. Iisus Christos coboară în Iad și învie din morți pentru a ne spăla pe noi, oamenii, de păcatul strămoșesc. Dar, în același timp, Învierea aceasta a Mîntuitorului conferă [7] un sens simbolic tuturor înnoirilor și renașterilor care au loc în Cosmos. Pentru că întreaga Creație este o zidire a lui Dumnezeu și în chiar legea esențială a acestei creații poate fi ghicit sensul tainic [8] pe care i l-a dat Făcătorul cerului și al Pămîntului. Astfel trebuie tîlcuită [9] frecventa pomenire [10] a Naturii și a Cosmosului întreg în textele creștine. Cerul și Pămîntul sunt zidite de Dumnezeu, și cine știe să vadă cu ochii înțelepciunii și cu sufletul

sfințeniei, ghicește pretutindeni în Natură voința și prezența Creatorului. Așa se explică de ce misticii creștini în general iau drept martori ai dramei păcatului și ai mîntuirii podoabele Cerului și minunile Pămîntului.

După cum spuneam, primăvara simbolizează eterna renaștere a Firii, înnoirea tuturor lucrurilor. În bună doctrină creștină, simbolismul acesta cosmic nu are nimic suspect. Dumnezeu n-a luat niciodată nădejdea de a fi mîntuit. Așa ne spun Scripturile, chiar după ce a căzut în ispită [11] și mintea s-a întunecat de păcatul adamic — neamul omenesc a avut necontenit prezentă, deși nu întotdeauna înțeleasă, Revelația, Cuvîntul lui Dumnezeu. Nu numai prin Moise și Profeți, ci chiar prin legea supremă a Firii: moartea și învierea Firii.

Întocmai după cum primăvara simbolizează, pentru vegetație, ieșirea din moarte sau din somnul teluric, — tot așa ea simbolizează, pentru neamul omenesc, ieșirea din ignoranță și păcat, nădejdea mîntuirii, adică a înțelegerii mesagiului lui Christos. Primăvara este un simbol al nădejdii. Dacă sensul concret al aceste nădejdi se mărginește la viața omului pe pămînt — sensul simbolic este nădejdea în mîntuire. Aceeași reînnoire pe care o manifestă primăvara în întreaga Natură, se întîmplă prin pătimirea Mîntuitorului și în sufletul omenesc. Întocmai ca și bobul de grîu care a zăcut sub pămînt toată iarna și a pierit ca să dea naștere firului de grîu — tot așa neamul omenesc a zăcut în păcatul adamic pînă la venirea Mîntuitorului, a zăcut în ignoranță și întunerec. Dar acest om vechi a murit odată cu pătimirea Mîntuitorului, ca să lase [12] locul omului nou, creștinului adevărat, care trăiește cu nădejdea mîntuirii.

Trebuie să spunem că simbolismul creștin al primăverii nu are nimic de-a face cu păginismul. În timp ce sensul păgîn al primăverii era reînnoirea Naturii, prin propria forță a Soarelui — sensul creștin este pur spiritual. Se referă la reînnoirea omului, la mîntuirea sufletului. Evident, Natura nu este niciodată absentă din doctrina creștină. Dimpotrivă, cum spuneam, Natura este înnobilată, ea fiind creația directă a lui Dumnezeu. Dar simbolismul creștin al anotimpurilor și al Naturii transfigurează aceste anotimpuri și transfigurează natura întreagă. Soarele nu mai este, ca pentru păgîni, forța cosmică prin care fața pămîntului se reînnoiește. Soarele este creația lui Dumnezeu, și legea sa este făcută și voită de către Dumnezeu. De aceea natura joacă un rol de frunte în scrierile religioase și mistice creștine, din toate timpurile. S-a ajuns că creștinismul a ignorat și chiar a disprețuit natura. Asta e o afirmație care a circulat [13] mai ales în sec. XVII și XIX cînd se vorbea foarte mult de creștinism și se criticau ideile creștine, fără ca cineva să citească operele gînditorilor și teologilor creștini. Lucrurile stau tocmai contrariu. Păginismul, cu profundul său pesimism, se refugia în Natură ca într-un somn. Gîndirea greacă socotea omul ca o ființă nefericită și Natura ca cel mai bun loc de a uita această nefericire. Creștinismul, dimpotrivă, este optimist; el dă omului nădejdea mîntuirii, a nemuririi și a fericirii supreme. Creștinismul împacă pe om cu sine și cu Natura. Mesagiul Mîntuitorului distruge concepția păgînă [14] a destinului. Omul nu mai depinde de anumite întîmplări cosmice, de anumite poziții ale stelelor în clipa cînd s-au născut, de anumite influențe ale planetelor. Omul depinde numai de Dumnezeu și de voința sa de a fi mîntuit. Asta înseamnă că Natura nu mai e considerată ca un dușman sau ca un refugiu. Natura e creația lui Dumnezeu, locul pe care Dumnezeu l-a ales pentru suferința și desăvîrșirea omului. Atîția sfinți creștini cîntă și iubesc Natura cum nici un poet păgîn n-a făcut-o. Reamintiți-vă, între alții, de Sfîntul Francisc, care se simțea nu un rob al soarelui, ci un frate, purces din același Părinte Ceresc. Evident, nu e

vorba aici de un optimism pueril. Creștinismul cunoaște și nu refuză tragicul. Dovadă stă tocmai prezența Pătimirilor Mîntuitorului. Dar, pentru creștini suferința are un sens, are o justificare. Creștinismul fructifică suferința. Nu mai fuge de ea, ci o consideră necesară mîntuirii.

Nimeni n-a înțeles mai bine legătura dintre simbolismul primăverii și simbolica Patimilor Mîntuitorului, ca sufletul poporului. În legendele populare, mistica primăverii este mai curată și mai precisă decît în cărțile cărturarilor. Poporul, care trăiește cuvîntul Mîntuitorului mai organic și mai profund ca noi, a înțeles că Iisus n-a suferit numai pentru mîntuirea omului, ci pentru transfigurarea întregii Naturi. Primăvara este, pentru popor, fructificată de către Mîntuitor, prin sfintele sale Patimi. Ascultați un fragment dintr-o legendă a Maicii Domnului, culeasă de folcloristul Marian din comuna Fundul Moldovei, Bucovina.

— Of, Maica mea preacurată
Maică din cer luminată;
Pîn'a nu mă da
Și a nu mă lăsa
Să mă chinuiască
Să mă răstignească
Cînii
Păginii.
În fel și chip ca acesta,
Cine se năștea
Nu se boteza,
Care se lua
Nu se cununa,
Mama de prunc nu căta,
Nici pruncul de mamă,
Vaca de viței
Și oaia de miel!...
Și mă luai prin pădure,
Dar nu aflai urmă de secure,
Nici glas de pasere
Nici pas [15] de om
Și mă luai
Pe lîngă ape
Și aflai
Apele neîncepute
Ierburile nepăscute.
Dar de cînd m-am dat
De cînd m-am lăsat
Să mă chinuiască,
Să mă răstignească
Cînii
Păginii
În fel și chip ca acesta,
Care se naște
Se botează,
Care se ia se cunună,
Maica de prunc cată
Și pruncul de maică,
Vaca de viței
Viței
Oaia de miel
Și mielul de oaie.
Și mă luai de pădure
Și aflai
Urmă de secure
Glas de pasere
Și pas de om.
Și mă luai pe ape
Și aflai apele începute
Ierburile păscute...

...Întreaga Fire încremenise înainte de Patimile Mîntuitorului. Miraculoasa înnoire a Primăverii nu se mai repetă. Ritmul întregului Cosmos se alterase. Îndată după pătimire, însă, Natura și Primăvara își regăsesc ritmurile [16] transfigurate de dragoste. Aceasta este, în înțeles [17] creștin, mistica primăverii.

APA CU FLORI ŞI CADAVRE

16 ianuarie 1932

Textul, autograf, e scris cu cerneală neagră şi conţine 13 foi a jumătate de coală ministerială.

1 I.[nţial]. „către". 2 I. „pură".

TEMPLUL DE AUR

30 ianuarie 1932

Textul, autograf, e scris cu cerneală neagră şi conţine 13 foi a jumătate de coală ministerială.

1 I. „auzim". 2 I. „asemenea". 3 I. „cîteva". 4. Şters cu cerneală „pentru libertate". 5 I. „strein". 6 I. „care". 7 I. „care". 8 I. „cîndva". 9 I. „după ce". 10 I. „hainele". 11 I. „poporul". 12 I. „să se împotrivească". 13. Urmează „nopţilor", tăiat, fără a fi înlocuit cu ceva. 14 I. „luminilor". 15 I. „mărimile". 16 I. „pantofii". 17 I. „din". 18 I. „istmul". 19. „sfîntă" tăiat. 20 I. „marelui". 21 I. „fereastră". 22 I. „beţia".

ÎNTR-O MĂNĂSTIRE DIN HIMALAYA...

12 februarie 1932

Textul, autograf, e scris cu cerneală neagră şi conţine 16 pagini a jumătate de coală ministerială.

1 I. „sărman". 2. Urmează „în întunric", şters. 3 I. „Gangelui". 4 I. „haiducie"-5 I. „care". 6 I. „himalayeni". 7 I. „zvîrl". 8 I. „şerpii". 9 I. „şosele". 10 I. „India de Sud". 11. „cu" şters. 12 I. „în lume". 13 I. „iluviului". 14. „vieţii" şters. 15 I. „străbată". 16 I. „sărbătorii". 17. „un ascet" şters. 18 I. „apreape".

DURGA, ZEIŢA CU CINCIZECI DE SCĂFÎRLII

8 aprilie 1932

Conferinţa e alcătuită din 9 jumătăţi de pagină. Primele 3 sînt scrise cu cerneală neagră, ultimele 6 conţin lipit cîte o coloană tipărită (probabil în *Cuvîntul*).

1 I. „încurcată". 2 I. „aici". 3 I. „dincolo" 4. Începe manuscrisul. Urmează textul tipărit şi lipit pe hîrtie.

O NUNTĂ BENGALEZĂ

22 aprilie 1932

Conferinţa e scrisă în întregime cu cerneală neagră şi conţine 18 foi a o jumătate de pagină.

1 „omul" şters cu crion negru. 2 I. „seaun. 3 I. „existenţii". 4 Ultimele 4 cuvinte adăugate ulterior, cu creion negru. 5 I. „amuzări". 6 I. „de a". 7 I. „cărţile lite-

rare". 8 I. „criminal. 9 I. „soţul". 10 I. „se află". 11 I. „frumoase". 12 I. „răbufnire". 13 I. „miresei". 14 I. „femeiască". 15 I. „în". 16 „După aceea" şters cu creion negru. 17 I. „din". 18 I. „anumită". 19 I. „pînă atunci". 20 I. „pînă". 21 I. „pînă". 22 I. „mai lat". 23 I. „închid". 24 I. „iar."

DANSURI ÎN NOAPTE LA JAIPUR

24 august 1932

Conferinţa conţine 18 foi a o jumătate de pagină.

1 „cetăţile" tăiat cu aceeaşi cerneală neagră cu care e scris. 2 „dealurile" iniţial, „te" a fost tăiat. 3 „caravanele" iniţial, „le" a fost tăiat.

REVOLUŢII RELIGIOASE

9 septembrie 1932

Conferinţa, scrisă citeţ cu cerneală neagră, are 16 foi a o jumătate de pagină.

1 I. „personalitate excepţională". 2 I. „lui". 3 I. „pentru că". 4. Ultimele două cuvinte scrise cu creion negru. 5 I. „musulman". 6 I. „acolo". 7 I. „religii". 8. „religiei iniţiale" şters cu creion negru. 9 I. „decisivă". 10. „Pe temeiul Evangheliilor" şters cu creion negru. 11 I. „care". 12 I. „dar". 13 I. „cînd". 14 I. „acel secol". 15 I. „vînt". 16. „şi profetică" şters. 17 I. „religii". 18 „a se" adăugat ulterior, cu crionul. 19 I. „pur". 20 „care" şters. 21 „Lao-Tse" şters cu cerneală şi neînlocuit cu nimic. 22 I. „promovînd". 23 „şi" adăugat cu creion negru. 24 „şi aceasta în afară de cadrele religiei greceşti" şters cu creionul. 25. Ultimele 4 cuvinte adăugate cu creion negru. 26 I. „faptele". 27 I. „din" .

PRIN JUNGLA SHINGALEZĂ

29 octombrie 1932

Conferinţa, scrisă citeţ cu cerneală neagră, conţine 14 jumătăţi de foi.

1 I. „apropie". 2 I. „mari". 3 I. „trenul". 4 „aceasta" şters cu cerneală neagră 5 I. „să sufere". 6 I. „totdeauna". 7 I. „goale". 8 „mai" şters.

VÎNĂTOARE DE CROCODILI

21 decembrie 1932, ora 21,45

1. I. „înţeleg", şters cu creion negru. 2 I. „în dreapta" înlocuit cu cele 5 cuvinte 3. „mării" tăiat şi neînlocuit cu nimic. 4. Urmează text publicat anterior (o coloană de ziar lipită de foaie). 5. Urmează manuscris (cu aceeaşi cerneală neagră). 6. Urmează o coloană tipărită care e lipită pe foaie. 7. Urmează manuscris. 8. Urmează text tipărit. 9. Urmează manuscris pînă la sfîrşit.

TAINA INDIEI

28 martie 1933, ora 20,35

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, e alcătuită din 12 jumătăţi de pagină

1 I. „de acolo". 2 I. „luat". 3 I. „bine".

INDIA NOUĂ

19 aprilie 1933, ora 20,20

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, are 15 jumătăţi de pagină. Pe două pagini este lipit un text tipărit anterior.

1 I. „ţările". 2 I. „o deosebesc". 3 I. „pulsul". 4 Urmează textul tipărit iniţial. 5 Se reia scrisul de mînă (cu aceeaşi cerneală neagră pînă la sfîrşitul conferinţei). 6 „lui" şters. 7 I. „exemple". 8 I „economist". 9 I. „trecut de". 10 I „indian". 11 I. „părinţii".

INSPIRAȚIA

2 mai 1933, ora 20,20

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, conține 12 foi și jumătate.

1 I. „activitatea". 2. „Perfect" șters cu cerneală. 3 I. „perfectă". 4 I. „omul". 5 I. „nume". 6 I. „este". 7 I. „sunt". 8 I. „creația". 9 I. „orice stare de". 10 I „estetica".

CE ÎNVĂȚĂM CĂLĂTORIND

29 iunie 1933, ora 20,40

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, cuprinde 11 jumătăți de pagină.

1 I. „foarte". 2 I. „mult. 3 I. „calitatea aceasta". 4 I. „lipsiți". 5 I. „face" 6 I. „vie". 7 I. „fiind". 8 I. „văzînd". 9 I. „locuri".

TEMPLELE DIN SUDUL INDIEI

6 august 1933, ora 20

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, e alcătuită din 13 jumătăți de pagină

1 I. „conducere". 2 I. „o operă".

UN AVENTURIER AL DEȘERTULUI: COLONELUL LAWRENCE

iulie 1934

Conferința, alcătuită din 7 jumătăți de coală, prezintă pe primele patru textul tipărit anterior, ultimele trei fiind scrise cu cerneală albastră.

1. Începe scrisul de mînă pînă la sfîrșit. 2 I. „timpului".

INSTITUTE DE CULTURĂ

august 1934

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, cuprinde 14 jumătăți de pagină.

1 I. „moare". 2 I. „cultura înaltă". 3 I. „acum". 4. „în timpurile de față atît șters. 5. „cînd noi știm că România este o țară săracă" șters. 6 I. „trebuie să fie" 7 I. „bibliotecile". 8 I. „este situația". 9. „numai" șters. 10 I. „făcut". 11 I „text". 12 I. „cle". 13 I. „pe", apoi „făcut". 14 I. „voia să". 15. „profesori" șters. 16 I. „progresele". 17 I. „sensul". 18. „precis" șters. 19 I. „noastre universitare". 20 I. „încercat", apoi „propus". 21 I. „să se introducă". 22 I. „rezultat".

UN MESAJ DE CULTURĂ DE ACUM 6000 DE ANI

7 decembrie 1943, ora 20

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, cu foile capsate la întîmplare, nenumerotate (sperăm că am restabilit ordinea lor firească) are 12 jumătăți de pagină.

1 I. „arheologiei". 2 I. „arheologiei ogeene". 3 I. „arheolog". 4 I. „nu se pot compara". 5 I. „lărgime. 6 I. „lui". 7 I. „esențiale". 8 I. „foarte". 9 I. „cu aspect". 10 I. „cunoaște".

DESPRE RUGĂCIUNE

9 martie 1935, ora 19,45

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, conține 14 jumătăți de pagină.

1 I. „adică". 2 I. „sufletească". 3 I. „noțiunii de". 4 I. „expresiei". 5 I. „întinzi" 6 I. „către". 7 I. „pe care". 8 I. „o va ridica". 9 I. „ascultăm". 10 I. „păstrează". 11 I. „fanatică". 12 I. „contopirea cu". 13 I. „neobișnuită". 14 I. „fost". 15 I. „afirmă". 16 I. „a te ruga timp...". 17 I. „perfecționează". 18 I. „instrumente" 19 I. „ridică-ne". 20 I. „venită". 21 I. „ultimul".

SENTIMENTUL MORȚII ÎN CREȘTINISM

26 aprilie 1935

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, conține 12 jumătăți de pagină.

1 I. „adevărului". 2 I. „grandoare". 3 I. „vechi și onorabile". 4 I. „mulțumi". 5. „mai aproape" tăiat cu cerneală. 6 I. „vieții". 7. I „gol". 8 I. „viață". 9 I. „nu se datorează". 10 I. „cu toată halucinanta ei disperare". 11 I. „pe". 12 I. „pămînt" 13 I. „tragice". 14 I. „în a căror". 15 I. „de cei de pe pămînt". 16 I. „viața". 17 I. „dac". 18 I. „legau". 19 I. „Cosmosului". 20. „cultele și" omis.

TEHNICA ȘI EDUCAȚIA CULTURII SPIRITULUI

14 iunie 1935, ora 21

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, are 15 jumătăți de pagină și, în afara cîtorva corecturi cu cerneală, prezintă două-trei „îndreptări" cu creionul roșu.

1. „simt și judecă" tăiat cu cerneală neagră. 2. „petrec în" tăiat cu cerneală. 3. „nedezvoltate" adăugat cu creion roșu. Alături se află, scris tot cu roșu, „pipernicite", cu un semn de întrebare, apoi șters. 4 I. „foarte". 5 I. „prin care". 6 „în care" tăiat. 7 I. „să ne informăm". 8 I. „aproape". 9 I. „gîndim". 10 I. „criză". 11. „Dar în afară" șters. 12. „noi" șters. 13 I. „realiza". 14. I. „asupra". 15 „celor" șters. 16 I. „alimentației". 17 I. „lectură". 18 I. „descoperă". 19 I. „aceste". 20 I. „făcută". 21 I. „omul". 22 I. „amintim". 23 I. „sufletești". 24 I. „cercetăm"

MEDITAȚIA

10 iulie 1935, ora 20

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, cuprinde 14 pagini a jumătate de coală.

1 I. „convorbirile noastre". 2. „lămuriri" tăiat. 3 I.„nici un". 4. „anumite" șters 5 I. „expresiilor". 6. „feluritelor" șters. 7. „unor anumite" șters. 8 I. „sunt". 9. „e trecătoare" șters. 10 I. „acest cuvînt". 11 I. „din întîmplare". 12 I. „totuși". 13 I. „este". 14 I. „om". 15 I. „cărnii". 16 I. „vieții".

CONTEMPLAȚIA

iulie 1935

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, are 13 jumătăți de pagină.

1. „se" șters. 2. „adică" șters. 3. „de la" șters. 4 I.„înălța la contemplație". 5 I· „este. 6 I. „realizează". 7 I. „ajunge". 8 I. „apropiem". 9 I. „această misiune". 10 I .„lor". 11 I. „om".

REVERIE ȘI AUTOMATISM MENTAL

27 iulie 1935

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, conține 14 jumătăți de pagină.

1 I. „conferinței". 2 I. „alimentației". 3 I. „astă seară ne vom opri asupra unui lucru". 4 I. „ea". 5 I. „lăsa". 6 I. „filozofii". 7 I. „spune". 8 „ceva" șters. 9. „adăoga" șters. 10 I. „absurd". 11. „că" șters. 12 I. „ne face". 13 I. „realiza". 14 „putem" șters. 15 I. „citeodată". 16 I. „cunoscut". 17 „făgăduind să mă ocup cu" șters. 18 I. „să poată". 19 I. „dintru". 20. „aceea" șters. 21 I. „lucrurile"

DISTRACȚIE ȘI ODIHNĂ MENTALĂ

14 august 1935

Conferința, scrisă cu cerneală neagră, conține 14 jumătăți de pagină.

1 I. „constatam". 2 I. „cel". 3 I. „oamenii". 4 I. „sumă". 5 I. „se". 6 I. „era o" 7 I. „chiar".

ARTA ŞI TEHNICA LECTURII

24 august 1935, ora 21

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, are 13 jumătăţi de pagină.

1 I. „poate". 2 I. „formula". 3 I. „mari înfometaţi". 4 I. „acestor contacturi". 5 I. „sau". 6 I. „om". 7 „aproape" şters. 8 I. „capodopera". 9 I. „îl citeşte". 10. „foarte" şters. 11 I. „vulgare". 12. „totuşi" şters. 13 I. „aceşti". 14 I. „toate lucrurile". 15. „este egală cu" şters. 16 I. „timpului". 17 I. „literară". 18 I. „e înnobilată". 19 I. „de".

SINGURĂTATE

15 septembrie 1935, ora 20

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, conţine 15 jumătăţi de pagină.

1 I. „lucruri". 2 I. „rădăcini". 3 I. „şi rămîn". 4 I. „constituie structura personalităţii umane sunt". 5 I. „puse la" .6 I. „vieţii". 7 I. „bună". 8 I. „bună". 9 I. „absenţa". 10 I. „omului". 11 I. „singurul". 12 I. „modern". 13 I. „D-stră" 14 I. „durerea şi destinul".

MAI MULTE FELURI DE A PIERDE TIMPUL

29 septembrie 1935, ora 19

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, conţine 14 jumătăţi de pagină.

1. „sufletesc" şters. 2 I. „veţi". 3 I. „ochii". 4 I. „acesta". 5. „acesta" şters. 6 I. „spiritul". 7 I. „omului". 8. „de valoare" şters.

DELICIILE ERUDIŢIEI

20 octombrie 1935, ora 20,55

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, are 13 jumătăţi de pagină.

1 I. „total". 2 „scurtă" şters. 3 I. „trecut". 4 I. „nimic". 5 I. „ocupat". 6 „iubirea." 7 I. „făcea". 8 I. „reflectează". 9 I. „limite". 10 I. „erudiţiei". 11 I „argot". 12 I. „misticii tratatelor". 13 I. „arhivelor". 14 I. „nesecate". 15 I. „omeneşti". 16. „drept" şters. 17 I. „sunt". 18 „exista o" şters. 19. „în contact cu attea cărţi" şters.

DESPRE CĂRŢI ŞI BIBLIOETCI

14 noiembrie 1935, ora 19

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, cuprinde 16 jumătăţi de coală.

1 I. „mare". 2 I. „nostalgii". 3 I. „lucruri de spus". 4 I. „ce rol". 5 I. „ideilor". 6 I. „una din origini". 7 I. „cum". 8. I. „care". 9 I. „locul". 10 I. „zilnic". 11 I. „fost". 12 I. „un". 13 I. „Rusia".

IISUS ÎN INDIA

26 decembrie 1935

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, are 16 jumătăţi de pagină.

1 I. „profesor". 2. „la colegiu" şters. 3 I. „a răspuns". 4 I. „lucru". 5 I. „cîştigau". 6 I. „o sută". 7. „puţin" şters. 8 I. „rugăciunii". 9 I. „în care".

CENTENARUL LUI SAMUEL BUTLER

2 februarie 1936

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, conţine 14 jumătăţi de foaie.

1 I. „mai". 2 I. „adică. 3 I. „încredere". 4 I. „eu le". 5. în pragul" şters. 6 I. „sfîrşitul". 7 I. „cuvînt". 8 I. „notele". 9 I. „apoi". 10 I. „lua". 11. „altminteri ar trebui" şters. 12 I. „în onoarea".

MAICA DOMNULUI

11 aprilie 1936, ora 21

Conferinţa, scrisă cu cerneală albastră, are 15 jumătăţi de pagină.

1 I. „odată". 2 I. „Isus Christos". 3 I. „vorbeşte". 4 I. „lăudată". 5. „latină a" şters. 6 I. „însăşi". 7 I. „ului[illegible]area". 8 „simple şi mai" şters. 9 I. „suferinţei." 10 I. „a fost fermecat". 11 I. „ascultaţi". 12 I. „ajunge".

DUPĂ COMEMORAREA LUI HASDEU

3 mai 1936, ora 20,45

Textul, scris cu cerneală albastră, conţine 14 jumătăţi de foaie.

1 I. „netipărite". 2 I. „avut". 3 I. „exploareze". 4. „în sensul că a fost" şters. 5. „de romantică" şters. 6 I. „făcut". 7. „Bogdan Petriceicu" şters.

VACANŢA INTELECTUALULUI (I)

31 mai 1936, ora 20

Conferinţa, scrisă cu cerneală albastră (primele 5 rînduri cu cerneală neagră) conţine 12 jumătăţi de pagină.

1 I. „crede că". 2 I. „această". 3 I. „niciodată". 4 „este în primul rînd" şters. 5 I. „timpul". 6 I. „sentimentul". 7 I. „acest". 8 I. „realităţi". 9 I. „aşa e". 10 I. „dăruim". 11 I. „omului". 12 I. „tensiune". 13 I. „cosmos". 14. „de preocupări într-o" şters.

CREŞTINUL G. K. CHESTERTON

6 iunie 1936, ora 20

Conferinţa, scrisă cu cerneală albastră, deşi manuscrisă, prezintă pe alocuri unele scurte adaosuri tipărite şi apoi lipite pe foaie.

1 „englezii" şters. 2 „ne puteam aştepta de la el" şters. 3 „numai" şters. 4 I. „strălucind". 5 I. „cum ar fi". 6 I. „pentru că". 7. Manuscrisul se întrerupe şi urmează textul tipărit, lipit. 8 I. „să învie". 9 Ultimele două cuvinte adăugate de mînă, ulterior. 10. Paranteza „substanţial organic" e ştearsă cu cerneală. 11. Paranteza „sau un text dogmatic — ceea ce ar fi cam acelaşi lucru", ştearsă cu cerneală. 12. „am cetit vreo douăzeci de volume din cele peste şaizeci cîte a scris Chesterton", şters cu cerneală. 13. Ultimul cuvînt adăugat cu cerneală. 14. Ultimele două cuvinte adăugate ulterior. 16. Ultimele cinci cuvinte adăugate ulterior. 17. Începînd cu acest cuvînt se revine la scrisul de mînă. 18. Începînd cu acest cuvînt şi pînă la sfîrşit se revine la textul iniţial tipărit şi apoi lipit pe foaie.

O REVOLUŢIE CREŞTINĂ LA OXFORD

13 septembrie 1936, ora 20,15

Conferinţa, scrisă cu cerneală neagră, conţine 15 jumătăţi de pagină.

1 I. „bestial". 2 I. „adică e". 3 I. „duşman". 4. îţi" şters. 5. „foarte" şters. 6 I. „era". 7 I. „fi". 8 I. „bine". 9 I. „esenţa". 10. „mesagiului" şters. 11. I „din multe ţări". 12 I. „marea schismă". 13 I. „fu," apoi „era". 14 I. „europeană". 1 I. „uşurat". 16. „direct" şters. 17. I „nesfîrşit". 18 I. „face". 19 I. „asemenea vremuri turburi". 20 I. „rezum". 21 I. „vezi". 22 I. „bun". 23. „un mare număr de" şters. 24. „guvernul din" şters. 25. „inspirată" şters. 26 I. „România". 27 I. „în sîn". 28. „misionarii" şters. 29 „şi ei" şters. 30 I. „cîteva".

NUMAI PENTRU PĂCĂTOŞI

3 octombrie 1936, ora 21

Conferinţa, scrisă cu cerneală albastră, cuprinde 11 jumătăţi de coală.

1 I. „astfel". 2. „De asemenea" şters. 3. „într-adevăr" şters. 4 I. „carte". 5 I. „poate însuşi". 6. „nu se poate face şi altceva cu" şters. 7. „supra-biologică, supra"

șters. 8 „nimic" șters. 9. „despre" șters. 10 I. „către o". 11. „Scucesul cărții s-a transformat acum într-un destin al ei" șters.

CENTENARUL LUI SRI RAMKRISHNA

10 noiembrie 1936, ora 21,08

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, are 13 jumătăți de pagină.

1. „care se" șters. 2 I. „și un semn". 3 I. „persoana". 4 I. „suprimarea". 5 I. „afle". 6 I. „putut ajunge". 7 I. „prins în". 8 I. „chemarea". 9 I. „cu orez". 10 „nebunie" șters. 11 I. „reală". 12 I. „de". 13 I. „o idee". 14 I. „pusei". 15 I. „curgînd". 16 I. „ele". 17 I. „nebuni". 18 I. „văzut". 19 I. „dramatice". 20 I. „real". 21 I. „descoperire". 22 I. „inițiere". 23 I. „bănuiește". 24 I. „ritualele". 25 I. „crimă". 26 I. „oamenii". 27 I. „încercat". 28. „asupra Indiei" șters. 29 I. „aleg aici". 30 I. „credința".

O CAFENEA LITERARĂ ITALIANĂ

21 ianuarie 1937, ora 20

Textul conține 8 jumătăți de foaie. Aproape jumătate este scris cu cerneală albastră. Ultima parte e text tipărit, ulterior lipit pe foaie.

1 I. „mai". 2 I. „le dă naștere". 3. „sau artistice" șters. 4 „acelui" șters. 5 I. „schimba". 6 „din Florența" șters. 7 I. „șeful". 8 I. „zidurile". 9. Urmează textul inițial tipărit.

MOARTEA LUI UNAMUNO

26 ianuarie 1937, ora 20

Conferința e alcătuită din 13 jumătăți de foaie. Primele 9 sînt scrise cu cerneală albastră. Urmează, pe celelalte 4, lipit un text inițial tipărit. Ultima frază e scrisă de mînă.

1 I. „autorizat". 2 I. „Spania". 3. „de guvernul ales prin voința poporului" șters cu creion roșu. 4 I. „mai ales". 5 I. „vorbești despre". 6. Urmează textul inițial tipărit. 7. „op. cit. p. 206" șters 8. „ibid. p. 207" șters. 9. „p. 204" șters. 10 Șters citatul de la p. 210. 11. „(p. 243)" șters. 12. „(p. 222)" șters. 13. „(p. 228)" șters. 14. „promovat de profesori de teologie ca nefericitul Frey Zeferino Gonzales; autor la modă prin seminariile secolului trecut, și împotriva căruia scrie Unamuno cîteva pagini incisive la începutul eseului său *Oné es verdad?*" șters.

RISIPA DE ENERGIE MENTALĂ

19 martie 1937, ora 21

Conferința, alcătuită din 19 jumătăți de pagină, e scrisă cu cerneală albastră.

1. „învățate direct de la sursă" șters. 2 I. „făcută". 3 I. „lectura". 4 I. „învață". 5 I. „ci chiar". 6 I. „este". 7 I. „risipi". 8 I. „aceeași energie". 9 I. „societatea". 10 I. „convinge".

NOI CERCETĂRI ASUPRA CELOR MAI VECHI CIVILIZAȚII

11 iunie 1937

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, conține 12 jumătăți de pagină.

1 I. „Fenicia". 2 I. „sentimentul religios". 3. „către" șters. 4 I. „arheologii". 5 I. „europenii". 6 I. „a acelor". 7. „chiar" șters. 8 I. „un patrimoniu al". 9 I. „găsesc". 10 I. „puncte de contact". 11. „cîte ceva din" șters. 12 I. „Fenicia". 13 I. „scrisorile". 14 I. „păstrează". 15 I. „cititorilor". 16 „insula" șters. 17 I. „zeitate". 18 I. „aveau". 19. „este" șters.

VACANȚA INTELECTUALULUI (II)

3 iulie 1937, ora 20,15

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, e alcătuită din 11 jumătăți de pagină.

1. „și rigide" șters. 2 I. „totul". 3 I. „sunt dintre". 4. „după cum toată lumea a băgat de seamă, te obosești mai mult cînd nu faci nimic" șters. 5 I. „continuă lipsă de". 6 I. „sunt". 7 I. „oamenii". 8 I. „francez". 9 I. „asigură". 10. „adică" șters. 11. „vine" șters. 12. „animale" șters. 13 I. „realități". 14 I. „rîmată". 15. I. „anunțește". 16 I. „în care gesturile". 17 I. „curgerea", apoi „matricea".

30 DE ANI DE LA MOARTEA LUI HAȘDEU

17 septembrie 1937, ora 20

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, are 12 jumătăți de foaie.

1 I. „există încă o controversă". 2 I. „aceasta". 3 I. „pe cînd". 4 I. „Trei zile și trei nopți". 5 I. „din". 6 I. „ediția". 7 I. „înțelegerea". 8 I. „străbătut". 9 I. „elemente". 10 I. „avem".

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN ȚARA SFÎNTĂ

28 octombrie 1937, ora 20,10

Conferința, alcătuită din 10 jumătăți de pagină, e scrisă cu cerneală albastră

1 I. „descoperirea unui text". 2 I. „evreești". 3 I. „trebuie amintit numele". 4 I. „o legendă". 5 I. „moda". 6 I. „n-a fost". 7 I. „dedesubt". 8. „diluviene" șters. 9 I. „istoricii". 10 I. „rase". 11 I. „savantului". 12 I. „au venit". 13. „nu mai" șters. 14 I. „vechii cetăți". 15 I. „incendiu dinafară". 16 I. „clădite". 17 I „prețioase urme".

TAINELE LUI DANTE

2 decembrie 1937, ora 19,45

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, e alcătuită, din 11 jumătăți de coală.

1. „literatura" șters. 2 I. „geniul". 3 I. „teoretic". 4 I. „scurt". 5. „comentîndu-și scrisul" șters. 6. „este acela" șters. 7 I. „într-o". 8. „cetită și" șters. 9 I „autorul". 10 I. „este". 11. „bunăoară" șters. 12. „atît în metafizică" șters. 13 I. „a lui Valli a pus capăt activității". 14 I. „însemnează". 15 I. „primise". 16 I „manuscriselor". 17 I. „prin".

ÎNTREBAREA CARE RODEȘTE

29 ianuarie 1938, ora 20,15

Conferința, intitulată inițial *Parsifal*, scrisă cu cerneală albastră, e alcătuită din 10 jumătăți de foaie.

1 I. „Arthur". 2 I. „legendar". 3. „Cînd regele a căzut bolnav" șters. 4 I. „neînțeles". 5. I „ridică". 6 I. „cavalerii". 7 I. „rezolvă". 8 I. „necesare". 9 I. „exista".

CULTURĂ ȘI CREAȚIE ÎN PROVINCIE

21 februarie 1938, ora 20

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, conține 10 jumătăți de pagină.

1 I. „din". 2 I. „moartea". 3 I. „este mai mult". 4 I. „cunoaște". 5 I. „de cultură". 6. „pînă acum" șters. 7 I. „crea în viitor".

MISTICA PRIMĂVERII

19 aprilie 1938, ora 21,35

Conferința, scrisă cu cerneală albastră, e alcătuită din 10 jumătăți de coală.

1 I. „omului". 2 I. „nunta". 3 I. „orice". 4 I. „expresie". 5 I. „dorință". 6. „Înapoia simbolismului de orice fel întîlnim întotdeauna o experiență" șters. 7 I. „dă". 8 I. „ascuns". 9 I. „înțeles". 10 I. „menționare". 11 I. „păcat". 12 I. „dea". 13 I. „avut". 14 I. „destinul". 15 I. „zgomot" 16 I. „sensul". 17 I. „sens".

Postfață

La moartea lui Mircea Eliade

După o glorioasă și aproape de neînțeles prezență prin trecătorul nostru univers omenesc, Mircea Eliade a murit. Rămîn cărțile lui. Rămîne și el în pasagera amintire a lectorilor săi, ca un fulg de zăpadă într-un infinit de ninsori spirituale.

Autorul monumentalei Istorii a religiilor, *al eseurilor și romanelor din tinerețe sau al romanului frescă* Noaptea de sînziene, *excelent roman de maturitate care a stîrnit ovații entuziaste pe toate meridianele lumii, membru în atîtea academii pămîntene . . . își păstrează un loc de veci și în panteonul ceresc al zeilor.*

Născut în tragedia anului revoluționar 1907 și mort la 79 de ani la Chicago, pe data de 22 aprilie 1986, în primăvara de plumb pornită de la Cernobîl, efervescența lui spirituală este și o măsură a spiritului românesc extins peste hotare ca un mesager al spațiului nostru mioritic.

Drama înstrăinării apare obsesiv la Mircea Eliade, și o notează nostalgic în multe din scrierile lui. Astfel, în fermecătorul volum Fragments d'un journal, *apărut în colecția „Du monde entier" a Editurii Gallimard, 1973, aproape fiecare pagină este încărcată de dorul „raiului pierdut", și simți mereu pulsînd scrafica pendulare a inimii după țărina natală. În ziua de 4 ianuarie 1953 nota în* Jurnal:

„Mă gîndesc tot timpul la patrie, la ai mei. Nu am noutăți de mult timp. Sunt înspăimîntat de ideea de ce s-ar fi putut întîmpla. Totul a rămas acolo: tinerețea mea, trecutul, familia, prietenii. Tot ceea ce am făcut sau n-am făcut, hîrtiile adolescenței, manuscrisele, scrisorile și atîția prieteni care nu mai sunt, cărțile mele, dosarele cu primele articole din timpul liceului sau Universității, absolut totul. Aici, în Occident, nu sunt decît un fragment."

Și tot în Jurnal, *la pagina 108, notează cu duioșie și amărăciune în același timp:*

„Brusc mă trezesc emoționat, ca și cum m-aș fi deșteptat dintr-un vis, căci sunt peisajele copilăriei mele, regăsesc cerul și cîmpia românească. Înțeleg o dată în plus în ce măsură munca și cruditia mea mă protejează față de nostalgia țării și acrul din care am fost smuls." (Traducere de Mircea Handoca)

De fapt, încă din primele scrisori, anticipativ parcă, întîlnim aceste doruri obsesive pentru meleagurile natale. Mitică Gheorghiu, personaj bizar din Huliganii, *aflat la Viena, exclamă patetic: „Mi-e dor de un cîntec românesc, vorbi el într-o noapte. Mi-e dor de lăutari. Mi s-a acrit cu jazurile astea." (pagina 379)*

Perioada interbelică a avut scriitori de incontestabilă valoare. Dar dintre toți, lăsînd la o parte prestigiul său mondial, Mircea Eliade rămîne netrecător.

Cînd romanul său Maitreyi *a fost premiat laolaltă cu* Lorelei *de Ionel Teodoreanu,* Jar *de Liviu Rebreanu și* Patul lui Procust *de Camil Petrescu, drept un summum pentru reflectarea în artă a iubirilor de tinerețe, Nicolae Iorga,*

apostolul moralității naționale, l-a acuzat pe Mircea Eliade de pornografie. Și a reușit prin cunoscuta sa influență să-l îndepărteze de la catedra profesorului Nae Ionescu, unde Mircea Eliade la ora aceea era doar un asistent.

Izgonit de Universitatea dirijată de marele istoric Nicolae Iorga, Mircea Eliade, cu regret real, pleacă din țară ca atașat cultural la Londra, apoi la Lisabona. În sfîrșit, se angajează într-un pelerinaj cultural de anvergură planetară: Franța, Statele Unite, America Latină, Suedia, Norvegia, Finlanda, Japonia, dar credincios universității din India, unde își făcuse studiile, devine cel mai de seamă indiolog din lume. Teza lui de doctorat Yoga *sau eseu despre originea mistică a indienilor cucerește spiritul mondial.*

Între „bația de cuvinte" sancționată altădată de Titu Maiorescu și frazeologia didactică, folosită curent, Mircea Eliade a intervenit cu o exprimare directă, expresivă, simplă și convingătoare.

Îmi amintesc din adolescență cîteva din reflecțiile lui fulgerătoare: „Și ce te faci dacă răstorni o ceașcă de cafea pe fusta unei domnișoare care vorbește franțuzește?" Sau: « Asta este ca și cum în mijlocul unui concert simfonic te-ai scula și ai spune: „Aș prefera un castravete acru." » Altădată replica sarcastic: „Am cunoscut pe unul care zbiera că ciubota lui este mai importantă decît Faust."

Fragmentarium, Insula lui Euthanasius, Oceanografie *sunt sclipiri fulgurante ale unui creier neastîmpărat și însetat de adevăruri primordiale și ultime. A avut o tinerețe zbuciumată, mereu într-o febră continuă să-și găsească un rost existențial.*

Într-o scrisoare trimisă din Calcutta, lui Petru Comarnescu, și datată 22 aprilie 1929 (avea 22 de ani, iar peste 57 de ani, tot pe 22 aprilie, va muri!) își schițează crezul său de viață de la care arareori se va abate:

„(. . .) Schimbarea de climă culturală mi-a adus imense servicii. Am izbutit să văd sutele de cadavre pe care în Europa le socoteam ramuri înflorite. Privind în urmă, de la cel dintîi contact cu metafizica, 1923, pînă acum, luînd în seamă situația mea oarecum privilegiată de a fi interesat de istoria religiilor și de știință — cred că foarte puțini vor putea înțelege de ce am dreptul să spun că Europa spirituală e, în majoritate, o ceată de colecționari sau de submediocri, neștiind ce vor, și ignorînd complet principiile cunoașterii.

De acum trăiesc pentru cunoaștere, pentru propria cunoaștere. Cred că am depășit definitiv sentimentalismul. Elimin din conștiință și dizolv din subconștient toate reziduurile unei adolescențe necmancipate de romantism, de feminitate, de retorică și mediocritate. Toate aceste slăbiciuni superstițioase, toți acești idoli, toată morga inevitabilă și surogatele unei virilități cu sau fără apologie — se suprimă cu mult calm, perseverență, stoicism. Ca să-ți dau o pildă de terapeutica existenței mele: în zilele cînd sunt dispus să visez, să scriu literatură, să citesc romane sau să mă duc la cinema — dublez sau triplez orele de gramatică sanscrită, sau mă oblig să citesc cel mai arid tratat, dînd seama într-un caiet special de numărul paginilor citite, observațiile notate, cuvintele sanscrite memorizate. La început tortura mi-era insuportabilă. Dar, puțin cîte puțin, am ajuns stăpîn pe toate hoardele unei gîndiri nedisciplinate și sentimentale. Marea mea problemă intimă e problema libertății. Cel dintîi pas făcut către soluționare a fost de a muta resorturile libertății din instincte în inteligență. Totul prin inteligență. Oamenii sunt proști în măsura în care ignorează natura și posibilitățile adevăratei inteligențe. (. . .)

De publicarea romanelor mele nu știu nimic. Îți mulțumesc că te-ai ocupat de mine în acel articol. E bine că te-ai arătat rece și obiectiv. E singura atitudine

demnă de prieten, cînd vorbeşte în public. Alminteri, s-ar spune că ne întîmliem.

Salutări tuturor prietenilor. Pe tine te îmbrăţişează sincer, aşteptînd veşti,

Mircea Eliade"

Şi, într-adevăr, după ce odată cu ierarhia vîrstelor şi-a părăsit genialele eseuri din volumele citate, ca şi nu mai puţin cunoscutele romane: Maitreyi, Întoarcerea din rai, Huliganii *etc., devine sobru, echilibrat, cu austeritate ştiinţifică, şi printre atîtea incomensurabile publicaţii realizează magnifica sa operă:* Istoria religiilor.

Comentariile personale se eclipsează în favoarea spiritului ştiinţific, auster, erudit şi cu o copleşitoare forţă de selecţie informaţională. Între o teorie a schemelor literare sau de filosofie, Mircea Eliade, salvat de influenţele timpului său, rămîne credincios indianismului, profesorului său Surendranath Dasgupta, pentru care avea un cult deosebit. Ancorează în panteism, ca în zicala cunoscută : Şi floarea are suflet : „parfumul".

Tot ceea ce este ciudat la această minte cutremurată de imperativul trăirismului şi acţiunii se sintetizează în puterea de relatări documentare, de subliniere continuă a elementului sacru din univers. Face inteligibilă problema irecognoscibilităţii miracolului — „Faptul că intervenţia sacrului în lume e camuflată întotdeauna într-o serie de forme istorice, de manifestări care nu se deosebesc aparent întru nimic de milioanele de manifestări cosmice sau istorice. O piatră sacră nu se deosebeşte aparent de nici o altă piatră."

Informaţia prestigioasă este lipsită de orice marivodaj. Mircea Eliade, cu timpul, şi-a retras din scrisul său orgoliul de scriitor. A devenit sclavul unei patimi egale cu rigiditatea eseurilor lui Montaigne.

Căsătorit cu fiica lui N. Condeescu, ataşat cultural, diplomat, Mircea Eliade (cu atîtea premii şi recunoaşteri academice) dispreţuieşte titlurile. Principiul lui suveran a fost fapta. Acţiune fără nici un scop de utilitate personală. Nu contează rezultatul proiectelor, ci valoarea lor intrinsecă. Trăiri chiar cu eşec. Nu se măsoară geniul cu ecourile, cu succesul public, ci cu dimensiunile lui interioare. Sădesc un pom, dar nu urmăresc fructele lui. Desigur, cum replica odată Mihai Eminescu la Junimea: „Aceasta este o teorie greu de înţeles".

România a creat figuri de valoare internaţională. Mircea Eliade rămîne, desigur, o incandescenţă de primă mărime, un mare spirit enciclopedic, care a reuşit să se impună pretutindeni în lume. Şi rar se supăra pe cineva. Dar cînd prostia şi impostura îl scoteau din fire, se spune că „privirea îi devenea tăioasă, buzele-i subţiri se transformau în brici, şi fără să vocifereze vocea i se făcea albă, iar lumina din priviri i se stingea".

Mircea Eliade a fost un scînteietor fără ostentaţie, înclinat mereu peste istoria lumilor, căutînd poate fără succes rostul reperelor mitologice, legendelor şi documentelor sacre. Sinceritatea cu care şi-a consacrat intelectul problemelor lui fundamentale de existenţă este înmărmuritoare.

Şi din toate fantasticile lui aventuri spirituale, rămîne definitiv, dincolo de gloria lui mondială, invitaţia la viaţă pe care o face cu un surîs nostalgic pentru un paradis pierdut: „Şi nu ştiu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că printre atîtea cadavre eu sînt încă viu."

Acum el nu mai este viu cum ar fi voit să fie: „pe pămînt". A plecat.

„Restul este tăcere".

1986

La cinci ani de la moartea lui Mircea Eliade

In conferinţele ţinute la radio în perioada 1932 — 1938, Mircea Eliade apare ca o revelaţie nu doar pentru publicul românesc, ci şi pentru un larg spaţiu spiritual universal, şi în contradicţie mai ales cu gîndirea occidentală, rămasă fidelă lui Toma D'Aquino şi neotomiştilor de genul lui Henri Marsis şi Jacques Maritain. Se remarcă sobrietatea incorigibilă a indiosoţului român care va traversa milenii imemorabile de gîndire „ante rem" în căutarea absolutului întrezărit prin sete gnoseologică, prin asiduitate laborioasă.

Mircea Eliade pactizează cu mistica indianismului, dar o expune şi pledează pentru ea cu mijloace de austeritate cerebrală, cu o erudiţie glacială, documentată meticulos de pe planuri de contrarietate, adică de contradicţie aparentă. Argumentele gnoseologice, de tip enciclopedic, se impun printr-o raţiune carteziană. Neagă orice prejudecată. „Mă îndoiesc, deci cuget. Gîndesc, deci exist."

Strategia este limpede: se conexează cu autoritate egală normele de gîndire ateniană cu revelaţia sanscrită. Fiecare îşi are un rol bine determinat. Se completează fără să se contrazică. Spiritul logic are o misiune persuasivă pur cerebrală, iar revelaţia apare ca un glas „de dincolo".

Multă vreme spiritele mediocre au considerat că între ştiinţă şi credinţă este un antagonism incontestabil. Gîndirea superioară a probat însă că ştiinţa infirmă, ci confirmă existenţa „Paradisului pierdut".

Pe coperta romanului Întoarcerea din rai, *Adam, izgonit din cauza păcatului originar, este creionat complet gol, cu capul în jos şi cu picioarele în sus, ca să se sublinieze descumpănirea minţii şi triumful muşchiular, sportiv al picioarelor negînditoare.*

Intreaga viaţă spirituală a lui Mircea Eliade s-a mobilizat într-o inteligenţă şi neistovită desfăşurare de investigaţii pentru descoperirea şi descifrarea tainelor naturii, ceremoniilor cosmice care prefigurează pe Dumnezeu. Învrăjbit să găsească şi să elucideze adevărata faţă a elementului sacru, Mircea Eliade se izbeşte mereu de imperceptibile nuanţe disimulatorii, dar nu abdică niciodată de la scopul ce şi l-a propus. Cu gestul furios al Meşterului Manole, care-şi reia în fiecare dimineaţă zidul năruit noaptea, persevereză, îşi continuă cercetările şi învinge.

Publicarea pentru prima dată în lume a acestor încîntătoare pagini inedite într-un volum intitulat sugestiv Taina Indiei, *şi la cinci ani de la intrarea în regatul umbrelor al aceluia care a scris* Maitreyi, *este un omagiu pe care Editura ICAR îl aduce marelui dispărut.*

Moartea lui Mircea Eliade nu este o lumină care s-a stins, ci o lumină care se amplifică mereu, care provoacă vrînd-nevrînd un flux şi reflux de amintiri, de asociaţii paradoxale, de gen proustian, cu nenumărate paranteze, cu alunecări involuntare în abisul timpului, dar mai ales în clipa decisivă cînd este mai bine să pierzi totul, decît să nu-ţi materializezi gîndul prin faptă.

1991

HORIA NICOLESCU